

YAZI İŞLERİ SORUMLUSU/EDİTÖR

Sosyoloji Derneği adına,

Prof. Dr. Sibel KALAYCIOĞLU - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

EDİTÖRLER KURULU

Prof. Dr. Ali ERGUR - Galatasaray Üniversitesi.

Prof. Dr. Kezban ÇELİK - TED Üniversitesi.

Dr. Öğr. Üyesi Besim Can ZIRH - Ortadoğu Teknik Üniversitesi.

YARDIMCI EDİTÖRLER

Cansu ÇOBANOĞLU

Yavuz YAVUZ

DİL EDİTÖRLERİ

Cansu ÇOBANOĞLU (Türkçe)

Yavuz YAVUZ (İngilizce)

YAYIN KURULU

Aysu KES ERKUL - Hacettepe Üniversitesi.

Cansu ÇOBANOĞLU - İstanbul Teknik Üniversitesi.

Erhan AKARÇAY - Anadolu Üniversitesi.

Gülçin CON WRIGHT - TED Üniversitesi.

İlhan Zeynep KARAKILIÇ - Bahçeşehir Üniversitesi.

Kurtuluş CENGİZ - Ankara Üniversitesi.

Yavuz YAVUZ - Ankara Üniversitesi.

Zehra Nurdan ATALAY - Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi.

DANIşMA KURULU

- Aksu AKÇAOĞLU – Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, Türkiye.
Aylin GÖRGÜN BARAN – Hacettepe Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Ayşe ÇAĞLAR – University of Vienna, Viyana, Avusturya.
Ayşegül BAYKAN – Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Bahattin AKŞİT – Maltepe Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Burak ÖZÇETİN - İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Ceren LORD – Oxford University, Oxford, İngiltere.
Dilek CİNDOĞLU – Kadir Has Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Ercan GEÇGİN – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, Türkiye.
Eva OSTERGAARD-NIELSEN - Universitat Autònoma de Barcelona, Barselona, İspanya.
Francis JAUREGUIBERRY – Université de Pau et des Pays de l'Adour, Pau, Fransa.
Gönül DEMEZ – Akdeniz Üniversitesi, Antalya, Türkiye.
Gül Berna ÖZCAN – University of London, Londra, İngiltere.
Gül ÖZYEGİN – Mary & Williams, Williamsburg, Amerika Birleşik Devletleri.
Hayriye ERBAŞ – Ankara Üniversitesi, Ankara, Türkiye.
Hayriye ÖZEN - İzmir Ekonomi Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
Hülya YÜKSEL - İzmir Demokrasi Üniversitesi, İzmir, Türkiye.
Kayhan DELİBAŞ – Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın, Türkiye.
Koray DEĞİRMENCİ – Erciyes Üniversitesi, Kayseri, Türkiye.
Lale Yalçın HECKMANN - Max-Planck Institut, Münih, Almanya.
Marcello MOLLICA – University of Messina, Messina, İtalya.
Miki Suzuki HIM – Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun, Türkiye.
Mustafa KOÇ – Ryerson University, Toronto, Kanada.
Nadir SUĞUR – Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Türkiye.
Sabine STRASSER – University of Bern, Bern, İsviçre.
Selda TUNCER – Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, Türkiye.
Songül SALLAN GÜL – Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye.
Synnove BENDIXSEN – University of Bergen, Bergen, Norveç.
Thomas FAIST – Bielefeld University, Bielefeld, Almanya.
Tuna KUYUCU – Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Vefa Saygın ÖĞÜTLE – Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, Türkiye.
Yasemin SOYSAL – University of Essex, Colchester, İngiltere.
Yıldırım ŞENTÜRK – Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.
Zeynep KILIÇ – University of Alaska Anchorage, Anchorage, Amerika Birleşik Devletleri.

TOPLUMSAL EYLEM VE DEĞİŞME: TALCOTT PARSONS'IN DÜŐUNCESİ ÜZERİNDEN BİR OKUMA¹

Zehra Zeynep SADIKOĐLU²

ÖZ

Maddî ve beşerî kaynakların ABD merkezli hale geldiği ve sosyal bilimlerin hem Amerikan toplumuna hem de Batı dışı dünyaya model sunma yönünde araçsallaŐtıđı 20. yüzyılın ikinci yarısında, uygulamalı sosyolojik çalışmalara teorik ve kavramsal çerçeve sağlama misyonunu yüklenen Talcott Parsons'ın kuramının odağında toplum nasıl bir arada tutulabilir sorusu yer almaktadır. Bu nedenle toplumsal denge, toplumsal bütünleşme, toplumsal uyum gibi kavramlar kuramında öne çıkmıştır. Ancak bu durum, onun toplumsal eylem ve değişmeyi göz ardı ettiği anlamına gelmemektedir. Tam tersine toplumsal denge ile uyumlu toplumsal eylem ve tedrici bir toplumsal değişme Parsons'ın kuramına içkin durumdadır. Literatür değerlendirmesine dayanan bu çalışma ise toplumsal eylem, genel sistem kuramı ve genel sistem kuramının sibernetik modeli olmak üzere sınıflandırılabilir. Parsons'ın sosyolojik düşüncesinin üç evresinde toplumsal eylem ve toplumsal değişme olgularını nasıl ele aldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede Parsons'ın düşüncesinde toplumsal eylem ve toplumsal deđiŐmenin, toplum ile bireyin psikolojik ve motivasyonel yapılanması arasındaki karŐıklı ilişki dairesinde uyum yönünde gerçekteŐtiđi ortaya konmuştur.

Anahtar Sözcükler: Talcott Parsons, genel sistem kuramı, toplumsal eylem, toplumsal değişme, genel sistem kuramının sibernetik modeli.

---

¹ Bu makale, Haziran 2014 tarihinde İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünce kabul edilen “1920-1960 Yılları Arasında ABD’de Aile ve Aile Sosyolojisi” başlıklı yüksek lisans tezinin bir kısmından uyarlanmıŐtır.

² Dr. ArŐ. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0003-0251-6652

SOCIAL ACTION AND CHANGE: A READING OF TALCOTT PARSONS' THINKING

Abstract

In the second half of the 20th century, as material and human resources became USA-centered and the social sciences were instrumental in providing appropriate models for both American society and the non-Western world, Talcott Parsons' system theory was developed with the mission of providing a theoretical and conceptual framework for applied sociological studies. Parsons' system theory focused on the question of how to hold society together. Accordingly, concepts such as social balance, social integration, and social harmony came to the fore. This does not mean, however, that he ignored social action and social change. On the contrary, social action compatible with social equilibrium and gradual social change are inherent in Parsons' theory. Based on a literature review, this study aims to show how Parsons dealt with phenomena of social action and social change in the three phases of his sociological thought, which can be classified as social action, general systems theory, and the cybernetic model of general systems theory. Within this framework, it is revealed that in Parsons' thinking social action and social change allow movement toward adaptation within the mutual relationship between society and the individual's psychological and motivational structure.

Keywords: Talcott Parsons, general system theory, social action, social change, cybernetic model of general system theory.

GİRİŞ

1902'de Colorado'da dünyaya gelen Parsons, 1924 yılında mezun olduğu Amherst Koleji'nde felsefe ve biyoloji okumuştur. 1925 yılında ise London School of Economics'e girip burada Malinowski ile çalışmıştır. Bir yıl sonra Heidelberg Üniversitesi'nden kabul alan Parsons, bu dönemde düşünsel seyrini önemli oranda etkileyecek olan Max Weber'in fikirleri ile tanışmıştır. Son dönem Alman düşüncesindeki kapitalizm analizleri üzerine yazdığı doktora tezi 1927 yılında kabul edilmiş ve aynı yıl Harvard Üniversitesi'nde ekonomi dersi vermeye, 1931 yılından itibaren de sosyoloji dersleri okutmaya başlamıştır (Slattery, 2011, s. 375). Özellikle *Toplumsal Eylemin Yapısı (The Structure of Social Actions)* adlı çalışması Parsons'ı Harvard Üniversitesi'nde önemli bir figür haline getirmiş ve ona sosyoloji bölümünü yeniden şekillendirmek için gerekli zemini kazandırmıştır. Sosyoloji bölümünün disiplinlerarası bir bölüme dönüşmesi ve sosyal bilimleri yeniden organize eden bir merkez niteliği kazanması ile ortaya çıkan yeni yapısı dikkatleri üzerine çekmiş, ilgi ve prestij ise bölümün başında bulunan Parsons'a yönelmiştir (Owens, 2010, s. 170).

Diğer taraftan bu dönemde Parsons'ın kazandığı ilgi ve prestijin arka planında yer alan unsurların arasında kendi üretkenliğinin yanı sıra II. Dünya Savaşı'nın sosyal bilimlerin içinde bulunduğu bağlamı değiştirmesini de zikretmek gerekir. Savaş sonrası ABD'nin Avrupa ile ilişkisinde politik pozisyonu değişmiştir. Örneğin 1920'lerde sosyal bilimler için önemli bir merkez olan Almanya, pek çok sosyal bilimcinin ABD'ye göçü ile bu özelliğini kaybetmiş, beşerî ve maddî kaynaklar genel olarak ABD merkezli hale gelmiştir (Backhouse ve Fontaine, 2010, s. 6). Diğer taraftan savaş sonrası dönem komünizm ile kapitalizm arasında doğrudan zor kullanımına dayanmayan bir ideolojik çekişmeye, kültür ve düşünce dünyasında etkili bir hegemonya mücadelesine yol açmıştır. Bu dönemde ABD, liberal-kapitalist değer ve fikirleriyle Batı dışı dünyaya model sunmak ve kendi içinde de Amerikan değerlerine bağlı bir toplum oluşturabilmek için sosyal bilimlere ihtiyaç duymuştur. Aynı ihtiyaç doğrultusunda sosyoloji alanında da kuramsal bir çerçeve sunabilen sosyolojik teori oluşturma çabası öne çıkmıştır (Holmwood, 2011, s. 539). Söz konusu çaba sosyolojinin daha yapılandırılmış bir alan

haline gelmesini sağlarken bu dönemde metodolojik pozitivistimin iddia ve uygulamaları, ona karşı koyanlar tarafından dahi bilimsel sermayenin bir biçimi olarak tanınmıştır.

Öte yandan özellikle refah politikalarının ve istikrarın Keynesyen bir ekonomi yönetimi ile sağlandığı bu dönemde hâkim ekonomik üretim biçimi haline gelen Fordizm, kültürel ve tarihsel olmayan, genel kanunlar oluşturmayı amaçlayan, değerden bağımsız pozitivist bir sosyal bilim biçiminin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Birbirini üreten bu ilişki çerçevesinde bir taraftan pozitivist bilimciler, var olan toplumsal kalıplar ile toplumu çalışırken kendi tercihleri arasındaki bağlantıya işaret ederek gerçekliğin kendi yaklaşımlarını tasdik ettiğini ileri sürmüş, diğer taraftan Fordist refah devleti de pozitivist yaklaşımla üretilen bilgiye dayanarak siyaset üretmiş ve bu şekilde örgütlenen araştırmaları finanse etmiştir (Steinmetz, 2005, s. 294). Sosyoloji alanında ise Harvard Üniversitesi Sosyal İlişkiler Bölümü, saha çalışmalarına kavramsal çerçeve oluşturma rolünü üstlenmiş ve bölüm başkanı Parsons'ın kuramı alanı belirler hale gelmiştir.

Kendi epistemolojik pozisyonunu analitik gerçekçilik olarak açıklayan Parsons (1967, s. 728) somut olguların birbirlerinden analitik olarak ayrıştırılabilecek bileşenlerine karşılık gelen kavramlar geliştirmiştir. Zira ona göre insan zihninin ürünü olmayan ancak ideal bir düzenin terimlerine de indirgenemeyecek bir dış gerçeklik vardır. Söz konusu dış gerçekliğin kavranmasında ise, her ne kadar somut olgulara karşılık gelmeseyse de onların farklı boyutlarının kavranmasına olanak veren analitik kavramların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte söz konusu kavramları ayırt eden önemli bir özellik Parsons'ın onlara atfettiği evrensellik iddiasıdır. Bu iddia Parsons'ı mekanik kuramlara yakınlaştırır da o, toplumsal olayların her kademesinde etkileşimin doğasından kaynaklanan yeni ve bileşenlerine indirgenemeyecek özelliklerin ortaya çıktığı kabulüne dayanarak mekanik yaklaşımı aşmaya ve organik yaklaşımı kendi kuramıyla bütünleştirmeye çalışmıştır. Bu nokta, Parsons'ın çalışmalarının Comte, Spencer, Durkheim gibi isimlerin temsil ettiği klasik organizmacı akademik mirastan beslendiğine işaret etmektedir. Bu yaklaşıma göre aynı beden gibi kendini oluşturan parçalar tarafından işleyen bir bütün olan toplumda denge, parçaların uygun bir şekilde işleyişiyle mümkündür.

Söz konusu uygun işleyişi sağlayan ise ortak olarak paylaşılan merkezî bir değerler sistemidir (Bee, 1974, s. 6).

Diğer taraftan Malinowski ve Radcliffe-Brown gibi 20. yüzyıl işlevselcilerinin bir toplumsal sistemin işlevsel bir bütün olduğu, bu bütünü parçalarının asgari bir uyum içerisinde çözülemeyecek kalıcı çatışmalar yaratmadan bir arada işlediği, bu çerçevede kültürün de bir bütün olduğu, kültüre ait bir inancı ya da geleneği açıklamak için bu öğeleri işlevsel olarak sistemin yapısına bağlayan bir analiz yapmak gerektiği yönündeki iddiaları (Şavran, 2013, s. 10) Parsons'ın sistem kuramına temel oluşturmuştur. Dolayısıyla her ne kadar bu yaklaşımların dışında kalan isimlerden de etkilenmiş olsa da organizmacı ve işlevselci bakışla uyumlu bir şekilde Parsons temel düzeyde toplumu, işlevsel birlik hâlinde bütünleşmiş bir sistem olarak ele almakta, daha çok düzen, denge, devamlılık, iş birliği öğeleri ve dolayısıyla toplumun geneli tarafından paylaşılan merkezî bir değerler sistemine vurgu yapmaktadır.

Fakat bu onun toplumsal eylem ve değişmeyi ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Tam tersine toplumsal denge ile uyumlu toplumsal eylem ve tedrici bir toplumsal değişme Parsons'ın kuramına içkin durumdadır. Literatür değerlendirmesine dayanan bu çalışma ise Parsons'ın toplumsal eylem, genel sistem kuramı ve genel sistem kuramının sibernetik modeli olmak üzere sınıflandırılabilir sosyolojik düşüncesinin üç evresinde toplumsal eylem ve toplumsal değişme olgularını nasıl ele aldığını göstermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda ilk olarak Parsons'ın temel insan varsayımından yola çıkarak iradi eylem ve toplumsal eyleme dair görüşleri ortaya konmuştur. Sonrasında genel sistem kuramında toplumsal yapı ve süreç anlayışlarına yer verilerek sistemin dengede kalması için karşılanması gereken dört işlevsel gerekliliğin her birinde uzmanlaşmış olan alt-sistemler arası alışverişlerin ve motivasyonel unsurların değişme yaratıcı potansiyeline dikkat çekilmiştir. Son olarak ise Parsons'ın alt-sistemler arasında kurguladığı kontrol hiyerarşisinden yola çıkarak tabakalaşma ve evrim anlayışına yer verilmiş, toplumsal değişimin kültür, kişilik ve toplumsal sistemde gerçekleşme mekanizmaları aktarılmıştır. Her ne kadar Parsons bir döneme damga vurmuş ve temsil ettiği yapısal işlevselci yaklaşımın terminolojik dil ve tarih yazımı halen sosyoloji alanında yaygın olsa da Türk sosyolojisi Parsons'a

doğrudan bir ilgi beslememektedir. Yakın zamanlı bir tercüme dışında Parsons'ın hiçbir eseri Türkçeye çevrilmemiştir. Benzer şekilde Türkçe telif ve tercüme yazınına bakıldığında çoğunlukla betimsel ve giriş düzeyinde bir Parsons okuması öne çıkmaktadır. Parsons'ın kuramına yönelik eleştirilerin ise onun kendi metinlerinin analitik bir incelemesini içermekten ziyade genel ve muğlak bir yapısal işlevselcilik eleştirisi kapsamında kalıp-yargılarla koşullandığı göze çarpmaktadır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmanın Parsons'ın toplumsal eylem ve toplumsal değişmeye dair görüşlerini ortaya koyarak söz konusu eksikliğin giderilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

1. TALCOTT PARSONS'IN DÜŞÜNCESİNDE TOPLUMSAL EYLEM VE DEĞİŞME

Parsons'ın toplumsal eylem ve değişmeye dair görüşlerini ele alırken onun sosyolojik düşüncesini toplumsal eylem, genel sistem kuramı ve genel sistem kuramının sibernetik modeli olmak üzere üç evrede ele almak uygun gözükmektedir.

1.1. TOPLUMSAL EYLEM

Parsons'ın toplumu ele alırken başlangıçtaki düşüncesi, toplumu bütün yönleriyle incelemek, onu bileşik birim edimler, yani bireyler tarafından gerçekleştirilen eylemler kompleksi olarak analiz etmektir. Dolayısıyla *Toplumsal Eylemin Yapısı* adlı çalışmasında Durkheim, Weber, Pareto ve Marshall'ın kullandıkları metodoloji ve teorik sistemlerini eleştirel bir incelemeyle sentezleyen Parsons tek bir toplumsal eylem kuramı oluşturmaya çalışmıştır. Ayrıca Marx, Sombart, Hobbes gibi isimlerin çalışmalarının bazı boyutlarını da çalışmasına dahil etmiştir (House, 1939, s. 129–130). Bununla birlikte Parsons'ın Durkheim, Weber ve Marshall'a olan ilgisinin arkasında söz konusu düşünürlerin faydacılığın insanların amaçları tesadüfidir ilkesini reddetmeleri yer almaktadır. Zira Parsons (1961, s. 324)'a göre insan eylemi ona ve gerçekleştiği uzamda yer alan nesnelere atfedilen anlamdan bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda hem faydacı çıkarlar hem de normatif idealler tarafından belirlenen iradi eylem bilişsel (rasyonel), hissi (duygusal) ve normatif (değerlendirici) boyutlardan oluşmaktadır.

Bilişsel boyut rasyonel ve faydacı insanı, hissi boyut daha çok yönlü, rasyonel ve irrasyonel insanı kapsarken, normatif boyut insanların kültürü oluşturup sonrasında davranışlarının bu kültürle sınırlanmasını kapsamaktadır. Eylemin doğasını ise bu üç boyuttan hangisinin ağır bastığı belirlemektedir (Erkilet, 2007, s. 71–72).

Dolayısıyla Parsons'ın eylem kuramında insan değer yaratan, bu değerlere paralel olarak hedefe giden, araçları rasyonel olarak seçebilen, yine de hislerinden ayrı düşünülemez bir varlıktır (Levine, 1989, s. 110–117). Bununla birlikte Parsons'ın insan varsayımının önemli boyutlarından biri insanın toplumsallığı ile ilgilidir. İnsanın öğrenme yeteneği, diğerlerinin davranış ve tepkilerine duyarlılığı ile toplumsal normlara uyum göstermesi insanın toplumsal özelliğine anlam kazandıran özellikleridir (Parsons, 1965a, s. 33). Söz konusu özelliklerden öğrenme yeteneği onun bilişsel, diğerlerine karşı duyarlılığı hissi, toplumsal normlara uyumu ise normatif yönüne karşılık gelmektedir.

Söz konusu çok boyutlu insan varsayımından hareketle Parsons (1967, s. 735) iradi eylemin bileşenlerini biyolojik ve psikolojik gerçeklik olarak insan (aktör), eylemin içinde gerçekleştiği bağlamda yer alan araç ve koşullar ile iradi eylemin normatif yönelimi (hedef) olarak belirlemiştir. Bu çerçevede iradi eylemin normatif yönelimi olarak belirlediği bileşen, bireyin toplumsal normlara uyduğu ve uymadığı takdirde sonuçlarının farklı olacağını belirten analitik bir ögedir (Parsons, 1967, s. 732). Söz konusu bileşen aynı zamanda dışsal koşullar çerçevesinde rasyonel bir şekilde seçilen araçların kullanımı ile ortaya konan çabanın başarısının kültürel değerlerin belirlediği hedefe göre tespit edilebileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda çaba/irade, değerleri araç kullanımına bağlaması nedeniyle eylemin önemli bir bileşeni olarak öne çıkmaktadır.

Ancak diğer taraftan insan davranışına etki eden ve onun bilişsel yönelimini belirleyen toplumsal norm ve değerler sistemi iradi eylem düşüncesinin merkezinde yer almaktadır. Tıpkı bireyci insan betimlemesini reddeden Durkheim, Weber ve Marshall gibi Parsons (1965a, s. 79) da amaç ve ihtiyaçların toplumsal olarak kazanıldığını ve toplumsalla sistematik bir ilişki içinde olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre insana ait amaç ve ihtiyaçlar toplumsal düzen sayesinde, kültür adını

verdiğimiz oluşum aracılığıyla karşılanabilir. Dolayısıyla bireysel ihtiyaçlar çoğu kez ortaktır ve paylaşılmaktadır. Bu çerçevede toplum, insanlar onu ayakta tutan norm ve değerlerin doğru olduklarına inandıkları ve böylece gerçekte onlara uymak istedikleri için işlemektedir (Cuff, Sharrock ve Francis., 2013, s. 97). Değerlerin aktarımı ile gerçekleşen toplumsallaşma ise bu işleyişi sağlayan temel mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Bununla birlikte Parsons (1965a, s. 10–11)'a göre toplumsallaşma insanların etkileşimini, insanların etkileşimi karşılıklılık ve ortak bir normlar sistemine bağlı oluşu; normatif bir sistem sembolik ilişkilerin varlığını, sembol kullanımı ise bilgi paylaşımı ve aktarımını; dile dayalı iletişim ise paylaşılan bir kültür sisteminin varlığını gerektirmektedir. Söz konusu gereklilik uyarınca kültür ve değerler sistemi iradi eylemin referans çerçevesi olma özelliği göstermektedir. Bu bağlamda toplumsal bir varlık olan insanın, bu özelliğinin bir sonucu olarak aynı zamanda kültür yaratan bir varlık olması önem taşımaktadır. Zira toplumsal örgütlenme kültür ve değerlerin aktarımının temel koşulunu oluştursa da diğer taraftan kültür insanın fizik çevreye yönelimini ve onun kullanım şeklini belirleyici bir güce sahiptir. Başka bir ifadeyle fizik çevreyle uyumu mümkün kılan kültürel örüntülerdir. Bu uyumu sağlayan mekanizma ise insanların çevreye anlam verebilmek için geliştirdiği sözde bilimsel yorumların etkileşimler sırasında ilgili oldukları mekândan soyutlanıp genelleşerek sembol niteliği kazanması yoluyla gerçekleşmesidir. Böylece ortaya çıkan sembolik sistem aynı zamanda bilişsel yönelimi belirleyen ve ortak değerlendirme ölçütü olma özelliği taşıyan bir anlam sistemi de üretmektedir. Somut durumlara empoze edilen söz konusu anlam sistemi ise durum tanımları sağlayarak insanların yönelimlerini şekillendirmektedir (Erkilet, 2007, s. 73–74). Dolayısıyla kültürün iradi eylem üzerindeki etkisi yadsınamaz niteliktedir.

İradi eyleme benzer bir şekilde toplumsal eylem de üç unsurdan oluşmaktadır. Bunlar birbirleriyle etkileşen birey ve gruplara denk düşen aktör, amaçlara uygun araçların seçimiyle ilgilenen kurum ve sektörlerle denk düşen araç ve kültürün sağladığı durum/rol tanımlarını kapsayan hedef bileşenleridir (Parsons, 1965a, s. 10). Toplumsal eylemin içinde yer aldığı durum, aktörün üzerinde

denetim sahibi olduğu araçlar ve üzerinde herhangi bir denetimin söz konusu olmadığı koşullar tarafından belirlenirken bu ögeler normatif standartlar ve onlara meşruiyet kazandıran kültür sistemi tarafından düzenlenmektedir (Erkilet, 2007, s. 79). Başka bir ifadeyle dinamik bir karaktere sahip olan ve durumun normlar yönünde değiştirilmesini içeren toplumsal eylem üzerinde bireysel eyleme katkıda bulunan durumsal etkiler ve toplumsallaşma aracılığıyla gerçekleşen değerlerin aktarımı etkili ve belirleyici niteliktedir (Parsons, 1961, s. 325).

Bu durum, toplumsal değişme yönünden okunduğunda her ne kadar kültür ve değerler sistemi iradi ve toplumsal eylemi belirleyici etkiye sahip olsa da toplumsallaşmaya rağmen var olan birey/aktörlere özgü farklılıkların ve eylemin gerçekleştiği bağlamın koşullarının dış gerçeklikler olarak değer ve kültür sistemini sınırlama ve ona çeşitlilik kazandırma potansiyeline sahip olduğu anlamını taşımaktadır (Parsons, 1965a, s. 16–17, Parsons ve Bales, 1966, s. 358). Dolayısıyla kendine yeterli bir sistem olarak toplumun etkin işleyişinde hissi bir varlık olan insanın kolektif bir yapıya aidiyetini sağlayan duygusal destek ve güven ihtiyacı gibi motivasyonel gerekliliklerinin ve bir organizma olarak insanın beslenme, korunma, barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması önemli bir yer tutmaktadır (Parsons, 1965a, s. 29–38). Söz konusu ihtiyaç ve gerekliliklerin karşılanmadığı veya toplumsal sistemin bunlara tolerans gösteremediği durumlar ise bünyesinde toplumsal değişme yaratma potansiyelini taşımaktadır.

1.2. Genel Sistem Kuramı

Parsons çalışmalarının ikinci evresinde toplumsal eylem kuramıyla toplumsal sistem analizini birleştirerek toplumsal bir düzenin nasıl ortaya çıkıp varlığını sürdürdüğünü ve bireyin toplumla nasıl bütünleştiğini açıklamaya çalışmıştır. Sistemin devamlılığı ve bütünleşmesine dair bu sorunsallaştırma ise ister istemez beraberinde toplumsal değişmeye dair düşüncesinin billurlaşmasına neden olmuştur. Toplumun devamlılığı ve bütünlüğünün nasıl sağlandığını açıklama çabası içerisinde toplumsal yapı ve sistem kavramları önem kazanmıştır. Parsons'ın toplumsal yapı tanımında Durkheim'in organizma-bütünlük-parça ilişkisini vurguladığı işlevsel ve organik görüşlerinden, sistem tanımında ise Pareto'nun

denge unsuruna yaptığı vurgudan etkilendiğini söylemek mümkündür (Poloma, 2007, s. 158). Çözümlemesinin ana odağını ise bir sistemin ayrı olarak teşhis edilebilecek bileşenleri ve belirli bir zaman diliminde değişmediği kabul edilen bileşenler arası ilişkilerin arz ettiği düzenlilikler oluşturmaktadır (Parsons, 1970, s. 35). Bununla birlikte toplumsal yapı çözümlemesinde her ne kadar bütünleşme ve denge kavramları öne çıksa da Parsons (1961, s. 325) sistemlerin bir an bile hareketsiz kaldığını iddia etmez. Ona göre sistem bileşenlerinin normatif bütünleşmesi statik olmayıp devamlı dinamik bir yapıya sahiptir. Ancak bu bileşenlerin bir halden diğerine geçmesi olarak tanımladığı toplumsal değişmeyi kavramak için toplumsal yapıyı anlamak gerektiği düşüncesini vurgular.

Toplumsal yapı

Parsons (1965a)'a göre toplumsal yapı/sistem onu oluşturan alt-sistemlerden oluşmaktadır. Bu alt-sistemlerden toplumsal sistem, bireyler arasında bir arada ve hatta iş birliği içinde sürdürülen düzenli etkinlik ve ilişkilerin oluşturduğu örüntüleri ifade etmektedir. Söz konusu düzenli etkinlik ve ilişkilerin oluşturduğu örüntülerle bireyin bağlantısı ise onun bu örüntüler içindeki konumu ve bu konum doğrultusunda ondan beklenen davranış ve tutumlara işaret eden statü-rol kavramıyla sağlanmıştır. Diğer taraftan toplumsal sistem içinde aktörler arası etkileşimin ve dolayısıyla değişimin çerçevesini ise kültürel olarak yapılanmış ve paylaşılan simgeler sistemi tarafından tanımlanmış esaslar çizmektedir. Çözümleme birimi anlam ve simgesel sistemler olan kültür sistemi, bu bağlamda insanların nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen soyut düşünce ve ilkelerin oluşturduğu örüntülerden oluşmaktadır. Paylaşılan değerlerin odağında yer aldığı kültür sistemini anlamada ise toplumsallaşma anahtar kavram konumundadır. Zira toplumsallaşma süreci toplumsal denetimi sürdürmeyi ve toplumu bir arada tutmayı sağlayan bütünleştirici nitelikte bir güçtür.

Sistemin devamlılığını sağlayan ve dengede işlemesine katkıda bulunan diğer alt-sistem ise bireylerin belirli somut durumlarda nasıl davranacaklarını, işlerini nasıl yapacaklarını ve diğer insanlara nasıl tepki vereceklerini etkileyen psişik yapıları temsil eden kişilik sistemidir. Söz konusu yapıların çözümlemesinin odağında bireysel psikolojik ihtiyaçlar, tavır alışlar ve güdüler yer almaktadır (Wallace

ve Wolf, 2004, s. 55–57). Bununla birlikte Parsons'ın düşüncesi ilerledikçe sistemi oluşturan üç alt-sisteme organizma, yani biyolojik olarak insanla ilgili bir diğer alt-sistem eklemiştir. Bu çerçevede birey içinde yaşadığı toplumun değerlerini kültür sistemi içinde, normatif beklentilerle rol beklentilerini toplumsal sistem içinde öğrenirken bireyin kimliği kişilik sisteminden, biyolojik donanımı ise davranışsal organizmadan gelmekte ve iradi eylem söz konusu dört alt-sistemin karşılıklı etkileşiminde gerçekleşmektedir (Poloma, 2007, s. 167).

Ancak sistemin denge ve bütünlüğün oluşumunda kültür sistemi ayrı bir öneme sahiptir. Zira kültür sistemi hem insanların somut koşullarda etkili bir biçimde nasıl davranmaları gerektiğini hem de insanların içinde yer aldıkları etkinlik ve ilişki örüntülerini belirlemektedir. Aynı zamanda da maddî temeli olmayan bir tatmin duygusunu olanaklı kılmaktadır. Kültür sistemine toplumu ve insanı şekillendirici bu gücü veren süreç ise bizzat toplumsallaşmadır. Kültürel değerlerin aktarımını güvence altına alan toplumsallaşma, toplumsal hayatta bireylerin diğerleriyle ilişki kurmasını, kolektif olarak hareket edebilmesini ve kültürel beklentileri benimseyerek onları gerçekleştirecek kişilik yapılarına sahip olmalarını sağlamaktadır (Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 100). Dolayısıyla kültür sistemi, toplumsal sistem ve kişilik sistemi arasında bütünlüğü sağlayan temel mekanizma olarak öne çıkmaktadır.

Ancak kültür sistemi, toplumsal sistem ve kişilik sistemi arasındaki bütünlük otomatik veya tam bir şey değildir. Bu çerçevede kültürün bazı yönleri toplumsal sistemin organizasyon biçimiyle çatışabilir ve bireylerin kişiliklerinde yoksunluklar üretebilir. Ancak temelde Parsons'ın sistem analizi, sistemin çözülmeyi dengeleyebilecek, fikir ayrılıklarını bastırabilecek, böylece egemen kültüre karşı kolektif bir muhalefetin gelişmesini önleyecek ve sapmaları genel bütünlüğe zarar vermeden yönlendirecek eğilimlere sahip olduğunu varsaymaktadır (Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 100). Bu noktada Parsons'ın sistemi bireysel kişilik tarafından içselleştirilen ve toplumun bireyler için geliştirdiği rol, norm, beklenti ve kurallar aracılığıyla işleyen kurumlaşmış bir kültür kalıbı olarak değerlendirdiği

yorumunu yapmak doğru gözükmemektedir. Bununla birlikte sistemi oluşturan unsurlar arası ilişkileri ele aldığı toplumsal süreç çözümlemesi sistemin taşıdığı değişme potansiyeline işaret etmektedir.

Toplumsal süreç

Parsons (1965b, s. 6)'a göre sistemin devamlılığı onun sınırlarını korunması ve çevreyi kendisi için kullanışlı hale getirmesi ile bağlantılıdır. Sistemin kendi sınırlarını korumak ve çevreyi kullanışlı hale getirmek yönündeki eğilimi ise bize toplumsal süreci vermektedir. Bu çerçevede toplumsal süreçler sistemin iç ekseninde kendi yapısını korumak için gerekli bütünleştirici mekanizmaları, dış ekseninde ise çevre ile ilişkilerini düzenlemesi ile ortaya çıkmaktadır. Söz konusu düzenlemelerin nasıl yapılacağı ve hangi hedefe sahip olduğu ise araç-amaç eksenlerini oluşturmaktadır. Sistemin kimliğinin belirli bir çevrede sürmesi, dışsal ekseninde çevreyle ilişkilerin düzenlenmesi, iç ekseninde kendi içindeki ilişkilerin sürekliliğinin etkili bir biçimde sağlanmasına bağlıdır. Bu bağlamda dış ekseninde çevreyi kontrol altına almayı amaçlayan sistem uyum, iç ekseninde bütünleşme yönelimi doğrultusunda kültürel örüntülerin korunması ve gerilimlerin giderilmesi yönelimine sahiptir (Sklair, 1970, s. 32).

Başka bir ifadeyle sistem, varlığını ve işleyişini sürdürebilmesi için gerekli birtakım koşulların olması anlamında amaç yönelimlidir. Bununla birlikte kompleks bir sistem içinde yer alan bütün alt-sistemler ve onu oluşturan kurumlar söz konusu koşul ve işlevlerle aynı ilişkiler içinde değildir. Sistemin farklı unsurları ağırlıklı olarak uyum, amaca ulaşma, bütünleşme ve gerilimin giderilmesi yönündeki işlevlerden biri veya diğeri içinde sistemin farklı kısımlarının yararına uzmanlaşmaktadır (Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 108). Dolayısıyla sistem geliştikçe onun işlevsel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kurum ve araçlar, yapısal olarak farklılaşarak özelleşmiş hale gelmektedir. Bu çerçevede toplumsal sistem bütünleşmenin kaynağını oluştururken, kişilik sistemi amaca ulaşma, kültürel sistem devamlılığı sağlama, organik davranışsal sistem ise uyum sağlama işlevlerini yerine getirmektedir. Aynı çerçeveyi çağdaş topluma uyarladığımızda uyum sağlama işlevini ekonomik alt-sistem, bütünleşme işlevini cemaat yapıları, devamlılığı sağlama işlevini okul, aile ve dini kuruluşlar, amaca ulaşma işlevini ise politik alt-sistem yerine getirmektedir (Parsons, 1965b, s. 6).

Parsons'ın toplumsal sistemin devamlılık ve bütünlüğü için işlevsel gerekliliklerin karşılanmasına yaptığı vurguyu toplumsal değişme üzerinden okumak istediğimizde ise toplumsal değişimin iç ve dış eksenlerde kültürel ve motivasyonel düzen problemlerine bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Motivasyonel düzen problemi, bireylerin sistemin bütünlük ve dengesini tehdit eden davranış/sapma potansiyellerini ve bunların özendirilmesinin en aza indirilmesi zorunluluğuna işaret etmektedir. Zira insanların kültür sisteminin sağladığı rol tanımları üzerinden kendilerine atfedilen görev ve sorumlulukları yerine getirmemesi sistemin devamlılığını tehdit edici niteliktedir (Parsons, 1965a, s. 32). Söz konusu tehdide karşılık dinamik bir denge halinde bulunan sistemde kültürel örüntüler, aykırı davranış ve tutumları belirli düzenlemelerle sistem yapısının içine almakta ve böylece değişme yaratabilecek faktörleri sınırlandırmaktadır. Bunu sağlayan ise toplumsallaşmanın kültürel değerlerin aktarımı yoluyla toplumsal aktörlerin davranışlarını ve beklentilerini şekillendirip denetleyerek denge eğilimini koruma ve toplumsal etkinliğin uzlaşmayacak derecede çeşitlenmesine engel olma işlevini yerine getirmesidir (Parsons, 1965a, s. 204; Parsons ve Bales, 1966, s. 371).

Öte yandan sistemin dengesi ve devamlılığı, dolayısıyla bütünleşme ve istikrarı onu oluşturan her alt-sistemin diğer alt-sistemlerle alışverişlerine bağlıdır. Sistemin yapısal farklılaşması ile oluşan uzmanlaşmanın beraberinde getirdiği dezavantajların giderilmesinin koşulunu bu alışverişler oluşturmaktadır (Parsons, 1964, s. 346). Bu bağlamda kültür sistemi durum tanımları, toplumsal sistem üyelerinin birbirine karşı duyarlılığı, kişilik sistemi performans kapasiteleri, organizma ise akıl aracılığıyla diğer üç sistemle alışverişte bulunmaktadır. Bununla birlikte sistemler farklılaştıkça ve etkileşim yoğunlaştıkça söz konusu alışverişlerde genelleşmiş araç kullanımı zorunlu hale gelmektedir. Bu zorunluluk uyarınca her birim kendi işlevinin doğasına uygun iç-dış ilişkilerini yürütebileceği bir mekanizma geliştirmektedir (İsajiw, 1968, s. 94–101). Örnekleme gerekirse sistemin amaca ulaşma işlevini üstlenen politik alt-sistem, bu işlevi yerine getirebilmek için güç kullanır, diğer taraftan sistemin uyum sağlama işlevini yerine getiren ekonomik alt-sisteme para sağlar. Dolayısıyla iki alt-sistem arasında “genelleşmiş araçlardan” para ve güç aracılığıyla karşılıklı bir alışveriş oluşur. Öte yandan nüfuz ve adanma da diğer önemli genelleşmiş araçlardır. Cemaat bütünleşmeyi sağlama işlevini nüfuz

aracılığıyla; aile, okul ve dini kuruluşlar devamlılığı sağlama işlevini ise adanma aracılığıyla yerine getirirler (Parsons, 1970, s. 40).

Sistemin işleyişini düzenleyen ve toplumsal süreci, aynı zamanda toplumsal değişme potansiyelini ortaya çıkartan ise söz konusu genelleşmiş araçlar arasındaki karşılıklıdır. Zira alt-sistemler arasında genelleşmiş araçların kullanımı yoluyla gerçekleşen alışverişin gerçekleşmesi yeterli motivasyonel enerjinin oluşmasına bağlıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere sistemin devamlılığı ve bütünlüğü ancak bireylere özgü motivasyonel unsurların bir arada tutulduğu ve sistemin hizmetine sunulduğu takdirde gerçekleşebilmektedir (Parsons ve Bales, 1966, s. 167). Alt-sistemler arası alışverişlerde karşılıklılığın sağlanamadığı ve dolayısıyla yeterli motivasyonel enerjinin oluşturulamadığı koşullar ise toplumsal değişme potansiyelini taşımaktadır (Parsons, 1965b, s. 19). Başka bir ifadeyle söz konusu alışverişler arasında karşılıklılığın olması sistemin dengesine katkıda bulunuyorken, bunun sağlanamadığı durumlar değişiminin işareti olabilmektedir.

1.3. Genel Sistem Kuramının Sibernetik Modeli

Parsons sosyolojik düşüncesinin bu evresinde karşılıklı bir geri besleme süreci içerisinde bir arada çalışan faktörlerin kavranmasını sağlayarak neyin neyi belirlediği tartışmasını saf dışı bırakmaya ve sistemdeki değişimin ele alınmasında sibernetiğin sağladığı olanaklara yoğunlaşmıştır (Poloma, 2007, s. 170). Bu çerçevede sistemi oluşturan alt-sistemler arasında aşağıdan yukarıya doğru enerji, yukarıdan aşağıya doğru bilgi aktarımı şeklinde gerçekleştiğini iddia ettiği sibernetik kontrol hiyerarşisini çözümlenmiştir. Buna göre sistemin üst düzeyleri daha az enerji kullanıp daha çok bilgiye sahipken, sistemin alt düzeyleri daha çok enerji kullanıp daha az bilgiye sahiptir. Sistemi oluşturan alt-sistemlerden örneğin kültür sistemi daha çok bilgi daha az enerji, yani bilgi bakımından zengin sembolik kodlar içerirken fiziksel enerjiye bağımlılığı çok daha azdır. Başka bir ifadeyle kültür sistemi bir sisteme belirli bir yön vermek ve böylece onu kendi nitelikleri uyarınca yönlendirmek için yeterli bilgiyi sağlamaktadır (Erkilet, 2007, s. 96). Öte yandan hiyerarşik sıralamasıyla sosyal sistemi kişilik sistemiyle, kişilik sistemi davranışsal organizmayla karşılaştırıldığında daha az bilgi ancak daha yoğun

enerji kullanımı ile ayırt edilmektedir. Sistemin söz konusu hiyerarşik yapısı içerisinde alt-sistemler arasında gerçekleşen enerji ve bilgi alışverişleri sistemin düzgün ve dengede işleyişini sağlaması açısından önem taşımaktadır.

Diğer taraftan Parsons (1967, s. 516–533)'a göre toplumsal tabakalaşma da değer sistemi ile olan sıkı ilişkisi dolayısıyla sistemin hiyerarşik yapısı içerisinde onun işleyişine katkıda bulunan önemli bir mekanizmadır. Adaylar arasından açık pozisyonlar için seçim yapılmasını, bu kişilere rollerini yerine getirmeleri için gerekli kaynakların sağlanmasını ve yaptıklarının değerlendirilip ödüllendirilmesini sağlayan bu mekanizmanın esasını sisteme sağlanan katkı temelinde biçimleniyor olması oluşturmaktadır. Zira Parsons (1954, s. 388)'a göre kültür sisteminin çerçevesini çizdiği değerler örüntüsü bireyin değerlendirilip ödüllendirildiği ölçüt olma niteliği göstermekte, bu ölçüte referansla otorite, servet, prestij, para gibi sembolik alışveriş araçları toplumsal alt-sistemler arasında iletişim kurmakta ve böylece toplumsal tabakalaşmanın politik, ekonomik ve mesleki türlerini şekillenmektedir. Dolayısıyla toplumsal tabakalaşma mekanizması içerisinde hareketliliği belirleyen ölçüt olarak var olan değer sistemine uygunluk ve sisteme sağlanan katkı öne çıkmaktadır (Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 116).

Öte yandan kültür sisteminde gerçekleşen herhangi bir değişme, sistemin doğasına uygun sembolik iletişim/alışveriş araçlarının da değişmesi anlamını taşımaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse kültür sisteminin belirleyicisi olduğu toplumsal değişme, sistem farklılaştıkça alt-sistemler arasında alışverişini sağlayan ve hiyerarşik ilişkiyi belirleyen sembolik alışveriş araçlarının da farklılaşması, toplumu oluşturan alt-sistemler arasındaki ilişkinin de hiyerarşik bir temelde yeniden düzenlenmesi anlamını taşımaktadır (Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 117–118). Dolayısıyla Parsons için norm ve değerlerin değişmesi ile gerçekleşen toplumsal değişme, alt-sistemlerin sistemin işlevsel ihtiyaçlarını karşılamak üzere farklılaşmaları ve sonrasında bu farklılaşmayı meşru kılan yeni bir değer sistemi etrafında bütünleşmeleri sürecinde ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal Değişme

Parsons'ın çözümlemesinde sistemin hareket eden bir denge halinde olması, kültür sisteminin sınırlarını çizdiği, dolayısıyla sistemin tolerans sınırları içerisinde gerçekleşen ve yapısal değişmelere neden olmayan sistem içi değişmelerin olanaklı olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte Parsons (1965a, s. 750)'a göre kültür sisteminin değişmesiyle sistemin yapısını değiştiren ve onu yeni bir değer sistemi etrafında toplayan çeşitlenmelerle sistem değişmesi de mümkündür. Söz konusu değişme ise kültür, kişilik ve toplumsal sistem olmak üzere üç düzeyde gerçekleşen değişme ve bu değişmelerin karşılıklı etkileşimi ile gerçekleşmektedir.

Parsons'a göre kültür sisteminde gerçekleşen değişme evrimsel niteliktedir. Bu süreci ise evrimleşen tümeller kavramına başvurarak açıklamıştır. Söz konusu kavram uzun vadede sistemin aktif ve pasif uyum kapasitesini arttıran; tabakalaşma, meşrulaştırma, dahil etme ve değer genelleşmesi süreçlerinden oluşan bir bütündür (Parsons, 1964, s. 340). Bu çerçevede tabakalaşma mekanizmasının itici gücünü oluşturduğu yapısal farklılaşma, yeni bir değer örüntüsü etrafında meşrulaşarak sistemin bütünleşmesine katkı sunmaktadır. Sistem farklılaştıkça dış çevreyle olan ilişkilerini düzenlemeyi amaçlayan ve uyumu arttırmaya dönük düzenlemeleri yapısına dahil etmesi ise onun daha iyi bir uyum geliştirmesi ve daha iyi işlemesini sağlayan yapı ve süreçleri oluşturmaktadır (Parsons, 1964, s. 346). Bununla birlikte sistemin farklılaşarak uyumsal yeteneğinin arttığı süreçte ortaya çıkabilecek sorunları göz ardı etmeyen Parsons, bu sorunların çözümünde kapsamayı içeren ve yeni gelişmeleri meşrulaştıran sürece değer genelleşmesi adını vermiştir (Poloma, 2007, s. 180). Değer genelleşmesiyle kastedilen, toplumsal alt-sistemlerin farklılaşma sürecinde değişen amaç ve işlevlerini meşrulaştırabilmek için daha üst düzeyde örnek bir değer çerçevesinin oluşumudur. Yeni birim ve yapıların uygun şekilde meşrulaştırılması ve yeni yönelim tarzlarının belirlenmesi bağlamında değer genelleşmesi süreci önem taşımaktadır (Wallace ve Wolf, 2004, s. 235). Bu çerçevede Parsons değerlerin değişmesinin çerçevesini belirlediği evrimsel bir toplumsal değişme düşüncesi ortaya koymuştur.

Söz konusu değişimin yönünün hiç yapılanmamış ve tamamen belirsiz olmadığını göstermek için ise kültürel değer yönelimlerini ifade eden kalıp değişkenler belirlemiştir. Farklı eylem alternatiflerine işaret eden kalıp değişkenleri Parsons (1965a, s. 136) etkili ve araçsal olmak üzere iki kategoride toplamıştır. Etkili kalıp değişkenler kategorisinin altında gruba bağlılık, duygusallık, yaygın ilişkiler ve kolektif yönelim gibi özünde anlam ve duygu yüklü olan değişkenlere yer verirken araçsal kalıp değişkenler kategorisi altında başarı, performans, rasyonalite, sınırlı ilişkiler ve kendini disiplin gibi ödeve yönelik olan değişkenlere yer vermiştir. Böylece hem eylem alternatiflerini belirlemeye ve bunların seçiminde ne gibi düzenlilikler olduğunu göstermeye hem de toplumların ve onları ayırt eden kültür sisteminin evriminin yönünün etkili kalıp değişkenlerin temsil ettiği ilkel dönemden araçsal kalıp değişkenlerin temsil ettiği modern döneme doğru olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır.

Kişilik sisteminde değişme ise motivasyonel değişme kaynakları olan toplumsallaşma ve toplumsal kontrol mekanizmalarındaki değişme ile bağlantılıdır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Parsons'ın çözümlemesinde toplumun bireyin duygusal destek ve güven ihtiyacını karşılaması gerekir. Bunu sağlayan temel mekanizma ise kültürel değerleri bireyin birer ihtiyaç olarak içselleştirmesini sağlayan toplumsallaşmadır. Dolayısıyla toplumsallaşma aynı zaman bireyin toplumsal yaptırımlara karşı duyarlılaşması anlamına gelmektedir. Parsons (1965a, s. 255–261) bu bağlamda kültür sisteminde meydana gelen değişmeler karşısında insanların duyarlılık seviyesine bağlı olarak onların uyum ve sapma gösterme ihtimallerinin hesaplanabileceğini iddia ederek güvenlik yeterlik şemasını geliştirmiştir. Bireylerin diğerleriyle kalıcı ve duygusal bağlar kurmasını ve devam ettirmesini ifade eden güvenlik, toplumsal ilişkiler açısından yaptırım ve beklentilerin adalet ölçüsüyle gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Değer örüntüsündeki değişmeyle hakkaniyetin sağlanamadığı koşullar ise adaletsizlik duygusunun ortaya çıkmasına ve yabancılaşmaya neden olma olasılığını taşımaktadır. Toplumsal normlara uygun yaşayabilmek anlamına gelen yeterlik ise kültür sistemindeki değişmeyle normlara duyulan güvenin kaybolması halinde ortaya çıkabilecek sonuçlara işaret etmektedir. Bunlardan biri zora dayalı uyum, yani bireyin toplumsal normlara güvenini kaybettiği halde aidiyet hissettiği alt gruptan kopmadığı için uyum gösterdiği durumlar, diğeri ise zora dayalı sapma, yani toplumsal

normlara güvenini kaybetmediği halde aidiyet hissettiği alt-gruplara bağlılığı sebebiyle sapma gösterdiği durumlardır.

Yabancılaşma ve sapma ihtimallerinin oluşması ise temel düzeyde alt-sistemler arasındaki alışverişlerde dengesizliklere bağlanarak açıklanmıştır. Buna göre alışveriş araçlarının tanım gereği birbirine dönüştürülebilir olmaları, dolayısıyla kontrollü toplumsal değişme amacıyla kullanılmaları mümkün olsa da sistemin psikolojik ve kültürel ön koşullarının değişmeyi engelleyen katılık faktörleri haline gelme olasılığı bulunmaktadır. Özellikle insanın faydacı ve duygusal yönlerine karşılık gelen motivasyonel unsurlar, sistemin dengesini ve devamını koruma işlevi gören katılık faktörlerine dönüşebilmektedir. Başka bir ifadeyle toplumsal değişimin esas kaynağı niteliğinde olan durum tanımlarının değişmesi, söz konusu faktörlerin kaynaklık ettiği duygusal tepkilere neden olabilir. Bu tepkiler karşısında güvenlik hissinin oluşturulması sistemin devamlılığı ve dengesi için ayrıca önem taşımaktadır. Zira insan değişme için bilişsel, duygusal ve değerlendirici anlamda tatmin edilmelidir. Bu doğrultuda kalıcı sistem değişimleri, kurumlarda meydana gelen değişimlerle desteklendiği, duygusal ve motivasyonel hassasiyetler hesaba katıldığı takdirde mümkündür. Normların tanımladığı beklenti ve yaptırımların karşılanmadığı durumlarda ise birey adaletsizlik duygusuna bağlı olarak duyarlılığını yitirip norm sistemine yabancılaşabilmektedir. Söz konusu olasılığın ve dolayısıyla toplumsal sapsmaların önlenmesi için ise insanların toplumsal norm ve beklentilere karşı duyarlı hale getirilmesi, ödül ve tepkinin dışsal yaptırımlar olmaktan çıkıp bireyin kendisine saygısının koşulları haline gelmesi gereklidir (Erkilet, 2007, s. 135–138). Toplumsallaşma sürecine işaret eden bu gereklilik, toplumsal kontrol ve denetimin ana mekanizmasını oluşturmaktadır.

Toplumsal sistemde değişme ise tam da bununla bağlantılı olarak kültür sisteminde meydana gelen değişme karşısında yabancılaşma ve sapma potansiyelinin ortadan kaldırılması ve doğru yönlendirilmesi ile ilgilidir. Bu doğrultuda Parsons (1965a, s. 306–308)'a göre sistemin başvurabileceği mekanizmalardan ilki güvenlik supabı mekanizmalarıdır. Ayin, tören, kutlama gibi bir araya gelmelerle örneklendirilebilecek söz konusu mekanizmalar sapma, dolayısıyla değişme sağlama potansiyelinin hoş

görülebilen faaliyetlere yönlendirilmesini ifade etmektedir. Diğer bir mekanizma rol beklentileri arasındaki önceliklerin toplumsal sistem tarafından belirlenmesidir. Böylece bireyin üzerinde birden fazla role sahip olmanın oluşturduğu psikolojik gerilimin azaltılması işlevi toplumsal sistem tarafından yerine getirilmektedir. Öte yandan sapma kabul edilebilecek ancak tam anlamıyla da sapma olmayan bazı davranışların temel değer sistemi ile esnek bir şekilde bütünleştirilmesi de söz konusu mekanizmalardan bir diğeridir. Son mekanizma ise toplumsal sistem içerisinde çatışan veya çatışma potansiyeli taşıyan alt kültürlerin birbirlerinden uzaklaştırılmasıdır. Her ne kadar söz konusu kültürleri temsil eden gruplar sapma potansiyelini bünyelerinde taşımaya devam etse de toplumsal sistemin bu potansiyelin değişme yönündeki etkilerini sınırlama ve denetim altında tutma işlevini yüklediğini vurgulamak gerekir. Dolayısıyla Parsons (1965a, s. 491)'a göre toplumsal değişme, yalnızca kültür sisteminin değişmesinden ibaret olmayan, aynı zamanda ona karşı koymaların üstesinden gelmeyi de gerektiren bir süreçtir. Bu nedenle Parsons'ın düşüncesinde toplumsal değişme bireyin psikolojik ve motivasyonel yapılanması ile sıkı sıkıya bağlantılıdır.

SONUÇ

Parsons'ın bilişsel, hissi ve normatif boyutlardan oluşan iradi eylem düşüncesi rasyonel ama aynı zamanda çok yönlü ve değer yaratan insan varsayımına yaslanmaktadır. Öte yandan normatif değerler ile bu değerlerin çerçevesini çizdiği hedeflere ulaşmada araçların kullanımını birbirine bağlayıcı bir işlev gören çaba da iradi eylemin önemli bileşenlerinden biridir. Söz konusu çabanın yöneldiği hedef ve bu hedef doğrultusunda hangi araçların kullanılacağına ise toplumsal norm ve değerler belirleyici niteliktedir. Buna göre insan toplumsallaşma sayesinde iradi eyleminin referans çerçevesi olarak kültüre başvurmakta, amaç ve ihtiyaçlarını ona göre tanımlamakta, bu çerçevede uygun araçları seçmektedir. Tıpkı iradi eylem gibi toplumsal eylem de birey ve gruplardan oluşan aktör, amaçlara uygun araçların seçimiyle ilgilenen kurum ve sektörlerden oluşan araç ve kültürün sağladığı durum/rol tanımlarını kapsayan hedef olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır. Benzer şekilde kültür sistemi toplumsal eylemi belirleyici gücü kendisinde taşımaktadır. Ancak her iki eylem tipinde de

aktörlere ait motivasyonel farklılıklar ve araçların bağlamını oluşturan koşullar dış gerçeklikler olarak kültür sistemini sınırlama ve ona çeşitlilik kazandırma, dolayısıyla toplumsal değişme yaratma potansiyeli ile öne çıkmaktadır.

Öte yandan her ne kadar Parsons başlangıçta toplumu bir eylemler bütünü olarak incelemeyi hedeflese de düşüncesi ilerledikçe toplumun ayrı olarak teşhis edilebilecek unsurlarına ve bu unsurlar arası ilişkilerin taşıdığı düzenliliklere odaklanmıştır. Buna göre bir sistem olarak toplum kültür, toplumsal, kişilik ve biyolojik organizma alt-sistemlerinden oluşmaktadır. Söz konusu alt-sistemler ise iç ve dış eksenlerde toplumsal denge ve bütünlüğün sağlanmasının bağlı olduğu bütünleşme, amaca ulaşma, uyum ve devamlılığı sağlama yönündeki işlevsel gereklilikleri karşılamak üzere farklılaşmıştır. Söz konusu farklılaşmayı ve işlevsel gerekliliklerin karşılanması koşulunu tersten okuduğumuzda ise toplumsal değişimin iç ve dış eksenlerde kültürel ve motivasyonel düzen problemlerine bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Motivasyonel düzen problemi, sistemin bütünlük ve dengesini tehdit eden davranış potansiyellerine ve bunların teşvikinin en aza indirilmesi zorunluluğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan sistemin dengesi ve devamlılığı aynı zamanda alt-sistemler arasındaki alışverişlere bağlıdır. Zira sistemin yapısal farklılaşması genelleşmiş araçlar ile gerçekleşen bu alışverişi zorunlu kılmaktadır. Söz konusu genelleşmiş araçlar arasındaki karşılıklık ise sistemin işleyişini düzenlemekte ve toplumsal süreci ortaya çıkarmaktadır. Bu karşılıklılığın zedelendiği ve bu karşılıklılığı destekleyen motivasyonel unsurların güç kaybettiği durum/koşullar ise toplumsal değişme yaratma gücünü taşımaktadır.

Parsons'ın düşüncesi ilerledikçe dikkatini yönelttiği bir diğer konu toplumu oluşturan alt-sistemler arasındaki kontrol hiyerarşisidir. Ona göre söz konusu hiyerarşi içerisinde alt-sistemler arasında gerçekleşen enerji ve bilgi alışverişleri sistemin düzgün ve dengede işleyişini sağlamaktadır. Bu işleyişe katkıda bulunan önemli bir mekanizma ise mevcut değer sistemine uygunluk ve sisteme sağlanan katkı temelinde gerçekleşen ve sembolik alışveriş araçlarının alt-sistemler arasında iletişimi ile şekillenen tabakalaşmadır. Kültür sistemindeki herhangi bir değişimle söz konusu sistemin doğasına uygun sembolik iletişim/alışveriş araçlarının değişmesi ise bize toplumsal değişmeyi vermektedir. Zira

toplumsal değişme, sistem farklılaştıkça alt-sistemler arasında alışverişi sağlayan ve hiyerarşik ilişkiyi belirleyen sembolik alışveriş araçlarının da farklılaşması, dolayısıyla toplumu oluşturan alt-sistemler arasındaki ilişkinin de yeni bir değer örüntüsü etrafında hiyerarşik bir temelde yeniden düzenlenmesi anlamını taşımaktadır.

Dolayısıyla Parsons için toplumsal değişme sistem içi değişmeler şeklinde olabileceği gibi sistemin yapısını değiştiren ve onu yeni bir değerler sistemi etrafından toplayan sistem dışı değişmeler şeklinde de gerçekleşebilir. Söz konusu değişme ise kültür, kişilik ve toplumsal sistem olmak üzere üç düzeyde gerçekleşen değişme ve bu değişmelerin karşılıklı etkileşimi ile mümkündür. Kültür sisteminde gerçekleşen ve evrimsel nitelikte olan değişme, Parsons'ın evrimleşen tümeler adını verdiği tabakalaşma, meşrulaştırma, dahil etme ve değer genelleşmesi süreçlerinden oluşan bir bütündür. Ayrıca söz konusu değişimin yönü hiç yapılanmamış ve tamamen belirsiz değildir. Buna göre kültür sisteminin evriminin yönü anlam ve duygu yüklü olan etkili kalıp değişkenlerin temsil ettiği ilkel dönemden ödeve yönelik araçsal kalıp değişkenlerin temsil ettiği modern döneme doğrudur.

Kişilik sisteminde değişme ise motivasyonel değişme kaynakları olan toplumsallaşma ve toplumsal kontrol mekanizmalarındaki değişmeyle bağlantılıdır. Zira kültür sisteminde meydana gelen değişmeler karşısında insanların duyarlılık seviyesine bağlı olarak uyma ve sapma ihtimalleri bulunmaktadır. Toplumsal sistemde değişme ise tam da bu noktada kültürel sistemde meydana gelen değişme karşısında sapma potansiyelinin ortadan kaldırılması ve doğru yönlendirilmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla Parsons'ın düşüncesinde toplumsal değişme, yalnızca kültür ve değer sisteminin değiştirilmesini içermeyen, ona karşı koymaların da sistem içerisinde çözülmesini içeren bir süreç karşılık gelmektedir. Bu çerçevede toplumsal değişme ile bireyin psikolojik ve motivasyonel yapılanması arasındaki karşılıklı birbirini var eden ilişki göze çarpmaktadır. Buna göre bir taraftan toplum, bireysel gerçeklikten bağımsız değildir ancak diğer taraftan bireylerin duygusal destek ve güvenlik ihtiyaçları kültür sistemi tarafından yapılandırılmaktadır. Toplumsal değişme ise ancak bu yapılar arasındaki karşılıklı bağımlılık ve etkileşim dairesinde gerçekleşmektedir.

Özetle belirtmek gerekirse her ne kadar Parsons, toplumu çatışmadan uzak ve uyumun esas olduğu bir varlık olarak ele alıyor olması, eşitsiz güç dağılımını göz ardı etmesi ve aşırı denge vurgusuna bağlı olarak toplumsal değişmeyi yeterince açıklayamıyor olması nedeniyle eleştirilere muhatap olmuş (Cuff, Sharrock ve Francis, 2013, s. 120) olsa da toplumsal eylem ve değişme konusu ile ilgilenmiştir. Esasında ona göre gerçek bir toplum tamamen bütünleşmiş olmaktan uzaktır. Süreksizlik ve uyuşmazlık toplumsal oluşun olağan bir parçasıdır. Bunların açık bir çatışmaya neden olmasalar dahi gerilimlere neden olacağı fikrini düşüncesinde yakalamak mümkündür. Ayrıca Parsons bütünleşmiş bir toplumun değişmeyeceğini varsaymaz. Parçaları arasında bir iç denge ve bütünlük olan işlevsel sistem fikri istikrarlı ancak hareketli bir denge fikrini içermektedir. Bu noktada denge ile kastedilenin tek bir tip dengeden ziyade denge yönünde ilerleyen bir ideal tip olduğunu zihinde tutmak önemlidir. Dolayısıyla Parsons'ın kuramsal çabasının özünü kurumlaşmış değerlerin içsel olarak tutarlı ve uyumlu olduğu mükemmel şekilde bütünleşmiş bir toplumun ideal tipini ortaya koymak oluşturmaktadır. Bu doğrultuda gözlemlenebilir sistemlerin yüksek seviyede normatif bütünleşmeyi sağladığını değil, fakat sistemlerin bu amaca doğru çabaladığını iddia etmiştir (Kaplan, 1968, s. 891). Bu çaba kapsamında toplumsal değişme ise sistem içinde gerilimlerin giderilmesi şeklinde olabileceği gibi sistem dışında onu farklı bir değerler örüntüsü etrafında bütünleştirecek şekilde de gerçekleşebilir. Ancak her iki durumda da uyum kapasitesinde artış eğilimine sahip bir sistem tasavvuru dikkate değerdir.

SUMMARY

In the second half of the 20th century, as both material and human resources became USA-centered and the social sciences became instrumental in providing appropriate models for both American society and the non-Western world, Talcott Parsons' system theory was developed with the mission of providing a theoretical framework for applied sociological studies. The question of how society can be held together was at the center of his theory and concepts such as social balance, social integration, and social harmony accordingly came to the fore. However, this does not mean that he ignored social action and social change. On the contrary, social action compatible with social equilibrium and gradual social change are inherent in Parsons' theory. Based on a literature review, this study aims to show how Parsons dealt with the phenomena of social action and social change in the three phases of his sociological thought, which can be classified as social action, general systems theory, and the cybernetic model of general systems theory.

Parsons' idea of voluntary action, which comprises cognitive, emotional, and normative dimensions, is based on the assumption of a rational but also multi-oriented and value-creating human being. The efforts that bind together the normative values and the use of tools in achieving the goals framed by those values are among the factors that determine voluntary action. The social value system, which determines the purpose of the efforts in question and which tools will be used in line with that purpose, is at the center of the idea of voluntary action. People therefore refer to culture as the frame of reference for their voluntary actions, define their goals and needs accordingly, and choose the appropriate tools within that framework. The basic mechanism that allows this is socialization, which enables an individual to internalize cultural values as needs.

Similar to voluntary action, social action comprises three elements: actors, consisting of individuals and groups; tools, including institutions and sectors that are interested in the selection of tools suitable for particular purposes; and targets, determined by the situation or role definitions provided by the culture. Cultural values determine social action, similar to voluntary action. On the other

hand, the motivational differences of the actors and the conditions constituting the context of the tools stand out as external realities with the potential to limit or diversify the value system, thus creating social change.

Although Parsons initially aimed to examine society as a set of actions, as his work progressed, he focused on elements of society that can be identified separately and the regularities of the relations between these elements. In this framework, he defined society as a system consisting of cultural, social, personality, and biological organism subsystems. These subsystems are differentiated to meet functional requirements determined as adaptation, goal attainment, integration, and latency, upon which social balance and integrity depend on internal and external axes. When we consider this differentiation and the conditions of meeting the functional requirements in reverse, it is possible to say that for Parsons social change depends on the problems of cultural and motivational order on the internal and external axes. The problem of motivational order indicates the potential of individuals' behaviors to threaten the integrity and stability of the system, and the necessity of minimizing such behaviors. At this point, socialization gains importance with its function of preventing the diversification of social action to an uncompromising extent.

The balance and continuity of the system depend on the exchanges of each subsystem with other subsystems, as well as the provision of motivational order. The condition for eliminating the disadvantages brought about by the specialization created by the structural differentiation of the system is this exchange, realized with generalized tools. It is the reciprocity between these generalized tools that regulates the functioning of the system and reveals social processes, as well as the potential for social change. Situations or conditions in which this reciprocity is damaged and the motivational elements that support this reciprocity losing its power, on the other hand, have the potential to create social change.

As Parsons' thinking progressed, he also turned his attention to the hierarchy of control among the subsystems that make up society. Accordingly, the exchanges of energy and information between

the subsystems within this hierarchy ensure the smooth and balanced functioning of the system. One important mechanism that contributes to this process is stratification, which takes place on the basis of conformity to the existing value system and on the basis of contributions to the system, and which is shaped by the communication of symbolic exchange tools between subsystems. In this context, social change is related to changes in symbolic exchange tools suitable for the nature of the system. As the system differentiates, the symbolic exchange tools that provide communication between subsystems and determine the hierarchical relationships between them also differentiate; therefore, the relationship between the subsystems is rearranged on a hierarchical basis around a new value pattern.

For Parsons, as a result, social change can occur in the form of changes within the system as well as outside the system, changing the structure of the system and gathering it around a new system of values. The change in question takes place at three levels: in the cultural, personality, and social systems. Evolutionary changes that take place in the cultural system consist of the processes of stratification, legitimation, inclusion, and value generalization, which Parsons calls evolutionary universals. Changes in the personality system are related to changes in socialization and social control mechanisms, which are the sources of motivational change. Changes in the social system are related to eliminating the potential for deviation and channeling it correctly in the face of changes in the cultural system. To conclude, in Parsons' work, social change corresponds to a process that does not only involve changing culture and value systems, but also includes the dissolution of oppositions within the system. In this framework, there is a reciprocal relationship between social change and the psychological and motivational structure of the individual.

KAYNAKÇA

- Backhouse, R.E. ve Fontaine, P. (2010). *The History of Social Sciences since 1945, Ch.1. The Social Sciences and Their Histories* içinde (ss. 1–15). New York: Cambridge University Press.
- Bee, R.L. (1974). *Patterns and Processes*. New York: Free Press.
- Cuff, E.C., Sharrock, W.W. ve Francis, D.W. (2013). *Sosyolojide Perspektifler*. Ümit Tatlıcan (Çev.), İstanbul: Say Yayınları.
- Erkilet, A. (2007). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*. İstanbul: Hece Yayınları.
- Holmwood, J. (2011). Sociology After Fordizm Prospects and Problems. *European Journal of Social Theory*, 14(4), 537–556.
- House, F.N. (1939). The Structure of Social Action: A Study in Social Special Reference to a Group of Recent European Writers. by Talcott Parsons. *American Journal of Sociology*, Vol. 45, No. 1, 129–130.
- Isajiw, W. (1968). *Causation and Functionalism in Sociology*. New York: Schocken Books.
- Kaplan, H. (1968). The Parsonian Image of Social Structure and Its Relevance for Political Science, *The Journal of Politics*, Vol. 30, No. 4, 885–909.
- Levine, D. (1989). Parsons' Structure (And Simmel) Revisited, *Sociological Theory*, Vol. 7, No. 1, 110–117.
- Owens, R. (2010). Producing Parsons' Reputation: Early Critiques of Talcott Parsons' Social Theory and the Making of a Caricature, *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, Vol. 46(2), 170–175.
- Parsons, T. (1961). The Point of View of The Author. Max Black ve Englewood Clifss (Eds.) *The Social Theories of Talcott Parsons: A Critical Examination* içinde (ss. 320–350). New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice Hall Inc.

- Parsons, T. (1964). Evolutionary Universals in Society. *American Sociological Review*, Vol. 29, No. 3, 339–357.
- Parsons, T. (1965a). *The Social System*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1965b). General Theory in Sociology. R.K. Merton, L.S. Cottrell ve L. Broom (Eds.) *Sociology Today: Problems and Prospects* içinde (ss. 3–25). New York: Harper and Row.
- Parsons, T. (1967). *The Structure of Social Action: A Study in Social Theory with Special Reference to Group of Recent European Writers*. New York: The Free Press.
- Parsons, T. (1970). Some Problems of General Theory. John McKinney ve E. A. Tiryakiyan (Eds.) *Theoretical Sociology Perspectives and Developments* içinde (ss. 27–51). New York: Meredith Co.
- Parsons, T. ve Bales, R.F. (1966). *Family, Socialization and Interaction Process*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Poloma, M. (2007). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Hayriye Erbaş (Çev.), Ankara: EOS.
- Sklair, L. (1970). The Fate of the “Functional Requisites” in Parsonian Sociology. *The British Journal of Sociology*, Vol. 21, No. 1, 30–42.
- Slattery, M. (2011). *Sosyolojide Temel Fikirler*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Steinmetz, G. (2005). Scientific Authority and The Transition to Post-Fordism The Plausibility of Positivism in U.S. Sociology since 1945, Steinmetz G (Eds.) *The Politics of Method in the Human Sciences Positivism and Its Epistemological Others* içinde. Durham: NC Duke University Press.
- Şavran, T.G. (2013). *Sosyoloji Tarihi, Unite 1: İşlevselcilik-I: Talcott Parsons*, Eskişehir, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2304.

Wallace, R.A. ve Wolf, A. (2004). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları: Klasik Geleneğin Genişletilmesi*. Leyla Elburuz ve Rani Ayas (Çev.). İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

BİR YER OLARAK GÖBEKLİ TEPE’NİN ÖTEKİLEŞ(TİRİL)EN SON SAKİNLERİ¹

İSMAİL KERVANKIRAN²

ZEYNEP KURNAZ³

ELİF BAŞCI⁴

ÖZ

Dünyanın en eski inanç merkezi olan Göbekli Tepe’nin keşfi sonrasında mekânsal olarak yeniden üretilmesi, bir taraftan Göbekli Tepe’yi popüler hale getirirken, diğer taraftan Göbekli Tepe’ye kutsal bir yer olarak saygı duyan insanların bu yerle olan bağlarının kopması suretiyle yerel halkı “öteki”leştirmiştir. Ötekileş(tiril)en yerel halkın atalarından miras kalan inancın, ritüellerin ve kültürün kesintiye uğraması, hatta yok olma tehlikesi önemli bir sorundur. Bu çalışmanın amacı, Göbekli Tepe’yi arkeolojik boyutundan farklı olarak burada yaşayan halkın bir “yer” olarak Göbekli Tepe ile olan sosyo-mekansal ilişkisini anlamaya çalışmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup, araştırma kapsamında Göbekli Tepe çevresindeki altı köyde yaşayan 20 katılımcı ile görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre; keşif sonrasında yerel halkın bir yer olarak anlam yükledikleri Göbekli Tepe ile olan bağı koparılmış ve yeniden üretilen Göbekli Tepe, bölge insanının yabancı kaldığı bir müşterek mekân haline dönüşmüştür. Göbekli Tepe’nin bir meta olarak görsel tüketime dayanan turistik bir merkeze dönüştürülmesi yoluyla ülke içinden ve dışından birçok insanın buraya gelmesi sağlanırken, yıllardır bu yerin gerçek sahipleri olan yerel halkın ötekileş(tiril)erek bu yerle bağlarının koparılması önemli bir tartışma konusudur.

---

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı’ndan 11.12.2018 tarih 65/8 sayılı etik kurul onayı alınarak saha araştırması yürütülmüştür.

² Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0001-9202-7320

³ Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-7648-8992

⁴ Yüksek Lisans öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, ORCID: 0000-0003-2473-1695

Anahtar Sözcükler: Göbekli Tepe, Yere Bağlılık, Mekânın Üretimi, Kültürel Süreksizlik, Ötekileştirme, Profanlaşma.

THE OTHERIZED LAST RESIDENTS OF GÖBEKLİ TEPE AS A “PLACE”

ABSTRACT

Göbekli Tepe, the oldest known center of belief in the world, has been spatially reproduced since its discovery. On the one hand, this situation has made Göbekli Tepe popular, but on the other hand, the people who respect Göbekli Tepe as a sacred place have had their ties with this place broken and the local people have been otherized. The danger of the interruption or extinction of the faith, rituals, and culture inherited by the local people from their ancestors is a major problem. This study aims to understand the sociospatial relationships of Göbekli Tepe, in contrast to its archaeological dimension. A qualitative research method was applied and interviews were conducted with 20 participants living in six villages around Göbekli Tepe. According to the findings, after the site's discovery, the bond of the local people with Göbekli Tepe was severed and Göbekli Tepe became a place where local people were alienated. It is an important contradiction that Göbekli Tepe has been transformed into a touristic center based on visual consumption as a commodity tool and that tourists from inside and outside the country are invited to visit Göbekli Tepe alongside the otherizing of the local people who have long been the true possessors of this place.

Keywords: Göbekli Tepe, Place Attachment, Production of Space, Cultural Discontinuity, Otherized, Profanization.

1. GİRİŞ

Önemli bir arkeolojik keşif olan Göbekli Tepe'deki kazılardan elde edilen bulgular, insanlık tarihinin yeniden yazılmasına ve insanın doğayla ilişkisi, yaşam biçimi, ürettikleri, inançları, mimarisi, sosyal ilişkileri, ortaya koyduğu sanatı gibi daha birçok yönünün tekrar gözden geçirilmesine neden oldu. Göbekli Tepe'nin keşfi ve kazılardan çıkan eserlerin değeri bu alanı ulusal sınırlardan küresele taşıdı ve Göbekli Tepe, tüm insanlığın ortak mirası olarak önem kazanmaya başladı. Bunun sonucunda özellikle uluslararası alanda Göbekli Tepe konusunda bilimsel çalışmaların artmaya ve çeşitlenmeye başlaması, arkeoloji bilimi yanında antropolojiden tarihe, coğrafyadan sosyolojiye, teolojiden mimariye kadar birçok bilim alanının konuya olan ilgisini artırdı. Bu çalışma, Göbekli Tepe meselesinin sadece arkeolojik, tarihi, antropolojik, mimari, turizm yönleri ile değil, aynı zamanda Göbekli Tepe'yi bir "yer" olarak ele alınması ve bu "yer" ile burada yaşayan insanlar arasındaki ilişkinin de ortaya konulması gerektiği iddiasıyla, Göbekli Tepe konusunu sosyo-mekânsal ilişkilere doğru genişletme çabasını içermektedir.

Şanlıurfa şehir merkezinin 15 km kuzeydoğusunda ve Örencik Köyünün 2,5 km doğusunda yer alan Göbekli Tepe, Neolitik Döneme ait bir inanç merkezidir (Schmidt, 2007). Bir inanç sisteminin başlangıcı olarak inşa edilen ve mevcut bulgular doğrultusunda insanlığın ilk kutsal tapınağı olan Göbekli Tepe'nin tarihinin günümüzden 12 bin yıl öncesine (M.Ö. 9-10 bin) kadar gittiği ortaya çıkmıştır (Schmidt, 2010). Bu yönüyle Mısır Piramitleri ve İngiltere'deki Stonehenge'den (Asılı Taşlar) 7000 yıl kadar daha eski olan Göbekli Tepe (Curry, 2008), aynı zamanda yeni başlayan tarımın gelişiminde önemli rol oynayan bölgesel bir ritüel merkezidir (Dietrich ve Notroff, 2015). Göbekli Tepe, yalnızca bir tepenin üzerindeki konumu ve anıtsal mimarisiyle değil, aynı zamanda küçük taş heykelciklerden hayvan heykellerine, süslü anıt taşlara kadar çeşitli sanat eserleriyle de benzersizdir (Schmidt, 2011). Schmidt (2010)'e göre bu bölge daha önceki yıllarda biliniyordu ama tanınmıyordu. 1960'larda Chicago Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi iş birliği ile Göbekli Tepe'nin bulunduğu alanda yüzey araştırmaları yapılmış ve burada Neolitik Çağ'a ait kalıntılar bulunmuş, höyük içerisinde saklı mimari kalıntılar ise, ilk olarak 1994 yılında Klaus Schmidt tarafından keşfedilmiştir (Notroff vd.,

2015). 1995 yılından bu yana Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Klaus Schmidt başkanlığında sürdürülen kazı çalışmaları, erken ve orta Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen tamamen umulmadık anıtsal bir mimariyi gün ışığına çıkarmıştır. Yerleşim yapılarının yer almaması, Göbekli Tepe'nin sırf tapınak alanı rolünü üstlendiğini gösterdi (Dietrich vd., 2012). 1995 yılından bu yana yürütülen kazılar Klaus Schmidt'in ölümü üzerine 2015 yılından itibaren Alman Arkeoloji Enstitüsü, Şanlıurfa Müzesi ve Kültürel Miraslar Fonu (GHF) ortaklığı ile yürütülmektedir.

Yakın bir zamanda keşfedilen ve dünyanın en eski inanç mekânı olduğu anlaşılan Göbekli Tepe'nin kaderi bu süreçten sonra değişmiştir. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bulgular, bu mekâna olan ilgiyi artırmış ve bir anda Göbekli Tepe, dünyanın en fazla merak edilen popüler mekânlarından birisi haline gelmiştir. Göbekli Tepe ile ilgili filmler, diziler⁵, belgeseller⁶ çekildi, akademik araştırmalar yapıldı, kitaplar yazıldı. 2011'de geçici dünya miras listesine alınan Göbekli Tepe, 2018 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girdi. 2019 yılında National Geographic'in yayınladığı *Ölmeden Önce Görülmesi Gereken Yerler* isimli kitapta Göbekli Tepe de yer aldı. Ulusal düzeyde ise 2019 yılı *Göbekli Tepe Yılı* olarak ilan edilmiş ve resmi açılışın yapılması ile Göbekli Tepe, yerli ve yabancı turistler için çekici bir destinasyon haline gelmiştir. Geçmişte uzun yıllar tapınak olarak kullanılan ve önemli bir inanç merkezi olan Göbekli Tepe, günümüzde mekânsal olarak yeniden üretilmiş ve görsel tüketime dayanan bir turistik merkeze dönüşmüştür. Bu süreçte ise Göbekli Tepe'nin tarihsel olarak kullanımı, toplumsal olarak temsil ettiği değerleri ve bu coğrafyada yaşayan yerel halkın mekânsal olarak buraya yüklediği anlam görmezden gelinmiş ve Göbekli Tepe'nin sahipleri, komşuları ve sakinleri "öteki" durumuna düşürülmüştür.

---

⁵ 2019 yılında uluslararası yayın yapan ve çevrimiçi dizi ve film izleme platformu olan Netflix'de yayınlanan *Atiye* isimli dizi üç sezon olarak yayımlandı ve dizide Göbekli Tepe'nin gizemli ve mistik hikâyesi işlenmiştir. Ulusal bir kanalda ise "Hercai" isimli bir dizinin bazı bölümleri Göbekli Tepe'de çekilmiştir.

⁶ National Geographic'te *Kayıp Medeniyet* isimli ve TRT'de *Gizemli Tarih: Göbekli Tepe ve Medeniyet Kaşifleri* isimli belgeseller yayımlandı.

Göbekli Tepe'nin kazı öncesi kullanım pratiklerinin son canlı tanıkları ve sakinleri burada yaşayan yerli halktır. Çünkü keşif süreci ile birlikte başlangıçta olmasa da sonraki yıllarda bu insanlarla Göbekli Tepe'nin bağı kademeli olarak koparılarak bu yerin son sakinleri ötekileş(tiril)miş ve burada yaşayan insanlar için anlamlı bir yer olan Göbekli Tepe yeniden üretilerek yer olma özelliğini kaybetmeye başlamıştır. Yeniden üretilen bir mekân olarak Göbekli Tepe, küresel kapitalist sistemin bir tüketim aracı ve bir peyzaj nesnesi haline gelmiş, aynılaşmış, homojenleşmiş, sıradanlaşmış ve özgünlüğünü yitirmiştir. Tüketilmek üzere yeniden üretilen Göbekli Tepe'nin bu gelişim süreci bir sorun olarak görüldüğünden dolayı incelemeye değerdir. Çünkü bir “yer” olarak Göbekli Tepe'den koparılan ve ötekileş(tiril)en yerel halkın Göbekli Tepe ile olan ilişkisi, nesilden nesile aktardıkları, bu yere dair hikayeleri, kültürü, burada yaptıkları ritüeller gibi daha birçok pratik de bu insanlar sonrasında unutulup gidecektir. Dolayısı ile bu çalışma, Göbekli Tepe'nin son sakinleri ile bu yer arasındaki anlamlı ilişkiyi kayda geçiren bir sözlü tarih araştırması özelliği de taşımaktadır.

2. MEKÂN, YER VE İNSAN İLİŞKİLERİ

20. yüzyılın ortalarında başlayan ekonomik buhranların ve toplumsal hareketliliklerin sonucunda, akademik olarak özellikle sosyal ve beşerî bilimlerde paradigma değişimleri yaşanmıştır. Bu değişimlerden biri olan *mekânsal dönüş* ile, sosyal bilimlerin genelinde 1970'lerden itibaren başlayan ama 1990'larda daha belirgin hale gelen ve mekânı daha geniş ve farklı yönleri ile ele alan kuramsal çalışmalar ve tartışmalar artmaya başlamıştır (Ghulyan, 2017; Kaygalak, 2020). Tarihsel sürece bakıldığında mekân, sürekli bilim ve felsefenin içindeki tartışmaların odağında (Kaya, 2014) ve modern düşüncenin her noktasında olmasına karşın (Crang ve Thrift, 2000), son 30 yılda mekânsal dönüş ile birlikte sosyal bilimcilerin mekân, yer, lokasyon, hakimiyet alanı gibi kavramları kendi çalışmalarına bir şekilde dâhil etmeleri ve mekânsal bir perspektif geliştirmeleri, coğrafi kavram ve yaklaşımların sosyal ve beşerî bilimlerde kendine yer bulmasına neden olmuştur (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2019). Böylece özellikle beşerî coğrafyacılar için yüzyıllar öncesine uzanan entelektüel bir girişimin yapı taşları olan mekân ve yer, disiplinler arası/ötesi bir konseptte kavuşmuş ve toplumsal,

kültürel, ekonomik ve politik ilişkileri araştırmakta çok önemli kavramlar haline gelmiştir (Hubbard ve Kitchin, 2018).

Gündelik hayatta benzer yerlerde kullanılmasına karşın, mekân ve yer kavramları genellikle akademik çalışmalarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Cresswell, 2004; Elden, 2009; Tuan, 1977). Elden (2009)'e göre yer daha fazla yaşanan, deneyimlenen ve etkileşim içinde olunan çevre olarak görülürken, "mekân" daha çok matematiksel ve soyut olarak görülmektedir (Kaba ve Südaş, 2018). Mekân, sınırları belli olmayan uzam olarak düşünülürken, yer sınırları daha belli, bilinir ve tanıdık olan, daha dar alanlardır (Agnew, 2011; Bilgili, 2016). İnsanlar mekânlara anlam yüklediklerinde ve bir biçimde onunla ilişki kurduklarında, ona temas ettiklerinde, mekân bir yer haline gelir (Cresswell, 2004), yani mekân kullanıldığında, deneyimlendiğinde ve yaşanıldığında bir yere dönüşmektedir (Cresswell, 2009). Mekânın yere dönüşmesi, aslında yerin canlanması, vücut bulmasıdır. Dolayısı ile yer, fiziksel olan ve mekânsallıktan öte, tanışıklığı, ilişkiselliği, var olma biçimini/sebebini, hatta bazen aidiyeti, arzuyu, sevmeyi içeren akıldaki bir deneyimdir (Tuncer, Gürkaş ve Barkul, 2012).

Mekânın kavranmasında belirleyici rol oynayan yerel etmenlerdir; her mekân, kendi iç ilişkileri ile belirlenmektedir. Oysa modernitenin gelişimi ve kapitalizmin yaygınlaşması ile birlikte toplumsal yapı ve süreçlerle zaman-mekân kavrayışları arasındaki ilişki yerel zaman ve mekândan bambaşka bir bağlama oturmuş, toplumsal ilişkiler yerel içeriğinden uzaklaştırılmış ve mekânı iktidar/güç ilişkilerinin yaşandığı politik bir mücadele alanı haline getirmiştir (Işık, 1994). İktidar ve güç ilişkilerini anlamadan hakikate ulaşmanın zor olduğu, güç ilişkilerinin mekânsal dinamiklere bağlı olarak ortaya konabileceği (Foucault, 1984), mekânsal dinamiklerin ise toplumsal, ekonomik ve siyasi olguların mekânsal-zamansal yerelliklerinin bir ürünü olduğu ve aralarındaki ilişkilerin birikiminin mekânı yarattığı düşünülürse (Hubbard ve Kitchin, 2018), mekân hem öznedir hem de iktidarın yeniden ürettiği bir üründür (Harvey, 2010). Bundan dolayı Lefebvre (2014) mekânı; algılanan (fiziksel), tasarlanan (zihinsel) ve yaşanan (toplumsal) mekân şeklinde çok yönlü, bütünlüklü, her biri kendine özgü nitelikleri olan ve üç yönlü bir yapının "ürettiği" bir şey olarak görmektedir (Yurdadön Aslan ve Yavan, 2018).

Bu noktada mekânın belli bir biçimi olarak ortaya çıkan yer, belli mekânlarla ilişkilendirilen ve insanların yaşam tecrübeleri ile tanımlanan özgün bir mekân türünü temsil etmektedir. Bu şekilde yerler, orada yaşayan insanların aidiyet hissettikleri, duygusal olarak bağlandıkları ve bu bağlılığı dışa vurmalarında temel unsur ve kimlik için bir mevki olarak anlaşılmaktadır (Hubbard ve Kitchin, 2018).

Hepimiz doğduğumuz andan hayatımızın sonuna kadar bir yerde olmak zorundayız; bir yerde büyürüz, bir yerde eğleniriz, bir yerde çalışırız ve bir yerde ölürüz, var olmamız bir yerin olmasına bağlıdır. Dolayısı ile fenomenolojik yaklaşıma göre insanın var olması kaçınılmaz olarak bir yerde olmayı gerektirir (Relph, 1976). Sadece insan değil diğer canlı ve nesnelerin de yerle bir ilişkisi vardır. Balık, ağaç, ev, şehir vs. bir yerdedir ve tüm varlıklar bir yeri işgal eder. Bu yer sadece fiziksel olarak var olan bir mekân (*space*) değildir. Buna göre yerin fiziksel boyuttan, ölçekten, koordinatlardan, uzaklıktan, yakınlıktan farklı bir yönü bulunmaktadır. Tuan (1977)'a göre yer, yerleşmiş ya da kökleşmiş değerler alanı/merkezi ve hareketin içinde bir durak/nokta iken, Relph (1976)'e göre yer, insanların doğal ortam ile kaynaştığı ve anlamlı paylaşımların/deneyimlerin merkezidir. Cresswell (2004) ise yeri, insanların bir şekilde ilişki kurdukları, temas ettikleri, bağlandıkları mekânlar, anlamlı konumlar şeklinde tanımlamaktadır. Cresswell (2008) yer kavramının aidiyet duygusu ve köklülük gibi olumlu anlamları yanında, kapitalist üretim sürecinin bir sonucu olarak yerlerin her ne kadar doğal yapılar gibi görünse de üretilmiş ve inşa edilmiş yapılar olduğunu ve o yerleri inşa eden iktidarın ve güç odaklarının temsillerini yansıttığını belirtmektedir. Bundan dolayı yer, tamamen homojen, köklü, statik ve durağan değil, sosyal ve kültürel ilişkilerin yeniden üretildiği süreçlerdir (Massey, 1994). Süreç olarak yer, insanların aktivitelerini ve sosyal yapıları üretirken, bu süreç ve hareketler de yeri üretir ve bu rutinler çevre ve insanlar arasında etkileşimlerin, değişimlerin, anlamların ve bağlılıkların geliştiği önemli bir yere dönüşür (Seamon, 2012). Dolayısı ile bu tanımlamalara bakıldığında yer kavramında algı, duygu, anlam, bağlılık, ilişkisellik boyutunun daha fazla öne çıktığı anlaşılmaktadır.

İnsanların yere dair algıları ve duygularının farklı olması beraberinde yer kavramının da çeşitlenmesine neden olmuş, bunun sonucunda da birçok kavram ortaya çıkmıştır. İnsanların yer ile

kurdukları ilişkinin nasıl tanımlanacağı konusunda ortak bir görüş olmamasına karşın, Jorgensen ve Stedman (2006) yer bağımlılığı (*place dependence*), yer kimliği (*place identity*) gibi kavramların yer duygusunun (*sense of place*) boyutları olduğunu belirtmektedir. Cresswell (2009) yer duygusunun (*sense of place*), bir yerle ilişkili, yerin uyandırdığı duygular ve heyecanlarla oluştuğunu belirtmektedir. Cresswell (2004) ve Tuan (1977), “yer” kavramının üç farklı bileşeninden bahsetmektedir. Birincisi; bir yerin dünya üzerindeki coğrafi koordinatlara (enlem ve boylam) ve mekânsal unsurlara göre mutlak ve göreceli konumunu ifade eden *lokasyon* boyutu; ikincisi, bir yerdeki sosyal ilişkilerin maddi boyutunu oluşturan ve evler, caddeler, parklar, tapınaklar, müzeler, antik kentler, yemekler gibi fiziki unsurlardan meydana gelen *yerellik* boyutu ve üçüncüsü de yerin çağrıştırdığı duygu ve hisleri ifade eden ve temsillere dayalı olan *yer algısı/duygusu* boyutudur.

Araştırma alanı olan Göbekli Tepe’yi yerin bu üç bileşeni ile değerlendirdiğimizde, 37°13'22" kuzey enlemi ve 38°55'20" doğu boylamı Göbekli Tepe’nin lokasyon boyutunu oluşturmakta olup bu koordinatlar o yerin haritadaki konumunu bulmamıza yardımcı olması dışında başka bir şey anlatmaz. Bununla birlikte Göbekli Tepe’yi yer yapan, bu yerin fonksiyonunu belirleyen yerellik boyutu da vardır. Göbekli Tepe’nin sahip olduğu tapınaklar, anıtlar, sütunlar, heykeller, dikili taşlar, duvarlara işlenmiş motifler, kabartmalar, mezarlar, kutsallık atfedilen dilek ağacı, tepeler gibi maddi yapılar buraya yer olma özelliği ve işlev kazandıran fiziksel özelliklerdir. Göbekli Tepe, lokasyon ve yerellik boyutu yanında aynı zamanda oraya temas eden kişiler için bir yer algısına/duygusuna da sahiptir. Bir yer olarak Göbekli Tepe ile ilişkili algılar, duygular ve anlamlar kişiseldir. Burada yaşayanlar, turistik amaçlı burayı ziyaret etmek için gelenler veya binlerce kilometre uzaklıkta burayı dizilerden, filmlerden veya belgesellerden görenler için Göbekli Tepe farklı bir anlam ifade ettiği için bu yer haritada bir nokta olmanın ötesine geçer. Sonuç olarak Göbekli Tepe bir lokasyona (haritada bir konuma), bir yerelliğe (fiziksel/maddi özelliklere ve işleve) ve bir anlama (bireysel veya sosyal duygu ya da algılara) sahip bir yerdir.

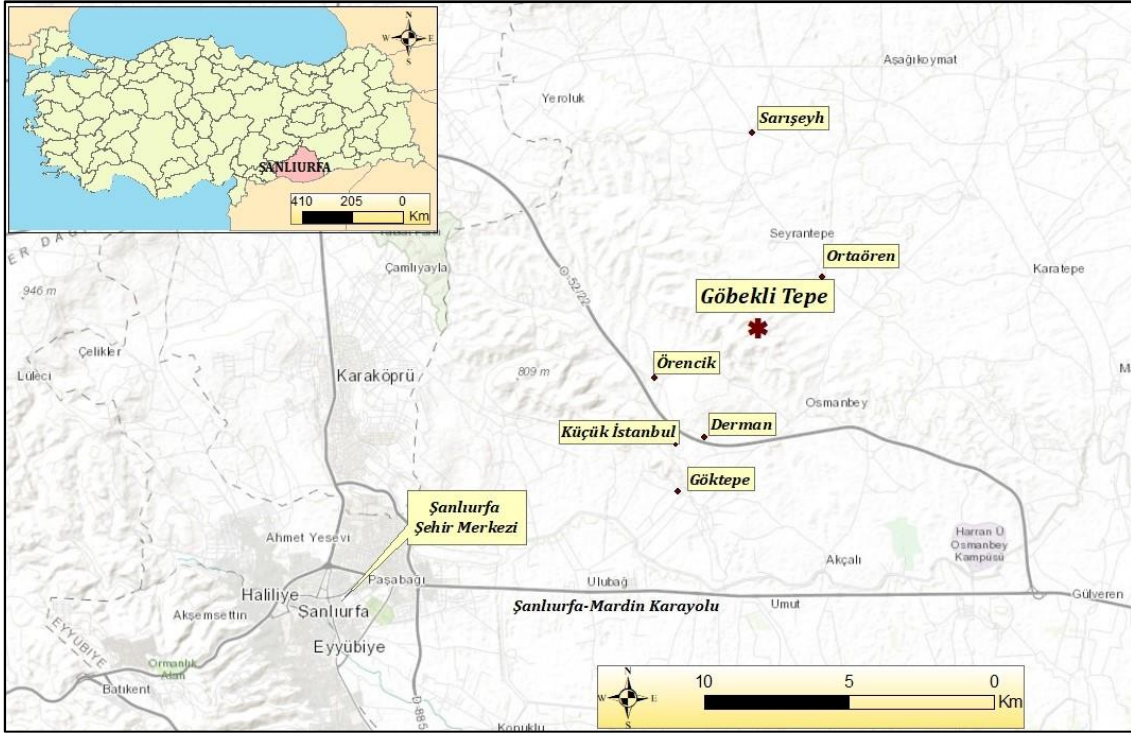
Yere ait bireysel ve sosyal ilişkiler, yerin üretilmesi veya tüketilmesi gibi görünürde yalın olanı incelemek zordur. Toplumsal ve kültürel kuramlar yerin bir biçimde tanımlanmasına dayanır, bundan dolayı yerin anlaşılması kuramsal bir çaba gerektirir. Görece basit bir nosyon olarak görülen “yerel” oldukça karmaşık olduğu için, toplumsal ve mekânsal süreçler dikkatlice analiz edilmelidir. Bütün toplumsal süreçlerin belirli yerler içerisinde bağlamsallaştırılmaları nedeniyle, bir yerdeki böyle bir sürecin aldığı biçimin incelenmesi, yorumlanması ve tanımlanması yararlı bir araştırma sürecidir (Urry, 2015). Bundan dolayı araştırma alanı olan Göbekli Tepe'nin yer olma sürecinden yeni bir mekânsal organizasyona dönüşümünün ve bir yer olarak Göbekli Tepe'nin burada yaşayanlar açısından anlamının incelenmesi, Göbekli Tepe konusunun akademik olarak tartışılması açısından değerli görülmektedir. Göbekli Tepe'nin keşfedilmesi, tanınması ve popülerliğinin artmasıyla birlikte son yıllarda bu konuda akademik çalışmaların da arttığı görülmektedir. Literatürde Göbekli Tepe'nin arkeolojisi ve tarihi (Curry, 2008; Dietrich ve Notroff, 2015; Dietrich vd., 2012; Notroff vd., 2015; Schmidt, 2001; Schmidt, 2007; Schmidt, 2010; Schmidt, 2011), turizmi (Birinci, Kaymaz ve Camcı, 2018; Karapınar ve Barakazi, 2017; Ünal, 2020), teolojik, inanca dair ve felsefi yönü (Özalp, 2016), sanat ve mimarisi (Haklay ve Gopher, 2020), insan tarihi (Bengisu, 2020) konusunda yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Ancak Göbekli Tepe'nin tarihi ve arkeolojik özelliklerini araştıran birçok çalışma bulunmasına karşın, bu coğrafyada yaşayan yerel halkın Göbekli Tepe ile olan sosyo-mekânsal ilişkisini, bir yer olarak Göbekli Tepe'ye olan aidiyetlerini, geçmişte ve günümüzde bu yere yükledikleri anlamı, bu yeri nasıl kullandıklarına yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan dolayı bu çalışmanın amacı, tarihi ve arkeolojik boyutundan farklı olarak, burada yaşayan yerel halkın bir yer olarak Göbekli Tepe ile olan sosyo-mekânsal ilişkisini anlamak, Göbekli Tepe çevresinde yaşayan yerel halkın keşfedilmeden önce ve sonrasında bu yere duydukları aidiyeti, Göbekli Tepe'ye yükledikleri anlamı, bu yerde gerçekleştirdikleri pratikleri ve ritüelleri, bu yerle kurdukları karşılıklı ilişkiyi incelemek ve Göbekli Tepe'nin gizlenmiş ve örtük kültürünü geçmişten günümüze taşıyan bu coğrafyanın canlı tanıklarının penceresinden bakarak Göbekli Tepe konusunu daha güncel olan insan-yer/mekân ilişkilerine doğru genişleterek yeni bir bakış açısı getirmektir.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemini takip ederek tamamlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi kişilerin oluşturdukları anlamları kavrayarak, onların süreci nasıl deneyimlediklerini öğrenmeyi hedefler. Burada amaç, kişilerin incelenen durumu nasıl anlamlandırdıkları hakkında bir anlayış geliştirebilmektir. Aynı zamanda bu anlamlandırma sürecinin ana hatlarını çizmek ve kişilerin deneyimlerini nasıl yorumladıklarını tarif etmektir. Bu nedenle incelenen konu, araştırmacının değil görüşülen kişilerin penceresinden görülmek istenmektedir (Merriam, 2018). Bu bağlamda nitel araştırma yaklaşımlarından fenomenolojik yaklaşım bu araştırma için son derece uygundur. Bunun nedeni, fenomenolojinin üzerinde çalışılan fenomen ile ilgili yaşanmış deneyimlerin ortak anlamlarını ve deneyimin özünü ortaya çıkarma çabasıdır (Creswell, 2015). Fenomenolojik araştırmalarda incelenen fenomene ilişkin deneyimlerin özüne ulaşmak için derinlemesine görüşmeler temel veri toplama aracı olarak kabul edilmektedir (Ersoy, 2016). Ayrıca, fenomeni deneyimleyen 5 ila 25 kişi ile görüşmeler yapılması önerilmektedir (Creswell, 2015; Dworkin, 2012; Guest vd., 2006; Marshall vd., 2013; Sandelowski, 1995). İncelenen fenomeni deneyimlemiş olmaları gerekliliği dolayısıyla katılımcıların belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, üzerinde çalışılmakta olan konuyu keşfetmek, anlamak ve içgörü kazanabilmek amacıyla doğrudan bilgi alınabilecek kişilere ulaşılarak zengin ve derinlemesine veri elde etme hedefi doğrultusunda kullanılmaktadır (Merriam, 2018; Patton, 2014).

Harita 1. Görüşmelerin Yapıldığı Köylerin Konumlarını Gösterir Harita

Bu çalışmanın saha araştırması kapsamında ise Göbekli Tepe arkeolojik kazılarının başlamasından önce de bölgede yaşayan kişilerle görüşebilmek amaçlanmıştır. Bunun nedeni ise, bölgenin kullanımına ilişkin kültürel pratiklerdeki olası değişiklikleri tespit edebilmek ve kayıt altına alabilmektir. Bölgede yaşayan yerel halkın, dışarıdan bir yabancı (araştırmacılar) geldiğinde onunla görüşmeyi hemen kabul etmemeleri nedeni ile araştırmaya katılmaya gönüllü olan kişilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın verileri 01-31 Mayıs 2019 tarihleri arasında toplanmıştır. Görüşmeler, Şanlıurfa Haliliye ilçesine bağlı *Örencik*, *Göktepe*, *Derman*, *Ortaören*, *Sarıseyh* ve *Küçük İstanbul* köylerinde gerçekleştirilmiştir (Harita 1). Göbekli Tepe'yi coğrafi olarak çevreleyen köylerde yaşayan yerel halk ile görüşmeler yapılmasının temel motivasyonu ise örneklem içerisinde maksimum çeşitlilik (Merriam, 2018) sağlanması yoluna gidilerek bölgeye yayılan bir kullanım pratiği olup olmadığının tespit edilmesidir. Bu bağlamda araştırmacılar ile görüşmeyi kabul eden 20 bölge sakini ile yüz yüze yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır (Tablo 1). Katılımcıların Türkçe bilmemeleri durumunda ise görüşmeler Kürtçe bilen bir çevirmen eşliğinde sürdürülmüştür. Süleyman Demirel

Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı'ndan 11.12.2018 tarih 65/8 sayılı etik kurul onayı alınarak saha araştırması yürütülmüştür.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcı Bilgisi	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Mesleği/Uğraşı	Görüşme Yeri	Görüşme Tarihi
K1	37	Erkek	Orta Okul	Satış-Pazarlama	Derman	01.05.2019
K2	57	Erkek	İlkokul	Esnaf	Sarışeyh	01.05.2019
K3	41	Kadın	İlkokul	Ev Hanımı	Örencik	02.05.2019
K4	43	Erkek	İlkokul	Okul Görevlisi	Örencik	06.05.2019
K5	73	Erkek	Okula Gitmemiş	Çoban	Ortaören	09.05.2019
K6	76	Kadın	Okula Gitmemiş	Çiftçi	Derman	10.05.2019
K7	60	Erkek	İlkokul	Çiftçi/Baraj İşçisi	Örencik	13.05.2019
K8	104	Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı	Örencik	13.05.2019
K9	51	Erkek	İlkokul	İnşaat İşçisi	Ortaören	17.05.2019
K10	73	Erkek	İlkokul	Çiftçi	Küçük İstanbul	18.05.2019
K11	71	Erkek	Okula Gitmemiş	Çiftçi/Çoban	Örencik	18.05.2019
K12	62	Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı	Göktepe	19.05.2019
K13	68	Kadın	Okula Gitmemiş	Ev Hanımı	Sarışeyh	21.05.2019
K14	75	Erkek	Okula Gitmemiş	Çoban	Örencik	21.05.2019
K15	66	Kadın	İlkokul	Ev Hanımı	Derman	21.05.2019
K16	69	Kadın	İlkokul	Ev Hanımı	Göktepe	22.05.2019
K17	58	Erkek	Ortaokul	Çiftçi/Esnaf	Göktepe	23.05.2019
K18	72	Erkek	İlkokul	Çiftçi/Çoban	Göktepe	24.05.2019
K19	65	Erkek	İlkokul	Çiftçi/Ören Yeri	Örencik	27.05.2019
K20	29	Erkek	Yüksek Okul	Heykeltıraş/Ören	Örencik	30.05.2019

Glesne (2012), araştırmacıların hem görüşme yaptıkları kişiler karşısında hem araştırma kararlarını verme aşamasında hem de verileri nasıl ve kim için analiz ve rapor ettikleri konusunda sahada

katılımcılara göre daha güçlü bir konumda olabileceklerinden bahsetmektedir. Hatta Leslie Bloom, araştırmacının otorite sahibi olmasına dayalı bu güç dengesizliklerinin araştırmacı-katılımcı ilişkisi bağlamında akademik kazançlar çerçevesinde adeta katılımcının sömürülmüş bir duruma itilmesini ortaya çıkartabileceğinden de bahsetmektedir (Bloom'dan aktaran Glesne, 2012). Bu bağlamda yürütülen bu araştırma kapsamında *iş birlikli alan araştırması* yaklaşımı benimsenmiştir. Dolayısıyla iş birliğine dayalı bu araştırmada araştırmacılar güç dengesizliklerini ortadan kaldırma hedefini ve çoğunlukla eşitlikçi bir pozisyonu benimsenmiştir (Glesne, 2012). Katılımcıların yüz yüze kaldığı kültürel aktarımın kesintiye uğraması durumu karşısında araştırmacılar içeriden ya da dışarıdan olma konumunun ötesinde katılımcıların sesi olmaya odaklanmıştır.

Veri işleme ve analiz aracı olarak MAXQDA tercih edilmiştir. MAXQDA, nitel verilerin işlenmesi, çözümlenmesi ve görselleştirilmesi konusunda araştırmacılara çeşitli imkanlar sunan bir yazılımdır (Kuckartz ve Rädiker, 2019; Silver ve Lewins, 2014; Woolf ve Silver, 2018). Yapılan görüşmelerden elde edilen verilerin işlenmesi sürecinde ilk olarak tüm görüşme deşifreleri MAXQDA proje dosyasına aktarılmıştır. Daha sonra MAXQDA'nın sunduğu araçlardan olan Açıklama (Paraphrase) seçeneği kullanılarak, görüşmelerin tek tek okunması ile notlar çıkartılmıştır. Bu şekilde bir ön-kodlama ve geçici kodlama yapılmıştır (Layder, 2015; Saldana, 2019). Ardından bütün kodların açık ve net biçimde hem araştırmacı ve hem de diğerleri tarafından anlaşılabilir olması için ana/esas ve alt/uydu kodların yer aldığı (Layder, 2015) bir kodlama anahtarı (Creswell, 2017) oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlama anahtarı ile görüşmeler kodlanmaya başlanmıştır. Belgelerin kodlanması sürecinde kodlama anahtarına eklenen her yeni kod için daha önce kodlanmış olan belgeler yeniden okunarak ikinci/üçüncü kodlamalara tabi tutulmuştur. Verilerin işlenmesi aşamasında takip edilen bu yollar sayesinde hem veri kaybı yaşanması riski azaltılmıştır hem de görüşmelerin tekrar tekrar kodlanmasıyla araştırmacı yanlılığı ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Ayrıca iş birlikli araştırma yaklaşımının benimsenmiş olması, araştırmanın geçerlilik ve güvenilirliğinin sağlanması kapsamında araştırmacı düşünürselliği (*researcher reflexivity*) stratejisinin

benimsenmesini gerektirmektedir. Buna göre araştırmacıların, inceleme süreçleri ile analizi ve raporu etkileme riski karşısında kendi varsayımlarını, önyargılarını ve kuramsal pozisyonlarını sürekli denetim altında tutmaları ve daima kendilerine yönelik eleştirel muhasebelerini sürdürmeleri sağlanmıştır (Creswell ve Miller, 2000). Ayrıca *tutarsız deliller ve karşıt durumların aranması* stratejisi kapsamında araştırma sorusuna yanıt ararken hem destekleyici hem de tutarsız delillerin her ikisi de titizlikle veriler içerisinde aranmıştır. Böylece toplanan verilerle ulaşılan sonuçların ne kadar tutarlı olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır (Maxwell, 2018). Son olarak bulguların gösteriminde kodlu bölüm frekansları (bir ifadenin belge/ler içerisinde kaç kez geçtiği) ile katılımcı (belge/görüşme) frekansları yer almaktadır. Bu frekansların verilmesindeki temel amaç, araştırmacıların oluşturduğu kod ve temalarda sonucu etkilemeye yönelik bir manipülasyon etkisi olmadığını ortaya koyma çabasıdır.

4. BULGULAR VE TARTIŞMA

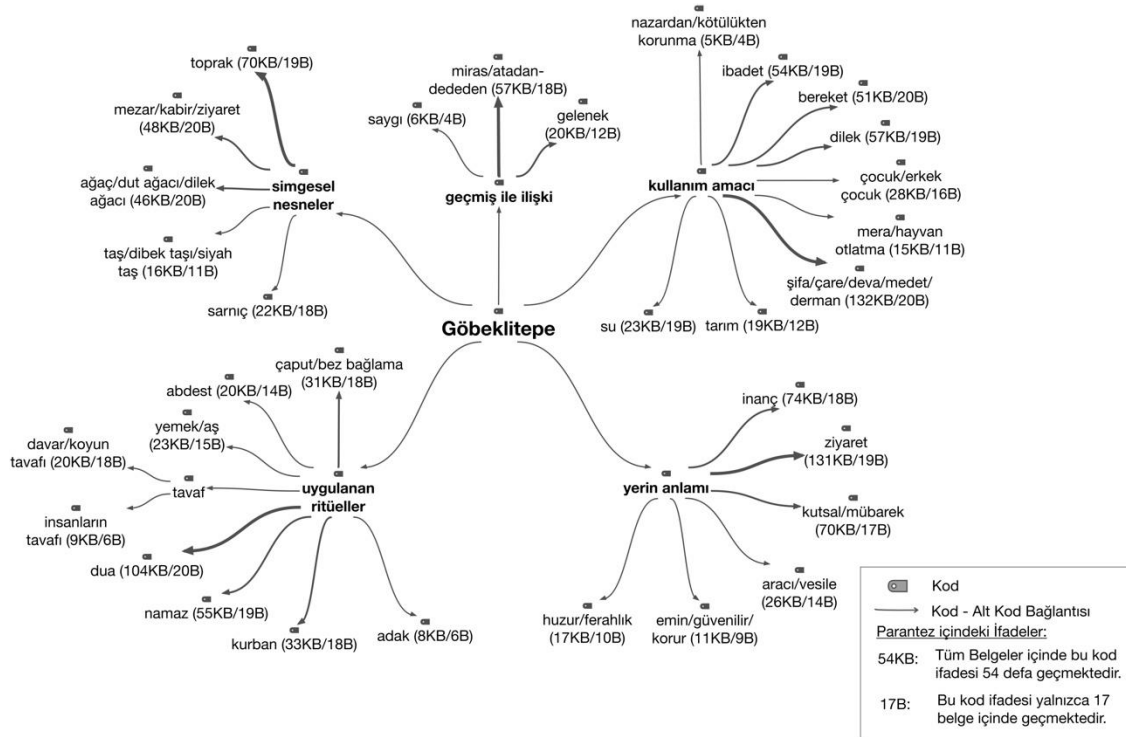
Yerin anlamları ve bu anlamların çeşitliliği ve değişimi özellikle sosyal bilimlerin önemli bir konusudur (Göregenli, 2010). Yere bağlılık veya yer aidiyeti kavramı, bir kişi veya kişilerle belirli bir yer arasındaki duygusal bağı ve insanların o yere yüklediği anlamı ifade eder. Bu yönüyle yer duygusu görünen pozitif değeri dışında, fiziksel bir ortamdan, coğrafi sınırlardan ve bölgelerden daha fazlasını temsil eder. Yerler, sosyal olarak yapılandırıldığı ve yeniden üretildiği için, aynı zamanda sosyal etkileşim ve hafızanın dinamik bağlarını ve yere gömülü sosyal davranışları içerir (Stokowski, 2002). Lewicka (2011) yer aidiyeti (*place attachment*) kavramını; insanların “kendi yaşam çevrelerine ve belirli yerlere karşı geliştirdikleri duygusal bağ veya ilişki” şeklinde tanımlamaktadır. Yerle kurulan bu bağ bireyseldir, yerin temsilleri ile kurulan ilişkiye bağlıdır. Yer aidiyeti, bir yerde daimî olanla o yeri ziyaret edenler için farklı olabilir, dolayısı ile insanların yere yükledikleri anlam da farklıdır.

a. Bir “Yer” Olarak Göbekli Tepe’ye Yüklenen Anlam ve Göbekli Tepe Kültü

Kült kelimesi daha çok belirli bir kişiye/bir düşünce ve inanç dizisine bağlanan ya da teslim olan grup dayanışmasını tarif etmek için kullanılır. Kültlerin daha çok ana akım dışında bireyler ya da

inançlar etrafında geliştiği görülür (Dillon, 2020). Kült antropolojik bağlamda “tapım”dır. Yani kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı, tapınmadır. Bu saygı ve tapınma duayı, kurbanı, belli ritüelleri de içermektedir. Tapınaklar, toplantı evleri, kutsal olarak bilinen alanlar, tepeler, mağaralar, nehirler kült yeri yapılarak kullanılır (Koç, 2019). Bir veli mezarının bir ağaç altında olması, yakınında su ya da çeşme bulunması, ibadet edilmesi, kurban ve yiyecek paylaşımı için uygun bir yerin bulunması kutsal mekân tasarımıdır (Koç, 2019). Şekil 1’de Göbekli Tepe’nin keşfinden önce yerel halkın Göbekli Tepe’ye yükledikleri anlamlar, bölgede bulunan simgesel nesnelere, halkın bölgeyi kullanım amaçları ve bu amaçlara yönelik uyguladıkları ritüeller ile geçmişle kurdukları bağı gösterir kod modeli yer almaktadır.

Şekil 1. Göbekli Tepe’nin Keşfinden Önce Yerel Halkın Göbekli Tepe’yi Kullanım Amaçlarının, Simgesel Nesnelere, Geçmişle Kurdukları İlişkinin ve Yükledikleri Anlamların Dağılımını Gösterir Kod Modeli

Kod modeli incelendiğinde Göbekli Tepe’nin kazı öncesinde kült alanı olma ihtimalinin yüksek olduğu görülmektedir. Koç (2019)’un Ahmet Yaşar Ocak’tan aktardığına göre bir kültürün varlığından

bahsedebilmek için; külte konu olabilecek bir nesne veya şahsın mevcudiyeti, bu nesne ve şahıstan insanlara fayda/zarar gelebileceği inancının bulunması ve bu inancın sonucu olarak ziyaretler, adaklar, kurbanlar ve benzeri uygulamaların varlığı gibi şartların bir araya gelmesi gerekir. Buna göre, bölgede yaşayan halk Göbekli Tepe'de bulunan mezarlarda kutsal kişilerin yattığına inanmaktadır. Nesilden nesile aktarılan bir geleneğin parçası olan bir inanç bulunmaktadır. Bir katılımcı bunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Orada üç mezar ve bir ağaç vardır. Aslına bakıldığında dağlık taşlık bir alandır. Fakat inanç vardır işte orada bize dedelerimizden miras kalan inanç vardır. Ondan ileri gelir ki biz yüzyıllardır oraya o topraklara bağlı yaşadık en mühimi de o toprakları inanç diye benimsedik. Belki de atalarımıza olan saygıdan ileri gelir bu inanç.” (K16)

İnançla ve kutsalla olan ilişki biçimini belirleyen temel unsurların kült mekânda bulunan simgesel nesnelere ve gerçekleştirilen ritüeller olduğu söylenebilir. Mezarların bulunduğu bölgeye varmadan bir sarnıç bulunması ve kutsal sayılan toprağa abdestli basmak için burada kişilerin temizlenmesi; çocuğu olmayan yahut sağlığı yerinde olmayan kişilerin kutsal mekânın toprağından medet umarak bu toprağı evinde/yanında bulundurması; çobanların bereket ve sağlık getireceğine inandıkları için hayvanlarını tepe etrafını tavaf ettirmeleri ya da kendileri tavaf etmeleri; dileği bulunan kadınların mezar yakınında bulunan ağaca kendi kıyafetlerinden bir parça bez bağlamaları ile adak adanması ve kurban kesilmesi yaygın ritüeller arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda kesilen kurban etinin orada pişirilerek yenilirken tabak yerine yine orada bulunan siyah taşların kullanılması bu bölgenin kazı öncesinde açıkça bir kült mekân olduğunu göstermektedir. Bu ritüellere ve simgesel nesnelere ilişkin katılımcıların ifadeleri ise şöyledir:

“Kadınlar Göbekli'ye⁷ ilk çıktıklarında oradaki dilek ağacını mesken ederlerdi ben de öyleydim hemen üzerimizden bir çaput yırtar ağaca bağlar duamızı ederdik, oradaki mezarlara köyden su

---

⁷ Yerel halk Göbekli Tepe'den bahsederken “Göbekli” kavramını kullanmaktadır ve katılımcılardan alınan bilgiye göre keşfedilmeden önce de burası aynı isimle anılıyordu. Bununla birlikte haberturk.com (2021) haberine göre, GAP Bölgesi Turizm Tanıtım ve Markalaşma Projesi kapsamında konuşan Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy, bu çevrede 11 tane daha tepe olduğu için buranın artık dünyaya 12 tepe olarak sunulacağını belirtmiştir. Fakat Alderman (2000)'nın da belirttiği

taşırdık. Çoğu kadın da ağaca çaput bağlamakla kalmaz bir de üzerinden yırttığı çaputu toprağa gömerdi ki duası çabuk karşılık olsun. Bu da gösteriyor ki burası gerçekten bir ziyaretir, taşından da toprağından da medet umulur. Hiç ziyaretin kötüsü olur mu? Eğer öyle olaydı civar köylerden burayı ziyarete gelmezlerdi öyle düşünün ki sağır sultan bile burayı bilirdi.” (K6)

“Eskiden ziyaretin olduğu yerde kuyu falan yoktu. Orada yağmur, kar sularının toplandığı oyuklarda vardır. Orada hayvanları sularlık. Kendimiz de tepeye varmadan önce çoğu zaman orada abdestimizi alıp öyle çıkardık tepeye. Sonuçta tepeye sağlam çıkmak abdestli çıkmak iyidir.” (K10)

“Oranın toprağı sade çocuk isterken şifa sayılmaz. Hastalar da derdine şifa olsun diye ağrıyan her yerlerine o toprağı sürerdi, şifasını da bulurdu. O toprağı getirip bahçesine atanlar da vardı, o yıl toprağı bol mahsul tutsun diye.” (K16)

“Göbekli'nin yukarısında taşlardan yapılmış kabirler var. Oraya ziyarete gelenler, dualarına bu iyi kimseleri aracı edip, öyle dua ediyorlar, inanıyorlar ki bu iyi kimseler vasıtasıyla dua ederlerse bu duaları kabul olur. Ondandır Göbekli'ye ilk çıkanlar bu mezarları ziyaret edip sonra ibadetlerini yaparlar.” (K3)

“Kurban etinden yemek yapılır, bütün köylü hep birlikte aynı kazandan yemek yerdik. Hem çok iyi hatırlarım ki, ibadet tam olsun diye tepede karataşlardan tas yapardık. Taşların oyuklarına kurban yemeğini koyup yerdik.” (K13)

“Göbekli'nin etrafında sürü dolaştırmak iyidir. Yıl boyunca koyunlar hasta olmaz bol bol süt verirler. Sırf bu yüzden bile sürüyü Göbekli'de tavaf ettirirdik.” (K5)

“Göbekli'de tepenin en yukarısında iki mezar vardır. Asıl Göbekli'ye oradan çıkılır. Orada namaz kılınır, dua edilir, kurban kesilir. Biz bunları Göbekli için yaparız. Oradaki yatan zatların ziyaretleri başkadır. Ziyaretlere sadece Fatıha başlarız. Bir de dua ederken ‘Allah’ım Göbekli'nin inancı burada yatanların yüzü suyu hürmetine duamızı kabul et’ deriz.” (K8)

---

gibi yer isimlerinin değiştirilmesi politik ve ideolojik bir araçtır, yani yer isimleri mekânsal veya belleksel bir ideolojik aygıt olarak kabul edilebilir. Bu açıdan Göbekli Tepe yerine farklı bir ismin kullanılması sadece bir isim değişikliği değildir, bu güne kadar Göbekli Tepe ile bütünleşmiş bütün keşiflerin, değerlerin, aktörlerin, kavramların, ritüellerin, yaşanmışlıkların ve aslında hafızanın da değiş(tiril)mesi anlamına gelmektedir. Dolayısı ile Göbekli Tepe'nin isminin değiştirilmesi, bu yerle özdeşleşen kişilerin ve bu mekânda yaşayan insanların toplumsal hafızasının silinmesine hatta yok olmasına neden olabilir.

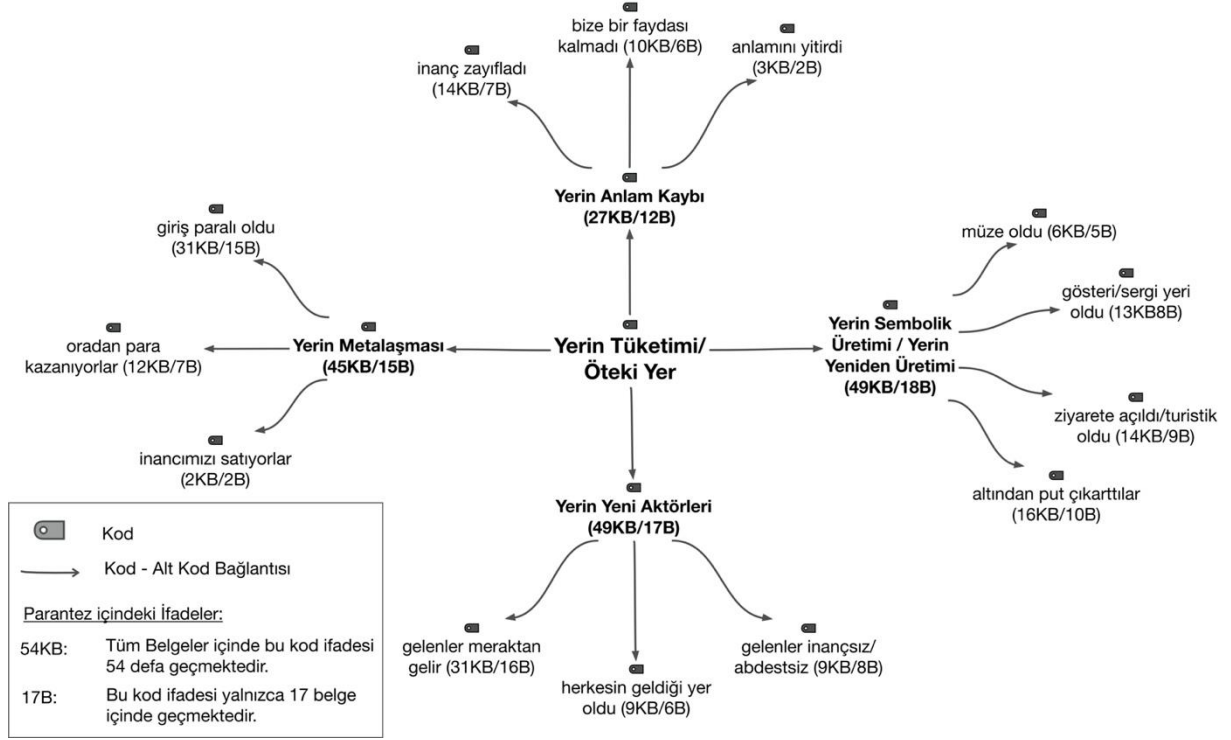
Kutsal mekânlar ve kutsal mezarlar kolaylıkla ulaşılabilen yerlerin aksine zor mekânlar olarak da anılabilecek ve kişiye düşünme ve olgunlaşma fırsatı sağlayacak bir yolculuğu gerektiren yerlerde bulunur. Bir merkez olarak kabul edilen bu kutsal mekânlarda ağaç ve mezar ilişkisi yine halkbiliminde kült tanımlaması bağlamında oldukça önemlidir (Koç, 2019). Şekil 1 ve katılımcı ifadeleri incelendiğinde görüldüğü gibi kazı öncesinde Göbekli Tepe, burada yaşayan yerli halk için derin, kutsal ve karmaşık anlamlarla dolu bir yerdir. Bu topraklara ayak basan yerli insanlar, buradaki toprağın, tepenin, ağacın kutsal olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı bu yerdeki en küçük taş, bitki, toprak gibi küçük nesnelere bile saygı duyulmaktadır. Burada yaşayan insanlar Göbekli'nin ruhunun toprağa, tarlalara, hayvanlarına bereket verdiğine, hastalara şifa olduğuna, çocuğu olmayana teselli verdiğine inanmaktadır. Yerli halk, Göbekli Tepe ve inançları arasında canlı, saygıya dayalı ve dinamik bir ilişki vardır. Her birey burayı ziyaret ettiğinde buranın bir kültürü haline gelen ve kutsal olduğuna inandığı ritüelle saygı duymaktadır. Ritüeller aracılığıyla bu kutsal atfedilen yere aidiyet duygusu artmaktadır.

b. Yerin Sembolik Üretimi

Yerli halkla Göbekli Tepe arasındaki ilişkinin özü de insanların buraya yükledikleri anlam ve bu yere duydukları aidiyettir. Yıllar boyu devam eden karşılıklı etkileşim burada canlı bir kültürün yaşanmasına imkân sağlamıştır. Göbekli Tepe'nin keşfi ile birlikte yeniden üretim süreci sonucu ortaya çıkan sorun, bu yere sevgi ve saygı duyan ve kendilerini buraya ait hisseden insanların kültürel kimliğinin yok olması tehlikesidir. Şekil 2'de Göbekli Tepe'nin keşfinden sonra yerel halkın Göbekli Tepe'deki değişime ilişkin düşüncelerinin kavramsallaştırılmasını gösterir kod modeli yer almaktadır.

Şekil 2. Göbekli Tepe'nin Keşfinden Sonra Yerel Halkın Göbekli Tepe'deki Değişime İlişkin Düşüncelerinin Kavramsallaştırılmasını Gösterir Kod Modeli

Yerlerin anlamı, duygusal bağın devam etmesi ile mümkündür. Ancak Göbekli Tepe’de yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktararak taşınan anlamın, son yıllarda kaybolduğu görülmektedir. Yerel insanlar için kutsal olan toprakların bir meta aracı olarak pazarlanması (girişlerin paralı olması, kutsal olanın para kazanılan bir yere dönüşmesi), yerin anlamının kaybolmasına (yerle buradaki insanlar arasındaki kutsal bağ koptuğu için anlamın yitirilmesine) neden olmuştur. Bu anlam kaybının artmasında, Göbekli Tepe’nin asıl sahipleri yerli halk iken, “gezmek ve görmek” için gelen ziyaretçilerin burada yeni aktörler haline gelmelerinin etkisi olabilir. Ayrıca bu yerin turistik bir merkeze dönüşmesi ve “gösteri alanı haline gelmesi”, buradaki yerel halkın bu yere olan bağlılığını olumsuz biçimde etkilemiştir. Katılımcıların Göbekli Tepe’nin yeniden üretilen görünümüne ve bu durumdan duydukları rahatsızlığa yönelik görüşleri şöyledir:

“Biz bilmiyorduk ki, Göbekli'nin altında taşlar buldular. Biz bilirdik ki, orası sade ziyarettir ama şimdi yol yaptılar, meşhur ettiler, turistik olmuştur. Herkes gelir ama ziyarete değil orayı görmeye. Bunun da ne Göbekli'ye ne onlara faydası vardır.” (K12)

“Dünyaya bir gezi yeri yaptılar, ama bize değil. Yani paralı olanların yeri oldu Göbekli. Sonra buraya gelenler zorlanmasın diye yollar yaptılar. Yollara tepeyi gösteren tabelalar koydular, oraya kafe falan açmışlar, bir sürü şey yaptılar. Burayı Dünyaya meşhur ettiler. Öyle bir zaman gelecek ki, Göbekli öyle değişecek ki tepenin eski durumundan eser kalmayacak.” (K3)

“Eskiden kimsenin umurunda değildi buralar. Bu tepenin yolu bile yoktu. Sonrasında altında bir ibadethane buldular, Göbekli Dünyanın malı oldu. İnanç anlamında değil ama asla, sadece tarih anlamında insanlar buraya merak edip geliyorlar. Yoksa nerden bilsinler ki, Göbekli zaten hep vardı, buranın halkının inancıydı orası, eskiden de şimdiden inanç yeri idi orası.” (K1)

“Aşağıya falan kapılar yaptılar, paralı yaptılar girişi. Bizden bile para istiyorlar oraya girmek için. Nasıl ibadete çıkılır bunlar olunca. Orada ibadet edecek yer bile bırakmadılar bize her yerleri didik didik kazdılar.” (K17)

Görüşmeye katılanların görüşlerine göre, burada yaşayanlarla Göbekli Tepe arasındaki bağın kopma tehlikesi var. Buradan anlaşılmaktadır ki, bir yerin bir kez kutsal sayılması her zaman kutsal sayılacağı anlamına gelmemektedir. Ancak nüfus değişmez ve kutsal miras korunabilirse yer kutsal olarak kalabilir. Fakat değişimin türlü şekillerde yeri etkilemesi ile kutsal olana saygı güçlendirilemediği için zaman içerisinde azalır ve ölür (Koç, 2019). Çünkü yer esasında bir bellek taşıyıcısıdır. Bu, yerin kodlama gücünden kaynaklanmaktadır. Belirli biçim ve özelliklere sahip yerlerin bellekleri yine belirli eğilimleri besler. Bu tür yerler aracılığı ile ortaya çıkan kültürel bellekler ise sahip oldukları kültürel eğilimler aracılığı ile yeniden üretilirler (Connerton, 2018). Ancak yerin anlatısı mit ve ritüellerle mümkündür. “Anlatılmayan yer ölür” (Koç, 2019). İşte bu moderniteye özgü unutulmuş, toplumsal yaşamın yerellikten ayrılması ve ortak anılara dayalı anlamların köklü değişiminden kaynaklanmaktadır. Yaşam alanlarında meydana gelen bu değişim ve dönüşüm, anlamı erozyona uğratmaktadır (Connerton, 2018).

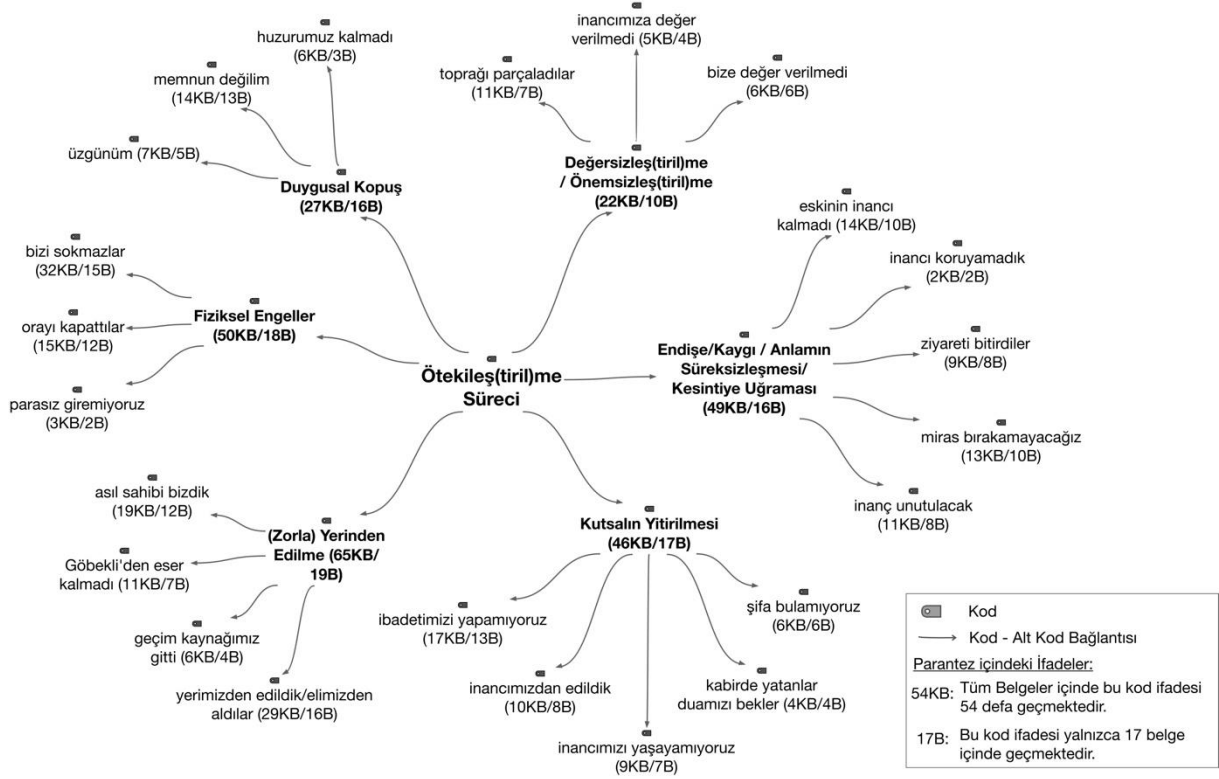
c. Yerin Anlam Kaybı ve Ötekileştirme

“Öteki”, bir veya birden fazla kişi, kültür veya toplum tarafından, geçmiş ya da güncel ilişkiler dikkate alınarak, dikey (sınıfsal) ya da yatay (etnik vs.) olarak farklılaştırılmış veya ayrıştırılmış olan kişi, grup, halk, vs. şeklinde tanımlanabilir. “Ötekinin/Ötekilerin” belirlenmesindeki temel unsur, durumun toplumsal (eylemsel) boyutudur, bu da “ötekileştirme” kavramına karşılık gelmektedir. Dolayısı ile ötekileştirme olumsuz yargılardan oluşan ve bazen önyargılar oluşturarak, bazen de bir kişiyi, grubu veya halkı ayrıştırarak karşımıza çıkan bir düşünce biçimidir (Nahya, 2011). Dolayısı ile ötekileş(tir)me tarih, toplumsal yapı, kültür, güç ve iktidar ilişkileri ile üretilir ve şekillenir. Bu üretim sürecinin ötekileştirilenleri bazen bir sınıf, ırk, cinsiyet veya etnik aktörler olurken, bazen de bir halktır. Ötekileştirmenin daha geniş sınıf, cinsiyet veya ırk bağlamı olması yanında, daha lokal (yerel) ya da bölgesel bağlamı ile de karşılaşmaktayız. Ayrıştırılan ve dışlanmaya maruz kalan bu halkı gündelik hayatın birçok alanında görmekteyiz. Bu ötekileştirilen yerli halk; kimi zaman maden ocaklarının olumsuz etkisine maruz kalan Kaz Dağları'nda, kimi zaman HES'lerin (Hidroelektrik santral) yaşadıkları doğal ortamı yok ettiği Doğu Karadeniz'de, kimi zaman ise binlerce yıllık tarihi ve kültürel mirası sular altında kalan Hasankeyf'te karşımıza çıkmaktadır. İktidar ve güç sahibi olan, kuralları koyan ve avantajı elinde bulunduran “ben”, sahip olduğu gücü de kullanarak, kurallara uyması istenen, aynı zamanda güçsüz olan “öteki”yi görmezden gelerek, yok sayarak ya da dışlayarak ötekileştirmektedir.

Göbekli Tepe'nin keşfi ve sonrasında yaşanan süreçte ise keşif ile birlikte yerel halkla iletişimin devam ettiği ancak sonraki süreçlerde yerel halkın yok sayıldığı ve görmezden gelindiği yani ötekileştirildiği görülmektedir. Çalışma alanı olan Göbekli Tepe'nin çevresindeki yerleşim yerlerinde yaşayan yerel halk ile yapılan görüşmelere göre, 1994 yılında ilk kez keşfedildikten sonra yerel halkın Göbekli Tepe ile olan bağının devam ettiği ancak sonraki yıllarda uygulanan politikalarla (özellikle Klaus Schmidt'in ölümü sonrası) yerel halkın Göbekli Tepe ile olan tarihsel ve kültürel bağının kopmaya

başladığı anlaşılmaktadır. Şekil 3'te Göbekli Tepe'nin keşfinden sonra yerel halkın yere bağlılığının kesilmesi ve ötekileştirilme sürecine ilişkin görüşlerinin dağılımını gösterir kod modeli yer almaktadır.

Şekil 3. Göbekli Tepe'nin Keşfinden Sonra Yerel Halkın Yere Bağlılığının Kesilmesi ve Ötekileştirilme Sürecine İlişkin Görüşlerinin Dağılımını Gösterir Kod Modeli

Buraya anlam yükleyen ve bu yere aidiyet duyan insanlara uygulanan fiziksel engeller (giriş-çıkışlara izin verilmemesi, kapatılması) ve yerel halkın bu yerle olan bağının zorla koparılması (sahibi oldukları arazilerin ve geçim kaynaklarının ellerinden alınması) sonucu gerçekleşen ötekileş(tiril)me süreci burada yaşayan halkın bu yerle olan duygusal ilişkisinin de kesilmesine (memnun olmama, huzurun kalmaması) ve kendilerini değersiz görmelerine (inançlarına değer verilmemesi, kutsal gördükleri yerlerin parçalanması) neden olmuştur. Bunun sonucunda ise, kendileri için derin anlamı olan bu yere ait duyguların yitirilmesi (şifa bulamama, inancın yitirilmesi) ve beraberinde ise bu yerin anlamının kesintiye uğraması ile (inancın unutulması, geçmişten gelen mirasın yok olması) endişenin hâkim olduğu karmaşık duygular ortaya çıkmıştır (Şekil 3). Bu duyguların oluşmasında yerin anlam

kaybı ile, Agamben (2011)'in bahsettiği kutsanmış olandan arındırma ve ritüelleri gerçekleştirilememesi sonucu ortaya çıkan kutsalın bozulmasının (profanlaşma, kutsaldışılaştırma) etkisi büyüktür. Değer verdiği ve kutsal atfettiği yerlerle bağı kopan insanların kutsalı da bozulduğu ve kutsal değerleri yitirildiği için yerli halk kendilerini ötekileş(tiril)en insanlar olarak görmektedir. Görüşmeler boyunca gencinden yaşlısına tüm katılımcıların iç acısını, pişmanlığını ve çaresizliğini duymamak mümkün değil. Özellikle yaşlı insanlara Göbekli Tepe sorulduğunda gözlerinin dolduğu ve derin acılar hissettikleri görülmektedir. Görüşmeye katılanların bu konudaki düşünceleri şöyledir:

“Son yirmi yıldır hiç gidilmez oldu oralara. Göbekli'nin başına öyle bir iş ettiler ki, bizi ondan, onu da bizden ettiler. En kötüsünü yaptılar zaten etrafımı sardılar, başına para koydular ki, biz çıkmayalım.” (K8)

“Yani benim yaşım daha gençtir. Göbekli'nin zamanını çok iyi yaşayamadım. Biz bu inancı çok yaşayamasak da bilirdik ki Göbekli bir inançtı.” (K1)

“Şimdi ben Göbekli'ye gidiyorum, sanki başka bir yere gidiyormuşum gibi geliyor. İçim daralıyor, sanki panayıra gelmişim gibi oluyor. Nefes alacak yer bırakmamışlar. Eski Göbekli yok artık, oraları kapatıp panayıır yeri ettiler. Şimdiki açılan Göbekli'yi hiç görmek bile istemiyorum.” (K7)

“Ben bilirim ki biz o ziyareti nasıl özlediysek oralar da bizi özledi. Orası ticaret değildir, üzerinden para kazanmasınlar, gūnahtır.” (K6)

“Eskiden Göbekli'ye giderdik, biz öyle huzur bulurduk, şimdi huzursuzuz. Biz ölünce kimse bilmeyecek Göbekli'yi, orası iyiden iyiye inançsız kalır, sadece meşhur olur.” (K12)

“Eskiden bizim olan topraklara şimdi basmamıza izin vermiyorlarsa bu saatten sonra da öyle bir zaman gelir ki oraya bakmamıza bile izin vermezler. Bize orayı unuttururlar. Artık bizden sonraki nesilde bize dedelerimizin getirdiği inancı bilmez. Bu inançta torunlarımıza kalmadan en son bizimle ölür.” (K6)

“Üzülüyorum ki dedelerimizin taşıdığı inancı çocuklarımıza anlatamadım. Belki yarın ölürüm çok yaşlandım. Göbekli'yi siz anlatın, bu sesimi herkese anlatın. Göbekli eskiden hep inançtı ziyaretti, kutsal sayılan bir yerdünya kurulduğundan beri. ‘Göbekli'yi asıl böyle bilin’ diye

anlatın. Onlara bizleri anlatın, Göbekli'nin asıl sahiplerini anlatın. Anlatın ki Göbekli'ye olan utancımı onu koruyamadığım için olan günahı bunları anlatarak temizleyeyim yavrum.” (K13)

“Bu işi yaparken bizi de düşünmeleri lazımdı. Düşünmek bir yana hiç kimse sormadı bile “siz ne istersiniz, derdiniz ne” diye. Hiç yoktan buradaki insanlara, ibadetlerini yapsınlar, dededen kalma geleneklerini sürdürsünler diye, bir çare bulabilirlerdi. Bizden para istemesinler, çok az bir zamanda olsa bizi yalnız başımıza tepeye salsınlar. Yıllardır inandığımız inanca saygı duysunlar. Bizi de yaşlı büyüklerimizi de mağdur etmesinler. Etmesinler ki bizde yıllardır inandığımız inancı bilelim, çocuklarımıza da anlatalım ki, onlarda çocuklarına anlatsınlar, Göbekli inancı yok olmasın, bu zamana kadar yaşadı bundan sonra da yaşasın.” (K3)

Katılımcı ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Göbekli Tepe, günümüzdeki arkeolojik bulgular kadar olmasa da yüzyıllardır bilinen bir yerdi ve bu yere duyulan bir saygı vardı. Burada gerçekleştirilen ibadetlerin ve ritüelin simgesel bir anlamı ve önemi vardı. Göbekli Tepe, buradaki toplumun çocuklarına, gençlerine ve sonraki nesillere geçmişten geleceğe bıraktığı bir kültürel mirastı. Göbekli Tepe burada yaşayan insanlar için taşı, toprağı, ağacı olan bir yerin ötesinde, buradaki toplumsal hayatı besleyen ve geçmişle gelecek arasında bağlantı kuran bir yerdi. Bu yerle çevrede yaşayan halk arasında saf ve dolaysız bir etkileşimin ve ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Burada yaşayan yerel halk, Göbekli Tepe'yi ziyaret ederek ve kutsal ritüeller gerçekleştirerek hayatlarına anlam katmaktadır. Belki bu ritüeller modern insan için garip gelebilir, hatta saçma gelebilir. Ancak tüm bu inanç ve ritüeller bu bölgede yaşayan insanları birbirlerine bağlayan mistik bir güç ve ortak bir düşünme biçimidir ve bu kültür buradaki insanlara atalarından miras kalmıştır. Aynı zamanda görüşme yapılan katılımcıların bu yere duydukları aidiyetin ve bağlılığın anlaşıl(a)madığından şikâyet ettikleri görülmektedir. Bu şikâyetlerinin nedeni ise Göbekli Tepe'yi ziyaret etmenin burada yaşayan insanların gündelik hayatlarının ayrılmaz bir parçası olması, bu ziyaretlerin bu insanların ruhlarını iyileştirmesi ve insanlara moral veriyor olmasıdır. Burada yaşayan insanlar hala atalarının miras bıraktığı nesilden nesile aktarılarak gelen bu kültürün canlı şahitleridir. Bu yere yüklenen kadim bilgeliğin ve anlamın hiç mi önemi yoktur? Gelecek nesillere Göbekli Tepe'nin kayıp kültürün hesabını kim verecek? Bu kültüre ait hikâyeleri dinlerken, bu insanların hala atalarının nefeslerini yanında hissettiklerine ve ötelere, çok

uzaklara seyahat ettiklerine şahit oluyorsunuz. Sanki modern insana, bu yerin bir ruhu olduğunu, yere bağlanmanın ve yerle ilişki kurmanın başka yolları olduğunu anlatmak istiyorlar.

Dünyanın birçok ülkesinde somut miras yanında somut olmayan mirasın da korunmasına yönelik bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte çalışmalar yapılmaktadır. Göbekli Tepe'nin arkeolojik bulguları ne kadar önemliyse, Göbekli Tepe'nin somut olmayan mirası ve bu insanların bu yerle kurdukları bağ, geçmişten günümüze gelen sesler, duygular, ritüeller, kültür ve inanışlar da o kadar önemlidir. Göbekli Tepe'de keşfedilen arkeolojik miras yanında geçmişin yaşanmışlıklarının gömülü olduğu sosyal ve kültürel bir miras da vardır. Her kültür insanlığın ortak bir mirasıdır ve kadim bir bilgi kaynağıdır. Dolayısı ile hala canlı ve dinamik olan sosyal ve kültürel mirasın da yok olması tehlikesine karşı mücadele edilmelidir. Bu yapılmadığı takdirde Göbekli Tepe'nin modern dünya ile kurduğu temas bazı önemli keşiflere neden olsa da geçmişten günümüze kadar ulaşan kadim bilgeliğin kesintiye uğramasına neden olacaktır. Bu açıdan yeniden üretim süreci ile birlikte burada yaşayan yerel halkın toplumsal uyum süreçlerinin de düşünülmesi ve araştırılması gerekir. Yeni nesiller için Göbekli Tepe'nin bu yeni formu farklı, alışılmadık, ilginç ve anlam veremedikleri bir durum. Eğer bu süreç doğru ve adaletli bir şekilde yönetilmezse, Göbekli Tepe gelecek nesiller için bir sığınak ve anlamlı bir yer değil, yabancı ve uzak bir mekân olarak kalacaktır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kültürel bütünlüğü tehdit eden unsurlar teknoloji ve değişim değildir, esas tehdit iktidardır ve vahşi tahakkümdür. Bu bakış açısından dolayı insanlığın ortak mirası olan ötekinin kadim bilgisi, deneyimleri ve engin hayal gücü tehlike altındadır. Bunu önlemenin yolu; ötekinin bakış açısını anlamak, dünyayı nasıl algıladığını öğrenmek ve düşüncelerinin doğasını mümkün merteye kavramak için her türlü çabayı göstermektir (Davis, 2015). Ancak bu çabaların olumlu sonuçlanması, ötekini kendi özgüllüğü içinde anlamamıza ve ötekinin düşüncelerini ifade etmesine izin vermemize bağlıdır (Sönmez Selçuk, 2012). Bundan dolayı Habermas (2017), azınlıkta kalan öteki olana karşı yapılan dayatmaların sorun yaratacağından, bunun yerine öteki olarak görülenleri ne kadar fazla anlama çabası olursa ve

ötekilerle ne kadar etkili iletişim kurulursa çözüme o kadar yakın olunacağından bahseder. Geçen 12.000 yıl içerisinde idari, politik, sosyal ve dini yapıların etkisiyle Göbekli Tepe'ye yüklenen anlamın yeni şekiller, biçimler ve boyutlar almasına karşın, bu anlamın günümüz toplumlarına kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Günümüze kadar ulaşan bu kültürel mirasın kesintiye uğraması hatta yok olması büyük kayıptır. Habermas (2017)'in da bahsettiği gibi bu sorunun çözümü öteki olarak görülen bu insanların seslerinin duyulması ve ötekileş(tiril)en yerel halkı anlamaya çalışmaktır. Göbekli Tepe'de açığa çıkan arkeolojik kazıların korunması kadar burada yok olma tehlikesi yaşayan bu kültürün de korunması gerekir.

Dünyanın farklı coğrafyalarında insanların bağlı oldukları ve anlam yükledikleri yerler vardır. Kimi inancından, kimi yaşadığı acılardan ve yaşanmışlıklardan kimi ise atalarının kendilerine bıraktığı mirastan dolayı bu yerlere saygı duymaktadır (Davis, 2015). Ancak bu yerlerin birçoğu ne yazık ki korunamamış, tüketilmiş, özünden koparılmış ve işlevi değişmiştir. Yeniden inşa edilen bu yerler, piyasa sisteminin istediği gibi tüketebileceği bir metaya dönüşmüş ve yer ile burada yaşayan insanlar arasında gelişen bağ ve ilişkiler ağı kayıp bir kültür olarak tarihin tozlu sayfalarında kalmıştır. Geride ise, bu çalışma alanında şahit olduğu gibi, bu tahribin ve tüketimin yasını tutan çaresiz insanlar kalmıştır. Bu insanların da dünyadan göçüp gitmesi sonucunda, bu yere ait hikâyeler, anlatılar, sesler, ritüeller de yok olup gidecektir.

Görüşmelere katılan 29 yaşındaki en genç katılımcının yerin kült değerine ilişkin uygulanan ritüeller hakkında “ben bilmiyorum, inanç unutuluyor artık” ifadesinden yerin anlamının kaybolma tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yine görüşülen kişilerin açıkça kullandıkları “eski Göbekli”, “bizim olan” ifadeleri bir kopuşun göstergesidir. Görüşmeye katılan ve Göbekli Tepe'ye saygısından dolayı buradaki küçük bir taş bile evine götüren 104 yaşındaki Ayşe ninenin bu yere gösterdiği saygıyı buraya gelen hangi ziyaretçi gösterebilir? Göbekli Tepe tanınmadan önce bu yerin yıllar boyu taşınıp gelen mirasını bilen ve bu yere bağlılık hissedilen insanlar ile günümüzde tamamen cansız, ruhsuz bir yapıya dönüştürülerek bir meta haline geldiğini gören insanların bu yere

yükledikleri anlam şüphesiz farklı olacaktır. Benzer şekilde, kutsal bir yer olarak gördükleri Göbekli Tepe'yi asıl aktörleri olarak sahiplenen ve bu yere duydukları sevgi ve saygı ile büyüyen bir çocuk ile bu yerin yeniden üretilen sembolleri ve isimleriyle (müze, turistik bölge, gösteri/sergi yeri) birlikte büyüyen bir çocuğun hayal dünyası, bu yere bağlılığı ve verdiği değer aynı olmayacaktır. Yıllar sonra gelecek nesillere hangi miras bırakılacak ve bu miras hangi insanların, tarihin ve kültürün mirası olacak? Görüşmeye katılanların hemen hemen tamamı Göbekli Tepe'nin değişen son haline derinden üzüntü duymakta olup, düşüncelerinin önemsenmemesinin ötesinde bu konuda kendilerine hiçbir şekilde söz hakkı verilmemesine anlam verememektedir. Gelinen bu olumsuz durum çözümsüz değildir. Ancak bu konuda politika üreticilerinin katı, dayatmacı ve indirgemeci yaklaşım yerine, daha kapsayıcı, çoğulcu, ötekinin düşüncelerine değer veren, etkileşime açık ve sürdürülebilir bir irade ve yönetim biçimini benimsemesi gerekir. Bu yapılmadığı takdirde Göbekli Tepe, gelecekte anlamlı, saygı duyulan ve aidiyet hissedilen bir yer olmanın dışında; tarihi, kültürü ve hafızası yok edilmiş, sembolik değerleri olan ve insanların gezip gittiği herhangi bir turistik mekân haline dönüşecektir.

Bu araştırmanın iş birlikli bir araştırma özelliği taşıdığı daha önce dile getirilmiştir. Bu bağlamda bu araştırma bir tanıklığın kayıt altına alınması çabasını içermektedir. Göbekli Tepe'nin keşfi sonrasında bir miras inşa edilirken; bir başka miras yıkıma uğramıştır. Elbette burada amaç arkeolojik kazıları eleştirmek değildir; ancak dikkatleri “yerinden edilen” yerel halka çekmek istemekteyiz. Zira burada insanlar uzun zamandır sahip oldukları kültürel örüntülerini kaybetmiş ve bunun neticesinde kültürel aktarımları kesintiye uğramıştır. Yapılan araştırmalar (Koç, 2019), bu tür kült grupların egemen kültürel değerlere bir tehdit olarak görüldüğünü açığa çıkartmaktadır. Bu bağlamda, ritüel alanının ve Dilek Ağacı'nın arkeolojik kazı alanı içerisinde kalması neticesinde keşif sonrasında örülen duvarlarla, yerel halkın Göbekli Tepe ile ilişkisinin tamamen kesilmesinin doğru ve akıllıca bir eylem olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir. Aynı zamanda Koç (07 Haziran 2017)'un haberine göre Dilek Ağacı ile ilgili olarak Köksal Schmidt, "Üzerindeki rengarenk kumaş parçaları da yok artık, sadece Klaus'un her zaman kullandığı beyaz puşilerden biri hala bir dalında sarılı duruyor." yorumunda bulunmuştur. Bu da ritüellerin kaybına ilişkin bir kanıt içermektedir. Böylelikle zaman içerisinde “yerin” kült değeri ortadan

kaldırılarak, “yere” bir sergileme değeri atfedilmektedir (Chul Han, 2020). Göbekli Tepe orada yaşayan kişiler için kutsal bir yer iken; kazı süreci onun sekülerleşmesine neden olmuştur. Sonuçta yerel halk için tarih, bellek ve kimlik unsurlarını içeren ve bizzat kendilerinin de içinde yaşadığı Göbekli Tepe, artık turistler için “şeyler”in sergilendiği seküler bir “mekân” haline dönüşmüştür.

SUMMARY

Göbekli Tepe, which was an important faith center and long used as a temple from the Neolithic period, has recently been reproduced spatially and transformed into a touristic center based on visual consumption. In this process, the historical use of Göbekli Tepe, the social values that it represents, and the spatial meaning attributed to it by the people living in this region have been ignored. The owners, neighbors, and residents of Göbekli Tepe have been made “the other.” These social and spatial construction processes at Göbekli Tepe have severed relationships with the place, and this is a serious problem worth examining because local people who have been otherized, abstracted, and removed from this place can no longer pass their relationships with Göbekli Tepe or their stories, cultures, and the rituals they perform from generation to generation; all of these will be forgotten after the departure of the final residents. Therefore, this study is simultaneously a kind of oral history research to record the meaningful relations existing between Göbekli Tepe and its final residents.

The aims of this study are to understand the sociospatial relationship between the people living here and Göbekli Tepe as a place in light of differences in its historical and archaeological dimensions, to identify the belonging of people living in the region before and after the discovery of Göbekli Tepe, to reveal the practices and rituals performed by residents and the meanings attributed by them, and to examine their mutual relationships, looking through the eyes of living witnesses of this geography who have carried the hidden and implicit culture of Göbekli Tepe from the past to the present. Additionally, it is aimed to create a new agenda by expanding the subject of Göbekli Tepe with a more up-to-date consideration of human and place/space relations.

This study was conducted with a qualitative research method. Face-to-face semi-structured in-depth interviews were conducted between May 1 and May 31, 2019, with 20 residents living in the Örencik, Göktepe, Derman, Ortaören, Sarıseyh, and Küçük İstanbul villages of the Haliliye district of Şanlıurfa province. If the participants did not speak Turkish, the interviews were conducted in the presence of a Kurdish-speaking translator. A collaborative field research approach was adopted because,

in the process of this study, it was aimed to eliminate power imbalances and conduct the research with egalitarian positioning. In light of the interruption of cultural transfer faced by the participants, the researchers focused on being a voice for the participants beyond the positioning of “inside” or “outside.”

The relationship between place and the sacred is determined by symbolic objects and rituals found in cult space. At Göbekli Tepe, there is a cistern where the deceased are cleaned before burial. People unable to have children and those in poor health are believed to be healed by the soil of this holy place and they keep it in their homes or carry it with them. To obtain wealth and health, shepherds make their animals circumambulate around the hill. Women tie pieces of fabric from their clothes on a tree near the site while making wishes. They sacrifice animals. Sacrificial meat was cooked there and eaten on the black stones instead of plates. These common rituals clearly show that this area was a cult space before excavation.

It seems that the sense of place transferred through generations has been lost in Göbekli Tepe. The lands sacred to local people have been marketed as a commodity good with the fees charged for entrance to a sacred place. The sense of place has not been transferred here because the sacred bond between the place and the people was broken. The transformation of this place to a touristic center and a “show area” has also negatively affected that bond.

In summary, Göbekli Tepe is a sacred place for the people living there, but the excavation process has caused it to become secularized. Consequently, Göbekli Tepe, which contains elements of history, memory, and identity for its residents, has turned into a secular “place” where “things” are displayed for tourists.

KAYNAKÇA

- Alderman, D.H. (2000). A Street Fit for a King: Naming Places and Commemoration in the American South. *Professional Geographer*, 52(4), 672–684.
- Agamben, G. (2011). *Dünyevileştirmeler*. Betül Parlak (Çev.). İstanbul: Monokl Yayınları.
- Agnew, J. (2011). Space and Place. Agnew, J and D. Livingstone (Ed.), *Handbook of Geographical Knowledge* içinde. London: Sage.
- Bengisu, E. (2020). Human History and Göbekli Tepe, *International Journal of Social, Political and Economic Research*, 7(1), 1–10.
- Bilgili, M. (2016). Coğrafya Öğretimde Mekân ve Yer karmaşası Üzerine Bir Araştırma, *Coğrafya Eğitimi Dergisi*, 2(1), 11–19.
- Birinci, S., Kaymaz, C.K. ve Camcı, A. (2018). Göbekli Tepe'nin Arkeolojik Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi (Şanlıurfa). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1351–1367.
- Chul Han, B. (2020). *Eros'un İstirabı*. Ş. Öztürk (Çev.). Metis Yayınları.
- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur?* K. Kelebekoğlu (Çev.). Sel Yayıncılık.
- Crang, M. ve Thrift, N. (2000). Introduction. M. Crang ve N. Thrift (Ed.), *Thinking Space* içinde. London: Routledge, 1–30.
- Cresswell, T. (2004). *Place: A Short Introduction*. USA: Blackwell Pub.
- Cresswell, T. (2008). Place: encountering geography as philosophy. *Geography*, 93, 132–139.
- Cresswell, T. (2009). Place. R. Kitchin ve N.J. Thrift (Ed.), *International Encyclopedia of Human Geography* içinde. UK: Elsevier.
- Creswell, J. W. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2017). *Nitel Araştırmacılar için 30 Temel Beceri*. H. Özcan (Çev.). Anı Yayıncılık.
- Creswell, J. W. ve Miller, D. L. (2000). Determining Validity in Qualitative Inquiry. *Theory into Practice*, 39(3), 124–130.
- Curry, A. (2008). Göbekli Tepe: The World's First Temple? *Smithsonian Magazine*, 3, 1–4.

- Davis, W. (2015). *Yol Bilenler Kadim Bilgeliğin Modern Dünyadaki Önemi*. Akın Terzi (Çev.), İstanbul: Kolektif Kitap.
- Dietrich, O. ve J. Notroff, (2015). A sanctuary, or so fair a house? In defense of an archaeology of cult at PrePottery Neolithic Göbekli Tepe. N. Laneri (Ed.), *Defining the Sacred: Approaches to the archaeology of religion in the Near East* içinde (s. 75–89). Oxford: Oxbow.
- Dietrich, O., Köksal-Schmidt, Ç., Kürkçüoğlu, C., Notroff, J. ve Schmidt, K. (2012). Göbekli Tepe, Dünyanın en eski anıtı- İnsanlığın ilk tapınağı, *Aktüel Arkeoloji*, 27, 60–77.
- Dillon, M. (2020). Kült(ler) (Cult(s)). B.S. Turner (Ed.) ve A. Beyaz (Çev.), *Sosyoloji Sözlüğü* içinde, (s. 536). Pinhan Yayıncılık.
- Dworkin, S.L. (2012). Sample Size Policy for Qualitative Studies Using In-Depth Interviews. *Archives of Sexual Behavior*, 41(6), 1319–1320.
- Elden, S. (2009). Space. I, R. Kitchin ve N.J. Thrift (Ed.), *Internation Encyclopedia of Human Geography* içinde (s. 262–267). UK: Elsevier.
- Ersoy, A. F. (2016). Fenomenoloji. A. Saban ve A. Ersoy (Ed.), *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* içinde (s. 51–109). Anı Yayıncılık.
- ESRI, (2021). Open StreetMap, GIS User Community.
- Foucault, M. (1984). Space, knowledge and power. P. Robinow (Ed.), *Foucault Reader* içinde (s. 256–299). New York: Pantheon Books.
- Ghulyan, H. (2017). Lefebvre'nin Mekân Kuramının Yapısal ve Kavramsal Çerçevesine Dair Bir Okuma. *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 26(3), 1–29.
- Glesne, C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*. A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu (Çev.). Anı Yayıncılık.
- Göregenli, M. (2010). *Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekân İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Guest, G., Bunce, A., ve Johnson, L. (2006). How Many Interviews Are Enough? An Experiment with Data Saturation and Variability. *Field Methods*, 18(1), 59–82.
- Habermas, J. (2017). *“Öteki” olmak “Öteki”yle yaşamak*. İlknur Aka (Çev.). 9. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Haberturk (2021). <https://www.haberturk.com/bakan-ersoy-dan-gobeklitepe-aciklamasi-3117158-ekonomi>. Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2021.
- Haklay, G. ve Gopher, A. (2020), Geometry and Architectural Planning at Göbekli Tepe, Turkey. *Cambridge Archaeological Journal*, 30(2), 343–357.
- Harvey, D. (2010). *Postmodernliğin Durumu*. Sungur Savran (Çev.). İstanbul: Metis.
- Hubbard, P. ve Kitchin, R. (2018). *Mekân ve Yer Üzerine Büyük Düşünürler*. Betül Duman (Çev. Ed.). İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Işık, O. (1994). Değişen toplum/mekân kavrayışları: Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim*, 64-65, 7-38.
- Jorgensen, B.S. ve Stedman, R.C. (2006). A comparative analysis of predictors of sense of place dimensions: Attachment to, dependence on, and identification with lakeshore properties. *Journal of Environmental Management*, 79, 316–327.
- Kaba, B. ve Südaş, İ. (2018). *Mavişehir'in Belirli Kuralları Vardır Kapalı Yerleşmelerde İnsan- Mekân İlişkisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Karapınar, E. ve Barakazi, M. (2017). Kültürel Miras Turizminin Sürdürülebilir Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Göbekli Tepe Ören Yeri. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 5–18.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Posseible, Düşünce Dergisi*, 4, 1–13.
- Kaygalak, İ. (2020). *Mekân ve ekonomi: Ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, A. (2019). *Kemik ve Dal: Eskişehir'de Kutsal Ziyaret Mekânları*. Kesit Yayınları.
- Koç, Ö. (2017). Çiğdem Köksal Schmidt: Göbeklitepe'deki dilek ağacı kuruyor haberi. Arkeolojik Haber. 7 Haziran 2017. <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-cigdem-koksal-schmidt-gobeklitepedeki-dilek-agaci-kuruyor-3684/>.
- Kuckartz, U. ve Rädiker, S. (2019). Analyzing Qualitative Data with MAXQDA: Text, Audio, and Video. Springer International Publishing. <http://link.springer.com/10.1007/978-3-030-15671-8>.
- Layder, D. (2015). *Sosyolojik Araştırma Pratiği, Teori ve Sosyal Araştırmanın İlişkilendirilmesi*. S. Ünal (Çev.). Heretik Yayıncılık.

- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. Işık Ergüden (Çev.). İstanbul: Sel.
- Lewicka, M. (2011). Place attachment. How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31(3), 207–230.
- Marshall, B., Cardon, P., Poddar, A., ve Fontenot, R. (2013). Does Sample Size Matter in Qualitative Research? A Review of Qualitative Interviews in is Research. *Journal of Computer Information Systems*, 54(1), 11–22.
- Massey, D. (1994). *Space, Place, and Gender*. (s. 146-156). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel Araştırma Tasarımı*. M. Çevikbaş (Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel Araştırma*. S. Turan (Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nahya, Z. N. (2011). İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27–38.
- Notroff, J., Dietrich, O., Peters, J., Pöllath, N. ve Schmidt-Köksal, Ç. (2015). Göbekli Tepe Uygarlığın Doğuşunda Neolitik Şölenlerin İzleri. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, 46, 52–69.
- Özalp, H. (2016). İnsanlığın en eski tapınağı Göbekli Tepe teolojik olarak bize ne söyler. *Bilimname*, 1, 59–74.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. M. Bütün ve S. B. Demir (Çev.). Pegem Akademi.
- Relph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion Limited.
- Saldana, J. (2019). *Nitel Araştırmacılar İçin Kodlama El Kitabı*. A. Tüfekçi Akcan ve S.N. Şad, (Çev.). Pegem Akademi.
- Sandelowski, M. (1995). Sample size in qualitative research. *Research in Nursing and Health*, 18(2), 179–183.
- Schmidt, K. (2001). Göbekli Tepe, southeastern Turkey. A preliminary report on the 1995–1999 excavations. *Paleorient*, 26(1), 45–54.
- Schmidt, K. (2007). Göbekli Tepe. Nezhil Başgelen ve Mehmet Özdoğan (Ed.), *Türkiye'de Neolitik Dönem* içinde (s.115). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe—the Stone Age Sanctuaries. New results of ongoing excavations with a special focus on sculptures and high reliefs. *Document a Prehistorica*, 37, 239–256.
- Schmidt, K. (2011). Göbekli Tepe: A Neolithic Site in Southeastern Anatolia. G. McMahon ve S. R. Steadman (Ed.), *The Oxford Handbook of Ancient Anatolia: (10,000-323 BCE)* içinde. USA: Oxford University Press.
- Seamon, D. (2012). Place, Place Identity, and Phenomenology: A Triadic Interpretation Based on J.G. Bennett's Systematics. H. Casakin ve F. Bernardo (Ed.), *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments* içinde (s. 3–21). London.
- Silver, C., ve Lewins, A. (2014). *Using Software in Qualitative Research*. Sage Publications.
- Sönmez Selçuk, S. (2012). Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaştırılması: “Öteki” ve “Ötekileştirme”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 77–99.
- Stokowski, P.A. (2002). Languages of Place and Discourses of Power: Constructing New Senses of Place. *Journal of Leisure Research*, 34(4), 368–382.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. London: University of Minnesota Press.
- Tuncer-Gürkaş, E. ve Barkul. Ö. (2012). Yer Üzerine Kavramsal Bir Okuma Denemesi. *Sigma*, 4, 1–11.
- Urry, J. (2015). *Mekânları Tüketmek*. Rahmi G. Öğdül (Çev.). İkinci Basım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ünal, A. (2020). Turistlerin destinasyon seçimlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesine yönelik bir araştırma: Göbekli Tepe örneği. *Journal of Tourism Theory and Research*, 6(2), 130–139.
- Woolf, N.H. ve Silver, C. (2018). *Qualitative Analysis Using MAXQDA*. Routledge.
- Yurdadön Aslan, P. ve Yavan, N. (2018). Mekânın Üretimi ve Lefebvre'in Mekânsal Üçlü Kavramsallaştırmasının Görünürlüğü: Taksim Gezi Parkı Örneği. *Planlama*, 28(3), 302–314.
- Yurdadön Aslan, P. ve Yavan, N. (2019). Edward Said'in “Mekânsal Dönüş”e katkısı. *Posseible Düşünme Dergisi*, 14, 114–135.

TOPLUMSAL VE SİYASAL BİR İLİŐKI TİPİ OLARAK KAYIRMACILIK VE BAZI YENİ KAVRAMSALLAŐTIRMALAR¹

Mesut ÖZEL²

ÖZ

Toplumsal bir ilişki sistemi olarak kayırmacılık, ilişkiye kaynaklık eden temalara gÖre farklı kavramlarla adlandırılabilir. Gerek kaynakların gerekse ilişkiye kaynaklık eden temellerin çeŐitliliğinden hareketle ortaya çıkan bu kavramlar konusunda literatürde kavramsal kaotik bir durum olduğu görölmektedir. Konunun ve kavramların daha netleŐtirilip çerçeveselendirilmesi adına bu çalışmada, öncelikle konuya ilişkin kavramların belirginleştirilmesi ve sonrasında literatürde yer almayan sahadaki yeni kayırmacı ilişki tiplerinin kavramsallaŐtırılmasına çalışılmıştır. Bu çerçevede bu çalışmada 2019 yılı içerisinde kamu istihdamında güvenlik soruŐturması, mülakat gibi yasal düzenlemeler dolayısıyla kayırmacı ilişkilere imkân veren kadrolara (kaymakam, hâkim/savcı, denetmen gibi) atanmalar üzerinden bu tür ilişkilerin incelendiği bir nitel sosyolojik çalışmadan elde edilen, sahaya ve literatüre ilişkin verilerden faydalanılmıştır. Bu bağlamda saha ve literatür araŐtırmasından hareketle; makro düzey bir etno-dinsel ayrımcılığa işaret eden yapısal kayırmacılık, yeni pozisyonlar açabilmek için var olan pozisyonları işgal edenlerin tasfiyesini içeren dışlayıcı/uç kayırmacılık ve yasalar aracılığıyla işleyen bir tür olarak radikal kayırmacılık şeklinde yeni kavramsallaştırmalara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset sosyolojisi, klientalizm, yapısal kayırmacılık, dışlayıcı/uç kayırmacılık, radikal kayırmacılık.

¹ Bu makale, Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde Prof. Dr. Serap SUĞUR danıŐmanlığında yürütölen "Kamu İstihdamında Kayırmacılık İlişkilerinin Sosyolojik Bir Değerlendirmesi" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

² Öğr. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, SBMYO, ORCID: 0000-0002-8152-5217

CLIENTELISM AS A SOCIAL AND POLITICAL RELATIONSHIP TYPE AND SOME NEW CONCEPTUALIZATIONS

ABSTRACT

Clientelism as a system of social relations can be described with different concepts according to the themes from which the relationship originates. It is seen in the literature that there is a conceptually chaotic situation regarding these emerging concepts due to the diversity of both the sources and the foundations of these relationships. To clarify and frame this subject, efforts were first made to clarify the concepts related to the subject, followed by an attempt to conceptualize new types of clientelism in the field that are not included in the literature. In this context, such relations were examined in this study based on appointments to positions in public employment in 2019 such as district governor, judge/prosecutor, or inspector that allow for clientelist relations due to legal regulations such as security investigations and interviews. Field data and a literature review were used in the study based on a qualitative sociological research approach and some new conceptualizations were established in this context. These are structural favoritism, which indicates macro-level ethno-religious discrimination; exclusionary/extreme favoritism, which entails the removal of those who occupy existing positions in order to open new positions; and radical favoritism, a type that operates through laws.

Keywords: Political sociology, clientelism, structural clientelism, exclusionary/extreme clientelism, radical clientelism.

1. GİRİŞ

Kayırmacılık, toplumsal ve siyasal alanlarda kamuya ve/veya özel sektöre ait maddi ve/veya maddi olmayan değerlerin dağıtımını ve paylaşılmasında görece daha adil ve liyakate dayalı nesnel kriterlerin (yetenek, bilişsel donanım gibi) yerine farklı toplumsal kodlardan sökün eden ve genellikle öznel ilişki sistemlerinin belirleyici olması şeklinde bir ilişki modelidir ve farklı bağlamlarda, *klientalizm*, *favoritizm*, *patronaj*, *bossing*, *tribalizm*, *nepotizm* gibi kavramlarla adlandırılmaktadır. Konuya ilişkin önemli bir çalışması olan Stokes, bu toplumsal ilişki modellerini tanımlamada kullanılan kavramlardan en kapsamlısının *klientalizm* olduğunu ifade etmektedir. Yazara göre, kökenini Antik Roma dönemindeki *client* yani “asillerin himayesindeki alt sınıftaki insanlardan” alan *klientalizm* kavramı (Roniger, 1983, s. 69–73), bu tarz ilişkilerdeki himaye eden/egemen taraf açısından hem devleti hem de diğer güçleri/güçlüleri kapsamaktadır (Stokes, 2009, s. 604–627). Türkçede de kapsayıcılığı bakımından bu kavrama en yakın olarak *kayırmacılık* kavramından söz edilebilir. Ancak *kayırmacılık* kavramı bu tarz ilişki sistemlerini tanımlamada en kapsayıcı kavramlardan biri olsa da ilişkinin hiyerarşik ve asimetrik yapısına doğrudan işaret etmemesi yönünden *klientalizm* kavramından ayrılmaktadır.

Siyaset bilimi, antropoloji, işletme, insan kaynakları yönetimi gibi birçok sosyal bilim disiplini tarafından incelenen kayırmacılık konusunun, aslında konunun anlaşılma ve açıklanmasında belki de en önemli açılımları sağlayabilme potansiyelini barındıran sosyoloji ve onun kuram, kavram ve kavram setleriyle oldukça az irdelendiği görülmektedir. Aslında imlediği adaletsizlik bakımından toplumsal/siyasal bir yozlaşmaya da işaret eden kadim bir toplumsal ilişki tipi olan kayırmacılıkla ilgili Sümerlerde bile kayıtlara rastlanmıştır. M.Ö. 4000'lere ait “Sümer Okul Günleri” adlı bir tablette geçen bir öğretmenin öğrencisine tanıdığı “ayrıcalık” ve bundan beklediği karşılık, *kayırmacılık* şeklindeki toplumsal ilişki tiplerinin insanlığın tarihsel kökenlerinde nasıl yer aldığını göstermesi açısından 6000 yıllık önemli bir yazılı örnektir (TEPAV, 2006). Bir diğer çarpıcı örnek ise bu etik dışı toplumsal ilişki tipinin ne kadar “değer-yüksüz” olabileceğine işaret etmesi açısından çarpıcıdır. Hitler Almanyasından kaçan bir Yahudi ve önemli bir filozof ve siyaset bilimci olan H. Arendt, yıllar sonra 1961 yılında

soykırım suçlarının İsrail’deki yargılanmalarını The New Yorker gazetesi için gözlemlemiştir. Yazar daha sonra 1963 yılında *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* adıyla yayınlanan ve Türkçeye *Kötülüğün Sıradanlığı* olarak çevrilen kitabının hemen girişinde, duruşmalara ilişkin ilk gözlemlerini anlatırken duruşmalardaki tercümanların liyakatsizliğine dikkat çekmektedir. Yazara göre bu yetersiz tercümanların seçilmesindeki temel neden tercümanların belirlenmesinde *kayırmacı* uygulamaların belirleyici olmasıdır. Öyle ki o dönemde bu tarz ilişki tipini tanımlamak için (kayırmacılık) “K Vitamini” denmektedir (Arendt, 2016, s. 13).

Kadim bir ilişki sistemi olarak kayırmacılıkla ilgili farklı perspektiflerden değerlendirmeler yapılmış ve bunun bir sonucu olarak da çeşitli kavramlar ortaya çıkmıştır. Aslında konunun yaygınlığına ve bu bağlamda çeşitliliğine işaret eder bir şekilde bu ilişki tipi, gerek literatürde gerekse -özellikle Türkiye’de- gündelik hayatta/dilde oldukça farklı tanımlama ve adlandırmalarla yer almaktadır. Bu bağlamda konuya ilişkin kavramlar/adlandırmalar, bu ilişki tipinin sosyo-kültürel, siyasal temellerine işaret etmesi açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Dolayısıyla aşağıda öncelikle konuya ilişkin kavramsal bir çerçeve, literatür taraması üzerinden verildikten sonra bu çalışmaya kaynaklık eden saha çalışmaları sonucunda ortaya çıkan yeni kayırmacılık türleri ve işleyişlerinden bahsedilmiştir.

Bahse konu saha çalışmasının amacı kamunun beyaz yakalıları olarak tanımlanabilecek, kaymakam, hâkim, savcı, denetmen gibi kadrolara atanmalarda kayırmacı ilişkileri oluşturan ağ ve süreçlerin araştırılması ve sosyolojik olarak irdelenmesidir. Nitel yöntemin kullanıldığı araştırmanın verileri, 2019 yılında yüz yüze Ankara, Adıyaman ve telefon görüşmeleri aracılığıyla Türkiye’nin çeşitli illerinden bahse konu kadrolara aday ve daha önce aday olmuş 29 kişiyle, (2 odak grup görüşmesi ve 19 derinlemesine görüşmeyle) toplanmıştır. Bu veriler, temalar (kategoriler) ve alt kategoriler şeklinde gruplandırılmış ve ortaya çıkan bu desen üzerinden betimsel ve sistematik olarak analiz edilmiş ve sosyolojik kuram, kavram ve kavram setleriyle yorumlanmıştır.

2. KAYIRMACILIKLA İLGİLİ LİTERATÜR

Ağırlıklı olarak modern öncesi kayırmacı ilişkiler ve bu ilişkiler üzerine yapılan çalışmaları inceleyen Roniger'e göre (1983), bir toplumsal fenomen olarak kayırmacılığı (*clientelism*) anlamaya ve açıklamaya çalışan antropologlar, sosyologlar, siyaset bilimciler öncelikle 19. ve 20. yüzyıllardaki sosyal mecraları incelediler. Roniger'in belirttiğine göre (1983, s. 63–64) nadiren modern öncesi dönemleri inceleyen çalışmalar olsa da konuya ilişkin ana akım incelemeler kayırmacılığı tarihsel olarak modern dönemler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Modern öncesi dönemlere ilişkin az sayıdaki çalışmalarda da *patron/client* gibi modern öncesi himaye ilişkileri antropolojik bir perspektiften incelenmiştir.

1960'lar ve 1970'lerden itibaren literatürde daha yaygın bir şekilde görülmeye başlayan konu (*klientalizm*), siyaset bilimciler tarafından kısmen oryantalist bir bakış açısını da içeren dönemin hâkim paradigmasından hareketle bir *ideal tip* olarak alınan batılı modern demokratik toplumlar üzerinden az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan toplumların bir karşılaştırılması şeklinde olmuştur. Bu çalışmalarda yaygın görüş, modern öncesi bir toplumsal ilişki formu olarak ele alınan kayırmacılığın lineer bir şekilde moderne evrilmesi ya da bunun başarılmasının sonuçları veya batı toplumlarında modernizmle birlikte bu tarz ilişki sistemlerinin dönüşmesi/azalması şeklinde bir izleğin hâkim olması şeklindedir³. Buna karşın bazı sosyal bilimciler az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlardaki bu tarz toplumsal/siyasal ilişkilerin/sadakatlerin, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tarihsel, toplumsal, siyasal gelişimi üzerinden teorik okunması şeklindeki bir yaklaşımın bu konunun anlaşılması açısından çok verimli olmadığını gördüler (Lande ve Scott'tan aktaran Sayarı, 1977, s. 103). Bu yönlü bir bakış açısının sonucu olarak ortaya çıkan Güney Amerika, Asya ve Afrika'daki toplumlar üzerinden değerlendirmeleri içeren konuya ilişkin toplumsal ve siyasal temelleri anlamaya yönelik çalışmalar, bu

---

³ Örnek bir çalışma için bkz. (Theobald, 1983, s. 136–147).

toplumlardaki çıkar temsilinin çoğunlukla bu temsillerin ilk halleri olan yatay dayanışmayı kesip, dikey bağlar/ağlar aracılığıyla (*klientalist*) işleyen ilişkilere yöneldiğini tespit ettiler (a.g.e., s. 104).

Literatür incelendiğinde kayırmacılıkla ilgili çalışmalar; siyasal bir perspektiften yolsuzluk, yozlaşma, anti demokratik uygulamaları içeren siyasal güncel problemlerden; turizm, bankacılık, eğitim, işletme, insan kaynaklarına kadar, mikro ve makro düzeyde farklı çerçevelerden konunun incelenmesi şeklinde devam etmektedir⁴.

İşletme ve insan kaynakları yönetimi gibi disiplinlerin perspektifinden yapılan çalışmalara bakıldığında, kayırmacılık konusunun genellikle organizasyonel verimlilik ve kayırmacılığın buna etkileri bakımından incelendiği görülürken; siyaset bilimi perspektifinden ise konunun yukarıda da değinildiği üzere daha çok uluslararası düzeyde, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki demokratik standartların sağlanması veya sağlanamamasına etkileri bağlamında ele alındığı görülmektedir.⁵ Yine konu siyaset bilimi bakımından kamusal maddi ve/veya maddi olmayan değerlerin (istihdam, yatırım, ihale vb.) dağıtımı ve paylaşımında kayırmacı ilişkilerin belirleyici olmasının siyasi sonuçları; kayırmacılık benzeri toplumsal ilişki formlarının, yönetimin seçimlerle belirlendiği demokratik toplumlardaki toplumsal/siyasal ilişkilere etkileri bakımından da incelendiği görülmektedir.⁶

Klientalizm ve *patronaj* konusunda uluslararası düzeyde yapılan çalışmaların bir değerlendirmesini yaptığı çalışmasında Sayarı (2011, s. 655–670), bu çalışmaların çoğunda değinilen temel noktalardan birinin, bu tarz ilişki formlarında görülen ve bu ilişkinin gerçekleşebilmesi için gerekli olan asimetrik, hiyerarşik, sosyo-ekonomik anlamda eşitsiz iki tarafın yer aldığına yapılan vurguya

---

⁴ Kayırmacılık konusunu, yönetim ve organizasyon, kültür, toplumsal cinsiyet gibi farklı bakış açılarından değerlendiren Türkiye’den bir derleme çalışma için Bkz. (Aytaç, 2010). Yine benzer yeni bir çalışma için bkz. Aktan, Coşkun Can & Acar, Osman (2021).

⁵ Konuyu kamu yönetiminde verimliliğe etkileri bakımından analiz eden farklı bir çalışma için bkz. (Kim, 2007, s. 101–123).

⁶ Siyaset bilimi perspektifinden karşılaştırmalı bir şekilde, gelişmiş ve az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde kayırmacılığı siyasi çıkar amacıyla kamu kaynaklarının dağıtımı ve oy satın alma gibi konularda değerlendiren kapsamlı bir çalışma için Bkz. (Stokes vd., 2013).

dikkat çekmektedir. Stokes (2009, s. 604–627) ise toplumsal/siyasal bir başka ilişki formu olan rüşvetten daha olumsuz sonuçlar doğurabileceğine dikkat çektiği *klientalizm* konusu hakkında yapılan çalışmaları, iki dalga şeklinde özetlemektedir. Yazara göre, *klientalizm* ile ilgili olarak modern öncesi -demokratik olmayan- toplumsal/siyasal formasyonlarla ilgili çalışmalar daha çok antropoloji disiplininin ilgi alanına girerken; modern demokratik toplumsal/siyasal formasyonlara ilişkin çalışmalar ise daha çok sosyoloji ve ekonomi disiplinlerinin ilgi alanlarına doğru evirilmiştir.

Kayırmacılık konusuyla ilgili makro düzeyde toplumsal ve siyasal analizleri içeren ulusal ve uluslararası literatüre bakıldığında, bu konudaki çalışmaların önemli bir çoğunluğunda, araştırmalara konu edilen ülke ve/veya topluluklarda yaşanan tarihsel, toplumsal, siyasal dönüşümler üzerinde durulduğu görülmektedir⁷.

2.1. Kayırmacılığın Yaygınlığının Bir Göstergesi Olarak Sınıflandırmalar, Kavramlar, Kavramsallaştırmalar

Bu bölümde gerek konuyla ilgili kavramların/tanımlamaların daha belirginleştirilmesi gerekse bu tanımlamalardan hareketle, sahadan elde edilen veriler ışığında ortaya çıkan bazı boşlukları doldurmak adına kayırmacılıkla ilgili literatürde ve gündelik hayatta sık karşılaşılan kavramlar açıklanacak ve yeni tanımlama ve kavramsallaştırmalar yapılacaktır.

Gündelik dilde kayırmacılık şeklindeki toplumsal ilişki tipini tanımlama ve adlandırmada kullanılan en yaygın kelimeler torpil⁸, iltimas, referans, yandaşlık, adamı olmak, dayısı olmak gibi kelimelerdir. Toplumsal bir ilişki formu olarak kayırmacılık; mikro düzeyde, bir aile ilişkisi içerisinde ebeveynlerin bazı çocuklarına yaptıkları ayrımcılık olgusu ve/veya algısından, makro düzeyde kamusal/siyasal büyük organizasyonlarda oldukça komplike ilişkileri barındıran, pek çok farklı

---

⁷ Önemli bir çalışma için bkz. Huntington, S.P. (1965).

⁸ Bu çalışmanın türetildiği tezin saha çalışmaları sırasında, kayırmacılıkla ilgili olarak en sık karşılaşılan terimler; *torpil ve/veya referans* gibi kelimeler iken buna ek olarak gündelik dilde; *adamı olmak, dayısı olmak, kollamak, arkası olmak, arkası kuvvetli olmak* ve görece yeni bir kavram olarak *yandaşlık* gibi farklı tanımlamalara da rastlanmaktadır.

toplumsal-siyasal dinamikleri etkileme ve bunlardan etkilenme potansiyeli olan ve üst düzey siyasal analizler gerektiren ilişkilere kadar uzanabilen bir çeşitlilikte gündelik hayatın hemen her alanında karşılaşılabilen bir fenomendir. Bu geniş yaygınlık alanından hareketle bu tarz kayırmacı ilişkiler; ilişkinin kapsamına, dayanağına, mecrasına, formuna göre farklı şekillerde olabilmekte ve dolayısıyla farklı şekillerde tanımlanabilmekte ve adlandırılabilir. Dolayısıyla özellikle literatürde bu kavramlar ve adlandırmalar arasında benzerlikler, birbirlerinin yerlerine kullanılmalar, bağlamlarından koparılarak anlamları dışında kullanılmalar gibi çeşitli sebeplerden dolayı bir kavram karmaşası görülmektedir⁹. Bu bağlamda, kayırmacılık konusunun daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak adına aşağıda; *kayırmacılık*, *siyasal kayırmacılık*, *hizmet kayırmacılığı*, *klientalizm*, *favoritizm*, *nepotizm*, *kronizm*, *patronaj (bossing)*, *hemşehricilik*, *tribalizm* gibi adlandırmalarla birbirlerinden farklılaşmakta ve/veya birbirleriyle iç içe geçmiş şekilde kullanılan kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Yukarıda bahsedilen en yaygın kullanılan bu kavramlar dışında, kayırmacılık konusuyla ilgili literatürde farklı kavramsallaştırmalar da görülebilmektedir. Örneğin Oktay (1997, s. 209), “kamu örgüt birimlerindeki ya da bu birimlerle toplumsal çevre arasındaki ilişkilerde, aynı okulda okumuş olmak, aynı yöreden olmak, aynı siyasi partinin çizgisinde bulunmak gibi özgül ölçülerin yakın görünümüne geçmesi, yönetim çalışmalarını düzenleyen evrensel ölçülerin ise geri plana atılması hali” diye ifade ettiği *kabilecilik* kavramından bahsetmektedir. Yine Büyüklü (1976); “devlet kadrolarının hizmet için değil de iş bulma aracı olarak düşünülerek hareket edilmesine *külüççülük* adını vermektedir” (aktaran Özkanan ve Erdem, 2014, s. 184).

En kapsayıcı anlamıyla ve yukarıda bahsedilen tanımlamaların hemen hepsini içine alacak şekilde *kayırmacılık* ve yine benzer anlamsal özellikler gösteren *klientalizm* ve *favoritizm*; kamusal ve/veya özel kaynakların paylaşımı ve dağıtımında öznel kriterlerin nesnel kriterlerden daha belirleyici olması veya daha ileri boyutlarda yegâne belirleyici kriter olmasıdır. Bahsedilen bu öznel kriterlere kaynaklık eden

---

⁹ Bu kavram karmaşasını (özellikle Türkiye’de), literatürde temel algılanışı bağlamında analiz eden bir çalıma için bkz. (Sargın, 2001).

benzerlik, kimlik, tema; etno-dinsel, teritoryal aidiyet, cinsiyet/cinsel yönelim, kan/akrabalık bağları, arkadaşlık ilişkileri, formel ve/veya enformel belirli kurumlara bağlılık/mensup olmak, ideolojik görüş/tutum/davranış, kültürel hiyerarşik kabuller gibi birçok farklı biçimde gerçekleşebilmektedir.

Klientalizmi farklı kültürlerde farklı formları olabilen spesifik bir ikili (*dyadic*) mübadele ilişkisi olarak tanımlayan Kaufman, bu ilişkinin ayırt edici özellikleri olarak; taraflar arasında eşitsiz güç ve statü, maddi veya maddi olmayan çıkarlara dayalı bir karşılıklılık ve yasalar ve toplumsal normlara zayıf bir bağla bağlı partikülarist ve özel bir ilişki olması şeklinde ifade etmektedir (1974, s. 285). Brinkerhoff ve Goldsmith ise; kayırmacı ilişkilerin kör ve dönüşümlü bir sadakatten daha çok rasyonel ekonomik bir hesaplama dayandığına vurgu yapmakta ve bu tarz ilişkilerin kurumlaşmış bir demokrasiye, şeffaflığa sahip olmayan yasal, prosedürlerden uzak toplumsal/siyasal formasyonlarda daha çok görüleceğine dikkat çekmektedir (2002, s. 3). Benzer bir şekilde Kitschelt de bu tarz ilişkilerdeki gönüllülük ve karşılıklılığa dikkat çekmiştir (2000, s. 845–879). Ancak yazara göre, bir himayeyi de içeren bu toplumsal ilişki tipi aynı zamanda sömürü ve otoriteyi de içermektedir. Güneydoğu Asya ülkelerindeki *klientalist* ilişkileri ve bu bağlamda yaşanan dönüşümleri inceleyen Scott (1972, s. 92) ise yoksulluğun yaygın bir şekilde yaşandığı, korunma ve güvenlik ihtiyaçlarının belirginleştiği, zayıf, etkisiz devletlerde *klientalist* ilişkilerin daha yaygın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Aslında bu özellikleri taşıyan toplumsal/siyasal formasyonlar üzerinden yapılan *klientalizm* araştırmaları incelendiğinde, yoksulluk, güvenlik gibi toplumsal sorunlar ile *klientalizm* arasında paradoksal bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Farklı ülkelerdeki farklı toplumsal/siyasal formasyonlardaki kayırmacı ilişkileri karşılaştırmalı olarak değerlendiren Eisenstadt ve Roniger bu tarz ilişkilerin (*patron-client relations*) dokuz temel karakteristik özelliğinden bahsetmektedirler (1984, s. 48–49). Bunlar:

- Bu ilişkiler partikülaristik ve yaygındır,
- Bu ilişkilerin dayandığı etkileşim, farklı türden kaynakların eşzamanlı değiş tokuşuyla karakterize edilir, bunlar siyasal olanlar gibi araçsal ve ekonomik (destek, oy, koruma)

olabileceği gibi; sadakat, dayanışma, karşılıklılık sözü şeklinde de olabilir,

- Bu kaynakların değişimi genellikle kalıplaşmış şekilde düzenlenir,
- Bu tür ilişkiler güçlü bir koşulsuzluk ve uzun vadeli bir güven ilişkisi üzerine inşa edilmiştir,
- Önceki maddeyle yakından ilgili olarak bu tür ilişkilerde, klasik patronajda daha baskın ve belirgin, modern siyasi mekanizmalarda daha gevşek olmakla birlikte; sosyo-psikolojik zorunluluk oldukça güçlüdür (sadakat, karşılıklılık, bağlanma, kişisel onur gibi),
- Bu ilişkiler daha bağlayıcı olmalarına rağmen genellikle ülkenin resmi yasalarına karşı olurlar, daha çok enformel anlayışlara bağlıdırlar,
- Neredeyse ömür boyu süren dayanaklılıklarına rağmen bu tür ilişkilere ilke olarak gönüllü girilir ve gönüllü çıkarılır,
- Bu ilişkiler bireyler veya ait oldukları ağlar arasında dikey bir şekilde gerçekleşmektedir,
- Kayırmacı ilişkiler, çok güçlü bir eşitsizlik unsuru ve/veya taraflar arasındaki güç farklılıkları üzerine kuruludur.

Yazarlara göre, bahsedilen özellikleri taşıyan kayırmacı ilişkiler, farklı kültürlerde farklı şekillerde görülebilir. Ancak bu farklı türdeki ilişkiler iki bağlamda ayırt edilebilir. Bunlardan birincisi, farklı formel bağlamlarda somutlaşan örgütsel bir ilişki tipi iken ikincisi, bu ilişkilerin kendi toplumlarının daha geniş kurumsal bağlamlarında yer alanıdır. (a.g.e., s. 48–49). Benzer bir ikili sınıflandırma ise; Weingrod’a aittir. Onun sınıflandırmasının birinci tipi kırsal toplumlarla ilgili olan hiyerarşik bir ilişkiyi içeren ve genellikle sosyal antropologlar tarafından incelenen kayırmacı ilişki tipi iken; ikinci tip ise “daha modern” toplumlara ilişkin politika merkezli kaynak dağıtımı ile ilgili olan ve daha çok siyaset bilimcilerin ilgi alanına giren ilişki tipidir (aktaran Theobald, 1983, s. 141).

Aşağıda açıklanacak temel anlamını aşan bir şekilde daha kapsayıcı olarak kullandıkları *kronizmi*, kültürel temelleri partikülarizm ve paternalizm üzerinden irdeledikleri çalışmalarında Khatari ve Tsang

(2003, s. 290–291) ise; yatay (*horizontal*) ve dikey (*vertical*) *kronizm* olarak iki farklı formda *kronizmden* (kayırmacılıktan) söz etmektedirler. Yazarlara göre, *krono kapitalizm* kavramının ortaya çıkmasına yol açan 1997’de yaşanan Asya ekonomik krizine sebep olan *yatay kronizm*; birbirlerine yakın toplumsal pozisyonlardaki iş ortakları, meslektaşlar, arkadaşlar arasındaki ilişkiye işaret ederken; aksine *dikey kronizm* hiyerarşik bir üst-ast ilişkisini içermektedir ve bu ilişki formunda sadakat ve himaye temel belirleyicidir.

Yine bir ikili sınıflandırma yapan Kitschelt’e (2000, s. 849–850) göre ise; yüz yüze ilişkilere ve saygı sadakat gibi bağlara dayanan, yasal düzenlemeleri olmayan, enformel karşılıklılıkların sürdürülmesini sağlayan *kişisel (personalistic) geleneksel klientalizm* ve geleneksel *klientalizmin* bu özelliklerine karşın; siyasi mekanizmalar tarafından işlevselleştirilmiş, rasyonel çıkarlara dayalı bir *modern klientalizm*’den söz edilebilir. Bu sınıflandırmada Weberyen bir otorite analizine de işaret edilmektedir. Öyle ki bu sınıflandırmada Weber’in *geleneksel otoritesini* işaret eden modern öncesi - kırsal- bir *klientalizm* ile daha ussal ve modern siyasi çıkarlara işaret eden -kentsel- bir ayrım söz konusudur (Çınar, 2016, s. 78–79).

2.2 Kayırmacılığın Kaynağı ve Temellerinin Bir Göstergesi Olarak Türleri

Antik dönem Roma himaye ilişkilerinde yer alan *client* kavramından türeyen *klientalizm* kavramı; İngilizcede *favoritism*¹⁰ olarak karşılık bulmaktadır. Kavramın Türkçede tek bir karşılığı bulunmamakla beraber *kayırmacılık*, *iltimas* veya *torpil* gibi birçok terimle ifade edilebildiği söylenebilir. İngilizcede *partisan favoritism* olarak tanımlanan kavram ise dilimize *siyasal kayırmacılık* olarak çevrilebilir. Bu anlamda *siyasal kayırmacılık* olarak adlandırılan bu tanımlamadan hareketle; kayırmacılığın siyasal olmayan bir türünün de olduğu sonucuna varılabilmektedir. Bu anlamda, *siyasal*

---

¹⁰ İngilizce iyilik yapmak, yardım etmek anlamındaki *favour* fiilinden türetilmiş bu kelime, Türkçedeki kayırmacılık, iltimas gibi; farklı temalar etrafında (nepotizm, kronizm, vd.) olabilecek tüm ayrıcalıklı eylem tiplerini kapsayan bir anlamı ifade etmektedir.

ve siyasal olmayan kayırmacılık türünü birbirinden ayırmada belirleyici olan kriter; kayırılacak kişi veya grupların aidiyet, özellik, değer ve temalarının siyasi saiklerle belirlenip belirlenmediği olacaktır.

İktidarın seçimler yoluyla el değiştirdiği ülkelerde görülmesi daha muhtemel olan *siyasal kayırmacılık*, siyasal taraftar oluşturmak adına genellikle kamu kaynaklarının aynı veya benzer siyasi ideolojik görüşten olanlara ve/veya doğrudan bir siyasi parti taraftarlarına dağıtılması şeklinde bir ayrımcılık, kayırmacılık türüdür¹¹. Literatürde aynı ilişkiye işaret eden diğer bir terim ise, genellikle ABD siyasetinde kullanılan *spoil system*'dir. Yedinci ABD başkanı Andrew Jackson'la birlikte 17. yüzyılın sonlarından itibaren görülmeye başlayan ve sonraki başkanlar tarafından da sürdürülen bu sistem; İngilizce yağma, avanta, ganimet anlamlarına gelen *spoil* kelimesinden türemiştir. *Spoil system* denilen kavram özetle; seçimleri kazanarak başkan olan kişinin, seçimler döneminde kendisini destekleyen kişilere ve parti çalışanlarına, seçim sonrasında kamu kaynaklarını aktarması şeklinde gelişen kayırmacılık türüdür ("Spoils", 2021). Aktan'a (1992, s. 32) göre, oy ticareti (*logrolling*) olarak da tanımlanabilecek olan bu durum; bir vekilin seçimlerde başarı sağlayabilmek amacıyla kendi bölgesindeki seçmenlere daha fazla hizmet götürmesi şeklindeki hizmet kayırmacılığı (*Pork-barelling*) ya da daha makro düzeyde, iktidarda bulunanların gelecek seçimlerde tekrar başarılı olabilmek amacıyla kamu kaynaklarını kendi bölgelerine ayrıcalıklı olarak aktarması olmak üzere iki farklı formda gerçekleşebilmektedir¹². Aslında siyaset mecrasında oldukça önemli bir araca dönüşen kayırmacı ilişkiler ağı, Stokes'a göre, "seçmenler ve siyasi partiler arasında sosyal ağlara gömülü tekrar eden bir oyundur" (2009, s. 615). Konjonktürel siyasal çıkarlara göre farklı formlar alabilen bu tarz kayırmacı ilişkilerin görece yeni bir formu ise, iktidarı elinde bulunduranların kamu kaynaklarını ihale ve benzeri yöntemlerle kendi yakınlarına ve kendilerine maddi ve/veya maddi olmayan çıkarlar ve kolaylıklar

---

¹¹ Siyasi kayırmacılığın modern öncesi bir şekli veya tarihsel temelleri olarak, Weber'in Doğu toplumlarına özgü -Osmanlı da dâhil olmak üzere- Patrimonyalist yönetim/otorite analizinde değindiği, "prebendalizme" de bakılabilir (1922, s. 235–236).

¹² Stanbury ve Fulton'a göre siyasal kayırmacılığın, adam kayırmacılığın ve hizmet kayırmacılığın değişik bir uygulaması ise "Gönül yapma" (*Suvasyon*)dır. "Gönül yapma, siyasal iktidarın seçim öncesinde kendisine yardımcı olan bazı partizan grupları, seçim sonrasında devletin imkânlarından daha fazla" yararlandırmasıdır (aktaran Aktan, 1992, s. 43).

sağlayabilecek şirketlere aktarması şeklindedir. *Sermaye kayırmacılığı* olarak adlandırılabilir bu siyasal kayırma formu, aynı zamanda hizmet kayırmacılığını da “mümkün” kılması açısından siyasal aktörler açısından oldukça önemli bir araca dönüşmektedir¹³. Bu tarz (*sermaye kayırmacılığı*) siyasal kayırma şeklini Türkiye özelinde araştıran önemli çalışmasında Gürakar (2018, s. 32, 180, 182), Türkiye’de kamu ihalelerinin dağıtımının, iktidar partisiyle doğrudan ve/veya dolaylı bağlantılı şirketler lehine yaygınlığına dikkat çekmektedir. Öyle ki yazara göre Türkiye’de şu andaki iktidar partisi döneminde verilen ihalelerin yarısından fazlasının iktidara yakın firmalara verildiği kamuya açık kaynaklarda görülebilmektedir¹⁴. Aslında bu durumu kanıtlar şeklinde yine Gürakar’ın aktardığına göre, Türkiye’de kamu ihalelerini düzenleyen Kamu İhale Kanunu (KİK) 1983-2003 arası dönemde neredeyse hiç değişmezken, 2003 ve sonraki dönemde aynı kanunda 200’e yakın değişiklik yapılmıştır (a.g.e).

Aktan, politik hastalıklar olarak nitelendirdiği kayırmacılık kavramını; “politik karar alma mekanizmasında rol alan aktörlerin (seçmenler, politikacılar, bürokratlar, baskı ve çıkar grupları) “özel çıkar” sağlama gayesiyle toplumda mevcut hukuki, dini, ahlaki ve kültürel normları ihlal edici davranış ve eylemlerde” bulunması olarak tanımladığı siyasal yozlaşma (*political corruption*) kavramı üzerinden incelemiştir (1992, s. 21–47). Yazar, üst kavram olarak ele aldığı *siyasal yozlaşma* türleri olarak; *adam kayırmacılık*, *nepotizm*, *kronizm*, *siyasi kayırmacılık* gibi birçok türe değinmesinin yanı sıra siyasal “süreç içerisinde siyasi partilerin iktidara geldikten sonra kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan üst düzey bürokratları görevden almaları ve bu görevlere yine siyasi yandaşlık, ideoloji, *nepotizm-kronizm* gibi faktörler esas alınarak yeni kimseler atamaları” olarak tanımladığı *patronaj* (*bossing*) kavramına da yer vermiştir.

---

¹³ Bu konuyu, İngiltere ve Macaristan özelinde karşılaştırarak değerlendiren yeni bir çalışma için bkz. (Dávid-Barrett ve Fazekas, 2020); ayrıca Türkiye’yi de içine alan ve Avrupa ülkelerinde kamu ihaleleri ve bu yolla gerçekleştirilen siyasi kayırmacılık diyebileceğimiz uygulamaların bir değerlendirmesi için bkz. (Mungiu, vd., 2015).

¹⁴ Son yıllarda kamu ihalelerinde belirli şirketlerin kayırılmalarını belgelerle sunan önemli bir diğer çalışma için bkz. (Toker, 2019).

Benzer bir perspektiften kayırmacı ilişkilerin (*favoritism*) okuması ise Andvig ve arkadaşlarına aittir (2001, s. 5, 10). Devlet gücünü elinde bulunduran kimselerin, bu konumlarından aldıkları kamusal otorite aracılığıyla kişisel rant oluşturma yönündeki davranışları olarak tanımladıkları yolsuzluk (*corruption*) formlarından biri olarak değerlendirdikleri, bir güç istismarı mekanizması anlamı taşıyan kayırmacılık (*favoritism*), yazarlara göre; kamusal değerlerin/rantların taraflı bir şekilde dağıtımı ve özelleştirilmesidir. Yazarlara göre bu tarz toplumsal/siyasal yaklaşım, birçok otoriter ve yarı demokratik ülkede önemli bir siyasal işlevi yerine getirmektedir (a.g.e.). Andvig ve arkadaşlarının (2001) değerlendirmeleri, kamu kaynaklarının özelleştirilmesi kavramını da bu siyasal ilişki tipi/yöntemi içine alması bakımından diğer tanımlamalardan farklıdır. Bu tarz ilişkilerin siyasal okuması anlamında benzer bir tespit de Stokes'a aittir. Yazara (2009, s. 604) göre, siyasi kayırmacılık (*political clientelism*), ekonomik gelişmeyi yavaşlatır, demokrasiyi bozar ve diktatörlerin daha uzun süre iktidarda kalmalarını sağlar.

Yönetimde yozlaşmayı, “hizmet sunumunda kayırma, siyasallaşma, aracıya başvurma, rüşvet ve kabilecilik türünden uygulamaların yaygınlık kazanması” hali olarak tanımlayan Oktay (1997, s. 203) ise, bu olgunun en çarpıcı örnekleri olarak; “siyasal nitelikte atamaların yaygınlaşması, yönetilenlere siyasal davranışlarına bakılarak hizmet sunulması, nedeni ne olursa olsun kayırma niteliğinde uygulamalar ve yönetim ve yönetilen arasına aracı sokulması türünden olayları” saymaktadır. Yazara göre bu tarz yozlaşmaların temel sebeplerinin başında, yönetimin kamu beklentilerini karşılayamaması nedeniyle ortaya çıkan hizmet açığı oluşmasıdır.

Özkanan ve Erdem (2015, s. 20) ise farklı hiyerarşik düzeylerde kamu deneyimi olan kişilerle yaptıkları nitel bir çalışmalarından elde ettikleri verilerden hareketle, Weber'den alıntıladıkları kavramla, *hiyerokratik* kayırmacılık adını verdikleri, inanç temelli ağlar (cemaat, cemiyet, dergâh, tarikat gibi) aracılığıyla işleyen bir kayırmacılık türünden de *siyasi kayırmacılık* sınıflandırması altında bahsetmektedirler.

Kayırmacılık konusu doğrudan bir maddi çıkara işaret etmemesi nedeniyle rüşvet benzeri yolsuzluk biçimlerinden farklılaşsa da özü itibariyle o da bir yolsuzluk biçimidir (Berkman, 2010, s. 82; Özler ve Büyükarıslan, 2011, s. 276).¹⁵ Transparency International (TI)'a (2000, s. 13) göre yolsuzluk;

“emanet edilen gücün, özel çıkar için kötüye kullanılmasıdır ve kamudan veya özel kuruluşlardan kişiler eliyle olabilir. Yolsuzluk, aynı zamanda herkese eşit mesafede olma ilkesinin (*arm's-length principle*) ihlali anlamına gelmektedir. Yolsuzluğun olmaması için karar alımlarında hiçbir kişisel veya aile ilişkisinin rolünün olmaması gerekmektedir. Herkese eşit mesafede olma ilkesi bir kere ihlal edildikten ve ilişkilere dayalı bir ayırım yapıldıktan sonra yolsuzluk sıklıkla bunu takip edecektir”.

Her ne kadar TI'nin tanımına göre yolsuzluk ve bu bağlamda kayırmacılık, özel kurum ve kişileri de kapsıyor olsa bile, toplumsal ve siyasal anlamda etkileri bakımından özellikle sosyal bilimciler tarafından -organizasyonel verimliliklerle ilgilenen işletme, İKY gibi disiplinleri dışında- asıl ilgilenilen kayırmacılık formları daha çok kamusal kaynaklar üzerinden yapılan kayırmacı ilişkiler ve uygulamalarla ilgilidir. Öyle ki kamu yönetiminde görülen yolsuzluk genellikle kamu çalışanlarını aşan bir şekilde toplumsal bir yozlaşmaya işaret etmektedir ve önemli toplumsal sonuçları vardır. “Kamu yönetiminde yolsuzluğun toplumsal maliyetleri arasında belki de en önemlisi, toplumun genel olarak devlete yönelik *güvenini*¹⁶ ve hukukun üstünlüğüne olan inancını aşındırmasıdır (Aközer, 2003, s. 15, 22)”.

2.2.1. Nepotizm

Kayırmacı ilişki tiplerinin siyasal boyutunun dışında ve aynı zamanda siyasal boyutlarıyla eklemlenerek de kullanılabilmeye müsait farklı formları ve görünümleri de bulunmaktadır. Bu farklı

---

¹⁵ Kayırmacı uygulamaları da içerecek şekilde az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yolsuzluk ve rüşvet ile ilgili bkz. (Berkman, 1983) ve yine (Berkman, 2009).

¹⁶ Bu konunun mikro düzeyde bir incelemesi diyebileceğimiz, nepotizm, favoritizm ve kronizm'in aile şirketlerinde örgütsel güvene olumsuz etkileri hakkında bir çalışma için bkz. (Keleş, vd., 2011).

kayırmacılık formları arasında, gündelik yaşamda ve literatürde en sık rastlanan kayırmacılık türünün, *nepotizm* (*nepotism*) yani akraba/kan bağı kayırmacılığı olduğu söylenebilir. Bu kayırmacılık formu, maddi veya maddi olmayan kaynakların, dağıtım veya paylaşımında, kriter olarak akrabalık/kan bağının belirleyici olmasıdır. Türkçede de karşılığı *dayısı olmak* olarak çevrilebilecek *nepotizm*, İngilizce *nephew* kelimesinden türemiştir ve Türkçe *yeğencilik* olarak da adlandırılabilen kayırmacılık formudur. Oxford İngilizce sözlüğüne göre, 17. yüzyıl ortalarından itibaren, eski Fransızca *nepotisme*, İtalyanca *nepotismo* olarak söylenegelen *nephew* ve bundan türetilen *nepotizmin* kelime kökeni; genellikle evlenme yasağı olan papaların gayrimeşru çocuklarına takılan isim olan *nipote* ve bunlara tanınan ayrıcalıklara dayanmaktadır (“Nepotism”, 2021). *Nepotizm* konusunda ilginç bir örnek, M.Ö. 4-5. yüzyıllarda yaşamış antik dönem Yunan filozofu Platon’un hayatından verilebilir. Platon (2005, s. 13), yeğeni Speusippos’un, ekonomik olarak zor bir durumda olduğunu görmesi üzerine, kendisinden sonra Akademi’nin yöneticisi olarak onu atamıştır. Farklı bakış açılarıyla incelenen *nepotizm* konusuyla ilgili olarak literatürde, işletmecilik ve örgütsel verimlilik anlamında bu ilişki tipine ilişkin olumlu bazı değerlendirmelerin olduğu ya da bu ilişki türünün sosyo-biyolojik temellerine odaklanan çeşitlilikte çalışmalara da rastlanmaktadır.¹⁷

2.2.2. Kronizm

Daha çok tanıdık, *eş-dost* veya *ahbap-çavuş kayırmacılığı* olarak ifade edilen (Aközer, 2003, s. 14), bazen de farklı ağ bağlantıları eklenerek daha geniş anlamlarla kullanımına da rastlanabilen (Bkz. Aytaç, 2010, s. 91) farklı bir kayırmacılık formu ise *kronizmdir* (*Cronyism*)¹⁸. Oxford sözlüğüne göre,

---

¹⁷ *Nepotizmi* organizasyonlar açısından olumlu bir değerlendirmesi için bkz. (Bellow, 2003); *yine örgütlerde insan kaynakları yönetimi açısından bir nepotizm değerlendirmesi için bkz.*, (Maghrabi, Raggad, 1998); *Nepotizm’in örgütlerde yabancılaşma, sessizlik, örgüte bağlılık anlamında olumsuz etkilerine ilişkin bir örnek için bkz.* (Pelit vd., 2015); ayrıca, *nepotizmin sosyo-biyolojik, evrimsel, içgüdüsel bir değerlendirilmesi için bkz.* (Brigandt, 2001).

¹⁸ Çince de benzer bir kavram olan *Guanxi* de kayırmacı uygulamaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Örnek bir çalışma için Bkz. (Luo, 1997); yine farklı kültürlerde benzer anlamları içeren, örneğin; Rusça *blat*, Arapça *wasta* gibi kelimeler de bulunmaktadır (Erdem ve Karataş, 2015, s. 57; Loewe vd., 2007, Foreword).

ilk olarak aynı okul mezunlarının oluşturdukları ağlar sonucunda ortaya çıkmış bir ilişki formu olan *kronizmin* kelime kökeni, 17. yüzyılda Cambridge Üniversitesi öğrencilerinin/mezunlarının kendi aralarında arkadaş gruplarına taktıkları argoda yakın arkadaş anlamına gelen *Chrony* (aynı terimin yine 17. Yüzyıl sonlarında itibaren Oxford üniversitesindeki benzeri/karşılığı ise *chum'dur*) kelimesinden gelmektedir. Bu kelimenin kökeni ise Yunanca “uzun zamandır” anlamına gelen *khronios*'dur (“Cronyism”, 2021). *Kronizm* kavramı farklı dinamikleri de içerecek şekilde politik anlamda ilk kez, 1946 yılında ABD’de Başkan Roosevelt ve 1952’de Truman yönetiminin kamu istihdamındaki kayırmacı uygulamalarına dikkat çekmek amacıyla çeşitli gazetelerde köşe yazarları tarafından gündeme getirilmesi ile kullanılmıştır (Khatari ve Tsang, 2003, s. 290; Dağlı ve Aycan, 2010, s. 167).¹⁹ Bu kayırmacılık türüne -ilk ve temel anlamıyla- Türkiye’de verilecek bir örnek olarak son yıllarda medyada da oldukça sık yer bulmaya başlayan *İmam-Hatip*’liler ya da belirli bir İmam-Hatip okulu mezunları gösterilebilir²⁰.

2.2.3. Hemşehri-ci-lik

Aslında teritoryal bir aidiyeti imlese de, Türkiye toplumsal ve siyasal alanında etno-dinsel durum gibi farklı çağrışımları ve algılanışları da ifade eden *hemşehri-ci-lik* ve bu temsiliyetten ortaya çıkan kayırmacılık; kültürel ve/veya siyasal anlamda belirli sınırları olan bir coğrafyaya biyografik bir aidiyetleri olan kişilerin birbirlerine sağladıkları ayrıcalık olarak ifade edilebilir. Bu formda bir ilişki sisteminde asıl belirleyici olan ve aslında bu ilişkiyi billurlaştıran ise bu aidiyete/*kimliğe* sahip kişilerin veya grupların farklı yerleşim yerlerinde geçici veya kalıcı olarak bulunmaları durumunda bu aidiyet

---

¹⁹ Kamu politikalarında belirleyici unsur olarak *ahbap çavuş ilişkilerinin* yaygınlaşmasının sonucu Asya ülkelerinde meydana gelen ekonomik krizden sonra 1990’lı yıllardan itibaren literatürde oldukça yer bulmaya başlayan *Kronizm*, daha sonraları *Ahbap-Çavuş Kapitalizmi* ya da *Krono Kapitalizm (Crony Capitalism)* adıyla kavramlaştırılmış ve çeşitli çalışmalara konu edinmiştir. Konuyla ilgili öncü bir makale için Bkz. (Dale, 1998).

²⁰ Bkz. (“Gazeteci Barış Terkoğlu”, 2020).

(kimlik) algısının ve bu dolayısıyla ortaya çıkan bir ötekileştirmenin de ortaya çıkması, belirginleşmesi ve işlevsel bir hal almasıdır²¹.

2.2.4. Tribalizm (Aşiretçilik)

Aslında modern-öncesi bir himaye biçimi olarak da tanımlanabilen *patronaj* veya *himayeciliğe* benzer bir toplumsal ilişki formu olarak aşiretçilik (*tribalizm*)²² ise, kan/akrabalık bağı, teritoryal bağ, kültürel hiyerarşik bağ, hatta etno-dinsel durumu da imleyebilen, buna ek olarak siyasal aidiyeti de içine alabilme potansiyeli taşıyan komplike bir ayrıcalıklı grup yaratan ilişki sistemi ve bu bağlamda bir kayırmacılık kaynağı, dayanağıdır. *Tribalizm*, her ne kadar modern öncesi “eskimiş” bir toplumsal ilişki formu olarak değerlendirilebilse de, özellikle Türkiye gibi *patrimonyal*, *partikülarist* ve *hiyerarşik* toplumsal ve bunun yansıması açısından siyasal ilişkilerin yaygın olduğu toplumsal formasyonlarda oldukça etkili olabilen bir ilişki sistemidir. Özellikle yerel ve genel seçim dönemlerinde belirli bölgelerde ve aynı zamanda yukarıda değinilen *hemşehriciliğe* benzer bir formda göç dolayısıyla büyük şehirlerde, aşiretler, aşiretçilik ve onun Türkiye siyasetine etkileri belirgin bir şekilde ortaya çıkabilmektedir²³.

3. SAHANIN GÖSTERDİKLERİ: BAZI YENİ KAVRAMLAR, KAVRAMSALLAŞTIRMALAR

Bu çalışmaya kaynaklık eden ve kamuda kaymakam, hâkim-savcı, müfettiş gibi A Grubu kadroların istihdamında kayırmacılık ilişkilerinin analiz edildiği çalışmadaki saha bulgularından hareketle, bazı yeni kavramların ve kavramsallaştırmaların olabileceği görülmüştür. Sahadaki veriler ve

²¹ Bu tarz ilişki sistemlerinin nasıl işlevsel bir hal aldığına siyasal mecra üzerinden bir okuması için Bkz. (Doğan, 2016). Yine Türkiye’de hemşehriciliğin toplumsal ve siyasal olarak etkileri ve işlevleri için Ayça Kurtoğlu’nun çalışmalarına bakılabilir.

²² Romalı ilk üç halkı/ailesi (Romus, Romulus ve yerli halk) tan geldiği düşünülen; üçlü, üçle ilgili anlamlarındaki, Latince *tribus* (çoğul) ve/veya eski Fransızca *tribu*’dan türemiş olan İngilizce *tribe* kelimesi: belirli bir bölgede yaşayan, aynı ırk ve aynı gelenekten (dil, din, vb.) gelen ve genellikle bir şef tarafından yönetilen grup, topluluk anlamına gelmektedir. Bu kelimedenden türetilmiş *tribalism* ise: bir kabileye veya sosyal gruba sadık kalmaya dayanan davranış, tutum vb. ve bir kabilede veya kabilelerde örgütlenme durumu anlamlarına gelmektedir (“Tribe”, 2021; “Tribalism”, 2021).

²³ Konuyu Güney Doğu Anadolu Bölgesi’nde bir aşiret üzerinden değerlendiren bir çalışma için Bkz. (Ateş, 2009).

toplumsal ve siyasal alanda Türkiye’de son yıllarda yaşanan önemli ve büyük değişikliklerin sonucunda, literatürdeki yukarıda değinilen kavramsallaştırmaların tam anlamıyla kapsamadığı bazı yeni kayırmacı ilişki tipleri ve yöntemleri olduğu tespit edilmiştir²⁴. Aşağıda açıklanmaya çalışılacak bu kavramlar; *Yapısal kayırmacılık, dışlayıcı/uç kayırmacılık ve radikal kayırmacılıktır.*

3.1. Yapısal Kayırmacılık

Bu çalışmaya kaynaklık eden araştırmanın saha çalışmalarında oldukça sık karşılaşılan bir olgu ve/veya algı, kayırmacı ilişkilere kaynaklık ettiğine inanılan, kısaca *memleket* diye gündelik birçok ilişki türünde karşılaşılan teritoryal bir aidiyet üzerinden oluşan ve/veya algılanan *tema/kimlik*dir. Gündelik dilde “*Memleket neresi?*” ifadesiyle hayat bulan bu toplumsal tanımlama/kimlikleme; içerdiği siyasal/toplumsal etno-dinsel, ideolojik imleme anlamında oldukça önemli bir fenomendir²⁵. Türkiye toplumunda iller ve/veya bölgeler üzerinden biz/öteki inşası ve bunun kamu yönetimi ve kamu kaynaklarının dağıtımını konusunda da oldukça önemli bir etken olduğu şeklindeki olgu veya algı, saha araştırması sırasında yapılan görüşmelerde sık karşılaşılan bir durum olmuştur.

“Ben Trabzonluyum (...) Genelde Karadenizli olan insanlarda arkadaşlarım kazandı. Ben numunelik de olabilirim. Karadenizli olup benim bildiğim [atanmayan] yok. Doğulu arkadaşlarım var onların da genelde yine çoğu geçti ama genelde elenenler Doğulu olarak daha fazla oluyor. Karadenizli ve İç Anadolulu daha fazla oluyor kazanan. Konya, Yozgat”. (G8)

Toplumsal hafızada belirli il ve/veya bölgelere yönelik algılamaların kaynağı ve dayanağının ne olduğu oldukça önemli bir konu/soru-n-dur. Kuşkusuz toplum belleğinde yer alan bu olgu ve/veya algıların tarihsel, toplumsal, kültürel temelleri vardır ve bu olgu veya algının, kayırmacı uygulamalar gibi menfaat ilişkilerinin de söz konusu olduğu durumlarda egemen kişi ve/veya gruplar için önemli

---

²⁴ Klientalizm’in Türkiye üzerinden önemli bazı okumaları için Ayşe Güneş Ayata ve Sencer Ayata’nın çalışmalarına bakılabilir.

²⁵ Mekân ve kimlik arasındaki ilişki incelemelerinin, hangi kavram ve kuramlarla ele alınması gerektiğine dair literatür taraması şeklinde, kavramsal ve kuramsal bir çerçeveye sunan bir çalışma için bkz. (Solak, 2014).

siyasal işlevsel bir enstrüman olarak da kullanıldığı, kullanılacağı, en azından kullanılabileceği yadsınmaz. Bu, kimlik olarak memleketin aslında siyasal bir anlam taşıdığı odak grup görüşmelerinde²⁶ de en çok tekrar eden temalardan biridir.

“Ben mekân değil, hani şu an baktığımız zaman, mekânın değil de mevcut durumların etkili olduğunu düşünüyorum. Yoksa doğu, batı, il, hangi nerde yaşadığın değil yani, [kentin] siyasi durumu yani. Mesela Konya’da olsan kesin kazanırsın. Konyalı bütün arkadaşlarım hâkim oldu çünkü. Ben de orda okuduğum için, yani oranın bir şeyi var”. (K. Maraş, OD 2/İ)

“Mesela Tuncelilinin doğuştan getirdiği bir dezavantajı var, sadece o, genel olarak mezhep problem olacaktır”. (Malatya, OD 2/A)

Bu minvalde şekillenen bir ayrımcılık ve bu çalışmanın konusu bağlamında kayırmacılık yukarıda bahsedilen kan bağı/akrabalık (nepotizm) veya eş/dost (kronizm) gibi ayrımcılık ve kayırmacılık olduğu gibi somut ve görülebilen bir ilişkiyi içermemektedir. Öyle ki bu tarz ayrımcılık/kayırmacılık daha soyut, anlaşılması ve kanıtlanmasının zor olduğu ve aslında kayırılan tarafların da fark etmeden içine dâhil olduğu bir ilişki sistemini ifade etmektedir. Buna karşın bu tarz bir ayrımcılık/kayırmacılığın olduğuna ilişkin sahadan elde edilen veriler dışında medyaya da yansıyan çeşitli haberlere rastlanmaktadır. Örnek vermek gerekirse sahadaki verileri de doğrular nitelikte yakın zamanda medyaya yansıyan bir haber/görüntüde de görüleceği üzere Türkiye’de şu an iktidar partisine mensup bir belediye başkanı dahi bu durumu dillendirmektedir (“Makam sahibi olmak”, 2019).

Aslında benzer bir ayrımcılık uygulaması ve bu bağlamda bir kavramsallaştırma, 20. yüzyılda ABD’deki feminist ve siyahî mücadelelerinde de görülmüştür. ABD’deki siyahî mücadele ve *beyazlık çalışmaları* sırasında Carmichael (Ture) ve Hamilton tarafından kavramsallaştırılan *yapısal* ve *bireysel ırkçılık* da benzer bir toplumsal/siyasal işleyişe işaret etmektedir. Ture ve Hamilton’a (1967, s. 3–4) göre, “ırkçılık hem açık hem gizlidir” (*overt and covert*). Bu birbiriyle ilişkili iki form; bireysel

²⁶ 18 Ekim 2019 tarihinde yapılan odak grup görüşmesi.

(*individual*) siyahlara karşı bireysel olarak hareket eden beyazlar ve topluluk (*community*) olarak siyahlara karşı topluluk olarak hareket eden beyazlar şeklindedir. Yazarlar, bunu *bireysel ırkçılık* ve *kurumsal ırkçılık* (*individual racism and institutional racism*) olarak adlandırmışlardır. Birincisi (bireysel), öldürme, yaralama, mala zarar gibi bireylerin açık eylemlerinden oluşur iken; ikinci (yapısal) tür daha az açık, incelikli (*subtle*) ve eylemleri yapanlar açısından daha belirsizdir ancak insan yaşamı açısından daha az yakıcı değildir. Topluma yerleşmiş ve saygın güçlerin işleyişinden kaynaklanan ikinci tür, aleni olmamasından dolayı toplumsal anlamda daha az kınanır (*condemnation*)²⁷.

Türkiye’de toplumsal ve siyasal etkileri bakımından öncelikli olarak kamuda olmak üzere bir mücadele alanı olarak kamusal ve/veya özel alanlarda ayrıcalıklı (imtiyazlı) kişi ve/veya gruplar ve bunun bir sonucu olarak bu durumun mağduru olan başka grup ya da grupların olduğundan veya böyle bir toplumsal algının -özellikle ayrımcılığı maruz kalanlar açısından- yaygın bir şekilde olduğundan bahsedilebilir. Bu çerçevede, cinsiyet/cinsel yönelim, etno-dinsel kimlik, ideoloji ve bunların dolayısıyla oluşan algılarla şekillenen bir kayırmacı modelin (tip) de olabileceğinden bahsedilebilir. Öyle ki yukarıda değinilen kayırmacı ilişki sistemlerine temel teşkil eden hemşerilik, akrabalık, arkadaşlık veya farklı formlardaki ilişkiyel kayırmacı uygulamalar, aslında yukarıda bahsedilen *yapısal/kurumsal kimlik* süzgecinden geçtikten sonra ya da ancak o hâkim kimliği imleyerek var olabilirler veya işlevselleşebilirler. Bu bağlamda kayırmacı ilişki tipleriyle ilgili olarak *yapısal* ve *bireysel kayırmacılık* sınıflandırmasından da söz edilebilir. Daha mikro düzeyde, ilişkiyel, somut olan *bireysel kayırmacılık* ve daha makro düzeyde, yapısal, tözcü, kurumsal, soyut ve görünmesi pek mümkün olmayan, aynı zamanda özellikle bu ilişkiden bilerek veya bilmeyerek faydalanan kayırmacılık taraflarının da pek farkında olmadığı, içselleştirilmiş bir form olan *yapısal kayırmacılık*.

Cinsiyet/cinsel yönelim, etno-dinsel aidiyet, ideoloji veya bunların kombinasyonlarından sökün eden *yapısal kayırmacılık* sayısal olarak daha kapsayıcı olmasına karşın; *nepotizm*, *kronizm* veya

---

²⁷ Bu kavramsallaştırmanın Türkiye üzerinden bir okuması için bkz. (Ünlü, 2018).

hemşericilik gibi *bireysel/mikro kayırmacılık* türleri ise sayısal anlamda daha az kapsayıcıdır. Ancak bu ayrımı meydana getiren farklı formların geçişkenliği, kesişimi de mümkündür. Örneğin etno-dinsel belirli aidiyetlerinden dolayı toplumsal ve siyasal alanda daha imtiyazlı olan aşiretler veya aileler veya daha yaygın bir tip olarak etno-dinsel belirli farklılıklarından dolayı bazı bölge veya illerin ayrıcalıklı veya önyargılı olarak algılanabildikleri gözlenebilmektedir. Bahsedilen bölge ve iller teritoryal bir sınırlamadan çok etno-dinsel bir çekirdekten sökün eden *yapısal* bir kayırmacılığı imlemektedir.²⁸

Bu sınıflandırma üzerinden bir değerlendirme yapılırsa; Türkiye’de ideolojiler ve iktidarlar değişebilse de her zaman geçerli, makbul veya ayrıcalıklı grupları belirten bir kayırmacılık temasından ve bundan yararlanagelen belirli bazı toplumsal grup veya gruplar olduğundan söz edilebilir²⁹. Türkiye toplumsal ve siyasal alanında bu ayrıcalıklı kesimlerin en belirleyici özelliklerinin ise; heteroseksüel, erkek, Türk, Müslüman, Sünni olmak ve Türkiye’nin kronik ve/veya güncel siyasi/toplumsal konularında/sorunlarında fikir oluşturmada ve beyan etmede veya etmemede hâkim devlet anlayışı yanında yer almak şeklinde olduğu söylenebilir (Ünlü, 2018, s. 15–17). Maslow’un ihtiyaçlar hiyerarşisinde belirttiği sıralamaya benzer bir şekilde öncelikle bahsedilen temel/genel tutum ve davranış formlarına bağlı kalındıktan sonra diğer; daha ilişki mikroye (*nepotizm, kronizm, hemşericilik* gibi) kayırmacı ilişki formları ortaya çıkabilmekte, işlevselleşebilmekte ve/veya bu ağa dâhil olunabilmektedir. Farklı bir deyişle, *bireysel kayırmacılık* formunun işleyebilmesi için ancak *yapısal kayırmacılığın* süzgecinden geçmesi gerekmektedir.

---

²⁸ İllere, bölgelere dayalı bir etno-dinsel önyargı veya ön kabul aşında filolojik anlamda, “ulus (nation)” kavramının ilk kullanımlarında da görülmektedir. Öyle ki Avrupa’da “Ortaçağ üniversitelerinde öğrenciler geldikleri memleketlere göre (*nationes*) gruplandırılmakta idi (Habermas, 2002, s. 18)”.

²⁹ Osmanlıdan başlayarak Türkiye toplumsal ve siyasal/bürokratik dönüşümünü merkez/çevre(çeper) kavramları üzerinden analiz ettiği önemli makalesinde Ş. Mardin, bu tarihsel izlekte yeni oluşan bürokrasinin(merkez) Abdulhamid’le “Osmanlı” motifi üzerinden oluşturulmaya çalışıldığı ve İttihat ve Terakki ile birlikte de yeni Cumhuriyete de aktarılacak şekilde dönüşerek “ulusal/ulusçu bürokrasılık” şeklini aldığından bahsetmektedir (Mardin, 2006, s. 58–59).

3.2. Dışlayıcı/Uç Kayırmacılık

Türkiye toplumsal ve siyasal alanında son yıllarda yaşanan oldukça önemli bazı olaylar, kamu kaynaklarının dağıtım ve paylaşımı ve bu bağlamda kayırmacılık konusunda önemli bazı görece yeni - veya sonuçları ve yaygınlığı bakımından oldukça çarpıcı olmaları açısından önemleri yeni anlaşılan bazı durumları ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ortaya çıkan veya en azından toplum ve siyasal aktörlerin hemen hemen tamamı tarafından kabul edilen önemli bir husus; kamusal bir kaynak olarak kamuda istihdam olanaklarının uzun yıllardır nasıl dağıtıldığı/paylaşıldığıdır. Bu durum/gerçeklik özellikle KHK’ler yoluyla yapılan ihraçlar sonucunda daha da billurlaştırmıştır.

Türkiye’de son yıllarda yaşanan ve yargılamalar sırasında ortaya çıkan ve basına da yansıyan çeşitli olaylar ve olgular -kamuoyunda “kumpas davaları” olarak bilinen bazı uygulamalar gibi- aslında kayırmacılığın uç bir boyutuna işaret etmesi açısından oldukça önemlidir. Öyle ki iktidarı ellerinde bulunduranların, belirli dönemlerde -örneğin TSK’da olduğu gibi- çeşitli kurum ve kuruluşlarda başta üst düzey bürokratik kadrolar olmak üzere çeşitli kamusal pozisyonlara kendi anlayışlarında/örgütlerinde olan ayrıcalıklı kimseleri getirebilmek amacıyla çeşitli yöntemler kullandıkları anlaşılmıştır. Bu uygulamalar, bu kimselerin kamusal statüleri/güçlerinden kaynaklanan, çeşitli yöntemleri kullanarak bahse konu kadroları boşaltmaları şeklinde gerçekleşmiştir.

Benzer bir durum/uygulama üniversitelerde de görülebilmektedir. Gerek demokratik olmayan yönetim şekilleri gerekse mevzuattan kaynaklanan “olanaklar” sayesinde Türkiye’de üniversiteler kayırmacı ilişkilerin gerçekleşebilmesi için oldukça elverişli bir mecradır ve Türkiye medyasında bu tarz uygulamalara ilişkin haberlere oldukça sık rastlanmaktadır. Üniversitelerde de yukarıda bahsedilene benzer şekilde, yönetim değişimleri sonrasında yeni pozisyonlar yaratabilmek için hâlihazırda ilgili pozisyonları işgal eden kimseleri bu pozisyonlardan uzaklaştırmak amacıyla çeşitli yöntemlerle baskılar uygulandığı resmî belgelere geçmiş bir durumdur. Üniversitelerde göreve yeni gelen yönetimler, göreve başladıklarında çeşitli akademik ve idari kadroları, farklı kayırmacı formları (*nepotizm, kronizm, siyasi, vd.*) kullanarak değiştirebilmektedirler. Bu tarz uygulamalar o kadar yaygınlaşmıştır ki, bizim *dışlayıcı ya da uç kayırmacılık* olarak tanımladığımız, “ağırlıklı olarak kamuda olmak üzere çeşitli kurumlarda

yeni kadro/pozisyonlar yaratabilmek amacıyla hâlihazırda bu kadroları işgal eden kişilerin bu pozisyonlardan uzaklaştırılması ve bunu sağlamak için yapılan yasal ve/veya yasadışı (mobbing gibi) uygulamaların” önüne geçebilmek maksadıyla YÖK üniversitelere bir resmi uyarı yazısı bile göndermiştir.³⁰

3.3. Radikal Kayırmacılık

Yukarıda daha önce *sermaye kayırmacılığı* olarak adlandırılan kayırmacılık formunu açıklarken atıfta bulunulan Gürakar (2018) sermaye kayırmacılığının Türkiye’de son yıllardaki yaygınlığını ve işleyişini göstermek amacıyla son 20 yılda yaklaşık 200 defa değiştirilen Kamu İhale Kanunu’na (KİK) dikkat çekmektedir. Yazarın kamu ihaleleri üzerinden işleyen bu kayırmacılık formunun Türkiye’deki “yeni” işleyişini açıklamak için yaptığı şu açıklama oldukça çarpıcıdır (s. 182),

“2002 yılı öncesinde yolsuzluk ve kayırmacılık daha çok kişisel düzeyde belli siyasiler ve bürokratların yasadaki boşluklardan faydalanmak suretiyle kendi çevrelerine rant aktarmak şeklinde gerçekleşirken; 2002 yılı ve sonrasında ise bu durum bütünüyle değişmiş, yolsuzluk ve kayırmacılık yasa yapmak suretiyle merkezileştirilmiş genel bir uygulama halini almıştır”.

Benzer bir yöntem/uygulama bu araştırmaya konu olan kamu istihdamında da görülebilmektedir. Her ne kadar Türkiye’de *siyasal kayırmacılık* farklı şekillerde öteden beri süregelen bir siyasal araç olarak kullanılıyor olsa da son yıllarda bu işleyiş o kadar yaygınlaşmış ve “şeffaflaştırmıştır” ki bu durum, “kayırmacılık ilişkilerinin gerçekleşebilmesi için hukuki düzenlemeler yapılmasına” varacak bir noktaya gelmiştir. Bu durum bu çalışmanın türetildiği araştırmaya konu kadrolara ilişkin yapılan elemelerde (benzer bir durum akademik kariyer anlamında da görülebilmektedir) gerekli sınav puanının ya da aday olabilme şartlarının belirli bir zaman aralığı için geçici süreyle değiştirilmesiyle bahse konu kadroların belirli gruplara ve/veya kişilere açılmasından; belirli bir kişi için belirli düzenlemelerin/kolaylaştırmaların yapılmasına varıncaya dek, kamuoyunun gözleri önünde ve “yasal

³⁰ Bkz. “YÖK’ten yeni atanan Rektörlere uyarı” (2019).

düzenlemeler” aracılığıyla yapılabilmektedir³¹. Siyasal kayırmacılığın *uç/radikal* bir boyutu olarak değerlendirilebilecek (*radikal kayırmacılık*) bu durum, siyasal aktörler açısından bir “ihtiyaç” olarak kamu kadrolarına olan talebin karşılanabilmesi için kanuni düzenlemelerle yeni kurumlar, kurullar, unvanlar oluşturulması şeklinde de olabilmektedir³².

4. SONUÇ

Bir toplumsal ilişki tipi olarak kayırmacılık toplumsal, kültürel, siyasal temelleri ve sonuçları dikkate alındığında üzerinde önemle durulması gereken bir konu/sorundur. Kayırmacılık; toplumsal adalet, toplumsal barış, güven gibi oldukça önemli ve çok yönlü etkileri olan bir toplumsal ilişki sistemidir. Bunun yanı sıra, liyakat üzerinden bir okumayla bir aygıt/organizasyon olarak devletin ve kurumların işleyişi/verimliliği açısından gündelik toplumsal, siyasal hayatın hemen her alanında etkileriyle karşılaşılabilmesi açısından da kayırmacılık toplumsal açıdan oldukça “hayati” bir konudur.

Her ne kadar toplumsal ve tarihsel olarak yaygınlığı ve eskiden beri süregelen bir ilişki tipi olduğu söylenebilse de, kayırmacılık konusunun -Türkiye özelinde özellikle son yıllarda yaşanan birçok acı deneyim sonrasında- ne kadar önemli bir olgu olduğunu toplumun tüm kesimleri deneyimlemiştir. Türkiye’de 15 Temmuz sonrası yaşanan gelişmeler bir organizasyon/aygıt olarak devletin neredeyse tüm kurumlarının/organlarının kayırmacılık benzeri ilişkiler “marifetiyle” nasıl işlevsizleştirildiğini veya farklı amaçlar için kullanılabilir duruma getirildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda bu konu özellikle sosyal bilimciler tarafından hak ettiği değeri görmemektedir denebilir. Aslında özü itibarıyla bir toplumsal ilişki tipi olan bu konunun araştırılması anlamında temel

---

³¹ Bu duruma ilişkin birçok örnekten bazıları şöyledir; 02.01.2017 tarihli ve 680 sayılı KHK’nin 6. maddesiyle, Hâkim-savcı atamalarına ilişkin yönetmeliğin ilgili maddesinde yer alan “en az yetmiş puan almak kaydıyla” ibaresi yürürlükten kaldırılmış, 20.02.2019 tarihli ve 7165 sayılı Kanunun 4’üncü maddesiyle “en az yetmiş puan almak kaydıyla” ibaresi yeniden eklenmiştir. Başka bir örnek ise yine aynı yönetmeliğe ilişkin; 08.08.2011 tarihli ve 650 sayılı KHK’nin 16. maddesiyle, daha önceden sınav ilânında belirtilen kadro sayısının bir katı fazlası mülakata çağrılır cümlesinde yer alan “bir katı” ibaresi “iki katı” şeklinde değiştirilmiştir. Yine bir diğer örnek ise 9 Temmuz 2018 tarihinde çıkarılan 703 sayılı KHK ile Rektörlük için üç yıl profesörlük yapmış olmak şartı kaldırılmış, 15 Temmuz 2018 tarihli 4 numaralı kararname ile tekrar getirilmiş, 13 Eylül 2018 tarihli resmî gazetede yayımlanan kararname ile tekrar kaldırılmıştır.

³² Benzer bir durum, “Eğitim Kurumları Yöneticilerinin Atama ve Yer Değiştirilmesine İlişkin Yönetmelik” gibi düzenlemelerin son yirmi yılda ortalama yılda birkaç kez değiştirilmesi gibi örneklerde de görülebilmektedir.

muhataplarının başında sosyolojinin ve sosyologların gelmesi gerektiği söylenebilir. Konunun daha görünür olan siyasal boyutları kadar toplumsal, kültürel, ilişkisel temellerinin de akademik anlamda anlaşılmaya, açıklanmaya çalışılması önemlidir.

Toplumların *patrimonyalist*, *patrikularist* kültürel kodlarında temelleri bulunabilmesinin yanında oldukça önemli bir ilişkisel/siyasal araç olarak da kullanılması mümkün olan kayırmacılık, bu kültürel kodlarını ve/veya siyasal formlarını da gösterir şekilde, yukarıda değinilen çeşitli kavramsallaştırmalara konu olmuştur. İlişkinin kaynaklarını/temellerini göstermesi bakımından bu kavramlar/adlandırmalar oldukça önemlidir. Öyle ki bir konunun açıklanabilmesi/anlaşılabilmesi öncelikle konunun kavramsallaştırılması ile mümkün olabilecektir.

Toplumsal bir formasyonda kayırmacı ilişkilerin, özellikle bu ilişkinin kamusal kaynaklar üzerinden geliştirilmesi durumunda daha belirgin olmak üzere kabul edilemez olması beklenir. Yine buna paralel olarak bu tarz ilişkilerin gerek toplumsal gerekse hukuki anlamda önemli yaptırımları da gerektirmesi diğer bir beklentidir. Öyle ki özü itibarıyla bir çalma/hak gaspı formu/ilişkisi olarak kayırmacılık özellikle istihdam bağlamında değerlendirildiğinde; bu çalma/çalınma ilişkisinde çalmanın, kişilerin geleceklerini çalmaya varan bir boyutu da içermesi bu konuyu daha da önemli kılmaktadır. Bu çerçevede Türkiye’de kayırmacılığın gerek toplumsal/kültürel gerekse siyasal/hukuki olarak negatif anlamda “hak ettiği” karşılığı almadığı söylenebilir. Bu bağlamda kayırmacılık konusunun, anlaşılması, açıklanması, toplumsal, kültürel, siyasal anlamda gerektiği gibi değerlendirilebilmesi ve bir sorun olarak çözümüne yönelik fikir geliştirilmesi bakımından konuya ilişkin terimler, kavramlar ve kavramsallaştırmalar oldukça önemlidir. Dolayısıyla kayırmacılığın temellerini, işleyiş şekillerini, tarihsel ve toplumsal dönüşümler sonucunda ortaya çıkan yeni boyutlarını anlamak ve açıklayabilmek açısından, bu çalışmada değinilen *yapısal*, *dışlayıcı/uç*, *radikal kayırmacılık* gibi kavramsallaştırmaların, gerek araştırmacılar gerekse bu toplumsal ilişki tipini bir sorun olarak gören farklı toplumsal/siyasal aktörler tarafından oldukça önemli açılımlar sağlayacağına inanılmaktadır. Öyle ki Türkiye toplumunun son yıllarda yaşamakta olduğu birçok sorunun temelinde bu tarz

toplumsal/siyasal ilişki tiplerinin ne kadar belirleyici olduğu artık toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilmektedir.

SUMMARY

Clientelism refers to the fact that subjective relationship systems derived from different social codes are generally more determinant than fairer and objective criteria based on merit in the distribution and sharing of the materials and/or intangible value of the public and/or private sector. This relationship system can be described with different concepts according to the themes that give rise to the relationship in question. Favoritism in this context is discussed in the relevant literature as clientelism, cronyism, and nepotism. A conceptually chaotic situation can be seen in the literature regarding these concepts, emerging from the diversity of both the sources and the foundations of these relationships.

Although nepotism is a type of corruption that has been present in social/political life in Turkey since the Ottoman Empire, its increasing prevalence and destructive effects in recent years have increased the importance of the issue. Nepotism can be encountered in daily life almost anywhere, but the subject does not receive the necessary attention in social/political or academic circles.

In the present work, data related to clientelism were obtained and the literature on this topic was reviewed in a qualitative sociological study designed to examine clientelist relationships in public employment in 2019. To shed more light on the subject, this work first tries to clarify the related concepts, followed by a conceptualization of new types of clientelist relations that are not included in the literature. In this context, based on the field data and literature findings, the concepts of institutional/structural clientelism, exclusionary/extreme clientelism, and radical clientelism have been established.

The conceptualization of individual racism and institutional racism developed by Ture and Hamilton in the context of whiteness studies in the 20th century can also be read through the lenses of clientelism. Privileged groups in the context of institutional racism are not aware that they themselves benefit from this discrimination, and this mirrors the situation existing in the case of clientelism.

Accordingly, perceptions that certain regions and/or cities are privileged were observed in the field studies conducted for the present work.

Exclusionary/extreme clientelism can be defined briefly as the removal of those who already have positions in order to open positions for the people who are to be favored. The prevalence of such situations in Turkey after the July 15 coup attempt is widely accepted. The practices known as “conspiracy cases” in Turkish public opinion are important examples and official documents reveal that similar practices are also experienced in universities.

Radical clientelism, in short, is the positive or negative discrimination of certain people in the community through legal regulations. Many examples of this situation have been reflected in the media.

Clientelism is one of the most immoral practices or relationships in social and political terms. However, it does not receive the critical attention that it warrants, neither in academic nor in social circles. New approaches, concepts, and conceptualizations are therefore important for raising awareness of clientelism and understanding the subject better.

KAYNAKÇA

- Aktan, C.C. (1992). *Politik Yozlaşma ve Kleptokrasi: 1980-1990 Türkiye Deneyimi*. İstanbul: Afa.
- Aktan, C.C. ve O.K. Acar, (Ed.) (2021). *Kamu Yönetiminde Kayırmacılık*. İzmir: SOBİAD Hukuk ve İktisat Araştırmaları Yayınları.
- Aköger, M. (2003). Kamuoyu Gözüyle Kamu da Yolsuzluk. *Görüş Dergisi*, 12, 14–23.
- Andvig, J., C., Fjeldstad, O., H., Amundsen, I., Sissener, T. ve Soreide, T. (2001). *Corruption A Review of Contemporary Research*. Norway: Chr. Michelsen Institute.
- Arendt, H. (2016). *Kötülüğün Sıradanlığı*. Ö. Çelik (Çev.). İstanbul: Metis.
- Ateş D.S. (2009). *Türkiye’de Aşiret ve Siyaset İlişkisi: Metinan Aşireti Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aytaç, Ö. (2010). *Bürokratik Kayırmacılık: Enformel Bağlayıcılıkların Yönetim ilişkilerine Etkisi*. Ö. Aytaç (Ed.), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* (s. 85–109) içinde. İstanbul: Beta.
- Bellow, A. (2003). *In Praise Of Nepotism: A Natural History*. Garden City. NY: Doubleday.
- Berkman, Ü. (1983). *Az gelişmiş Ülkelerde Kamu Yönetiminde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİE.
- Berkman, Ü. (2009). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Yolsuzluk ve Rüşvet*. Ankara: TODAİE.
- Berkman, Ü. (2010). Yolsuzlukla Mücadelede Yeni Strateji Arayışı: Devlet Merkezli Yaklaşımdan Toplum ve Paydaş Merkezli Stratejiye Yöneliş. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(6), 81–93.
- Brigandt, I. (2001). The Homeopathy of Kin Selection: An Evaluation of van den Berghe’s Sociobiological Approach to Ethnic Nepotism. *Politics and the Life Sciences*, 20(2), 203–215.
- Brinkerhoff, D.W. ve Arthur A. Goldsmith (2002). *Clientelism, Patrimonialism and Democratic Governance: An Overview and Framework for Assessment and Programming*. Maryland: U.S. Agency for International Development Office of Democracy and Government.
- Çınar, K. (2016). A comparative analysis of clientelism in Greece, Spain, and Turkey: The rural–urban divide. *Contemporary Politics*, 22(1), 77–94.
- Dağlı, T. ve Aycan, Z. (2010). Kurumlarda Kayırmacılık ve İnsan Kaynakları. Ö. Aytaç (Ed.), *Yönetim ve Örgüt Açısından Kayırmacılık* (s. 167–178) içinde. İstanbul: Beta.

- Dale, R. (29 September 1998). *Crisis Stills Apologists for Corruption*. NYT.
- David-Barrett, E. ve Fazekas, M. (2020). Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 26 (3), 411–430.
- Doğan, S. (2016). *Mahalledeki AKP, Parti İşleyişi, Mobilizasyonu ve Siyasal Yabancılaşma*. Ankara: İletişim.
- Eisenstadt, S.N. ve Roniger, L. (1984). *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal Relations and the Structure of Trust in Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erdem, B. ve Karataş, A. (2015). The Effects Of Cronyism On Job Satisfaction And Intention To Quit The Job In Hotel Enterprises: The Case Of Three, Four And Five Star Hotels In Muğla, Turkey. *Manas Journal of Social Studies*, 4(1), 55–74.
- Gazeteci Barış Terkoğlu: Devletin çok önemli kurumlarında Kartal İmam Hatip ağırlığı var (2020, 18 Aralık). <https://t24.com.tr/video/gazeteci-baris-terkoglu-devletin-cok-onemli-kurumlarinda-kartal-anadolu-imam-hatip-agirligi-var,34801> adresinden edinilmiştir.
- Gürakar, E.Ç. (2018). *Kayıрма Ekonomisi*. İstanbul: İletişim.
- Habermas, J. (2002). *Öteki Olmak, Öteki ile Yaşamak, Siyaset Kuramı Yazıları*. İ. Aka (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Huntington, S.P. (1965). Siyasal Gelişme ve Siyasal Bozulma. E. Özbudun (Çev.), *AÜHF Dergisi*, 22(23), 55–107.
- Kaufman, R.R. (1974). The Patron-Client Concept and Macro-Politics: Prospects and Problems. *Comparative Studies in Society and History*, 16(4), 284–308.
- Keleş, H.N., Özkan, T.K. ve Bezirci, M. (2011). A Study On The Effects Of Nepotism, Favoritism And Cronyism On Organizational Trust In The Auditing Process In Family Businesses In Turkey. *International Business & Economics Research*, 10(9), 9–16.
- Khatari, N. ve Tsang, E.V.K. (2003). Antecedents and Consequences of Cronyism in Organizations. *Journal of Business Ethics*, 43(4), 289–303.
- Kim, K. (2007). Favoritism and Reverse Discrimination. *European Economic Review*, 5(1), 101–123.

- Kitschelt, H. (2000). Linkages between Citizens and Politicians in Democratic Polities. *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 845-879.
- Loewe, M., Blume, J., Schönleber, V., Seibert, S., Speer, J. ve Voss, C. (2007). The Impact of Favouritism on the Business Climate: A Study on Wasta in Jordan. *SSRN Electronic Journal*, 10.2139/ssrn.2218821.
- Luo, Y. (1997). Guanxi: Principles, philosophies, and implications. *Human Systems Management*, 16(1), 43-51.
- Maghrabi, A.S. ve Raggad, B.G. (1998). Assessing the perceptions of human resource managers toward nepotism: A cross-cultural study. *International Journal of Manpower*, 19(8), 554-570.
- Makam sahibi olmak için ya İmam-Hatipli ya da Trabzonlu olacaksın (18 Aralık 2019). <https://www.memurlar.net/haber/873915/makam-sahibi-olmak-icin-ya-imam-hatipli-ya-da-trabzonlu-olacaksin.html> adresinden edinilmiştir.
- Mardin, Ş. (2006). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Mungiu-Pippidi, A., Acar, M., Dávid-Barrett, E., Dimulescu, V., Doroftei, M., Emek, U. ve Yalamov, T. (2015). Government Favouritism in Europe: The Anticorruption Report, volume 3 (Mungiu-Pippidi A., Ed.). Opladen; Berlin; Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- Oktay, C. (1997). *Siyasal Sistem ve Bürokrasi, Yükselen İstемler Karşısında Türk Siyasal Sistemi ve Kamu Bürokrasisi*. İstanbul: Der.
- Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Cronyism*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/cronyism?q=cronyism> adresinden edinilmiştir.
- Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Nepotism*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/nepotism?q=nepotism>, adresinden edinilmiştir.
- Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Spoils*. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/the-spoils-system?q=the+spoils+system> adresinden edinilmiştir.

Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Tribalism*.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tribalism?q=tribalism>
adresinden edinilmiştir.

Oxford Learners Dictionaries. (2021). *Tribe*.

<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/tribe?q=tribe> adresinden
edinilmiştir.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2014). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar: Kavramsal Bir Çerçeve.
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20, 179–206.

Özkanan, A. ve Erdem, R. (2015). Yönetimde Kayırmacı Uygulamalar Üzerine Nitel Bir Çalışma.
MAKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(4), 7–28.

Özler, N., D., E. ve Büyükarıslan, B., A. (2011). The Overall Outlook Of Favoritism In Organizations:
A Literature Review. *International Journal of Business and Management Studies*, 3(1), 275–
285.

Pelit, E., Dinçer, F.İ. ve Kılıç, İ. (2015). The Effect of Nepotism on Organizational Silence, Alienation
and Commitment: A Study on Hotel Employees in Turkey. *Journal of Management Research*,
7(4), 82–110.

Platon, (2005). *Devlet*. C. Saraçoğlu ve V. Atayman (Çev.). Bordo Siyah: İstanbul.

Roniger, L. (1983). Modern patron-client relations and historical clientelism. Some clues from ancient
Republican Rome. *European Journal of Sociology*, 24, 63–95.

Sargın, A. (2001). Against Its Modernist Grounds: Rethinking Clientelism, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi. Ankara: Bilkent University, Department of Political Science and Public
Administration.

Sayari, S. (1977). Political Patronage in Turkey. E. Gellner and J. Waterbury (Ed.), *Patrons and Clients
in Mediterranean Societies* içinde (s. 103–113). London: Duckworth.

Sayarı, S. (2011). Clientelism and Patronage in Turkish Politics and Society. Toprak, B. and Birtek, F.
(Ed.), *Essays in Honor of Şerif Mardin: The Post-Modern Abyss and the New Politics of Islam:
Assabiyah Revisited* içinde (s. 81–94). İstanbul: Bilgi University.

Scott, C. J. (1972). Patron-Client Politics and Political Change in Southeast Asia. *The American Political
Science Review*, 66(1), 91–113.

- Solak, S.G. (2014). Mekân Kimlik Etkileşimi ve Kentsel Mekândaki Tezahürleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Stokes, S. C. (2009). Political Clientelism. Boix, C. ve Stokes, S. C. (Ed.), *The Oxford Handbook of Comparative Politics* içinde (s. 604–627). New York: Oxford University Press.
- Stokes, S. C., Dunning, T., Nazareno, M., ve Brusco, V. (2013). *Brokers, Voters, and Clientelism: The Puzzle of Distributive Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TEPAV. (2006). Yolsuzlukla Mücadele, TBMM Raporu: Bir Olgu Olarak Yolsuzluk: Nedenler, Etkiler ve Çözüm Önerileri. Ankara: Matsa.
- Theobald, R. (1983). The Decline Of Patron-Client Relations İn Developed Societies. *European Journal of Sociology*, 24(1), 136–147.
- Toker, Ç. (2019). *Kamu İhalelerinde Olağan İşler*. İstanbul: Tekin.
- Transparency International (2000). The TI Source Book, Berlin: Transparency International (TI).
- Ture. K. ve Hamilton, C.V. (1967). *Black Power, The Politics of Liberation in America*. New York: A Division of Random House.
- Ünlü, B. (2018). *Türklük Sözleşmesi, Oluşumu, İşleyişi ve Krizi*. Ankara: Dipnot.
- Weber, M. (1922). *Economy and Society*. G. Roth and C. Wittich (Ed.), New York: Bedminster Press.
- YÖK'ten yeni atanan Rektörlere uyarı, (4 Temmuz 2019). <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/yokten-yeni-atanan-rektorlere-uyari/1523233> adresinden edinilmiştir.

KÜRT GENÇLERİNİN ETNİK SINIRLAR ALGISI VE DAMGAYLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ

Serkan TURGUT¹

Çetin ÇELİK²

ÖZ

Bu çalışma Kürt gençlerinin etnik kimlikleriyle ilişkili olarak algıladıkları, deneyimledikleri onur kırıcı ve ayrımcı davranışlara ve bunlarla başa çıkma stratejilerine odaklanmaktadır. Çalışmanın temel amacı Kürt gençlerinin azınlıkta oldukları batı illerinde ve özellikle okul ortamında etnik aidiyetleri kapsamında algıladıkları damga ve ayrımcılık anlatılarını ve bunlarla başa çıkma stratejilerini analiz etmektir. Bu çalışma sıradan bireylerin gündelik yaşam deneyimlerine odaklansa bile bu anlatıların ulusal bağlamın etkisiyle şekillendiğini kabul etmekte ve etnik sınırların oluşmasına etki eden tarihsel süreçleri de dikkate almaktadır. Çalışmanın verileri 2017-19 yılları arasında İzmir ilinin Bayraklı ve Menemen ilçelerinde yaşayan yirmi dokuz Kürt öğrenciyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeye dayanmaktadır. Alan verileri damga algısı ve buna verilen tepkilerin kişilerin etnik göstergelere sahiplik durumuyla doğrudan bağlantılı olduğunu, etnik sınırların giderek güçlendiğini ve Kürt gençlerinin gündelik yaşamlarında sıklıkla etnik kimlikleriyle bağlantılı sorunlar yaşadıklarını göstermektedir. Görüşmecilerin en sık başvurduğu başa çıkma stratejileri karşı çıkma, bilinçli tepkisizlik, bireysel sorumluluğu üstlenme ve kaçınma stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Etnik sınırlar, Damga algısı, Başa çıkma stratejileri, Kürt gençleri, Etnik göstergeler

¹ Dr., Sosyolog, ORCID: 0000-0002-3033-4250

² Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-2992-4787

THE PERCEPTIONS OF ETHNIC BOUNDARIES AMONG KURDISH YOUTH AND THEIR DESTIGMATIZATION STRATEGIES

ABSTRACT

This study investigates the perceptions of ethnic boundaries and stigma among Kurdish youth, and how they deal with them in an urban context in the western part of Turkey, where they are a minority. It focuses on the daily interactions of Kurdish youth and considers the historical context that shapes those interactions. The research draws on twenty-nine in-depth interviews conducted with Kurdish youth in İzmir between 2017 and 2019. Our findings show that Kurdish youth experience firm ethnic boundaries in their daily lives in both educational and urban contexts. They also reveal that the destigmatization strategies of the respondents are strongly associated with their ethnic indicators and the available historical repertoire. Participants generally used confrontation, strategic silence, assumption of individual responsibility, or avoidance as their main destigmatization strategies.

Keywords: Ethnic boundaries, Stigma, Stigma perception, destigmatization strategies, Kurdish youth, ethnic indicators.

1. GİRİŞ

Kürt meselesi Cumhuriyet öncesinden başlayarak siyasal elitlerin uğraşmak zorunda kaldığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. 1990'lı yıllara kadar bölgesel bir sorun görünümünde olan Kürt meselesi, çatışmaların yoğunlaşmasının ardından bir ila üç milyon arasında bir kitleyi metropollere itmesi ile boyut değiştirmiş, böylelikle mesele metropollerde farklı veçheler de eklenerek ülkedeki birçok sorunun parçası haline gelmiştir.

Kürt meselesi, çeşitli nedenlerle uzun yıllar akademik araştırmanın dışında tutulmuştur. Resmî söylemdeki kırılmaya paralel 1990 sonrasında bu konuda yapılan çalışmaların sayısında artış yaşanmıştır. Konu üzerine yapılan çalışmalar çoğunlukla çatışma süreçleri ekseninde makro siyasal alana yönelik olmuştur. Mikro alana odaklanan çalışmalar ise sivil toplum örgütleri, siyasal partiler ya da kanaat önderleri gibi toplumun görece bu meseleye siyasal olarak angaje olmuş kesimleri ekseninde gerçekleştirilmiştir. Öte yandan son dönemlerde zorunlu göç sürecinin yarattığı kentsel yoksulluk ve enformel sektör bağlamında Kürtlüğün sınıfsal görünümüne odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır (Alpman, 2016).

Kürt meselesi gibi kökleri Cumhuriyet öncesine dayanan tarihsel bir olgunun etnikleşerek toplumsal uzamda özneler arası ilişkileri belirleyen bir fenomene dönüşmesi, bu meseleye yeni ve çok boyutlu bir perspektiften bakmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bakış açısı devlet ve muhalefet elitleri dışında bir alana, sıradan bireylerin dünyasına, fakat bu kez etnik sınırları deneyimleyenlerin anlam dünyasından bakmayı gerektirmektedir. Bu çalışmanın amacı etnik ve sembolik sınırlar literatürüne yaslanarak Kürt gençlerinin azınlıkta oldukları kentsel alanda ve özellikle okul bağlamında, etnik kimliklerine iliştilmiş damgayla başa çıkma stratejilerini anlamak, bu gençlerin, eşitlik ve tanınma taleplerini hangi repertuar üzerinden yürüttüklerini tahlil etmektir.

Çalışma, bu süreçleri eğitim bağlamında incelemektedir çünkü eğitim kurumları hem ulus devletin “makbul vatandaş” üretim araçları (Üstel, 2008) hem de dezavantajlı grupların toplumsal statülerini iyileştirebilecekleri; böylelikle de kamusal kimliklerine atfedilmiş olumsuz anlamları

dönüştürebilecekleri yegâne kurumlardır. Eğitim bağlamının seçilmesinin diğer bir nedeni ise Kürtlerin tarihsel, kültürel, sosyoekonomik ve politik değişkenlerin etkisiyle eğitimsel başarı bakımından en alt grupta yer almasıdır.

Eğitimsel başarı bakımından Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile diğer bölgeler arasında büyük bir fark söz konusudur. Anadili Kürtçe olan öğrencilerin başarı durumu göçle yerleştikleri batı illerinde daha da kötüye gitmiştir, Kürt nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu bölgeyle kıyaslandığında metropollerde yaşayan grubun eğitimsel başarısı düşmüş ve en düşük başarı ise Ege Bölgesi'nde saptanmıştır (Oral ve McGivney, 2014, s. 28).

İlerleyen bölümlerde, ilk önce çalışmanın kavramsal çerçevesi tanıtılacaktır. Ardından, Kürt gençlerinin etnik kimlik bağlantılı, damgalanma ve ayrımcılık deneyimlerini ve bunlarla başa çıkma stratejilerini anlayabilmek için Kürt meselesinin tarihsel ve aktüel süreçlerine genel hatlarıyla değinilecektir. Takip eden bölümde ise araştırmanın veri ve yöntemi anlatılacak, hemen ardından Kürt gençlerinin damga ve ayrımcılık deneyimleri ve bunlarla başa çıkma stratejileri analiz edilecektir.

2. ETNİK SINIRLARIN TOPLUMSAL SINIRLARA DÖNÜŞMESİ

Toplumsal eşitsizliği yeniden üreten etmenler uzun süre salt ekonomik kaynaklara sahiplikle ilişkilendirilmiştir. Ancak son yıllarda, toplumsal eşitsizliklere etkisi bakımından oldukça önemli diğer bir etmen olan, kolektif kimliklere biçilen sembolik değerler de odağa alınmaya başlanmıştır. Belirli bir etnik grubun “tanınmaması” ya da “yanlış tanınması” etnik gruplar arasında hiyerarşik bir toplumsal yapıya dönüşerek çoğunluğa mensup olmayan bireylerin toplumsal statülerini ve kaynaklara ulaşımını etkileyecektir. Taylor (2010, s. 25) tanınmanın yokluğu ya da yanlış tanınma durumunun bireylerde yol açtığı hasara dikkati çekmiş ve kimliğin inşası ile tanınma arasında karşılıklı ilişkiden bahsetmiştir. Lamont (2018) ise eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde etkili olduğu kabul edilen “ekonomik uçurum”, “eğitimsel uçurum” gibi kavramların yanına ‘tanınma uçurumu’nu (*recognition gap*) da ekleyerek etnik gruplar arasındaki bu farklılığın eşitsizliklere etkisini analiz etmiştir.

Erving Goffman'dan (2014) hareketle bir etnik kimliğin kamusal imajı olumsuz özelliklerle birlikte anılmaya başladığında bu grubun, itibarsızlaşmış bir sıfat olarak “damgalandığını” söylemek mümkündür. Ancak damgalama süreci, zorunlu olarak tek yönlü olmayabilir. Yapılan çalışmalar, dezavantajlı gruptan çoğunluğa doğru da “karşı damgalama” (destigmatizasyon) sürecinin işlediğini göstermektedir (Lamont, 2009).

Destigmatizasyon stratejileri ile en genel düzeyde, dezavantajlı grupların, algılanan damgayla karşı işe koştuğu retorik ve stratejik araçların tümü kastedilmektedir (Fleming vd., 2012, s. 401). Bu stratejiler dezavantajlı grup üyelerinin çoğunluk gruba tabi olanlarla aralarında eşdeğerlik kurma arayışlarını içerir. Başvurulan bu stratejiler, kişilerin gündelik yaşamlarında, gruplarına iliştilmiş stereotipleştirmeyle mücadele etmelerini, kolektif kimliklerine atfedilmiş olumsuz anlamları dönüştürmelerini ve topluma dâhil olmanın yeni formlarını oluşturma ya da talep etme yollarını gösterir (Bursell, 2012, s. 476). Lamont ve Mizrachi (2012, s. 366) damgalama ve karşı damgalama süreçlerini farklı tarihsel özelliklere sahip ulusal bağlamlarda incelemiştir çünkü destigmatizasyon süreçleri, psikolojik değil, ulusal bağlamlarla ilişkilenen sosyolojik, sembolik ve toplumsal sınır koyma süreçleridir.

Sembolik sınırlar bireylerin; insanları, nesnelere, pratikleri, zaman ve uzamı kategorize etmek için zihinlerinde yarattıkları kavramsal ayrımlardır. Bu özellikleriyle “sembolik sınırlar” bazı insanları, grupları ve şeyleri içine alıp diğerlerini dışarıda bırakan çizgilerdir ve bu özellikleriyle eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde ve iktidarın oluşturulmasında önemli bir rol oynarlar. Toplumsal sınırlar ise kaynak ve imkânlarla ulaşma boyutunda kendini gösteren toplumsal eşitsizliğin nesnel biçimleridir. Sembolik sınırlar üzerinde toplumsal bir uzlaşma ortaya çıktığı zaman bu sınırlar toplumsal sınırların oluşumuna etki ederler (Lamont ve Molnar, 2002, s. 168–169). Sembolik sınırlar öznel arası düzlemde gerçekleşirken toplumsal sınırlar gruplar ve kolektif aidiyetlerle ilişkilidir.

Toplumsal sınırlar bireyleri toplumsal kategorilerin içine yerleştirmeye, bazen ulusal, ırksal, kültürel, sosyoekonomik, dinsel veya cinsel olarak yeniden adlandırmayla ortaya çıkmaktadır (Carter,

2010, s. 1531). Yani toplumsal sınırların varlığı sembolik bir sınır üzerinden oluşur. Bahsettiğimiz bu ilişki zorunlu bir ilişki değildir. Yani sembolik sınırlar zorunlu olarak bir grubu dışlamaya neden olmayabilir. Fakat toplumsal sınırların oluşumu sembolik sınırlarla mümkündür. Lamont (2015) sembolik sınırların toplumsal sınırların oluşmasında gerekli fakat tek başına yetersiz bir ayrımı oluşturduğunu belirtir.

Etnik kimlik, bünyesinde tarihsel ve kültürel olarak sembolik ve toplumsal sınırları taşıdığı için en önemli sınır oluşturma hattını teşkil eder. Etnik kimlik biz ve onlar ayrımıyla, üyelerine sunduğu kültürel repertuarla bireylerin, gündelik yaşamlarında kendilerinden farklı olduğunu varsaydıkları kişi ve gruplara karşı söylemsel ve pratik çerçevelerini şekillendirir. Etnik sınırlar toplumsal sınırlara dönüştüğünde ortaya çıkan sonuçlar çok daha belirgin olabilmektedir. Algılanan damga ve ayrımcılık, bununla karşılaşma anları, bu anlarda verilen yanıtlarla gelişen müzakere ve çatışma süreçleri, bu süreç sonrasında karşılaşılan sonuçlar bir taraftan etnik sınır algısıyla şekillenirken aynı zamanda etnik sınırları yeniden oluşturmak için kullanılan araçlara dönüşmektedir. Yani etnik sınır oluşturma süreci ile damga ve ayrımcılık deneyimleri ve bunlara verilen yanıtlar birbirini bütünleyen, birbiriyle etkileşim sonucunda dönüşüme uğrayan ilişkiyel süreçlerdir. Çalışmamız işte söz konusu bu etnik sınır oluşturma literatürüne Kürt meselesini hiç çalışılmamış bir perspektiften çalışarak katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

3. TÜRKİYE’DE ETNİK SINIRLARIN TARİHSEL VE POLİTİK KÖKLERİ

Osmanlı bakiyesi üzerine inşa edilen Türk ulus devletinin kültürel coğrafyası etnik bakımdan heterojen bir yapıdadır. Millî Mücadele süreci ile Lozan Barış Antlaşması’nın imzalanıp devletin nihayete erdiği 24 Temmuz 1923 sonrası millet kavrayışı ve kurucuların etnik kimliklere bakışı aynı değildir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadroları ve onları destekleyen halk açısından Millî Mücadele çok etnikli ve tek dinliydi (Aktürk, 2008, s. 46). Ancak, hukuksal ifadesini 1924 Anayasası’nda bulan tanım ülkedeki herkesi etnik ve dini aidiyetlerine bakılmaksızın Türk kabul etmektedir. Bu haliyle ulus inşasının sivil-teritoryal anlayışa işaret ettiği düşünülse de bu dönemde Türklüğün antik zamanlardan

beri var olan etnik ve ırksal bir töz olarak inşa edildiği (Ersanlı, 2009) ve etno-tarihsel bir inşanın parçası olarak ülkedeki farklı etnik kategorilerin bir üst şemsiyesi olarak ilan edildiğini görmekteyiz.

Ulus devlet inşasında Türklüğün millet kategorisine geçiş yapması bu kategoriyi etniklikten azade kılmış ve kurucu elitlerin etnik kategorilere yaklaşımını da anti-etnik bir repertuara havale etmiştir (Zürcher, 2009). Bu dönemde Kürt meselesine bakışın üç önemli aşamadan geçerek şekillendiğini söylemek mümkündür: Ulusal kurtuluş mücadelesinin ardından Kürtlerin yok sayılmaya başlanması (Mcdowall, 2004), 1925 Şeyh Said ve sonrasında Ağrı ve Dersim isyanları, (Brockett, 1998, s. 52) ve devletin bu isyana Takriri Sükûn Kanunu, İstiklal Mahkemeleri, Şark Islahat Planı ve iskân politikaları ile sert cevaplar vermesi (Ünder, 2009, s. 147). Bu gelişmeler sonrası Kürt meselesine yaklaşımda etnik kimliğin inkârı ve radikal asimilasyonist bir politika hâkim olmaya başlamıştır. Böylece 1990'lara kadar sürecek olan, kültürel hakların yanında Kürt halkının fiziksel varlığını da inkâr eden ve bu tür huzursuzlukları yaratan kesimleri aydınlatılması gereken gerici unsurlar olarak nitelendiren resmi bir söylem inşasına girişilmiştir (Yeğen, 2007, s. 128).

Erken Cumhuriyet döneminde temelleri atılan bu söylemin aktive olacağı tarihsel sahneyi de 80'lerin ortasında başlayan ve 90'larda kitleselleşen büyük şehirlere zorunlu göç süreci şekillendirmiştir. 1986-2005 yılları arasında Kürtlerin yoğunlukta yaşadıkları illerden güvenlik nedeniyle göç edenlerin sayısı 953.680 ile 1.201.200 arasındadır (HÜNEE, 2006, s. 106). Zorunlu göç yüz binlerce insanın mülksüzleştirilerek kentsel alanlara itilmesine (Çelik, 2006, s. 179) ve erken Cumhuriyet'te temelleri atılan etnik sınırların giderek güçlenmesine neden olmuştur.

Kuruluşundan itibaren gayri etnik bir bakış açısıyla şekillenen resmi söylem, devletin zorunlu göç olgusuna yaklaşım sürecini paralize ederek göç ve sonuçlarının uzun süre görünmez kalmasına yol açmıştır. Bu tutumun 1999 yılından itibaren AB'ye adaylık sürecine koşut değişmeye başladığını görmekteyiz. Devletin Hacettepe Üniversitesi'ne bu konuda bir araştırma yaptırması, tazminat yasası çıkarması, BM ile geri dönüşler konusunda bir anlaşma yapması (Kurban ve Yeğen, 2006, s. 22) önemli adımlar olsa bile bu tutum değişikliği paradigmat olmaktan uzaktır.

1990'lı yıllarda başlayan zorunlu göç sürecinin neoliberal koşulların yaygınlaştığı bir bağlamda gerçekleşmesi Kürt göçmenlerin yaşam ve algılanma biçimlerine köklü etkiler yaratmıştır (Gambetti ve Jongerden, 2011, s. 385). Zorunlu göç mağdurlarının etnik aidiyetleri nedeniyle barınacak yer bulamamaları onları belirli mahallelere yöneltmiş ve kent yoksulluğu aynı zamanda etnik getto görünümünü almıştır.

Zorunlu Kürt göçünün Türkiye'deki diğer göç dalgalarının son bulduğu dönemde politik nedenlerle gerçekleşmesi ve bu dönemin neoliberalleşme sürecine denk gelmesi Kürt etnik kimliğini kültürel ve politik bir kimlik olmanın ötesinde eşitsizlikleri meşrulaştıran, yeniden üreten sınıfsal bir pozisyon haline getirmiştir (Yörük, 2012). Kürtlük metropollerde neoliberal sürecin ihtiyaç duyduğu enformel işgücüne dönüşmüş ve bu prekarya durumu Kürtlüğü yeniden tanımlayan önemli bir kimlik ögesi haline gelmiştir (Alpman, 2016, s. 53). Bahsettiğimiz bu gelişmelerin nihai sonucu ise kuruluş yıllarından itibaren tabuya dönüşen ve çoğunlukla farklı söylemlerle anlaşılmaya çalışılan Kürt meselesinin görünürleşmesi ve bölgesel bir sorun olmaktan çıkıp ulusal hatta uluslararası bir soruna dönüşmesi olmuştur. Bütün bu gelişmeler 2000'lerle birlikte Kürt etnik kimliğinin hem devlet söyleminde hem de popüler muhayyilede yeni anlamlar kazanmasına yol açmıştır.

Yukarıda genel çerçevesini çizmeye çalıştığımız söylemsel kırılma ve bunu etkilediğini düşündüğümüz makro değişkenlerin en önemli sonucu Türkiye'de etnik sınırların güçlenmesi ve bu doğrultuda da Kürtlüğün etnikleşerek damgalanması olmuştur. Etnikleştirme durumu iki şeyi ima eder: bir, farklılıkları; iki, eşitsizliği. Bir toplumda belirli bir etnik gruba yüklenen sosyal anlamlar, eşitsizliği doğuracak bir meşrulaştırmanın parçası kılınıyorsa orada bir etnikleştirme durumundan bahsedilebilir (Fenton, 2001, s. 6). Bu kapsamda 2000 sonrasında Kürtlüğün etnikleştirme-ırksallaştırma sürecine girdiğini söyleyebiliriz. Etnikleştirme-ırksallaştırma, bireylere fiziksel, kültürel değişmez özler atfederek onları belirli grup kategorileri içerisine sokmaktadır (Ergin, 2014, s. 323).

Kürtlüğün etnikleştirilme süreci öncelikle Kürtlerin ayrı bir kültürel grup olarak “tanınması” sonrasında mümkün olmuştur fakat bu “tanıma” süreci ne resmi makamlar ne de yurttaşlar tarafından

olumlu bir kategori olmaktan uzaktır- “hiç Kürtlere benzemiyorsun”. Son yıllarda yapılan çeşitli çalışmalar 2000 öncesine kadar ayrı bir kültürel grup olarak inkâr edilen Kürtlerin sonraki yıllarda olumsuz özelliklerin toplandığı bir grup olarak etnikleşme sürecine girdiğini göstermektedir (Saraçoğlu, 2012). İzmir ilinde yapılmış iki çalışmanın verileri bu durumu net bir şekilde ortaya sermektedir. Saraçoğlu'nun (2012) çalışmasında Kürtlere atfen: "geçimleri hep haksız kazançla"; "geldiler buraları mahvettiler"; "gelip buraları işgal ediyorlar"; "bölücüler"; "cahil ve kültürsüzler" nitelemeleri öne çıkmıştır. İzmir'de yapılan başka bir çalışmada ise Kürt denilince aklınıza gelen üç şey nedir sorusuna görüşmecilerin yüzde 40'ının “cahil”, “eğitimsiz”, “kaba”, “kültürsüz” ve “geri” gibi cevaplar verdiği görülmüştür (Ok'tan aktaran, Çelik, 2014, s. 149).

4. VERİ VE YÖNTEM

Etnik sınır algısı ve damgayla başa çıkma süreçlerine eğitimsel bağlamda odaklanan bu çalışma 2017-2019 yılları arasında İzmir'de gerçekleştirilen 29 yarı yapılandırılmış görüşmeye dayanmaktadır³. İlköğretimdeki öğrencilerin etnik aidiyetlerine ilişkin farkındalıklarının ve sorgulamalarının yeterince olgunlaşmamış olabileceği, yüksek öğretim kurumlarında yapılacak görüşmelerin ise eğitimsel eliminasyondan başarıyla geçmiş daha homojen ve görece şanslı bir grupta karşılaşılmamasına neden olacağı için çalışmada orta öğretimdeki öğrencilere yoğunlaşmıştır. Ortaöğretim grubundaki öğrenciler etnik meselelerle ilgili bir algıya sahiptirler ve bunu aileleriyle konuşup tartışabilme olanakları vardır (Hughes vd., 2006, s. 761).

On iki yıllık zorunlu eğitim sürecinin son basamağı olan orta öğretim çağı, öğrencilerin başarı ve imkânlarına göre yüksek öğrenime yöneleceği ya da okulu bitirdikten sonra çalışma hayatına başlayacağı, bu nedenle de akademik başarı ve beklenti bakımından birbirinden farklı bireylerin bir arada bulunduğu bir dönemdir. Ayrıca orta öğretim kurumları, ulusal aidiyetin, okulun fiziksel

---

³ Bu çalışmanın bulguları Serkan Turgut'un 'Eğitimsel kontekstte etnik sınırlar algısı ve damgayla başa çıkma stratejileri' adlı doktora tezi bağlamında toplanan verilerden üretilmiştir. Damga ve ayrımcılıkla ilgili bu makalede ele alınan durumsal karşı çıkışlara ek olarak, Turgut (2021) söylemsel karşı çıkışların da kapsamlı bir analizini sunmaktadır.

düzenlemelerinden müfredat içeriğine kadar etnik bir vatandaşlık perspektifiyle dizayn edildiği kurumlardır. Bu bakımdan orta öğretim çağı, dezavantajlı grupların etnik sınırları algıladıkları, bununla başa çıkmak için çeşitli stratejileri işe koştukları ve kullandıkları stratejilerin hayatlarının geri kalanını etkilediği oldukça dinamik ve aynı ölçüde kritik bir safhayı teşkil etmektedir.

İzmir ili 1990 sonrası zorunlu göçler sonucunda, İstanbul, Adana ve Mersin ile beraber en çok Kürt nüfusuna sahip metropollerden birine dönüşmüştür. Ayrıca daha önce ifade edildiği üzere Kürt öğrencilerin Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgesi de dahil olmak üzere en düşük akademik başarıyı gösterdikleri il de yine İzmir olarak saptanmıştır. Bu bakımdan İzmir’de Kürt nüfusunun yoğunlaştığı başlıca ilçelerden olan Bayraklı ve Menemen araştırma sahası olarak belirlenmiştir. Görüşmecilerimiz Bayraklı ve Menemen’de Anadolu lisesi ve meslek lisesine devam eden öğrenciler arasından seçilmiştir.

Dezavantajlı gruplarla yapılacak çalışmalarda bu kişilere ulaşmak için kullanılacak kaynaklar oldukça önemlidir. Bu nedenle görüşmecilere ulaşmak için benimsenecek en etkili yolun bu kişilerin mahalle ya da okul çevrelerinden güvendikleri insanlar aracılığıyla olması gerektiğine karar verilmiştir. Bu bağlamda kişisel bağlantılar kullanılarak ilk görüşmecilere ulaşılmış ve ardından kartopu tekniği ile örneklem oluşturulmuştur. Kartopu sürecinin katılımcıların tedirginliği yüzünden sekteye uğradığını belirtmek gerekir. Böyle durumlarda mahallede bulunan mekânlarda daha çok vakit geçirilerek ve bölgede öğretmenlik yapılan dönemden kalma ilişkiler- diğer öğretmen tanıdıklar ya da eski öğrenciler gibi- mobilize edilerek örnekleme ulaşılmıştır.

Çalışmamızda yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler bireylerin kendilerini çevreleyen toplumsal dünyayı nasıl algıladıklarını anlamamızı sağlayan veri toplama tekniğidir (Weiss, 1994). Bu teknik, görüşmecinin kendini rahatsız hissedebileceği formel bir soru cevap düzleminde ilerlemediğinden görüşmecilerin kişisel deneyimlerini paylaşabilmesine olanak tanır. Ayrıca bu tekniğin en büyük avantajlarından biri araştırmacının görüşülen kişiye göre esnek hareket edebilmesine, gerekli gördüğü anda yeni sorularla görüşmeyi derinleştirebilmesine imkân tanınmasıdır (Berg, 2004, s. 79). Hazırlanan sorular daha evvel üniversiteye devam eden üç öğrenciye

uygulanmış ve işlemeyen sorular belirlenerek görüşme formuna son hali verilmiştir. Şunu söylemek gerekir ki sorulara son hali verilse bile bu sorular alanda görüşmenin seyrine göre yeniden oluşturulmaya devam edilmiştir.

Bu sorular görüşmecilerin; etnik sınır algılarını, bu sınırları aşma stratejilerini, damga ve ayrımcılık deneyimleri ve bunlara verdikleri tepkileri; biz ve onlar kategorisini hangi özelliklere göre oluşturduklarını; gruplar arasındaki eşitlik ya da üstünlük iddialarını nasıl gerekçelendirdiklerini; eğitimsel süreçlerle etnik kimlikleri arasında ilişki kurup kurmadıklarını anlamaya yönelik sorular olmuştur. Alan araştırması boyunca on biri kadın toplam yirmi dokuz öğrenciyle ortalama kırk beş ile altmış dakika arasında süren görüşmeler yapılmıştır. Ses kayıtları alınan görüşmelerden transkripsiyonu yapıldıktan sonra toplam 336 sayfa ham veri elde edilmiştir. Yapılan görüşmelerin transkripsiyonu en az üç kez çapraz şekilde okunup MAXQDA analiz programına aktarılmıştır. Nihai kodlama ise nitel içerik analizi ilkeleri izlenerek oluşturulmuştur. Başka bir ifadeyle, veriler sistematik olarak ilk önce özet prosedürüne tabi tutulmuş –yani veriler daha küçük parçalara veya açıklamaya indirgenmiş-, ardından kategoriler ve kodlama kuralları oluşturularak yeniden yapılandırılmıştır; bu da verilerden tutarlı bir anlam iskeleti çekip çıkarılmasını sağlamıştır (Mayring, 2007).

Kodları oluşturma süreci düz çizgisel ilerlememiştir. Bunun sebebi veri analizi ve yaslandığımız kuramsal çerçevenin özel ilişkisi ile ilgilidir. Çalışma herhangi bir teorik çerçeveyi test etmeyi ya da diğer teorilerden hiç esinlenmeden yeni bir teori oluşturmayı –örneğin “gömülü kuram” (*grounded theory*)– hedeflememektedir. Bu çalışma bunlardan farklı olarak, konuya ilişkin önceki tartışma ve teorik önermelerin eklektik yapısından bir çeşit bilgilendirici (*informing*) çerçeve olarak yararlanmakta, örneğin damgayla başa çıkma stratejileri gibi, fakat söz konusu çerçevenin yanlışlanabilir olduğunu da kabul etmektedir, örneğin bazı damga karşıtı stratejilerin içerik ve biçimlerinin bağlama özgü olması gibi. Dolayısıyla kodlama sürecinde hem verilerin işaret ettiği temalara odaklanılmış hem de bu temalar teorik ve kavramsal çerçeveye ilişkilendirilmiştir. Veri ve teori arasındaki bu sürekli git-gel işlemi bize örneğin etnik kimliğin damgalanma biçimlerinin özgün yanını gösterirken, damga karşıtı stratejilerin ise teorik kategorilerle uyuşsa bile Türkiye tarihine özgü bağlamsal ve tarihsel içerik ile şekillendiğini

göstermektedir. Örneğin “tepkisiz kalma stratejisi” ABD’deki siyahiler arasında sıklıkla psikolojik olarak yıpranmaktan korunma motivasyonu ile kullanılırken Kürt gençleri arasında ise “karşı çıkma”nın muhtemel endişe verici sonuçları dikkate alınarak tercih edilmektedir. Son olarak belirtmek gerekir ki çalışma kapsamında görüşme yapılan kişilerin isimleri değiştirilerek kullanılmıştır.

5. KÜRT ÖĞRENCİLERİN DAMGA VE AYRIMCILIK DENEYİMLERİ

Bu başlık altında, odaklanılan etnik grup mensuplarının algıladıkları-deneyimledikleri ayrımcı ve onur kırıcı davranışların bir tipolojisi oluşturulmaya çalışılacaktır. Görüşmecilerin kendilerine yöneltilen “Etnik kimliğin nedeniyle rahatsız edici bir davranışla karşılaştın mı?”, “Kürt olmasaydım daha farklı davranılırdı dediğin bir olay yaşadın mı?” sorularına verdikleri yanıtlar incelenerek bu deneyimler benzerliklerine göre sınıflandırılmıştır. Bu yanıtlar analiz edilirken amaç, yaşanan olayların gerçekliğini sorgulamak değil dezavantajlı grup üyelerinin etnik kimlikleri çerçevesinde oluşturdukları anlatıların genel çerçevesini çizmektir.

Bu sınıflandırmayı yaparken Lamont’tan hareketle damga ya da onur kırıcı davranışlar ve ayrımcı davranışlar ayrımına gidilmiştir. Damga algısı ya da onur kırıcı davranışlar kişilerin içinde buldukları toplumlarda etnik aidiyetleri nedeniyle algıladıkları rahatsız edici söylem ve eylemleri işaret ederken ayrımcı davranış kişilerin etnik aidiyetleri nedeniyle toplumsal fırsatların dışında tutulmalarını, kurumsal olarak toplumun geri kalanından farklı bir muamele görmelerini ifade etmektedir (Lamont vd., 2016, s. 6–7).

Türkiye toplumunun gayri etnik bir toplum tasavvuruna sahip olduğu iddiası ve her etnik kategoriye eşit davranıldığı söylemi kurumsal ayrımcılığa ilişkin anlatıların daha az bildirilmesine neden olmuştur. Bu tür iddiaların, ispat edilmesi zor nitelikte ve etnik kimliklerin politikleştirilmesine neden olan iddialar olması görüşmecilerin ayrımcılık konusunda daha hassas ve genel bir dil kullanmalarına, bunu yaparken de çoğunlukla üçüncü tekil şahıs kullanma eğiliminde olmalarına neden olmuştur. Fakat görüşmeciler etnik kimliklerine ilişkin yaygın bir önyargı ve damga durumunun varlığı konusunda daha net ifadeler kullanmışlardır.

Alan verileri, görüşmecilerin damga ve ayrımcılık algısına etki eden en önemli değişkenin stereotipleştirilmiş etnik göstergelere sahiplik durumu olduğunu göstermektedir. Bu durum kimliğin etnikleşmesine fiziksel görünümü de içeren göstergelerin eklenildiğini göstermektedir. Bu stereotipin özelliklerine baktığımızda, bozuk ve aksanlı bir Türkçe kullanımı; esmer bir ten rengi, yoksulluğu işaret eden giyim kuşam ve şehrin suç oranı yüksek mahallelerinde ikâmet etmek gibi özellikler öne çıkmaktadır. Görüşme gerçekleştirdiğimiz öğrencilerden Mervan'ın ifadeleri bu stereotipin özelliklerine ve sınırlarına işaret etmesi bakımından tipik bir örnektir. Mervan, metal müzik dinleyen ve bu tarzda giyinen bir genç olarak bulunduğu ortamlarda Mardinli olduğuna kimseyi inandıramadığını belirtmektedir.

“...tarzımdan dolayı Mardinli olduğuma kimse inanmıyor, böyle Mardinli mi olur diyorlar.

Onlar genelde, bu biraz da şeyle ilişkili önyargıyla. Daha çok oralı insanları kirli sakallı, esmer, konuşmayı bilmeyen, teröristvari, ondan sonra daha çok böyle nasıl desem böyle kötü giyinen insanlara benzetiyorlar. Kafalarında Mardinli deyince ilk başta yırtık pırtık elbise ile dolaşan yani akıllarında böyle bir şey beliriyor. Tuhaf şeyler." (Mervan)

Alba (2005) etnik sınırların bulanık olduğu toplumsal bağlamlarda dahi fenotipik olarak ana akıma benzer olanlarla stereotipleştirilmiş bir fiziksel görünüme sahip olanların damga ve bundan kurtulma süreçlerini çok farklı deneyimlediklerini belirtmiştir. Benzer şekilde Zembylas, Yunanca konuşabilen ve daha açık tenli olan Türklerin diğerlerine kıyasla daha çok kabul gördüğünü, bunun temel nedeninin de bu kişilerin asimile olmuş gibi gözükmeyle ilgili olduğunu belirtiyor (Zembylas, 2010, s. 26). Bu bulguları olumlayacak şekilde görüşmecilerin büyük çoğunluğunun zihninde kendilerinin ya da diğer arkadaşlarının Kürt olup olmadığını açığa çıkardığını düşündükleri belirli göstergeler bulunduğunu görüyoruz. Onlara göre aksansız bir Türkçe kullanımı, açık tenli olmak ve modern bir giyim tarzı bu kişilerin Kürtlüğünün belli olmamasına neden olmaktadır. Görüşme verilerinden hareketle oluşturduğumuz kategoriler görüşmecilerin genel olarak, etnik mensubiyet ve göstergelerinden rahatsız olunması, terörist damgası ve vatana bağlılığın sorgulanması gibi hususlarda damgalandıklarını göstermektedir.

a-) Etnik Mensubiyet ve Göstergelerinden Rahatsız Olunması

Etnik mensubiyet ve göstergelerinden rahatsızlık durumu; Kürtlüklerinin yok sayılması, Kürtlüğe yönelik olumsuz yaklaşım, Kürtlüklerine ilişkin göstergelerin rahatsızlık yaratması, Kürt olmalarının “açığa” çıkması sonrasında ilişkilerinin bozulması ve Kürt oldukları için yaşadıkları dışlanma olarak tezahür etmektedir. Bazı görüşmeciler, okul ortamında Kürt etnik kimliğine ilişkin bilinçli bir sessizlik olduğunu, onların tarihine, kültürüne ilişkin hiçbir bilgilendirme yapılmadığını belirtiyorlar. Onlara göre Kürt sözcüğü sadece tarihteki olumsuz olaylarla birlikte anılabilmektedir.

"Bazı öğretmenlerimizin Kürtlere karşı önyargısı var. Ders kitabında Kurtuluş Savaşı'nda savaşanlar içerisinde Kürtler de var ama öğretmen bunları tahtaya yazarken bile Kürt sözcüğünü yazmıyor. Bu ne demek oluyor? Demek ki Kürtleri sevmiyor, saymıyor. Tarih dersinde zaten Kürtler yokmuş gibi davranılıyor. Kurtuluş Savaşı'nda mücadele edenleri sayıyor ama Kürtlerden bahsetmiyor. Sanki tarihte var olmamışız gibi. Bunu söylemeye kalkarsan olay başka yerlere taşınır." (Ayşe)

Yine bazı öğrenciler kendileri diğerlerinin etnik kökenine saygı göstermelerine rağmen Kürt olmayanların bu konuda bilinçli ya da bilinçsiz bir umursamazlık içerisinde olduklarını belirtmekte. Bu durum bazen Türk milliyetçiliği şeklinde gerçekleşirken bazen de Kürtlere ilişkin nefret söylemi şeklinde açığa çıkabilmektedir. Örneğin Kübra çevresindekilerin onun etnik kimliğini bildikleri halde bu şekilde davrandıklarını düşünmekte.

"En çok zoruma giden şey benim Kürt olduğumu bilmelerine rağmen yanımda Türk milliyetçiliği yapmaları, sürekli Türklükleriyle övünüyorlar. Bizim gösterdiğimiz hassasiyetin kırıntısı bile yok ya da bilinçli olarak böyle yapıyorlar." (Kübra)

Görüşmecilerden bazıları ise kendilerinin ülkede yaşanan acı olaylara üzülmelerine rağmen etraflarındaki arkadaşlarının, yaşananları etnik kimlik ekseninde değerlendirdiklerini ve özellikle

yaşanan acılar Kürtlerle ilgiliyse bırakın üzülmeyi, bu olaylara açıkça sevinebildiklerini belirtiyorlar.

"...asker şehit olmuş, tabii ki de üzülürüm. Sonuçta onlar bizi korumak için gitti. Kürt ölmüş, tabii ki de üzülürüm, küçücük çocuk ölmüş. Kim üzülmez ki? Anca vicdanı olmayan, kalbi kurumuş bir insan üzülmez. Sadece Kürt olduğu için sevinir hatta! Geçen sene böyle bir olay yaşadık. Kızım biri şey dedi, ben hiç üzülmiyorum, çocuk Kürt'müş zaten! Dedim çok yanlış, nasıl bir düşüncedir bu? Sonuçta o küçücük masum bir bebek! Hiçbir şeyin farkında değil. Sen ona nasıl şey yapmazsın, mutlu olursun öldüğüne? Hani bu denizde bir çocuk boğulmuştu ya, o olay⁴." (Helin)

Bazı görüşmeciler ise okuldaki idareci ve öğretmenlerden bazılarının Kürtlerden nefret ettiğini ve sırf Kürt oldukları için kendilerine kötü muamelede bulduklarına inanıyor.

Serhat: "Öğretmenlerin yarısından çoğu Kürt olmama zaten tav oluyorlardı. Benim zaten hocalardan nefret etmemin sebebi bu hocaların Kürtlerden nefret etmeleriydi.

Araştırmacı: Bir öğretmenin Kürtlerden nefret ettiğinden nasıl emin oluyorsun?

Serhat: Ondan nasıl emin oluyorum hocam. Belli ediyorlar kendilerini hocam ya mesela diyorum Bitlisliyim. Tanışmalarda zaten belli oluyor, "Bitlisli misin? Tamam, otur". Nasıl anlatayım ki? Bazı hocalar derdi ki "Kürt müsün?" Kürt'üm derdim, bir şey demezlerdi ama bazıları da böyle nasıl diyeyim öldürecekmiş gibi bakarlardı bana, ben de onlara öyle bakmaya başladım." (Serhat)

Görüşmecilerin bazıları ise ülkücü ya da Kürtleri sevmeyen olarak nitelendirdikleri bu öğretmenlerinin derslerde bir şekilde konuyu Kürt meselesine getirerek Kürtlere yönelik olumsuz

---

⁴ Bahsedilen olay Suriye'deki savaştan kaçıp Yunanistan'a geçmeye çalışırken boğulup cansız bedeni Bodrum'da sahile vuran Aylan bebekle ilgili. Yazılı ve görsel basında Aylan bebek Kürt kimliğiyle birlikte haberleştirilmişti.

görüşler ortaya koyduklarını ve bu durumun kendilerini rencide ettiğini belirtmekte. Bu görüşmecilerin ifadelerinden, bazı öğretmenlerin aktüel politik olaylarla ilgili yorumlar yaparken kendilerini sınırlamadıklarını, hatta Kürt öğrencilerle bu konuda tartışma içerisinde olduklarını görüyoruz.

Kürt öğrenciler, sonraki sayfalarda da belirteceğimiz üzere etnik göstergelere sahip değillerse etnik kimliklerini mümkün olduğunca gizli tutmaya çabalamaktalar. Fakat ilk bakışta etnik kimliği açığa çıkaran göstergeler dışında baba memleketi, ikâmet edilen mahalle, anadil gibi çeşitli göstergeler bu kişilerin Kürt olduklarını söylemelerine neden olmaktadır. Yapılan görüşmelerde birçok öğrenci etnik mensubiyetleri bilinmiyorken kendilerine gösterilen yakınlığın bu durum öğrenildiği anda keskin bir şekilde farklılaştığını belirtiyor.

"Normal bir insana Kürt deyince şöyle bir bakıyor. Bütün insanlarda öyle gözlemledim bunu. Biri sana, "Sen Kürt müsün Türk müsün?" diye sorduğunda Kürt'üm dedin mi sana bakışı değişiyor. Bilmiyorum niye böyleler ama durum bu. Kürt deyince hemen değişiyorlar sanki Kürtler bu ülkenin bir parçası değil de başka bir yerden gelmişler gibi bakılıyor." (Fırat)

Öğrencilerin belirttikleri Kürt olmalarının keşfedilmesiyle yaşanan uzaklaşma ve dışlanma durumunun bazı zamanlarda katmanlı olarak gerçekleştiğini görüyoruz. Kişinin Kürt olması sorun teşkil etmiyorken Kürtlüğe ilişkin belirli göstergelere sahip olduğunun farkına varılmasıyla aynı süreç devreye girebilmektedir. Kübra'nın anlattıkları etnik sınırların işleyiş mekanizmalarını anlamamız bakımından güzel bir örnek teşkil ediyor. Kübra İzmir'de doğup büyümüş, Kürtçe konuşamayan, dış görünüşü ve Türkçeyi düzgün konuşmasıyla onun deyişle "Kürt olduğu belli olmayan" bir öğrenci. Okulda tiyatro, müzik gibi çeşitli faaliyetlere katıldığı için etnik olarak homojen bir çevresi yok. Dayısının düğünü için samimi olduğu ve kendisinin Kürt olduğunu bilen üç arkadaşını düğüne davet ediyor ve düğünde Kürtçe şarkılar çalındığını gören arkadaşlarından biri onunla ilişkisini sonlandırıyor.

"Yakın zamanda başımdan geçen bir olay oldu. Şöyle söyleyeyim dayımın düğünü vardı ve Kürtçe müzik çalındı. Ben de çok yakın olduğum için birkaç Türk arkadaşımı da

çağırdım. Üç kişilerdi, ikisinde hiçbir sorun olmadı, hiçbir rahatsızlık olmadı. Diğer arkadaşım ki her gün okul çıkışlarında görüştüğüm bir arkadaşım, devamlı mesaj atan bir arkadaşım ama o düğünden sonra ne bir mesaj ne bir arama ne bir şey, benimle pek görüşmemeye başladı.” (Kübra)

Görüşmecilerimiz içerisinde etnik göstergeleri aşikâr olan öğrenciler en baştan belirli bir dışlanmaya maruz kaldıklarını belirtirken fiziksel görünüm ve diğer göstergeler bakımından stereotipleştirilmiş Kürt kategorisine girmeyenler Kürt olmalarını kategorik boyutta değil, belirli özelliklere sahip olduklarının açığa çıkmasıyla yaşamaya başladıklarını belirtiyorlar. Kübra örneğinde bu, halay ve Kürtçe şarkılar olurken başka örneklerde ise Kürt meselesine ilişkin politik duyarlılığa sahip olmak olarak karşımıza çıkıyor.

b-) Terörist Damgası ve Vatana Bağlılığın Sorgulanması

Son 40 yıldır süregelen silahlı çatışmalar ve terör olayları Kürt etnik grup üyelerinin terörle ilişkilendirilmelerine ya da en iyi ihtimalle ulusa bağlılıklarının sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle görüşmecilerimizin anlatıları büyük ölçüde var olan çatışma süreçlerinin hayatlarına yansımalarından etkilenmektedir. Görüşülen öğrencilerin tamamı karşılaştıkları en önemli damganın bölücülük ve terörle ilişkili olmak olduğunu belirtmişlerdir.

Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı bölgelerde önemli bir oy desteğine sahip olan Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) terör örgütüyle eşdeğer olduğu söyleminin yaygınlaşmasının Kürtlük ve terörizm arasındaki bağın güçlenmesine, bu nedenle de Kürt gençlerine şüpheyle yaklaşılmasına ve onların vatana bağlılıklarının sorgulanmasına yol açtığı görülmektedir. Görüşülen Kürt gençlerinin anlatılarına bakıldığında bu öğrencilerin gündelik ilişkilerinde baş etmek zorunda kaldıkları en yaygın damganın terörle bağlantılı olmak olduğunu görüyoruz. Doğrudan böyle bir deneyime sahip olmayan görüşmeciler bile, aşağıdaki Fırat gibi, yaşadıkları toplumda Kürtlükle terörist olmak arasında bağlantı kurulmasından duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir.

"Kürtleri sevmiyorlar, bir soğukluk var arada. Aslında Kürt deyince hemen PKK'lı gibi bakıyorlar insana, Kürt deyince normal bir insan gibi değil terörist gibi düşünüyorlar. Şöyle bakıyorlar, nasıl söyleyeyim, ayrımcı davranıyorlar. Benim başımdan geçmiyor ama görüyorum böyle olduğunu." (Fırat)

Etnik kimlik ile terörizm arasında kurulan ilişki Kürt gençlerinin doğrudan karşılaştıkları damga deneyimlerine de dönüşebilmektedir. Görüşmecilerimizden bazıları kendilerine PKK'lı damgası yüklendiğini, bazıları ise bunun ima edildiğini ifade etmişlerdir. Bayraklı ilçesinde Kürtlerin yoğunlukta yaşadığı Onur Mahallesi'nde yaşayan fakat okulu Kürt nüfusunun çok az olduğu Cengizhan Mahallesi'nde bulunan Muratcan okulda kendisine "pis PKK'lı" diye hakaret edildiğini belirtiyor. Bunun nedenini sorduğumuzda ise cevabı şöyle oluyor: "Kürt olduğum için. Cengizhan mahallesinin hepsi MHP'li, bir tane bile Kürt yok! Sadece Kürt olduğumu bildikleri için beni PKK'lı olarak görüyorlar."

Kübra ise çeşitli ortamlarda Kürt olduğunun anlaşılmasından sonra muhakkak onun belirli konulardaki fikrinin öğrenilmeye çalışıldığını, kimi durumda ise espriyle karışık doğrudan vatan haini misin sorusuyla karşılaştığını belirtiyor.

"...aslında şöyle bir durum var ilk tanıştığımız zaman nereli olduğumu hangi ırktan olduğumu bilmiyorlardı. Ama bir süre geçince bu konuyla ilgili bir konuşma geçti ve onlar da bana direkt şey demeye başladılar, ya sen vatan haini misin? Direkt böyle aklınca espri yaparak söylemlerde bulundu onlar ve ben onlara vatan haini olmadığımı açıklamak zorunda kaldım." (Kübra)

Çatışma ve şehit haberlerinin arttığı dönemlerde görüşmecilerimizin sınıf arkadaşlarıyla aralarındaki duygusal bağın ne ölçüde etkilendiğini Hamza'nın sözleri gözler önüne seriyor.

"Hocam bir şehit haberi geliyor hepimiz üzülmüyoruz sonra bir bakıyorsun sınıftan bir arkadaş benim de duyacağım bir sesle şu Kürtleri şöyle yapacaksın yok keseceksin biçeceksin diye tabii insanlar duygusallaşmış üzülmüş bir şey de demek istemiyorsun ama

bunlar hep aramıza mesafe koyan şeyler oluyor. Benim teröristlerle işim olmaz, Kürtlerin çoğu benim gibidir ama böyle olaylar oldu mu ayırım yapmadan bütün Kürtlere küfredebiliyorsun." (Hamza)

Kürt öğrenciler, etraflarındaki akranlarının kendilerini özellikle politik gerilimlerin yükseldiği süreçlerde doğrudan teröristle özdeş görebildiklerini ifade etmişlerdir. Görüşmeciler etnik kimlikleri açığa çıktığında ya da anadilleriyle ilgili gösterenleri görünür kıldıklarında karşlarına terörist damgası çıkmaktadır. Bu damganın daha dolaylı versiyonlarında ise görüşmecilerin vatana bağlılıklarının şüpheli kabul edildiğini ve bu öğrencilerin gündelik ilişkilerinde sürekli olarak bu konuda sorgulandıklarını görüyoruz.

"Kürt olduğun açığa çıkınca hemen farklı davranmaya başlıyorlar. Seni sorgulamaya başlıyorlar. Benim siyasetle işim olmaz ama buna rağmen seni sorgulamaya başlıyorlar. Bu yüzden açığa çıkmasını istemiyorum. Bundan utanmıyorum ama karşıdaki insanların tavrı beni rahatsız ediyor." (Gamze)

Görüşmeciler doğrudan bir terörist damgasıyla karşılaşmamış olsalar bile azınlıkta oldukları okul ortamında ve diğerleriyle ilişkilerinde kendilerine şüpheli davranıldığını ve vatana bağlılıklarının sorgulandıklarını belirtmişlerdir. Bu kapsamda birçok görüşmecinin yaşadıkları olumsuz deneyimlerle etnik mensubiyetleri arasında ilişki kurduklarını ve bu algıya göre hareket ettiklerini görüyoruz. Dezavantajlı gruba dahil olan kişiler yaşadıkları olumsuz deneyimlerle etnik kimlikleri arasında bağ kurmaya meyillidirler. Bizim için önemli olan görüşmecilerin anlatılarının gerçekliği değil bu öğrencilerin algıladıkları gerçekliğin onların okul ve toplumla ilişkilenebilirliğine geçerken eylemlerine yön veren gerçekliklere dönüşmesidir.

6. DAMGA VE AYRIMCILIKLA BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ

Bir önceki başlıkta Kürt öğrencilerin etnik sınırları algılama biçimlerini ve bununla bağlantılı olarak karşılaştıkları damga ve ayrımcılık deneyimlerini kategorilere ayırmaya çalıştık. Bireyler damga ve ayrımcılık süreçleri karşısında pasif bir konumda bulunmaz, bunları dönüştürmek ya da bunların

etkisinden kurtulmak için çeşitli girişimlerde bulunurlar. Öncülüğünü Lamont'un yaptığı farklı ulusal bağlamlarda durumsal stratejilere odaklanan çalışmalar damgayla karşılaşma anında; karşı çıkma, tepkisiz kalma, görmezden gelme, kaçınma, önemsizleştirme, çatışmayı önleme ve sıkı çalışma gibi çeşitli stratejilerin işe koşulduğunu göstermektedir. Çalışmamızda destigmatizasyon stratejilerini analiz etmek için mevcut sınıflandırmalar ve alan verilerinden hareketle dört alt başlık oluşturulmuştur: a. Karşı Koyma Stratejisi, b. Bilinçli Tepkisizlik, c. Bireysel Sorumluluğu Üstlenme ve d. Damgadan Kaçınma. Bu başlıklar görüşmecilerin karşılaştıkları somut durumlarda aldıkları tavırları doğrudan anlamaya yöneliktir.

a) Karşı Koyma Stratejisi

Karşı koyma (*confrontation*) stratejisi farklı ulusal bağlamlarda dezavantajlı grupların en sık başvurduğu strateji olarak öne çıkmaktadır. Bu stratejide birey, grubuna atfedilmiş damgaya sessiz kalmak yerine damgalayanla yüzleşmeyi tercih eder. Bu stratejide damga kabul edilmez ve yaşanan olaya tepki verilir. Bu tepki karşı tarafla uzlaşım bir konuşma olabileceği gibi karşı tarafa damgayı iade etme, kavgaya girişme ya da yasal süreçlere başvurma gibi farklı biçimlerde tezahür edebilir. Yaptığımız çalışmada görüşmecilerin sıklıkla başvurduğu stratejilerden biri olarak öne çıkan karşı koyma stratejisi yasal yollara başvurma dışında farklı biçimlerde bildirilmiştir. Görüşmecilerimizin hiçbiri yaşadığı onur kırıcı ve ayrımcı davranışlara karşı yasal yollara başvurmamıştır. Sadece bir öğrenci okulun şikâyet kutusuna “Bu okulda Kürtlere ayrımcılık yapılmaktadır” diye bir not bıraktığını belirtmiştir. Alan verilerinden hareketle karşı koyma stratejisinin iki farklı şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir “Konuşmaya Çalışarak Bilgisizliği Giderme” ve “Cevabını Verme”.

Görüşmecilerin birçoğu damgalama durumuyla karşılaştıklarında duruma göre karşılarındaki kişi veya kişilerle konuşmaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bununla hedeflenen karşılarındaki kişilerin argümanlarını çürütmek, onların önyargılarını kırmaya çalışmaktır. Konuşmaya çalışırım diyen görüşmeciler, kullandıkları dilin oldukça yumuşak olduğunu ve karşıdaki kişiyi incitmeden onların düşüncelerinin yanlış olduğunu göstermeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Mesela Eylem, arkadaşlarının birçoğunun Kürtlere karşı önyargıları olduğunu, Kürtleri şiddet eğilimli, cahil insanlar,

doğuyu da yaşanması mümkün olmayan bir yer olarak gördüklerini belirtiyor. Eylem, karşısındaki kişi “anlayacak bir tipteyse” onunla sonuna kadar konuşacağını fakat “yobazsa, körü körüne inanıyorsa” kesinlikle bu konuşmaya girmeyeceğini belirtiyor. Anlayacak tipteyse dedikleri kişilerin Kürtlere karşı önyargılarının medyanın yanlış yönlendirmesi ve bu arkadaşlarının Kürtler hakkındaki bilgisizliğiyle ilgili olduğunu belirten Eylem bu tür durumlarla karşılaştığında karşısındakileri doğru bilgilendirerek onların fikirlerini değiştirmeye çalıştığını ifade etmekte.

"Arkadaşıma sen Kürtlerin kötü olduğunu düşünüyorsun ama bunu böyle düşünmenin nedeni o ortamda yaşamış olman değil, sana bu şekilde anlatılmasıdır dedim. Mesela Muş'a buralardan giden ülkücü de olan öğretmenler, imamlar oluyor ve bizim insanımızı tanıdıktan sonra oradan dönmek istemiyorlar. Sen olsaydın sen de istemezdin sadece size medyanın tanıttığı şey var, size sürekli kötü olduğumuz söylenmeye çalışıyor dedim. O günkü bu konuşmadan sonra birbirimizle daha da samimi olduk."(Eylem)

Baran ise damganın kaynağı arkadaş çevresinden ise onlarla konuşmayı seçtiğini, onların düşüncelerini güzel bir dil kullanarak dönüştürmeye çalıştığını fakat tanımadığı, samimi olmadığı kişiler olduğunda mümkün olduğunca bu tür konulara girmek istemediğini belirtiyor.

"Genelde samimi arkadaşlarıma tepki gösteriyorum. Tepkim de bağırıp çağırma şeklinde değil. Onları bilgilendirerek yapıyorum bunu. Böyle şeyler yapmayın, gerek yok bu tür davranışlara, anlayıp öğrenin, ondan sonra böyle konuşun gibi. Ama genelde çevrem dışında olan insanlara müdahale etmem, uzaklaşırım ortamdaki. Çok üstüme gelirlerse anlatırım onlara da yine böyle sınırlı davranışlar göstermem asla. Bu durum aslında çok da başıma geliyor." (Baran)

Bu stratejiyi kullanan görüşmeciler bu konuda kendilerini epey geliştirdiklerini ve konuşma üslûplarıyla karşı tarafın yaklaşımında değişiklik yaratabildiklerini belirtiyorlar. Ancak, görüşmecilerin birçoğu karşılaştıkları olumsuz durumların kendilerini rahatsız ettiğini ve müdahale etmekten kendilerini alıkoyamadıklarını da ifade etmişlerdir. Cevabını vermek olarak kavramsallaştırdığımız bu

strateji bir önceki stratejiden farklı olarak uzlaşmacı ya da bilgilendirici değil daha savunmacı ya da tepkisel bir dil olarak karşımıza çıkıyor. Bu strateji damgalayanda görüş değişikliği yaratmaktan ziyade onun bir daha bu tarzda davranmasını engellemek ya da kişilerin damga anında ortaya çıkan öfke durumuna engel olamamasıyla ortaya çıkmaktadır. Ciwan, Kürtlere sürekli küfreden bir arkadaşımı bu tarz bir davranışta bulunmasını engellemek için nasıl uyardığını anlatıyor.

"... bizim okulda öyle bir arkadaşım oldu onun da adını vermeyeyim şimdi, o da fazla milliyetçiydi mesela küfrediyordu Kürtlere direk, dedim benim yanımda küfrettiğini duyarsam, ben de ona küfrettim! Yani ona o korkuyu da verdim. Yani öyle bir durum da var hocam. Elekten öyle insanları geçirmiyorum, aksine karşılarında da duruyorum yani. Yani yanıma almamak değil bir taraftan da karşılarında duruyorum." (Ciwan)

Bu stratejinin tepki aralığının oldukça geniş olduğunu, bağlama ve toplumsal cinsiyete göre değiştiğini belirtmeliyiz. Örneğin Kübra cevap vermeye hazır haldeyken yine de bir otokontrol geliştiriyor.

"Sinirleniyorum açıkçası ama yine de dediğim gibi kendimi hep kontrol altında tutmaya çalışıyorum. Hani sonuçta bi tepkimi veriyorum ama abartınca da iyi bir şey olmayacağını biliyorum. Hani böyle bir şey kötü bir karşılıkla bir yere varılmayacağını da biliyorum. Yani ama yine dediğim gibi hep cevaplarını veririm yani." (Kübra)

Fakat benzer durumu yaşayanlar özellikle erkek öğrenciler ise bu durumun bazen kontrollü bir öfke, bazen de kontrolden çıkmaya hazır bir şiddete dönüşebileceğini görüyoruz. Örneğin Ekrem vatan haini damgasına karşılık veriyor ancak olayların da büyümesini istemiyor:

"Şöyle nasıl söyliyim; Kürtlerin çoğu terördür işte PKK'dır diyorlar. Benim de zoruma gidiyor, kalkıyorum diyorum ki siz vatan hainisiniz, siz ayrımcılık yapıyorsunuz diye. Siyasetle ilgili konuşuyoruz, bağırıp çağırıyoruz birbirimize. Sonra ben pek siyaseti sevmem, geri çekiliyorum... yani kapatıyorum konuyu, hani uzasa belki sınıfta kavga bile edicez." (Ekrem)

Karşı koyma stratejisi genel olarak yapılan ayrımcı ve onur kırıcı davranışı kabul etme ya da görmezden gelme yerine durumla ve bu duruma sebep olan failerle yüzleşmeyi, durumu değiştirmeyi seçme stratejisidir. Görüşmecilerimizin kendilerini güvende hissettikleri birebir etkileşimlerde ve arkadaş ortamlarında bu stratejiyi kullanma eğiliminde olduklarını görüyoruz. Fakat sınıf ortamı gibi kalabalık ortamlar, damgalayanın statüsü gibi unsurlar risk faktörünü arttırdığı için bu stratejiden kaçındıklarını ya da mümkün mertebe temkinli bir şekilde konuşmaya çalıştıklarını görüyoruz. Görüşmecilerin büyük çoğunluğu karşılaştıkları duruma tepkilerini belirli bir noktaya kadar sürdürme, sonrasında ise geri çekilme gereği duymaktalar. Bunun nedeni ise tartışmayı devam ettirdiklerinde bu süreçten kendilerinin zarar göreceğinden emin olmaları oluyor.

b) Bilinçli Tepkisizlik

Bu stratejinin öğrenciler tarafından özellikle kamusal alanlarda ve sınıf ortamında tercih edilen bir strateji olduğunu görüyoruz. Bu strateji tek başına kullanıldığı gibi karşı koyma stratejisiyle bir arada kullanılabilir. Kişiler bazı durumlarda karşı koyma stratejisine başvurmakta fakat durumun başka yönlere gitme ihtimali olduğunu fark ettiklerinde geri çekilmektedirler. Ayrıca görüşmecilerin, doğrudan kendilerine yönelmediği anlarda etnik kimliklerine ilişkin damgalama durumuna çoğu zaman sonuçlarını hesaba katarak tepkisiz kalmayı seçtiklerini görüyoruz. Yine bu strateji içerisinde, bazı görüşmecilerin tepki vermeme nedeni olarak kendileri hakkında var olan damgayı haklı çıkarmak istememe gerekçesini kullandıklarını görüyoruz. Örneğin Baran bu stratejiyi kullanma nedeni olarak Kürtlerle ilgili bir konuda konuşursa sınıfta yalnız kalacağını ve kimsenin kendisine destek olmayacağını bildiğini, bu nedenle bu tür durumlarda sessiz kaldığını belirtiyor.

"Derslerde hoca kafasına göre ayrımcı konuşabiliyor. Susmak istemem ama konuşsam kimsenin destek olmayacağını bilirim. Bu nedenle bu tip insanlar istedikleri gibi konuşabiliyorlar ya da Kürtlerle ilgili istediği konuşmayı yapabilir. Fakat onlara bir şey söyleyemiyorsun. Söylersen ters tepkilerle karşılaşabiliyorsun." (Baran)

Mardin’de yaşanan olaylar sonrası ailecek İzmir’e göç eden Şahin, arkadaşlarının oradaki olaylarla ilgili kendisiyle dalga geçtiklerini fakat tepki vermemenin kendisi için daha iyi bir seçenek olduğunu belirtiyor.

"Şu an oralar savaş halinde, buradakilerin umurunda bile değil. Oyun sanıyorlar. Sanki savaş oldu ve bitti. Bilgisayar oyunu gibi ama oyun değil! İnsanlar öldü, evimiz yıkıldı. Bunu anlamıyorlar. Hatta bazıları dalga geçiyor, alay ediyorlar. Aldık oraları sizin elinizden, mahvettik oraları gibi dalga geçiyorlar. Ben de diyorum ki alanın zaten kendi toprağıdır ne alan ne veren var. Dalga geçiyorlar. Hiç barışçıl bir düşünceye sahip değiller. Bazı Türkler var onlar bir şekilde konuyu buraya getirip sataşmaya çalışıyorlar. Ben bu işleri konuşmamaya çalışıyorum cevap vermiyorum. Başım belaya girsin istemiyorum."
(Şahin)

Derya ise bu tür olaylara tepki verdiğinde damgalayanları haklı çıkaracağını, bu nedenle onların stereotipleştirdiği davranışları yapıp onları haklı çıkarmamak için tepki vermemeyi seçtiğini belirtiyor.

"İzmir’de Kürtlere yönelik önyargı çok fazla, arkadaşlar bir şey söylediğinde haklısın deyip geçiyorum. Çünkü cidden tartışmaya girmek istemiyorum. Bu insanlarla tartışmaya girdiğin zaman hani Kürt sürekli böyle tartışmaya giren kavga eden biri olarak anlatılır ya ben hiçbir zaman böyle davranmam" (Derya)

Gamze de benzer bir tutum içinde:

"Aslında biraz daha dikkat ediyorsun davranışlarına, hareketlerine. Yanında mesela birileri için bu Kürt’tür yapar dedikleri zaman o kişinin yaptığı hareketleri yapmamaya çalışıyorsun." (Gamze)

Kürt öğrencilerin tepkisiz kalma stratejisini çoğunlukla sonuçlarını hesaplayıp seçtiklerini görüyoruz. Bilinçli tepkisizlik stratejisinden farklı olarak az sayıda öğrencinin ise damgalayanla

konuşmanın, tartışmanın gereksiz olduğunu düşündüğünü ve bu nedenle de bu konularda tepkisiz kalmayı seçtiğini görüyoruz.

c) Damgayla Karşı Bireysel Sorumluluğu Üstlenme ve Mağduru Suçlama

Bu strateji genel anlamda damgalanma sürecini yapısal bir sorun olarak görmeyip bu durumu bireysel düzlemde kavrama eğilimine işaret eder. Bu stratejide kişi etnik grubuna atfedilmiş damgayla karşı koymak yerine, kendisiyle etnik grubu arasında bir ayırım yaparak grupta bulunan olumsuz özelliklerin kendisinde olmadığını göstermeye yönelir. Bu bakış açısına göre kişi isterse damgalanma sürecini yönetebilecek, engelleyebilecek bir fail olma gücüne sahiptir.

Yapılan görüşmeler bireysel strateji kullanımının Kürt öğrenciler arasında oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Bu seçeneği kullanan öğrencilerin en büyük gerilimi diğer tarafa yakınlaşmaya çabalarken kendi gruplarının tepkisini çekme kaygısıdır. Bu stratejinin genel mantığını Baran'dan aktardığımız alıntıda görmek mümkündür. Görüşme sırasında hiçbir zaman aslını inkâr ederek İzmirliyim demediğini ve insanlara mümkün olduğunca kibar ve güzel davranmaya çalıştığını belirten Baran, devamında bu olumlu özelliklere sahip olduğu için ayrımcılığa uğramadığını ve bir Kürt olarak İzmirlinin yapabildiği her şeyi kendisinin de yapabildiğini belirtmiştir. Baran'a göre Kürt olup da bu sorunları yaşayan kişiler belirli değişiklikler yaparlarsa damgadan kurtulabileceklerdir.

"...mesela ilk önce bir insanın konuşma tarzı filan çok önemlidir. Karşısındaki insanı hemen etkiler. Bir çevrede onu üst bir konuma taşır. İlk önce bana göre konuşmalarını düzeltmeliler. Konuşma derken şive ve aksandan bahsetmiyorum. Konuşma tarzından bahsediyorum. Konuşmaları daha ahlaklı ve insanlar arasında hoş karşılanır olmalı. Ondan sonra aykırı davranışlarda bulunmamalılar. Ya cidden yani biraz da karşıdaki insanlara uymalılar, buldukları ortama cidden uyum sağlamalılar. Çok abartı asimile olmalarını kastetmiyorum... Böyle ama o diğerleri Kürt olan kısım, doğudan gelenler daha yaptıkları şeylerin farkında değiller. Çok rahatsız edici davranışlarda bulunabiliyorlar... Bunun

dışında yani genelde böyle eğitimsiz. Sürekli rahatsız eden, toplumu dışlayan insanlar bunlar. Bu konuda diğerlerine biraz haklılık payı vermek lazım." (Baran)

Görüldüğü gibi bireysel strateji kullanımı belirli akıl yürütmelerin ve meşrulaştırmaların ardından damga sürecini mağdurun davranışına bağlamaya ve damgalamanın failini de haklı görmeye dönüşebiliyor. Benzer şekilde, altı yaşında önce Urfa'dan Adana'ya, daha sonra İzmir'e göç etmiş olan ve saha araştırması sırasında meslek lisesinde okuyan Derya, fiziksel görünümü ve davranışlarıyla Kürtlere benzemediğini, bu nedenle de sıkıntı yaşamadığını belirtiyor. Derya, Baran'dan farklı olarak daha dolaylı ifade etse de aslında Kürtlerin kendilerini değiştirmesinin tek çıkar yol olduğunu belirtmekte ve kendisini 'değişmiş' biri olarak gruptan ayırmaktadır.

Görüşmecilerin yarısına yakınının bu stratejiyi kullandıklarını, bu kişiler içerisinde Kürtçeyi konuşabilen ve ev ortamında Kürtçe konuşulan sadece bir öğrencinin olduğunu tespit etmek gerekiyor. Bu bağlamda bireysel strateji kullanımını belirleyen en önemli unsurun etnik göstergelerin belirgin olup olmaması olduğunu söyleyebiliriz. Fiziksel özellikler, anadilin kullanımı ve aksan gibi etnik kimliği ilk etapta işaret eden gösterenlere sahip olmayan öğrencilerin bu stratejiyi kullanma konusunda hem daha istekli hem de daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca belki de yaygın meritokratik ideoloji Kürt gençlerinin sosyoekonomik olarak kötü durumda olmalarının sebebinin yine kendilerinde aramalarına neden olabilmektedir. Yapılan görüşmelerde meritokratik mitin Kürt gençler arasında gerçekten yaygın olduğu defalarca tespit edilmiştir.

d) Kaçınma Stratejisi

Kaçınma stratejisi damgalanma sürecinin yaratacağı duygusal baskıyı ortadan kaldırmak amacıyla bilinçli olarak bu pratikleri azaltabilecek tercihlerde bulunmayı ifade etmektedir. Bu stratejinin karşı koyma ve bilinçli tepkisizlik stratejilerinden farkı bireysel stratejide olduğu gibi damga durumunu önlemeye odaklanmasıdır. Bireysel stratejiyi kullananların damgayı önleme stratejileri, çoğunluğu oluşturan grubun değer verdiği kültürel ve kişisel özelliklere sahip olmakten kaçınma stratejisini kullananların hedefi damgalanma sürecinden kaçınabilecekleri tercihler yapmaya çalışmaktır.

Literatürde, ten renginden dolayı sıkıntı yaşayan kişinin karma ortamlara girmekten kaçınması, dini semboller nedeniyle damgayla maruz kalanların bu sembollerini taşımamaya başlaması kaçınma stratejisinin tipik örnekleridir.

Araştırmada Kürt öğrencilerin en sık başvurduğu stratejinin kaçınma stratejisi olduğunu görüyoruz. Saha çalışmamız kaçınma stratejisinin farklı biçimlerde kullanıldığını göstermektedir. Öğrenciler bu stratejiyi çoğunlukla etnik kimliğin gizlenmesi ve çatışma yaratabilecek konulardan kaçınmak için kullanmaktadır.

Kürt öğrencilerle yaptığımız görüşmelerde bu kişilerin, okul ortamı gibi etnik olarak karma ortamlarda ya da yeni tanıştıkları insanlarla ilişkilerinde Kürtlüklerinin ya da Kürtlükle ilişkili göstergelerin kendilerine engel oluşturabileceğine ilişkin güçlü bir kanaate sahip olduklarını söylemek mümkündür. Özellikle etnik aidiyeti ilk etapta fark edilmeyen öğrencilerin etnik kimliklerini onların deyişle “ele vermeme”, “belli ettirmeme” kaygısı içerisinde olduklarını görüyoruz. Fakat fiziksel görünüm ve aksanlı konuşma dışında etnik kimliği işaret eden başka değişkenler de söz konusudur. Özellikle memleketlerinin neresi olduğu sorusu bu kişilerin baba memleketini söylemek zorunda kalmalarına, bunu söyleyince de Kürt olduklarının açığa çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca karma ortamlarda kendileri konuşmaktan kaçınırsalar bile aile fertlerinden birinin Kürtçe konuşması ya da Kürtlerin yaygın olarak kullandığı bir isme sahip olmaları bu kişilerin Kürtlüklerinin diğerleri tarafından bilinmesine yol açmaktadır.

Görüşmecilerimizin büyük kısmının geçmişte ya da şimdilerde damga ve ayrımcılıkla karşılaşmamak için etnik kimliklerinin açığa çıkmasından kaçındıklarını öğreniyoruz. Etnik göstergeleri açık olmayan Gamze Kürtlüğünden utanmadığını fakat ilk etapta bilinmesini istemediğini belirtiyor.

"Kürt olduğun öğrenilince hemen sorgulanmaya başlıyorsun. Siyasetle işin olmasa bile. Kürtlüğümün açığa çıkmasını istemiyorum. Utanç duymuyorum ama önce kişiliğimle ön plana çıkmak istiyorum, daha sonra Kürt olduğumun öğrenilmesini istiyorum."(Gamze).

Bazı görüşmeciler Gamze gibi temel kimliğinin etnik kimliği olmasını istemediğini, bazıları ise Kürt olduğunun bilinmesini istemediğini belirtiyor. Örneğin Mervan bu tutumun kendi kuşağı arasında yaygın olduğunu ve Kürt olduğunu bildiği birçok arkadaşının memleketlerini gizlediklerini ifade ediyor. Kendisi memleketini gizlemese de Kürt olup olmadığı hakkında bilgi vermekten kaçındığını belirtiyor.

Mervan: "Bizim kuşak içerisinde milliyetçilik çok yaygın. Milliyetçilik derken Türk milliyetçiliğini kastediyorum. Bu nedenle etrafımızdaki arkadaşlar Kürt olsalar bile mümkün olduğunca dile getirmezler, çekinirler. Çok şahit oldum, Kürt olduklarını biliyorum, memleketin nere diye sorduklarında Kütahya, Konya sallıyorlar işte. Kürt oldukları anlaşılmasın diye.

Araştırmacı: Sen nereli olduğunu söylüyorsun?

Mervan: Ben insanlara Mardinli olduğumu söylüyordum ama nesin dediklerinde, seni ilgilendirmez Mardinliyim neresi olduğunu biliyorsun diyordum. Ser verip sır vermiyordum. Hala da öyleyim." (Mervan)

Görüşmecilerin birçoğu kamusal alanda Kürtçe konuşmaktan rahatsızlık duyduklarını ve bunu yapmaktan kaçındıklarını belirtmişlerdir. Görüşmecilerin kaçınma stratejisinin diğer bir türü olarak en çok tercih ettiği tutumun ise grup dışı ortamlarda çatışma yaratabilecek konulardan uzak durmak olduğunu görüyoruz. Pragmatik dil kullanımı olarak kavramsallaştırdığımız bu stratejide görüşmecilerimiz grup içi ve grup dışı ayrımı yaparak iki farklı ortamda konuşulabilecek konuları birbirinden ayırmaktadırlar. Kullanılan sözcüklerden yapılan şakalara, siyasi konulardaki tutumdan etnik meselelere bakışa birçok konunun paylaşımı grup içi ve grup dışına göre birbirinden farklılık göstermektedir. Pragmatik dil kullanımı, görüşmeciler etnik göstergelere sahip olsun ya da olmasın hepsinin etkin bir şekilde kullandığı bir strateji durumundadır. Bu strateji etnik grup dışında bazı konuları konuşmaktan kaçınma ya da konuşma içeriğinin filtrelenmesi şeklinde gerçekleşmektedir. Örneğin İlyas'ın ifadeleri bu tutumu açıkça ortaya koyuyor.

"Hocam açıkçası bazılarının yanında bazı şeyleri konuşmamayı öğrendim. Sıkıntı yaşanacağını düşündüğüm konulara girmiyorum. İnsanların görüşleri belli, ben de buradakileri tanımaya başladım, onlarla her konuyu konuşmuyorum." (İlyas)

Farklı öğrencilerden yaptığımız alıntılarda da görüldüğü gibi görüşmecilerimiz kendileri için riskli olabilecek konuları etnik grup dışında konuşmaktan kaçınmaktalar. Görüşmecilerimizin özellikle dikkat ettiği nokta Kürt meselesinin toplu ortamlarda açıldığı anlar oluyor.

"Konuşmam genelde. Dediğim gibi siyasi olaylara çok girmiyorum, sadece kendi arkadaşlarımla, yakın olduğum arkadaşlarımla konuşuyorum." (Helin)

Ayşe ise neden bu konunun konuşulmaması gerektiğini belirtiyor:

"Eğer sen Kürt meselesi ile ilgili konuşursan bir hiç sayılırsın. Bu kişi hep sıkıntı yaşar okulda. Böyle bir durumda siyasetle ilgileniyorsa okula devam etme şansı kalmaz."(Ayşe)

Farklı öğrencilerden yaptığımız alıntılarda da görüldüğü gibi görüşmecilerimiz kendileri için riskli olabilecek konuları etnik grup dışında konuşmaktan kaçınmaktalar ve Kürtlerin toplumsal gerçekliği hakkında konuşmanın Kürt olmayı daha tehlikeli hale getireceğini düşünüyorlar.

7. SONUÇ

Bu çalışma eğitim alanındaki Kürt gençlerinin damga algısı ve bununla başa çıkma stratejilerine yoğunlaşmaktadır. Bu odağı ile çalışma daha çok makro siyasal alana hapsolmuş ya da son dönemde zorunlu göç sürecinin yarattığı marjinal yoksullaşma boyutlarıyla ele alınan Kürt meselesini başka bir açıdan zenginleştirmeyi hedeflemiştir. Damga ve ayrımcılık olgusu etnik ve sosyal sınırları inşa etme ve yeniden üretme bakımından materyal eşitsizlik yaratmaya muktedirdir. Öte yandan damgalanan bireyler pasif değildir ve aktif şekilde damga ve ayrımcılıkla mücadele ederler. Tıpkı damganın toplumsal, tarihsel repertuarlardan beslenmesi gibi, damga karşıtı hamleler de bu repertuarlara yaslanırlar.

Türk ulus devlet inşasının etnik farklılıklara bakışı, dönemsel sapmalara rağmen kategorik olmaktan uzaktır. Kabaca ifade edecek olursak, bir kişiyi ulusal sınırların dışında bırakan; onun etnik olarak farklı olması değil, bu farklılığını görünür kılması ya da buna ilişkin siyasi taleplerde bulunmasıdır. Ayrıca Kürt etnik grubuna mensup olanların başka ulusal bağlamlardan farklı olarak dinsel ve mezhepsel inanç bakımından çoğunluğa eklemleme şansının olması, etnik göstergelerinin ten rengi gibi doğrudan ayırt edilebilir olmaması bu grubun çeşitli damga karşıtı stratejileri kullanma olanaklarını arttırmaktadır.

Goffman (2014, s. 77) *Damga* çalışmasında, damgalı birey ve itibarsızlaştırılabilir (damgalanabilir) birey ayrımı yapar. Damga görünür durumdaysa kişinin bunu saklama şansı yoktur fakat damganın varlığı her zaman aşikâr olmayabilmektedir. Bu duruma sahip kişiler için var olan damga açığa çıktığında sorun teşkil etmeye başlamaktadır. Bu kişiler kendilerinde var olan çeşitli özelliklerle gözden düşmeye, itibarsızlaştırmaya uğrayabileceklerini bilirler. Damganın açığa çıkmasıyla beraber karşısındakilerle arasında bir hiyerarşi oluşacağını bilmenin gerilimini yaşar ve bu durumu yönetmeye çalışırlar. Ten rengi ırksallaştırılmış bir kişinin bu damgadan kaçabilme imkânı yoktur ve yapabileceği tek şey damgalı kimliği yönetmeye çalışmaktır. Fakat etnikleştirilmiş bir kimliğe sahip olmasına rağmen bu kimliğini doğrudan işaret eden göstergelere sahip olmayan kişiler için durum oldukça farklıdır. Bu kişiler belirli özellikleri nedeniyle itibarsızlaştırılabileceklerinin farkındadırlar ve bu kimliklerini açığa çıkarıp çıkarmayacakları görece onların elindedir. Türkiye bağlamında Kürt etnik kimliğinin; etnik göstergeleri aşikâr olanlar için damgalı, bu kimliği görünür olmayanlar için ise itibarsızlaştırılabilir bir kimlik özelliği gösterdiğini söyleyebiliriz.

SUMMARY

This study deals with perceptions of ethnic boundaries among Kurdish youth. Drawing on qualitative in-depth interviews with Kurdish youth in Bayraklı and Menemen districts in İzmir, it seeks to categorize their perceptions and accounts of stigma and discrimination in the urban context, particularly in educational settings, and analyze their destigmatization strategies.

The study first presents a historical account of the Kurdish issue in Turkey. It shows that the “Kurdish problem” has taken different forms since the foundation of the Turkish Republic. State policies have not recognized the Kurds as a distinct ethnic group for a long time. Forced migration displaced 1-3 million Kurds toward the periphery of big cities through the 1990s and made them visible in urban metropolitan areas, completely changing the discourses and politics regarding the recognition of this group.

Against this historical background, the study empirically unpacks how Kurdish youth living in İzmir perceive ethnic and social boundaries, stigmatization, and discrimination. It reveals that these youth often think that their ethnic identity is stigmatized, with Kurds being viewed as terrorists, politically separatists, and backward or uncultured. Relying mainly on the literature on social and ethnic boundaries, this study considers stigmatized groups as active agents in dealing with stigmas. Therefore, it further focuses on the destigmatization strategies of the respondents, revealing that Kurdish youth actively employ such strategies.

Our findings show that Kurdish youth experience firm ethnic boundaries in their daily life in both educational and urban contexts. It is also revealed that the destigmatization strategies of the respondents are strongly associated with their ethnic indicators and the available historical repertoire.

EKLER

EK 1: GÖRÜŞME YAPILAN ÖĞRENCİLERİN PROFİLİ

	Müstear İsim	Cinsiyet	Yaş	İlçe	Okul Türü	Kuşak	Kürtçe Bilgisi
1.	Mervan	Erkek	19	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
2.	Ayşe	Kadın	17	Menemen	Meslek Lisesi	1.5	Konuşabiliyor
3.	Cihan	Erkek	20	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
4.	Ferhat	Erkek	19	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
5.	Derya	Kadın	16	Bayraklı	Meslek Lisesi	1.5	Anlıyor
6.	Şahin	Erkek	18	Bayraklı	Meslek Lisesi	1	Konuşabiliyor
7.	Hatem	Erkek	17	Bayraklı	Anadolu Lisesi	2	Anlıyor
8.	Mert	Erkek	17	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
9.	Ekrem	Erkek	18	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Konuşabiliyor
10.	Muratcan	Erkek	17	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
11.	Onur	Erkek	19	Bayraklı	Meslek Lisesi	1.5	Konuşabiliyor
12.	İlyas	Erkek	18	Bayraklı	Meslek Lisesi	1	Konuşabiliyor
13.	Baran	Erkek	17	Menemen	Anadolu Lisesi	2	Anlıyor
14.	Zehra	Kadın	17	Menemen	Anadolu Lisesi	2	Anlıyor
15.	Berçem	Kadın	17	Menemen	Anadolu Lisesi	1.5	Anlıyor
16.	Yunus	Erkek	18	Bayraklı	Meslek Lisesi ek	1	Konuşabiliyor
17.	İbrahim	Erkek	18	Bayraklı	Anadolu Lisesi	1	Konuşabiliyor
18.	Fatma	Kadın	17	Menemen	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
19.	Serkan	Erkek	18	Bayraklı	Meslek Lisesi	1.5	Konuşabiliyor
20.	Ciwan	Erkek	16	Bayraklı	Anadolu Lisesi	1.5	Anlıyor
21.	Hamza	Erkek	18	Menemen	Anadolu Lisesi	2	Anlıyor
22.	Gamze	Kadın	18	Menemen	Meslek Lisesi	1.5	Anlıyor

23.	Fırat	Erkek	17	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Konuşabiliyor
24.	Meryem	Kadın	17	Menemen	Anadolu Lisesi	2	Konuşabiliyor
25.	Serhat	Erkek	19	Bayraklı	Meslek Lisesi	2	Anlıyor
26.	Eylem	Kadın	17	Menemen	Anadolu Lisesi	1.5	Konuşabiliyor
27.	Helin	Kadın	18	Menemen	Anadolu Lisesi	2	Anlıyor
28.	Kübra	Kadın	18	Menemen	Anadolu Lisesi	1.5	Anlıyor
29.	Gülciwan	Kadın	17	Menemen	Anadolu Lisesi	2	Konuşabiliyor

Not: Kuşak sütununda İzmir’de doğup büyüyenler 2 ile ilkokul öncesi İzmir’e göç edenler 1,5 ve ilkokul sonrası gelenler ise 1 ile gösterilmektedir. Öğrencilerin bir kısmı Kürtçe konuşabildiklerini diğerleri ise sadece anlayabildiklerini belirtmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Alba, R. (2005). Bright vs. blurred boundaries: Second-generation assimilation and exclusion in France, Germany, and the United States. *Ethnic and racial studies*, 28(1), 20–49.
- Aktürk, Ş. (2008). Türkiye Siyasetinde Etnik Harketler:1920-2007. *Doğu Batı*, 43–74.
- Alpman, P. S. (2016). *Esmem Yakalılar: Kent-Sınıf-Kimlik ve Kürt Emegi*. İletişim.
- Berg, B.L. (2004) *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 5th Edition, Pearson Education, Boston.
- Bursell, M. (2012). Name change and destigmatization among Middle Eastern immigrants in Sweden. *Ethnic and Racial Studies*, 35(3), 471–87.
- Brockett, G.D. (1998). Collective action and the Turkish revolution: Towards a framework for the social history of the Ataturk Era, 1923-38. *Middle Eastern Studies*, 34(4), 44–66.
- Carter, P.L. (2010). Race and cultural flexibility among students in different multiracial schools. *Teachers College Record*, 112(6), 1529–1574.
- Çelik, A. B. (2006). Batman İli Alan Araştırması Değerlendirmesi: Ülke İçinde Yerinden Edilmenin Sosyo-ekonomik Sonuçları ve Geri Dönüş Önündeki Engeller. Derya Demirler ve Mert Kayhan (Ed.), *Zorunlu Göç” ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası* içinde (s. 177–195). İstanbul: TESEV Yayınları.
- Çelik, A.B. (2014). Kürt Meselesi’ni Dönüştürmede Toplumsal Mutabakat İhtiyacı: Neden, Nasıl, Kimle? Çatışma Çözümleri ve Barış. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ergin, M. (2014). The racialization of Kurdish identity in Turkey. *Ethnic and Racial Studies*, 37(2), s. 322–41.
- Ersanlı, B. (2009). *İktidar ve Tarih: Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fenton, S. (2001). *Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür*. Nihat Şad (Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Fleming, C., Lamont, M., & Welburn, J.S. (2012). African Americans respond to stigmatization: the meanings and salience of confronting, deflecting conflict, educating the ignorant and 'managing the self'. *Ethnic and Racial Studies*, 35(3), 400–417.
- Gambetti, Z. ve Jongerden J. (2011). The spatial (re)production of the Kurdish issue: Multiple and contradicting trajectories-introduction". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 13(4), 375–88.
- Goffman, E. (2014). *Damga*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı ve N. Ağırnaslı (Çev.) Ankara, Heretik Yayıncılık.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) (2006) *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*. <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/tgyona/tgyona.htm>.
- Hughes, D., Rodriguez, J., Smith, E. P., Johnson, D. J., Stevenson, H. C., ve Spicer, P. (2006). Parents' ethnic-racial socialization practices: a review of research and directions for future study. *Developmental Psychology*, 42(5), 747.
- Kurban, D., ve Yeğen, M. (2012). *Adaletin kıyısında: 'Zorunlu' göç sonrasında devlet ve kürtler*. TESEV.
- Lamont, M. ve Molnár, V. (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual review of sociology*, 28(1), 167–195.
- Lamont, M. (2009). Responses to racism, health, and social inclusion as a dimension of successful societies. Peter A. Hall ve Michele Lamont (Ed.) *Successful Societies: How Institutions and Culture Affect Health* içinde. Cambridge University Press.
- Lamont, M. ve Mizrachi, N. (2012). Ordinary people doing extraordinary things: Responses to stigmatization in comparative perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 35(3), 365–81.

- Lamont, M., Pendergrass, S., ve Pachucki, M.C (2015). Symbolic Boundaries. James Wright (Ed.), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* içinde. Oxford: Elsevier.
- Lamont, M., Silva, G. M., Welburn, J., Guetzkow, J., Mizrachi, N., Herzog, H., ve Reis, E. (2016). *Getting respect: Responding to stigma and discrimination in the United States, Brazil, and Israel*. Princeton University Press.
- Lamont, M. (2018). Addressing recognition gaps: Destigmatization and the reduction of inequality. *American Sociological Review*, 83(3), 419–444.
- McDowall, D. (2004). *Modern Kürt Tarihi*. Neşener Domaniç (Çev.). İstanbul: Doruk Yayınları.
- Mayring, P. (2007). *Qualitative Inhaltsanalyse: Grundlagen und Techniken*. Weinheim [u.a.]: Beltz.
- Oral, I., ve McGivney, E. J. (2014). *Türkiye Eğitim Sisteminde Eşitlik ve Akademik Başarı*. Eğitim Reformu Girişimi Raporu. <http://www.egitimreformugirisimi.org/turkiye-egitim-sisteminde-esitlik-ve-akademik-basari>.
- Saraçoğlu, C. (2012). *Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taylor, C., (2010). *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Turgut, S. (2021). *Kürt Damgası Etnik Sınırlar ve Başa Çıkma Stratejileri*. İstanbul: İletişim.
- Ünder, H. (2021). “Atatürk İmgesinin Siyasal yaşamdaki Rolü”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm, C. 2*. İstanbul: İletişim.
- Üstel, F. (2008). *Makbul Vatandaşın Peşinde*. İstanbul: İletişim.
- Weiss, R.S. (1994). *Learning from strangers: The art and method of qualitative interview studies*. Free Press, Inc. New York.

Yeğen, M. (2009). *Devlet söyleminde Kürt sorunu*. İletişim Yayınları.

Zembylas, M. (2010). Racialization/ethnicization of school emotional spaces: The politics of resentment. *Race Ethnicity and Education*, 13(2), 253–70.

Yörük, E. (2012). Welfare provision as political containment: The politics of social assistance and the Kurdish conflict in Turkey. *Politics & Society*, 40(4), 517–47.

Zürcher, E. J. (2009). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Çev. Yasemin Saner. İstanbul: İletişim Yayınları.

SOCIAL CAPITAL REVISITED: CONCEPT AND MEASUREMENT

Hande HACİMAHMUTOĐLU¹

İlknur YÜKSEL-KAPTANOĐLU²

ABSTRACT

The concept of social capital implies to the benefit of social relations for individuals and community. The complicated structure of social capital led the theoreticians to see it from varying aspects and forms, and the researchers to measure it in many different ways. Examining the existing studies in the literature, it is understood that while measuring social capital, a definition of the aspects and the level of analysis appropriate to the social capital theory that is employed is necessary. In this context, the researcher has to decide the level of the research and the theory that lays behind the necessary assumptions for the study. It is essential to consider both structural and cognitive aspects of social capital for its measurement. Regarding the data sources that are utilized in the existing empirical studies, time-use surveys provide a broad scale information that enable to investigate the structural aspect of social capital-which might be observed via objective methods, but it is limited for the cognitive aspect- which might be better observed via subjective methods. Hence, concertededly utilised quantitative and qualitative methods would provide the broadest and convenient data and information about social capital.

Keywords: Social Capital, Social Relations, Social Ties, Time-Use Survey, Quantitative Analysis, Turkey.

---

¹ Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-9533-1811

² Doç., Dr., Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-5969-1238

SOSYAL SERMAYENİN YENİDEN GÖZDEN GEÇİRİLMESİ: KAVRAM VE ÖLÇÜMÜ

ÖZ

Sosyal sermaye kavramı sosyal ilişkilerin bireyler ve toplum açısından faydasına işaret etmektedir. Sosyal sermayenin karmaşık yapısı teorisyenlerin bu kavramı farklı yönlerden ve farklı şekillerde görmelerine ve araştırmacıların sosyal sermayeyi farklı yollardan ölçmelerine neden olmaktadır. Yazında mevcut çalışmalar incelendiğinde, sosyal sermayenin analiz düzeyinin ve boyutlarının benimsenen sosyal sermaye teorisine uygun olacak bir şekilde tanımlanmasının gerektiği anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, araştırmacının çalışmanın düzeyine ve çalışmada kullandığı varsayımların arkasında yatan teoriye karar vermesi gerekmektedir. Sosyal sermayenin ölçümünde hem yapısal hem de bilişsel boyutlarının dikkate alınması önemlidir. Mevcut ampirik çalışmalarda kullanılan veri kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, zaman kullanımı araştırmalarının, sosyal sermayenin yapısal boyutunu inceleme açısından çok geniş kapsamlı veri sunduğu görülmektedir. Ancak bu anketlerin sağladığı veri, sosyal sermayenin öznel yöntemlerle daha iyi gözlenebilen bilişsel boyutu açısından kısıtlıdır. Dolayısıyla uyumlu bir şekilde kullanılan niceliksel ve niteliksel yöntemler sosyal sermayeye ilişkin en geniş ve uygun veriyi ve bilgiyi sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Sosyal İlişkiler, Sosyal Bağlar, Zaman Kullanımı Araştırması, Nicel Analiz, Türkiye.

1. INTRODUCTION

In the simplest way, the social capital concept can be defined as the relations among individuals. In a more complex way, it is the effects of these relations regarding the quality of information that is provided through these relations to facilitate actions of individuals. Nevertheless, in literature, it has been referred as a blurred concept that is difficult to be specified via crystal-clear definitions.

The concept of social capital has been discussed in many disciplines and the efforts to measure has enriched the discussions. Being a controversial subject among the theoreticians, social capital is measured by different means depending on the inclination of the researcher towards how to define social capital, within theory kind (e.g. sociological, developmental; collective, private; relational, owned etc.); having which forms and aspects (bond, bridge, link; structural, cognitive) and standing level (individual, societal, national; micro, meso, macro).

In order to study social capital concept, one needs to decide the level of the research and the theory that lays behind the necessary assumptions for the study. Social capital concept can be examined by looking through individual (Coleman, 1988; Bourdieu, 1986), community or national level (Putnam, 2000), assuming social capital being a private (Bourdieu, 1986) or a collective good (Coleman, 1988; Putnam, 2000), describing its forms as bonding, bridging and/or linking, defining it as networks, norms and trust, or simplify its definition and take only the social networks into consideration. These all depend on the aim of the researcher.

This study is part of a PhD thesis on social survey methodology, which aims to explore social capital in Turkey via a mixed-methods research with a gender sensitive point of view. In this context, the aim of this manuscript is to review the social capital concept and the indicators that are used to measure, and to identify the information and data source which is suitable for a measurement study at individual level social capital in Turkey. With this regard, this study compiles both the seminal theoretical and the empirical studies in the literature and presents them starting from the early

theoreticians the social capital concept is revisited, afterwards scrutinizes the measurement studies, and in the aftermaths summarizes the significant points of these studies.

2. SOCIAL CAPITAL CONCEPT

Social capital concept is elaborated in the studies from various disciplines, such as sociology, economics, political science, education, psychology etc., which focus on the different aspects of social capital. Within this context, a highly complex concept is constituted.

The theoretical background of the social capital is found in the seminal theories such as Marx's 'class consciousness' theory, Durkheim's 'social integration and the sanctioning capacity of group rituals' theory, and Mill's argument on the 'value of connections between persons from dissimilar to themselves being significant sources of progress'. These theories laid the stones in the literature for the way through the social capital concept. And Tocqueville put forth the strength of civil associations in his widely known study, and without using the name of social capital he caused a significant impact on the development of the concept (Tocqueville, 1835; Putnam, 2000; Prakash, 2002).

The deployment of the concept in the early studies was complicated. There were studies that used the name 'social capital' for different concepts, such as race (Weatherly, 1910), labour force (Austin, 1918 quoted in Gabrielson, 2006), and stocks of physical capital (Marshall (1890) and Hicks (1942) quoted in Farr, 2004; Woolcock, 1998). In the early 1900s, Dewey (1915) and Hanifan (1916) used the term as it is understood today in their studies, both of which were in the area of education.

Social concepts generally have common constraints, such as having numerous ways of being defined and measurement methods, since the way theoreticians describe and researchers measure a social concept depends on the angle from where they look. Similarly, the complexity of the social capital concept led the theoreticians to elaborate from different point of views. Bourdieu sees social capital as a class issue and a private good, that the owner is expected to be a member of a certain class (Bourdieu, 1986; Ihlen, 2005; Eşki, 2009). Coleman puts that social capital is a kind of a public good that each person might benefit (Coleman, 1988; Eşki, 2009). While Bourdieu, Coleman, Portes and Lin, approach

to social capital on the basis of an individual point of view, Putnam defines social capital as an asset for society possesses, and takes the term as a feature of communities, of which members of that community (individuals) contribute to and use (Bourdieu, 1986; Coleman, 1988; Portes, 1998; Lin, 1999; Putnam, 2000) On the other hand, Lin puts that social capital can be utilized by both individual and community (Lin, 1999). Additionally, Coleman, Portes and Lin emphasized that social capital is a relational asset, which means that a person must be related to others in order to possess social capital, and to benefit the advantage (Coleman, 1988; Portes, 1998; Lin, 1999).

The complexity of social capital concept prompted it to be elaborated in the studies related to civic associations, community actions, development economics and alike. In the mid-1960s, Olson put forth a theory of groups and public goods referring to the importance of networks (Olson, 1965). Although Olson did not used the name of the term, his study made a contribution on the rise of social capital concept. Especially, his theory made an impact on the establishment of an initiative within the World Bank with the name of ‘Social Capital Initiative’ in the late 1990s, which was dedicated to the studies of many theoreticians’ in late 1990s and early 2000s (Collier, 1998; Dasgupta, 2000; Serageldin & Grootaert, 2000; Woolcock & Narayan, 2000; Grootaert & van Bastelaer, 2001 and 2002). Regarding the social capital discourse within the area of development economics social capital was found effective against poverty and vulnerability (Woolcock & Narayan, 2000).

Similarly, Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) has been highly interested in the social capital concept, since the late 1990s (Healy et.al., 2001; Keeley & OECD, 2007; Boarini et.al., 2014). Hence, OECD placed a great importance on social capital for the well-beings of nations and includes social capital in its measurements (OECD, 2011; 2013; 2015; 2017; 2020). In this regard, besides many studies, OECD has been publishing ‘How’s Life’ report every two years which is based on ‘four resources for future well-being’ one of which is ‘social capital’.

In the Turkish literature, the academic studies on social capital are mainly in the areas of business administration, economics, education, sociology and political sciences. In the area of economics, the focus is mainly on its relation to economic growth, or economic development (Basut, 2020; Bahtiyar,

2017; Halıcı-Tülüce, 2013; Özcan, 2011). There are also studies on the impact of social capital on rural development (Keleş, 2014), and poverty (Tatlı, 2013a). In the area of sociology, the studies focus on urban-rural relations, gender, migration, and social media by Aydemir, Sümer, Baş, and Babacan (Aydemir, 2011; Babacan, 2012; Baş, 2018; Sümer, 2019). In the area of business administration, the relation between social capital and organizational behaviour, leadership, entrepreneurship is at the forefront of research subjects in the studies of Düzgün, Söylemez, and Çıpa (Düzgün, 2018; Söylemez & Tolon, 2019; Çıpa, 2020).

The Forms and Aspects of Social Capital

Previously, the terms that have been used to define the difference between the various forms of social capital were generally ‘dense networks’, ‘intensive relationships’, ‘closure of the social relations’, ‘weak ties’, and ‘outer community relations’. Coleman emphasized the benefit of closure of the social relations, while Burt urged the importance of weaker ties (Coleman, 1988; Burt, 1997).

The diversifying views of the theoreticians on social capital paved the way for the idea that ‘the effects of social capital vary according to its types’, and the types of social capital started to become prevalently discussed within the literature. Putnam emphasized ‘bonding’ and ‘bridging’ social capital while explaining the changing form of social capital (Putnam, 2000). Woolcock and followingly the World Bank added ‘linking social capital’ into the literature as the third form of social capital (Woolcock, 2000; World Bank, 2000). Bonding and bridging forms of social capital are related to the ties between either individuals, communities or institutions, while linking social capital is defined as involving a kind of power relation between the individual/community and formal organisations, such as banks, insurance companies, and alike. The importance of this diversification among different forms of social capital is that, the impact of each form of social capital on the life of an individual, a community and a society would vary, since each form would contribute to these spheres in different ways (Warren et.al., 2001). However, the classification related to the forms of social capital is also complicated. The terms that describe the form of social capital are related to the formality (informal-formal) and strength (strong-weak) of a relation. Among different studies the conception of these forms might differ. For

instance, taking into consideration Granovetter's 'strong and weak ties' which are redolent of bonding and bridging social capital respectively. Hodgkin and Putnam define bonding social capital via family and close friendship relations, while Warren and his colleagues define bonding social capital as 'within-community relations', such as the relations that church, school, etc., forges (Granovetter, 1973; Putnam, 2000; Warren et.al., 2001; Hodgkin, 2008).

Regarding the aspects of social capital, Krishna and Uphoff define networks as the structural aspect of social capital, and trust and norms as the cognitive aspect, stating that the structural aspect of social capital "facilitates mutually beneficial collective action through established roles and social networks supplemented by rules, procedures and precedents, while the [cognitive aspect] predisposes people toward mutually beneficial collective action on the basis of shared norms, values, attitudes and beliefs" (Krishna & Uphoff, 1999, s. 7). This classification is embraced by other researchers, since it is prevalently utilized in the literature (Grootaert et.al., 2004).

Critiques to the Social Capital Concept

Most of the critiques of the concept mainly focus on the vagueness of the term and its measurement problems. Asserting the three aspects of the 'capital', which are 'extension in time', 'deliberate sacrifice in the present for future benefit', and 'alienability'. Arrow urges abandonment of social capital term, since it fails to embody the third aspect of the capital concept (Arrow, 2000). Solow argues about its immeasurable character, which is unlike physical -even human- capital, stating that "where the numbers would come from" (Solow, 2000, p. 7). Durlauf emphasizes its "vague definitions, poorly measured data, absence of appropriate exchangeability conditions, and lack of information necessary to make identification claims plausible" (Durlauf, 2002, p. 474). He also criticizes the disarray situation of assumed causes of social capital, which omit other factors in the empirical analysis related to measurement of social capital, and points that rather than being causal variables the variables that are employed are "choice variables" and "subject to constraints" (Durlauf, 1999, p. 3). Moreover, he adds that the direction of causality of social capital has not been cleared (Durlauf, 1999). Fine criticizes social capital for being an oxymoron and chaotic, and not being appropriate to be used together with the

concept of 'capital' (Fine, 2010). He puts that the use of various indirect indicators such as crime rates, blood donation etc. (indicators other than social networks, trust and social norms that are generally defined as the direct indicators of social capital) paved way to a considerable confusion about the meaning of social capital as well as "the relationship between social capital and its outcomes" (Fine, 2001 quoted in Sabatini, 2009, p. 432).

Lin states that limited studies focus on the inequalities, and Addis and Joxhe mention that gender is not explicitly taken into consideration in the social capital literature (Lin, 1999; Addis & Joxhe, 2016). There are studies related to the effect of social capital on entrepreneurship of women (Aaltio et.al., 2008; Byoun, 2013; Vosta & Jalilvand, 2014; Toprakçı-Alp & Aksoy, 2019). A number of studies are related to the social capital of specific women groups, and some studies discuss activity and network differences between men and women (Beyer, 2003; Lowndes, 2000; Addis & Joxhe, 2016). Significant points of these studies are found as, women are generally part of networks based on kinship, child-care and/or friendship, while men are generally part of non-kin and colleague networks (Lin, 1999; Lowndes, 2000; Addis & Joxhe, 2016); women who become part of non-kin networks are found to be more successful in working life (Byoun, 2013; Lin, 1999). However, the discomfort with data and measurement of the empirical researches on social capital is also valid for the studies that capture social capital from a gender point of view (Hodgkin, 2008).

The studies, which encompass gender in the social capital concept, raised different views on this issue. On one side, there are the ones who favour social capital on behalf of women, as a progressive concept (Addis & Joxhe, 2016; Toprakçı-Alp & Aksoy, 2019; Vosta & Jalilvand, 2014; Byoun, 2013). On the other side there are studies which assume social capital as reinforcing gender inequality by paving the way to gender-based hierarchies to continue in the family and in the community (Molyneux, 2002; Mayoux (2001) quoted in van Staveren, 2002). And yet there is an idea which was revealed by Putnam, that asserts women's participation into labour market as one of the factors that led the decrease in the social capital of the community, and some others adopt the idea (Putnam, 2000; Cicel & Heath (2001) quoted in van Staveren, 2002).

3. MEASURING SOCIAL CAPITAL³

Social capital is found as an “elusive concept” to be understood empirically (Stone & Hughes 2002a, p. 1), and this prompts the measurement of the concept highly controversial (Durlauf, 2002; Fine, 2010). However, as Schuller puts it, the question is not “whether ... something is measurable or not”, but to what extent, under what conditions and at what cost is it measurable (Schuller, 2001, p. 21).

While there are numerous studies that examine a single aspect of social capital (either structural or cognitive), the multidimensional structure of social capital led some other researchers to an effort to comprehend via composite measures, specifically via building a composite index. (See Annex 1)

The empirical studies on social capital grow during the late 1990s and 2000s. During this period individual country studies and the studies of the World Bank (Grootaert & van Bastelaer, 2002; Grootaert et. al., 2004) are the most prominent ones. Individual studies mostly concentrate on the studies in USA, Australia and Canada (Brehm & Rahn, 1997; Paxton, 1999; Hall, 1999; Putnam, 2000; Glaeser et.al., 2001; Narayan & Cassidy, 2001; Costa & Khan, 2002; Stone & Hughes, 2002a). In this period there are also a number of cross-country studies which focus on the selected countries (Knack & Keefer, 1997; Beugelsdijk & van Schaik, 2005). A number of the studies aim to present a tool for social capital measurement (Narayan & Cassidy, 2001; Grootaert & van Bastelaer, 2002; Grootaert et.al., 2004; Bullen & Onyx, 2005; Nyhan-Jones & Woolcock, 2007), of which some present this tool for the developing or the low-income countries (Grootaert & van Bastelaer, 2002; Grootaert et.al., 2004; Nyhan-Jones & Woolcock, 2007). The interest in the literature paved way for the government and international organisations to become interested in the social capital concept, such as National Bureau of Economic Research and Congress Joint Economic Committee in the USA (Hamilton et.al. 2016; US Congress Joint Economic Committee, 2018), Office for National Statistics in the UK (Ruston, 2003; Office for

---

³ The details of the selected empirical studies that are elaborated under this title are presented in Annex 1.

National Statistics, 2020), Australian Institute of Family Studies (Stone & Hughes, 2002a), as well as OECD and the World Economic Forum.

While measuring social capital, it is substantial to both examine the existing relationships and understand the structure of those relationships. In this regard, although not as prevalent as quantitative studies, there are several studies, which employ mixed-methods to measure social capital with an integrated view, such as Grootaert and van Bastelaer, Nyhan-Jones and Woolcock, and Hodgkin (Grootaert & van Bastelaer, 2002; Nyhan-Jones & Woolcock, 2007; Hodgkin, 2008).

Regarding the social capital measurement studies for Turkey, several studies analyse social capital across Turkey (Eşki-Uğuz et.al., 2011; Kızılkaya, 2017; Öztopçu, 2018); several studies analyse among countries (Akın & Aytun, 2014; Vergil & Bahtiyar, 2017; Karagül & Dünder, 2006). A considerable number of studies focus on certain regions or cities of Turkey (Ardahan, 2012; Tatlı, 2013a and 2013b; Çalışkan et.al., 2014; Keleş, 2014; Keleş et.al., 2015; Erbaşı, 2015; Özpınar et.al., 2016; Türkseven & Kutlar, 2019; Şentuna & Çakı, 2020); and some studies focus on certain population groups (Ardahan & Ezici, 2014; Uçar, 2016; Özdemir, 2008; Kartal et.al., 2017; Baş, 2018; Polatcan, 2018; Seki, 2019; Kuştepli et.al., 2019; Paksoy & Gül, 2019) (See Annex 2). Several studies measure social capital via a composite index (Uçar, 2016; Ardahan, 2012; Tatlı, 2013a and 2013b; Ardahan & Ezici, 2014; Çalışkan et.al., 2014; Erbaşı, 2015; Kızılkaya, 2017; Öztopçu, 2018; Polatcan, 2018; Paksoy & Gül, 2019; Şentuna & Çakı, 2020). Most of the studies investigate social capital from the perspective of trust. However, to the extent known, there is not an across country study which both takes into account the three dimensions of social capital, namely networks, trust, and norms, and utilises quantitative and qualitative analysis together.

Empirical Studies with Single Aspect of Social Capital

The prominent studies that examine a single aspect of social capital are the studies of Knack and Keefer, Glaeser and his colleagues, Costa and Khan, Patulny, Xue, Christoforou, Weaver and his colleagues, Addis and Joxhe, and Hamilton and his colleagues (Knack & Keefer, 1997; Glaeser et.al., 2001; Costa & Khan, 2002; Patulny, 2003; Xue, 2008; Christoforou, 2011; Weaver et.al., 2013; Addis

& Joxhe, 2016; Hamilton et.al., 2016). Among these single-aspect studies, Glaeser and his colleagues, Christoforou, and Addis and Joxhe take into consideration a single indicator that is ‘group/organisational membership’, excluding Hamilton and his colleagues which take ‘trust’ into consideration.

Knack and Keefer use ‘trust’ and ‘norms of civic cooperation’ as the indicators, and analyse the relation between these indicators and economic activity (Knack & Keefer, 1997). They also analyse the relation between groups and trust as well as civic cooperation, and found that groups that have distributional goals (such as trade unions and professional associations) are associated with trust and civic cooperation, while groups that don’t have distributional goals (such as education, arts, music, cultural activity groups) have no effect on trust and have negative effect on civic cooperation. However, they emphasise the lack of their data which “do not permit ... to convincingly distinguish between socially efficient and inefficient memberships and activities” (Knack & Keefer, 1997, p. 1274). However, the framework of their study that limits the concept of social capital to cognitive aspect, leads to a restricted analysis. Hence, taking into account the findings of Knack and Keefer it might be inferred that group membership is not a sufficient indicator by itself, it is needed to be assessed together with the quality of these memberships, and network issue should be considered in a broader extent, involving many sorts of social relations that reflects activities with others, not limiting to memberships in groups.

Having a different point of view, Glaeser and his colleagues examine “the social capital investment decision of individuals”, employing an economic approach that “the traditional models of investment in human and physical capital” have employed (Glaeser et al, 2001, p. 5). With this point of view, they define social capital as a trait of an individual, which facilitates the market and non-market benefits that an individual obtains, and researches at the individual level. They use ‘organisation membership’ as the indicator of social capital, and analyse the formation of social capital using a model of ‘optimal individual investment decisions’. They find that the relationship between social capital investment and age has an invert -U shape, social capital investment declines with expected mobility, and social capital investment is higher among people who have occupations with greater returns to social skills, who are homeowners, live closer to each other, and who invest in human capital.

Christoforou explores the relation between the individual and the aggregate factors of social capital in the selected European countries (Christoforou, 2011). Christoforou employs ‘group membership’, both formal and informal group membership, as the indicator of social capital, and she uses it as an index value. Regarding the individual aspect, Christoforou finds that having higher levels of education and income, and being male increases the probability of group membership, but age does not have a common trend on group membership. Regarding the aggregate aspect, Christoforou finds that among the socio-economic indicators ‘per capita GDP’ has a positive impact on the probability of group membership, while ‘income inequality’ and ‘unemployment rate’ have a negative impact; and among the socio-political indicators ‘social trust’, ‘trust in political institutions’ and ‘corruption’ have positive impact, while ‘violation of political rights’ has a negative impact on group membership. The methodology of utilizing the ‘trust’, ‘trust in political institutions’, ‘corruption’ and ‘violation of political and civic rights’ as the independent variables for the analysis seems arguable, since these indicators are defined for trust and norms aspects of social capital in the relevant literature, and in this regard it might be better to take them into consideration among the dependent variables.

Similar to the approach of Glaeser and his colleagues, Addis and Joxhe investigate how the accumulation of social capital differs according to sex and age. Employing the data of Italian Multiscopo Survey and comparing the social capital stock of two years, 1997 and 2011, they seek to find the changes in the social capital stock between these two years (Glaeser et.al., 2001; Addis & Joxhe, 2016). They use ‘organisation membership’ as a stock indicator for social capital, asserting that organisation membership refers to ‘linking social capital’, which they also define as ‘weak-ties’. They find that women’s social capital investment continuously declines after the age of 18, which is always under the social capital investment of men, that increases up to the age of 45 and starts to decline after 45, and the gender gap narrows approximately 10 percent from 1997 to 2011. While the findings of Addis and Joxhe is significant in terms of revealing the gender difference in social capital, the scope of social capital they defined has some constraints. First of all, linking social capital, which is accepted in the literature as the relation between the more powerful and the less powerful, might also exist within business relations.

Second, weak-ties cannot be induced to organisation membership, since it might also be realised within other type of relationships. Third, organisation membership might also involve strong ties, which might be defined as bonding social capital. Within this context, it will not be the best possible option to define organisation membership with only linking social capital, and limit it into weak-ties.

Hamilton and his colleagues search the share of social capital within the production of wealth, and utilise ‘trust’ as the primary element of social capital (Hamilton et.al., 2016). Employing the data of the Gallup World Poll, European Social Survey and the World Values Survey, they find that for the selected countries, social capital has the second highest share in the production of wealth among the four types of capital (physical, natural, human and social capital).

Kızılkaya analyses the relation between social capital and economic growth, accepting ‘economic trust’ as the main element of social capital (Kızılkaya, 2017). In this context, Kızılkaya employs ‘contract viability’, ‘law and order’, ‘economic risk assessment’, ‘financial risk assessment’, ‘political risk assessment’, ‘democratic accountability’, ‘government stability’ and ‘legislative power’ as the indicators for the economic trust and calculate a social capital index using the data related to these indicators. The main finding of Kızılkaya’s study is that social capital has a significant effect on economic growth. On the other hand, regarding the indicators that have been employed, it is seen that the social capital that is analysed in this study is related to economic, financial and political relations, however the social relations have not been included.

Vergil and Bahtiyar analyse the relation between social capital and economic growth within a model, which involves physical capital, human capital and trade openness for 28 EU countries and Turkey between 1980 and 2014 (Vergil & Bahtiyar, 2017). The indicator for social capital is defined as generalised trust, and the indicators for physical capital, human capital, trade openness and economic growth are defined as physical capital stock, education expenditure per capita, ratio of export to GDP and GDP per capita respectively. They find that social capital significantly and positively affects economic growth just as the other dependent indicators do.

Karagül and Dünder examine the relationship between social capital and human development (Human Development Index), competitiveness (competitiveness level), justice (justice level) and income distribution (Gini coefficient) (Karagül & Dünder, 2006). The aim of the study is to find how the other variables affect social capital, so social capital is determined as the dependent variable in this study. They define social capital as the generalised trust, and find significant relations between each independent variable and generalized trust.

Empirical Studies with Two Aspects of Social Capital

Asserting the lack of ‘a link between theory and measurement’ in the existing empirical studies which led them to employ improper indicators for measurement, such as voting, Paxton puts that the studies which rely on a single indicator is against the multidimensional structure of social capital, hindering the identification of fatal indicator usage, and in her empirical study she accepts social capital involving two components: (1) Objective ties which indicates associations between individuals, (2) Subjective ties which indicate the characteristics of the ties as being “reciprocal, trusting, and involving positive emotion” (Paxton, 1999, p. 93). She finds that while the overall level of trust declines within the time period, level of associations does not decline. Paxton asserts that individual and group-level social capital are linked, stating that “the social capital in a [certain] community could have benefited any individual member” leading to individual-level good, while the same group could have “positive impact on all their members” for collective problems leading to group-level good (Paxton, 1999, p. 94). In this sense “[t]he goods produced by social capital can occur at different levels of the social structure” (Paxton, 1999, p. 93). For instance, when “a mother asks a friend to baby-sit rather than hiring a baby-sitter ... social capital is an individual, private good can be used for economic gain or another private outcome” (Paxton, 1999, p. 94). This assertion of Paxton is an advancement within the argument of social capital being either a public or a private good, since it points to circumstantiality of the situation. Therefore, considering social capital as a private or a public good would depend on the level of analysis, whether it is micro (individual), or meso (community) and macro (national).

Costa and Kahn investigate the trends in social capital in the United States between 1952 and 1998, in order to understand the situation of social capital, as well as whether it has been decreasing as dramatically as Putnam asserts (Costa & Kahn, 2002; Putnam, 2000). With this aim, they analyse social capital ‘within the home’, involving ‘entertaining and visits with friends, relatives and neighbours, and ‘outside the home (or ‘within the community’), involving ‘volunteering’ and ‘membership in organisations’. In addition, they examine whether the particular trend changes for men and women, and for those who are college educated and non-college educated, emphasising these two groups supply many of the volunteer workers (Freeman, 1997 quoted in Costa & Kahn, 2002, p. 2). Furthermore, they seek to find the effect of income, race, and ethnic heterogeneity within communities. They utilise ten different data sets, three of which are time-use studies. The variables they employ are related to membership, volunteering and relations with family and friends, as well as the duration and frequency of interactions. They spot a decline in both types of social capital with different paces. While the decline in ‘within home social capital’ is dramatic, the decline in ‘outside home social capital’ is moderate. Looking at the situation between the two sexes, they reveal that the decline in women experienced in both types of social capital is higher than men, and between the two types of social capital ‘within home social capital’ declines more, a trend which is explained by Costa and Kahn as a result of ‘greater labour force attachment’. They also find that the decline in the ‘outside the home social capital’ is related with increasing income inequality, ethnic heterogeneity and the decline in the women’s social capital’.

Eşki-Uğuz and her colleagues examine social capital employing the data of a survey which was conducted under a project named “A Field Study on Determining Turkey’s Social Capital Stock and Social Capital Profile of the Society” which is supported by the Scientific and Technological Research Council of Turkey (Eşki-Uğuz et. al., 2011). The universe of the survey is the population aged 18 and over, sampling frame is voter records and the sampling size is 1600 individuals. They investigate social capital through the aspects of “attitude towards civil life and civil values”, “trust and sense of security”, “social tolerance”, “network characteristics” and “neighbourhood relationships”. The findings are evaluated based on the answers to the questions under each aspect. In this context, analysis is limited to

the evaluation of each answer individually, and the relation between these aspects emphasised narratively rather than empirically. Thus, the study provides an outlook for social capital in Turkey.

The OECD ‘How’s Life?’ studies have gradually developed the method of measurement of social capital in each report between 2011 and 2020. Within the scope of these reports, social capital is accepted to be effective on both current and future well-being as being one of the four types of capital, which form ‘capital stock’. However, the study has a significant constraint, as it is aimed to cover the data of OECD countries, which is quite difficult to gather with the same standards. In this regard, social capital is defined as one of the dimensions of future well-being and the data used to capture social capital is related to ‘trust’, ‘cooperative norms’ and ‘volunteering’.

Index Studies

Although criticized by some researchers, index usage for social capital measurement is prominent, especially among the studies, which assert the importance of social capital on the economic and social life (Putnam et.al., 1993; Putnam, 2000; Putnam, 2001; Beugelsdijk & van Schaik, 2005; van Beuningen & Schmeets, 2013; US Congress Joint Economic Committee, 2018; Legatum Institute, 2007-2020). However, some researchers who criticise index usage for social capital measurement partially disagree with index building. For instance, Grootaert and van Bastelaer construct a social capital index to show why index building is not suitable for social capital measurement, and conclude that although index usage is not appropriate for their study, multivariate index (which is a kind of composite index) building is correlated with the interaction of the indicators employed, and justify the usage of a multiplicative index if the effects of the indicators are thought to interact (Grootaert & van Bastelaer, 2002).

One of the seminal studies, which involve social capital index belongs to Putnam. By employing the data for informal networks and data related to altruism in addition to the data of formal club membership, Putnam computes a social capital index, a single measure for social capital (Putnam, 2000). Besides, Putnam used the data for a number of lawyers per 10.000 employees and data related to crime as proxy, to examine the negative sides of the trend in social capital. Putnam finds that the level of informal networks, number of formal club membership and voluntary activities have been in a decline

since 1965, while number of lawyers have been doubled. Putnam also finds that in various states where social capital index level is lower, crime rates are higher. Putnam translates this as a “massive transformation of social bonds in America” (Putnam, 2001, p. 48).

Referring to the multidimensionality of the social capital concept, and questioning the validity of a single index to measure social capital, Stone and Hughes present an extensive study on this issue (Stone & Hughes, 2002a). Among the problems of the existing empirical studies on social capital, they mention using ‘the single item/index method’ and ‘not recognising the variability social capital among network types and social scales’, and they point to the importance of quality and structure of social capital. Their empirical study puts a significant effort to examine a proper way to measure social capital. They measure social capital in different network types and social scales, namely ‘informal realm’, ‘generalised realm’, and ‘institutional realm’. As the output of their analysis, the items they employed are “grouped into several principal components” rather than a “cohesive measure”, and they assert that rather than using a single index to measure social capital, a composite measure of key dimensions of social capital is much more reliable (Stone & Hughes, 2002a, p. 22). They also find that the different “types of relationships people have in different spheres of their lives” is important “to understand the complexity of social capital” (Stone & Hughes, 2002a, p. 26). Although they determine the single item approach as faulty and failing to recognise the multidimensionality of social capital, and the index approach as “prevent[ing] analysis of how the various parts of the concept interact” (Stone & Hughes, 2002a, p. 18). They mention that some elements of social capital, such as norms of trust and reciprocity, can “be grouped to represent overall dimensions of social capital” (Stone & Hughes, 2002a, p. 23). And they emphasise that distinguishing the dimensions of social capital may not be important, due to the context of the research.

Beugelsdijk and van Schaik explore the relationship between economic success and social capital, in the 54 regions of 7 Western European countries, namely Italy, France, Germany, Spain, the Netherlands, Belgium and the United Kingdom, via constructing a social capital index (Beugelsdijk & van Schaik, 2005). They use ‘trust’, ‘passive group membership’ and ‘active group membership (doing

voluntary work for certain group)' in their index, and find that while there are noteworthy differences in the social capital index levels among the 54 regions, there are also "a positive and significant relationship between social capital and economic performance" in the mentioned regions (Beugelsdijk & van Schaik, 2005, p. 19).

The Social Capital Index that is calculated by the Legatum Institute is prominent due to its usage among the sub-indices of the 'Global Competitiveness Index', which is announced by the World Economic Forum. Legatum Institute announces 'Prosperity Index' aiming to measure the national prosperity of countries examining the indicators related to institutional, economic, and social wellbeing of these countries, and 'Social Capital Index' is one of the eight sub-indices of this index. The variables that have been used in the calculations were changed within time. In the 2007 Report the relevant sub-index was named as 'Community Life' and social capital was associated with 'trust', in the 2008 Report the associated indicators involved volunteering, donation, membership, and trust. In the 2009 Report the name of the sub-index changed with 'Social Capital Index'; in the 2010 Report two areas were defined under social capital sub-index, as 'social cohesion and engagement' and 'community and family networks'; finally in the 2019 Report the social capital sub-index involved five areas, 'personal and family relationships', 'social networks', 'interpersonal trust', 'institutional trust', and 'civic and social participation', under which 17 indicators take place in total. The change in the way social capital examined and the extension in the number of indicators employed implies an ongoing change in the perception of social capital within time. In this regard, as it was mentioned in many studies, social capital is still a progressive concept.

Öztopçu investigates the relationship between social capital and regional development (Öztopçu, 2018). In order to find this relationship, first of all, Öztopçu constructs social capital index of the 26 NUTS 2 regions, using divorce rate, higher education graduation rate, voter turnout, migration rate, suicide rate and number of theatres. Afterwards, Öztopçu searches for a significant relation between the Social Capital Index and Socio-Economic Development Index values (which was formerly calculated by the Ministry of Development) of the regions. Öztopçu finds a significant relation between social

capital and socio-economic development. Although the six indicators employed for social capital index calculation might have an indirect relation with social capital, they also have a direct relation with social development which has also impact on economic development, especially higher education rate and migration rate. Whereas the major characteristics of social capital such as networks, group membership, volunteering or trust is not involved in this social capital index, which is thought to be a significant shortcoming.

Akın and Aytun study the direction of the causality relation between unemployment rate and social capital in 41 countries, in which Turkey is not included, for the period of 1981-2012 (Akın & Aytun, 2014). They recognize linking social capital, as the form of social capital, which is effective on job finding, compared to the other two forms of social capital, bonding and bridging, assuming that these two forms of social capital might lead to high clientelism and negative externalities. They accept linking social capital formed through effective communication between individuals, thus define land phone, cell phone and internet use as the indicators of linking social capital, and using communication data, they build an index, as the indicator for social capital. They find a relationship between unemployment rate and social capital, of which the direction is from social capital towards unemployment rate. However, generalizing bonding and bridging social capital as leading clientelism and negative externalities, and thus omitting networks, trust and norms from the analysis and would lead to imperfect analysis.

Measurement Tool Studies

With their empirical study, Narayan and Cassidy provide “a set of statistically validated survey questions for measuring social capital in developing communities”, and use this questionnaire in the surveys they conducted in Ghana and Uganda (Narayan & Cassidy, 2001, p. 61). They define the determinants, dimensions and outcomes of social capital prior to their empirical work, afterwards check their relevance and relation, and re-define them. They conclude communication and empowerment as the determinants; government competence, government honesty and corruption, quality of government, peace and safety, and political engagement as the outcomes; and characteristics, generalized norms, trust, togetherness (how well people get along), everyday sociability, neighbourhood connections and

volunteerism as the dimensions of social capital. A significant finding of this study is that ‘general trust’ and ‘trust in institutions’ measure different constructs. Taking this into consideration, it might be said that it will not be proper to use these two indicators interchangeably. Hence such constraints might also appear with a much closer look on the indicators, and this led us to the use of appropriate indicators for the certain design of the empirical study. More clearly, while using a certain indicator in lieu of some other indicators because of non-existence, it should be born in mind that, that a certain indicator might not be the proxy of the other.

The study of Grootaert and his colleagues present a questionnaire, the Social Capital Integrated Questionnaire (SC-IQ), to be applied in the developing countries to measure social capital (Grootaert et.al., 2004). The survey focuses on the measurement of social capital at the individual level, and involves six sections which reflect the dimensions of social capital: ‘group membership and networks’, ‘trust’ and ‘norms’, ‘collective action and cooperation’, ‘information and communication’, ‘social cohesion and inclusion’, and ‘empowerment and political action’. While Grootaert and his colleagues present a framework for social capital measurement, the indicators that will be used to measure social capital in a specific community and the method that will be used for the analysis are left to the researcher who would employ SC-IQ. On the other hand, emphasising the constraints of quantitative measurement of social capital, they state that “the process of creation (and destruction) of social capital will be understood better by means of a variety of qualitative in-depth studies” (Grootaert et. al., 2004, p. 17).

Bullen and Onyx conduct a survey to measure social capital (Social Capital Questionnaire-SCQ) in five communities of New South Wales, Australia, and present a measurement tool with a guide for the future practitioners (Bullen & Onyx, 2005). The aim of the study is to ‘identify a good set of questions ... [to measure] social capital’ in order to identify the attitudes, behaviour and knowledge that are related to social capital, the elements of social capital, and whether social capital is correlated with gender and other demographic variables (Bullen & Onyx, 2005, p. 13). In general, the questions are related to ‘relations with friends, neighbours and local community organisations’, ‘attitudes’, and ‘behaviours’. Using factor analysis, the underlying dimensions of social capital are investigated and the

eight elements for social capital are found as 'participation in local community', 'proactivity in a social context', 'feelings of trust and safety', 'neighbourhood connections', 'tolerance of diversity', 'value of life' and 'work connections', while the questions related to 'government', 'opposing to a generalised reciprocity', and 'isolation from or opposing to the social context', are found irrelevant to social capital.

McAloney and her colleagues implement the questionnaire that Bullen and Onyx developed, the SCQ, in the Northern Ireland (McAloney et.al., 2011; Bullen & Onyx, 2005). They include an additional dimension to the SCQ and exclude some of the indicators. And they conclude that "variations in the factor structure of the SCQ suggest that social capital may be structured differently in different cultures, and highlights the need to develop measures specific to the country or culture of interest" (McAloney et.al., 2011, p. 113).

Mixed-Methods Studies

The study of Grootaert and van Bastelaer present an integrated measurement tool for social capital, which involves both quantitative and qualitative measures, namely 'Social Capital Assessment Tool' (SOCAT) (Grootaert & van Bastelaer, 2002). The key objective is "to contribute to the understanding of how community, household, and organization-level measures of social capital interact with other development indicators [(such as poverty, education, health, infrastructure, crime and violence)] and thus to assess whether social capital contributes to or erodes economic and social development" (Grootaert & van Bastelaer, 2002, p. 24). With this in mind, measurement of social capital is seen as a supplementary to measurement of the effect of certain development projects/activities that are conducted within a community, and it takes into consideration both structural and cognitive aspects of social capital. SOCAT consists of three sequential sections: community profiles, household survey and organizational profile. First section involves qualitative and quantitative data gathering steps, 'open-ended community discussions' and 'structured community interviews'; second section involves a quantitative data gathering step, 'household survey'; and third section involves two steps, 'semi-structured interviews' and 'score-sheets'. The two pilot studies of SOCAT were conducted in some of the communities of Panama and India. Since SOCAT gathers data about the social capital of a specific

community, and its level of analysis is meso, its findings would be at community level. Although SOCAT is presented as an integrated measurement tool, the methodology related to the integration of the qualitative and quantitative phases of the analyses is not discussed within the study. It is mentioned that within the scope of SOCAT index building was not preferred since “the indicators capture different dimensions of social capital that are each relevant in their own right for understanding social capital” (Grootaert & van Bastelaer, 2002, p. 56). On the other hand, multivariate index (which is a kind of composite index) building is mentioned as being correlated with the interaction of the indicators employed, and using a multiplicative index is justified even if the effects of the indicators interact.

Nyhan-Jones and Woolcock offer a tool to measure social capital via mixed-methods research, at micro level (household or community level) (Nyhan-Jones & Woolcock, 2007). The dimensions they offer to examine social capital are the same six dimensions as Grootaert and his colleagues define (Grootaert et.al., 2004). Moreover, they employ these six dimensions for both qualitative and quantitative phases. Although they suggest an iterative process as an ideal method, they mention that the sequence of the qualitative and quantitative phases of a mixed-methods research depends on both “the specific nature of the issue [that is] under investigation” and the limit of the research budget (Nyhan-Jones & Woolcock, 2007, p. 2). Within this context, they suggest the qualitative phase of the study to be conducted “to explore issues of process and causality” of social capital, and present sample questions related to each dimension that the reader might benefit. As the methods for qualitative research on social capital, they emphasise ‘participatory method’ (which involves group discussions conducted among the representatives of the major subgroups in the community), ‘key-informant interviews’ and ‘participant observation’. Regarding the quantitative phase of the study, they present a questionnaire, which involves selected questions from the SC-IQ and a number of additional questions. On the other hand, they do not address how to integrate the outputs of qualitative and quantitative phases within the study.

Hodgkin criticizes the empirical studies on social capital for measuring only “the extent of participation in associational life” and “having little consideration for the informal networks to which people belong”, while emphasizing the possible “different types of social capital that include

participation in both informal networks and more formal associations”, and conducting a mixed-methods research (Hodgkin, 2008). Taking into consideration the constraints of the present empirical researches, Hodgkin employs quantitative and qualitative methods together, referring to the arguments of former researchers related to mixed-methods research that “give[s] a more powerful voice to women’s experiences” (Brannen (1992), Epstein et al. (1991), Oakley (1999), Shapiro et al. (2003) quoted in Hodgkin, 2008, s. 299). Hodgkin’s study seeks to map ‘the different patterns of participation’ based on gender, and to explore how ‘the role of mother’ alters the activities that women are involved in, and the reasons for this. Hodgkin performs an explanatory sequential design, and conducts the quantitative analysis in the first place to describe and explain the “aspects of the differences between men and women on social, community, and civic participation” (Hodgkin, 2008, p. 303). Within the quantitative phase, Hodgkin employs ‘simple random sampling method’, and sends a survey questionnaire to 4.000 households from a database that local government provided. Then conducts the qualitative analysis to “[explore], from the viewpoint of women, their processes of interacting in their social, community, and civic worlds and how they felt about their lives and the activities in which they became involved” (Hodgkin, 2008, p. 300). The participants of the qualitative phase are selected via sending an invitation form to the respondents of the first phase. Subsequently having the results of both phases, Hodgkin evaluates the outputs through an integration point of view. Within this context, Hodgkin finds that while quantitative analysis reveals different social, community group and civic participation patterns for men and women, qualitative analysis shows that ‘good mother’ idea lies behind the motivations for participation. Another finding of this integration process is that, while quantitative results “highlight women’s increased role in informal social participation, social participation in groups, and community participation”, qualitative results reveal that most of the women feel excluded when they try “to participate at a civic level”. In this regard, the study of Hodgkin displays an example of how qualitative analysis shed light on the findings of quantitative analysis, and explicate them in-depth.

4. DISCUSSION

Looking at the dimensions and indicators that are used in the measurement of social capital it is seen that a consensus has not been shaped in the literature. While in several studies only one aspect of social capital is taken into account, with either a single indicator or more than one indicator, in many other studies all of the aspects are considered, and sometimes with a wide range of indicators (See Annex 1). It is understandable for the instances in which theoretical framework of the study necessitates specific indicators, some indicators might not be taken into consideration. However, excluding some aspects or dimensions of the social capital without drawing the picture of this necessity would be misleading for the reader. Nevertheless, Paxton associates the usage of improper indicators for social measurement with absence of “a link between theory and measurement”, emphasising that in case of such absence identification of fatal indicators might occur (Paxton 1999, p. 90). An example of this is the situation related to ‘child care activities’, which are accepted as a social capital development activity within-household, such as by Coleman who asserts that these activities support the social capital of the children, and considering the remark, Gray takes ‘child care activities within the household’ among the elements of social capital development (Coleman, 1988; Gray, 2003). On the other hand, the link between child care activities within the household and social capital development might not be relevant for the giver of the care activity, while it might be relevant for the receiver of the care and for the society. Regarding this example, we see that the framework of the analysis is highly important on the decision of the indicators for social capital.

There are significant findings of the empirical studies which highlight how to decide the details of a social capital measurement analysis. One is ‘not all types of social capital are good for the society’ (Paxton, 1999; Putnam, 2001). For instance, mafia relations are also a type of social capital, due to their structure which pursue trust, norms and communication ties. However, these types of social structures are not desirable for a society. Similarly, a tribe or extended family, which restricts the outer connections of an individual being intolerant for the outer relations, might also, be a bad type of social capital. In this regard, if we only take into account the existence of trust, norms and/or communication ties, this

might lead us to a fatality of measuring a high level of social capital for these types of undesirable or constrictive relations. On the other hand, taking only into consideration the networks and/or trust either 'between groups' or 'within group' would also lead a biased output, since without both 'between groups' and 'within group' networks and trust, we might define the ties and trust that -for instance- tend to cause criminal activities as implying high social capital (see Paxton, 1999). Considering the former discussions on this issue, it would be better to take not only the structural aspect of social capital (networks), but also the cognitive aspect (trust and norms) into account in the measurement, and among not only within group but also between groups.

Therefore, the forms of social capital are also important on the benefit of society and/or individual. Regarding the community level, OECD defines this situation with the intensity of bonding and bridging social capital that exist within a certain community: "Too much bonding in the absence of bridging social capital can lead to "in group/out-group" dynamics, leading to the exclusion of those outside the bonding group (OECD, 2011). Networks can also foster values that are detrimental for society, as is the case with mafia or terrorist organisations" (OECD, 2011, p. 171). Thus, it becomes essential to explore the intensity of different forms of social capital. Regarding the individual level, intensive existence of bonding social capital, which mostly consists of strong ties within familial relations, and absence or scarce existence of bridging social capital, which mostly consists of weak ties within -for instance- organisational relations might hinder an individual to increase his/her welfare by restraining him/her into a narrow network of relations. While analysing social capital, it would be much more appropriate to endorse either strength of ties or power relations as the classification level for the forms of social capital. In this regard, bonding and bridging social capital are more clear forms that are easy to differentiate from one and another.

Findings of a number of studies demonstrate that development of relations between a community and powerful parties is significant (World Bank, 2000; Narayan & Cassidy, 2001; Warren et.al.2001; Onyx & Bullen, 2005 quoted in Warren et.al., 2001). However, if the opportunities of poor communities to connect with powerful parties are just a few, this would lead to a vicious circle. In this regard, it

becomes important to understand whether that specific community or the individuals who constitute that community have the capability to grab the chance to connect with the powerful when that chance is provided. Therefore, the question should not be limited with the issue of current situation related to ‘the connection with powerful’, but it should involve ‘whether possible connections will be provided’, and ‘whether the individuals will be capable of grabbing the chance when it is appeared and of sustaining that connection’. Hence, such a prediction might be made via examining *current structure of the relations*.

Other significant findings are as follows: membership should be considered with the quality of membership, and the issue of network should be considered involving many sorts of social relations (Knack & Keefer, 1997); the place of activity, whether there is anyone to accompany during this activity, and if yes with whom the activity performed is a noteworthy information related to understand the significance of the activity towards social capital development (Ruston, 2003); index building is not faulty for every study, since the significant points are ‘the framework of the research study’ and ‘getting the cohesive items together’ (Grootaert & van Bastelaer, 2002). Hence while determining the extent of the information that would be considered in the processes of data/information collection and analysis, the previous findings should be taken into consideration.

Various data sources are employed to explore the social capital concept, since there is no broadly excepted ‘data’ or ‘variable’ set to analyse social capital. Most of the time the data selection depends on the target group of the study. As McAloney and her colleagues put it “These measures range from proxy items assessing a single, or combinations of particular aspects of social capital such as trust, network density or participation ..., to comprehensive measurement tools allowing for fuller assessment of social capital and its consequences” (McAloney et.al. 2011, p. 114–115). Providing “data related to the non-market sphere of economic and social activity”, Time Use Surveys present a worthwhile source for measuring social capital (Garcia-Diez, 2013, p. 26). Indeed, involving data on how individuals spend their time within and outside the household in a day or two, Time Use Surveys present valuable

information about activities which might be evaluated as the marks of social capital, and indicate the attitudes and behaviour of the individuals.

The data of time-use should be analysed in detail in order to comprehend the scope of an activity, whether it affects social capital development or not, i.e. including the place of activity into the analysis, as well as considering whether the activity is carried out with someone, and if so with whom. For instance, child care activity might be recorded for bringing the child to a playground and alike, an activity which might also lead to the socialization of the care giver. In such a case, the environment that the activity is realised should be considered. Ruston mentions these two aspects of time-use data, which provide additional contextual information about social capital, as ‘social space’ and ‘social circle’ respectively⁴ (Ruston, 2003). Indeed, revealing the details of ‘daily social life’, time-use surveys make it possible to investigate the individual’s social relations, and those social relations inform us about the individual’s social capital.

On the other hand, it is understood that the core elements of social capital are networks, trust and norms. Moreover, although time-use surveys provide a good extent of information about networks due to its data which inform the activities that respondents involve, as well as the frequency and duration of this involvement, it is not suitable to gather data on trust and norms which are subjective concepts, and so which are better to be provided via appropriate methods for subjective phenomena. Indeed, trust and norms consist of the respondent’s perception, and may be corrupted more easily due to the interviewer or respondent bias. Indeed, even the tailor made surveys might entail representativeness problems and lack of information related to the individual attitudes on trust and norms of reciprocity, which are significant information to capture social capital.

In addition to the need for objective and subjective data and information gathering methods, as Narayan and Cassidy and Stone and Hughes have demonstrated in their studies that, it is quite

---

⁴ The terms of ‘social space’ and ‘social circle’ belongs to Harvey and Taylor (2001) quoted in Ruston (2003, p. 3), in reference to Lewis (1951).

complicated to separate the determinants, dimensions and outcomes of social capital since these might be intertwined (Narayan & Cassidy, 2001; Stone & Hughes, 2002a). Untangling this intertwinement needs to seek for an exploration that goes beyond the explanatoriness of the quantitative data. Hence, following the identification of the social capital potential of the individuals, in-depth knowledge is needed to complement the quantitative information that time-use data presents, and the most appropriate way of gathering this in-depth complementary data is found as best via qualitative methods. In this regard, it is meaningful to conduct the measurement of social capital in three steps: first, to measure the more concrete part of the concept via quantitative analysis, second, to measure the more subjective part of the concept via qualitative analysis, and third, integrate the findings of the quantitative and qualitative analyses.

Last Words

Social concepts are always complicated to be comprehended, due to their abstract and intangible structure. In the last decades there is a wind towards elaborating social concepts multidimensionally and by means of an integrated research process. Indeed, social capital involves many facets, which makes it difficult to be understood through a single analysis process. Hence, as mentioned in the previous section, quantitative data does not help to clearly understand, for instance, the dimensions of the social capital, the different forms of it, as well as the density and diversity of these forms. In this regard, while quantitative analysis process is expected to reveal how the picture of social capital is seen in the first place in a certain social context, qualitative analysis process is expected to provide information to understand its intensity and quality. Thus, social capital, as an elusive subject, which is still discussed within the literature in terms of how to be handled, is a good candidate to be evaluated via mixed-methods research. Regarding the quantitative phase of a research on social capital, time-use surveys provide a broad information that enable to investigate the various aspects of social capital to be measured. However, as mentioned above, time-use surveys provide limited data on ‘trust’ and ‘norms’ components of social capital. Hence, either designing a specific research on social capital or including

a specific part into an ongoing research to collect both quantitative and qualitative information might be considered in order to gather directly related and broad information regarding social capital.

ÖZET

Bireyler arasındaki sosyal ilişkilerin bireyler ve toplum açısından sağladığı faydayı anlatan sosyal sermaye, yazında birbirinden farklı açılardan ele alınması nedeniyle karmaşık bir kavram olarak görülmekte ve ölçümü de pek çok farklı yöntemle yapılmaktadır. Sosyal sermaye konusunda çalışma yapan araştırmacıların kullandıkları teoriyi çalışmalarına -çoğunlukla- tam olarak yansıtmamaları ve sosyal sermayeye ilişkin farklı ya da eksik boyut ve/veya göstergeleri dikkate almaları uluslararası yazında sıklıkla dile getirilen bir eleştiridir. Sosyal sermayeyi ölçerken sosyal sermayenin boyutlarının ve inceleme düzeyinin çalışmada kullanılan sosyal sermaye teorisi çerçevesinde tanımlanmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda araştırmacının, araştırmının düzeyine ve çalışmanın varsayımlarının arkasında yatan teoriye karar vermesi gerekmektedir.

Sosyal sermayenin ölçümünde öncelikle yapısal ve bilişsel boyutların birlikte ele alınması önem taşımaktadır. Diğer taraftan, ele alınan boyutlar itibariyle ilk bakışta ölçüme dahil edilmesi ya da dışarda bırakılması gerektiği düşünülebilecek bazı göstergelerin, çalışmanın çerçevesi dolayısıyla kapsam dışı bırakılabileceği veya ölçüme dahil edilmesi gereken durumlar da söz konusu olabilmektedir. Sosyal sermayenin tüm biçimleri toplum açısından faydalı olmayabilmektedir. Örneğin yasa dışı faaliyetlerin yürütüldüğü bir topluluktaki bireylerin ilişkiler ağı yüksek bir sosyal sermayeyi çağrıştırabilecektir, ancak söz konusu sosyal sermaye her ne kadar bireyin çıkarı açısından faydalı olsa da toplum açısından zarar vericidir. Dolayısıyla ölçümde bu tür durumların dikkate alınması önemlidir. Benzer şekilde, sosyal sermayenin türleri olan bağlayıcı ve köprü kurucu sosyal sermaye kapsamında bireylerin yakın çevre, uzak çevre ilişkilerinin yoğunluğu sosyal sermayenin toplamında farklı olarak değerlendirilebilecektir. Örneğin, bağlayıcı sosyal sermayeyi ifade eden yakın çevre ilişkileri kişinin daha geniş toplum kesimleri içerisindeki ilişkilerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Sosyal sermayenin ölçümüne ilişkin çalışmalarda göstergelerin çok farklı seçilebilmesi kullanılan veri setlerinin de büyük ölçüde farklılaşmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, ölçüm çalışmalarında kullanılması genel kabul görmüş belirli veriler bulunmaktadır. Mevcut veriler dikkate alındığında, zaman kullanımı araştırmalarında faaliyetlerin nerede, ne kadar süreyle kiminle birlikte yürütüldüğü gibi

detayları içermesi dolayısıyla sosyal sermayenin yapısal boyutu açısından incelenmesini sağlayan geniş kapsamlı bilgi sunduğu görülmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de sosyal sermayenin nicel olarak ölçülmesine ilişkin bir çalışmada, zaman kullanımı anketinin kullanılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, her ne kadar sosyal sermayenin yapısal boyutunun ölçümünde önemli detayların yakalanmasına imkan sağlasa da, zaman kullanımı araştırmaları bilişsel boyutun kavranmasında sınırlı bir kapsama sahiptir. Dolayısıyla, sosyal sermayenin bilişsel boyutunun nitel yöntemle yürütülen bir araştırmayla ölçümü uygun olacaktır. Nicel ve nitel yöntemlerle yapılan incelemelerin birlikte ele alınması sosyal sermayenin her iki boyutu açısından da yeterli düzeyde incelenebilmesine olanak sağlayacaktır. İleriki dönemlerde ise doğrudan bu konuya odaklanan ya da mevcutta yapılmakta olan bir saha araştırmasına eklenen yeni bir bölüm aracılığıyla doğrudan sosyal sermayeye yönelik geniş bilgi sağlayan bir araştırmanın yapılmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Annex 1:

Table 1: Selected Empirical Studies on Social Capital					
Author	Year	Country	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis
Knack & Keefer	1997	29 Market economies	WVS	Trust	- OLS regression
				Civic Cooperation	- 2 Stage Least Sq. reg.
Brehm & Rahn	1997	USA	GSS	Civic Engagement	Pooled cross-sectional analysis Structural Model
				Interpersonal Trust	
Paxton	1999	USA	GSS, 1975-1994	Objective ties (Associations)	- Polychoric correlation matrix - Max-likelihood estimation model
				Subjective ties (Trust)	
Hall	1999	UK	Civic Culture Sur.; Pol. Action Sur.; WVS; Eurobarometer	Networks of sociability	NM
				Norms of social trust	
Putnam	2000	USA	GSS; Roper Social & Political Trends Achieve; DDB Needham Life Style Achieve	Community Org. Life	Factor analysis
				Engagement in Public Affairs	
				Community Volunteerism	
				Informal Sociability	
Glaser et.al.	2001	USA	GSS, 1972-1998	Social Trust	- OLS regression - 2 Stage Least Square. regression
				Organisation membership	
Narayan & Cassidy	2001	Ghana & Uganda	Questionnaire constructed by the researchers	Group Characteristics	- Exploratory factor analysis (Principle component analysis & Non-linear principal components analysis) - Confirmatory factor analysis (Structural equation modelling)
				Generalized Norms	
				Trust	
				Togetherness (how well people get along)	
				Everyday Sociability	
Costa & Kahn	2002	USA	American Nat. Election St.; Americans' Use of Time; Current Pop. Sur.; DDB Life Style Sur.; The 5 Nation St.; GSS; Giving & Volunteering in US; NPD Group Time Study; Political Part. in America; Time Use in Eco & Soc Accounts	Neighbourhood Connections	Probit equation
				Volunteerism	
				Outside home SC Volunteering	
				Memberships	
Stone & Hughes	2002	Australia	Survey data collected within the 'Families, Social Capital & Citizenship Project, 2000-2001'	Within home SC Entertaining & Visiting	Pearson's correlation Principle comp. analysis Cluster analysis - Squared Euclidean distance measure, within gr.av.met., multivariate reg.mod.
				Norms of trust	
				Reciprocity	
				Size	
				Network charact.: Density	
Network charact.: Diversity					

Table 1: Selected Empirical Studies on Social Capital (cont.)

Author	Year	Country	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis		
Grootaert & van Bastelaer	2002	Global	Qual. analy.	Open-ended comm. discuss.	Community profile	NM	
				Semi-str.inter.; Key inf.inter; Foc.gr.int	Organisational profile		
			Quan. Analy.	Struc. Comm. Interv.	Community profile		- Factor analysis/ Principal component analysis
				Household question.	Str.dim. of soc.cap.; Cog.dim. of soc.cap		- Multivariate analysis
			Org.nal profile: scoresh.	Organisational profile			
Ruston	2003	UK	UK 2000 Time Use Survey	Formal participation	- T-test - ANOVA - Logistic regression		
				Informal involvement			
				Informal sociability			
Patulny	2003	Australia	WVS; Australian Use of Time Sur.	Volunteering	OLS regression		
Grootaert et.al.	2004	Developing countries	Questionnaire constructed by the researchers (SC-IQ)	Groups & Networks	Factor analysis		
				Trust & Solidarity			
				Collective Action & Coop.			
				Info. & Comm.			
				Social Cohesion & Inclusion			
				Empowerment & Pol. Action			
Bullen & Onyx	2005	New South Wales	Questionnaire constructed by the researchers	Participation in local comm.	Factor analysis		
				Neighbourhood connections			
				Work connections			
				Family & friend connections			
				Proactivity in a soc. context			
				Feelings of trust and safety			
				Tolerance of diversity			
				Value of life			
Beugelsdijk & van Schaik	2005	54 reg. Fr, It.,UK, Ger,Sp,Nt,Belg.	European Value Survey	Trust	Factor analysis		
				Civic engagement			
Nyhan-Jones & Woolcock	2007	Low income countries	Qualitative research: - Participatory methods - Key-informant interview - Participant observation	Groups & Networks	NM		
				Trust & Solidarity			
				Collective Action & Coop.			
				Info. & Communication			
				Social Cohesion & Inclusion			
				Empowerment & Pol. Action			
			Quantitative research: Revised SC-IQ	NM			
					Groups & Networks		
					Trust & Solidarity		
					Collective Action & Coop.		
					Info. & Communication		
Social Cohesion & Inclusion							
Empowerment & Pol. Action							

Table 1: Selected Empirical Studies on Social Capital (cont.)						
Author	Year	Country	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis	
Hodgkin	2008	Australia	Quantitative research: Questionnaire constructed by the Baum et. al. (2000)	Social participation-informal	Explanatory sequential analysis	One-way between-groups multivariate analysis of variance
				Social participation-in public spaces		
				Social participation-group act.		
				Civic participation-individual act.		
				Civic participation -collective act.		
			Comm gr. part.-mix of social &civic	Narrative analysis		
Qualitative research: - In-depth interviews - Diary/Written reflections	The range & types of part. involved in					
				Caring active & their effects		
				Having done smt in a diff. way in life before		
Xue	2008	Canada	Longitudinal Survey of Immigrants to Canada	Family & relatives	Panel data models: -fixed-effects logit mod., random-eff. -logit mod., gen.est.eq.pop.-av log mod	
				Friends		
				Groups & organisations		
Sabatini	2009	Italy	Indagine multiscopo sulle famiglie (2000-2001-2002-2003-2004)	Strong family ties	- Principal components analyses - Structural equations models	
				Weak informal ties		
				Voluntary organizations		
				Political participation		
				Civic awareness		
Christoforou	2011	14 Euro Countries	European Community Household Panel	Group membership	Binary logistic regression model	
McAloney et.al.	2011	Northern Ireland	- SCQ (Bullen&Onyx) - General Hh Sur., 2001 - Continuous Hh Sur., 2003&2004 - Northern Ireland Hh Panel Sur, 2011 - Community Attitudes Sur, 2002	Trust and politics	Exploratory and confirmatory factor analyses	
				Formal part. in community		
				Work connections		
				Tolerance of diversity		
				Neighbourhood Connection		
				Value of life		
				Family & friends connection		
				Proactivity		
Neighbourhood safety						
Van Beuningen & Schmeets	2013	The Netherlands	- Permanent Survey on Living Conditions 2009 - Dutch Parliamentary Election Study	Social Participation	Structural equation modelling based on partial least squares estimations	
				Organizational Part.		
				Political Participation		
				Social Trust		
				Organizational Trust		
Political Trust						
Weaver et.al.	2013	Canada	General Social Survey	Bonding Social Capital	Multivariate analysis: Ordinal logistic reg.	
				Bridging Social Capital		
Addis & Joxhe	2016	Italy	Multiscopo Sur. 1997 & 2011	Civic Participation	OLS regression	
Hamilton et.al	2016	132 countries	Gallup World Poll; ESS; WVS	Trust	NM	

Table 1: Selected Empirical Studies on Social Capital (cont.)					
Author	Year	Country	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis
US Congress Joint Economic Committee	2018	USA	American Comm. Sur.; Nat. Sur. of Child. Health; Behavioral Risk Factor Surveillance System; Civic Engagement Supp. to Nov. 2008, Pop. Sur.; Volunteer Supp. to Nov.2013, Pop. Sur.; Volunteer Supp. to Sep.2015, Pop. Sur.; County Business Patterns; ACS pop. Estimates; IRS, Business Master File; ACS population estimates; US Religion Census; Election Admin. & Voting Sur.; Census Bureau; FBI Uniform Crime Reporting Stat.	<i>State-Level Social Capital Index:</i> - Family Unity Sub-index - Family Interaction Sub-index - Social Support Sub-index - Community Health Sub-index - Institutional Health Sub-index - Collective Efficacy - Philanthropic Health	Principal components analysis
				<i>County-Level Soc. Cap. Index:</i> - Family Unity Sub-index - Community Health Sub-index - Institutional Health Sub-index - Collective Efficacy	
Wichowsky	2019	USA	Current Population Survey, 2008 and 2011	Group Membership	OLS regression
				Reciprocal Exchange with Neighbours	
Office for National Statistics, UK	2020	UK	Understanding Society: UK Hh Longitudinal Study; ESS; Community Life Sur.; Opinions & Lifestyle Sur.; Electoral Commission; European Qual. of Life Sur.; Eurobarometer; Crime Sur. for Eng. & Wales	Personal Relationships	NM
				Social Network Support	
				Civic engagement	
				Trust & Cooperative Norms	
OECD	2020	OECD Countries	OECD Survey of Adult Skills; EU SILC; Gallup World Poll; OECD Ind.s of Reg. Pol. & Govern.; OECD Women in Politics; Transparency Int. Corruption Percept. Index	Trust	Spearman correlation
				Volunteering	
				Governance & Institutional Arrangements	
Legatum Institute	2020	167 countries across the World	- Gallup World Poll - IDEA - WEF - IVS & Bar	Personal & Family Relations.	- Cronbach's alpha - Monte Carlo simulations
				Social Networks	
				Interpersonal Trust	
				Institutional Trust	
				Civic & Social Participation	

Abbreviations: WVS - World Values Survey, OLS - Ordinary Least Squares, GSS - General Social Survey, NM - Not mentioned, SC-IQ - Social Capital Integrated Questionnaire, SCQ - Social Capital Questionnaire, ESS - European Social Survey, IRS - Internal Revenue Service, ACS - American Community Survey, EU SILC - European Union Survey of income and Living Conditions, WEF - World Economic Forum

Annex 2:

Author	Year	Country / Location	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis
Karagül & Dündar	2006	45 Countries	WVS	Trust	OLS regression
Uçar	2016	Ankara, Hacettepe and Gazi University (alumni)	Questionnaire constructed by the researcher	Strategic trust Generalized trust Institutional trust Common values Group belonging	Factor analysis (Cronbach's alpha for reliability)
Eşki-Uğuz et. al.	2011	Turkey	Questionnaire constructed by the researchers	Civic and political activism Feelings of trust and safety Tolerance Neighbourhood	Frequency analysis
Özdemir	2008	Uni. in Tr. with highest number of publishing	Questionnaire constructed on the scales designed by Hansen (1999), Johnson (1996) and McAllister (1995)	Networks Trust based on altruism Trust based on competence	- Principal components analysis - Hierarchical regression
Ardahan	2012	Antalya	Questionnaire constructed by Onyx & Bullen (2000)	Participation in local communities Neighbourhood relation Belonging Tolerance of diversity Membership to civil society organisations Trust in the people in the community Trust in the living area Social roles & responsibility	Exploratory factor analysis (Cronbach's alpha for reliability)
Tatlı	2013	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	Questionnaire constructed by the researchers	Groups and networks Trust and solidarity Collective action and coop. Information and communication Social cohesion Empowerment & pol. Action	Logit model - Maximum likelihood estimation
Akın & Aytun	2014	41 countr.(exc.Tr.)	World Bank database	Communication	Panel causality analysis
Çalışkan et.al.	2014	Yalova	Questionnaire constructed by the researchers based on SOCAT and Çalışkan & Meçik (2011)	Trust Norms Networks	Social capital index Semi-logarithmic model

Author	Year	Country / Location	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis
Keleş et.al.	2015	Erzurum (rural area)	Questionnaire constructed by the researchers based on Narayan & Cassidy (2001) and Onyx & Bullen (2000)	<i>Structural social capital</i> - social relations <i>Relational social capital</i> - trust, trustworthiness, norms & sanctions, recip. <i>Cognitive social capital</i> - behavioural norms, common values, recipr.&trust	Structural equation model
Erbaşı	2015	37 districts in Konya & Karaman	Turkstat and Registration data	18 indicators related to socio-economic, demographic, cultural issues and civic part.	Principle components analysis
Özpınar et.al.	2016	İstanbul, Ankara, İzmir	Questionnaire constructed by the researchers	Organisation membership Political activity Social networks Participation in cultural activities Daily life practices Consumption patterns	Descriptive analysis
Kızılkaya	2017	Turkey	International Country Risk Guide	Contract viability Law and order Economic risk assessment Financial risk assessment Political risk assessment Democratic accountability Government stability Legislative power	- Principal components analysis - Structural break cointegration test - DOLS estimation method
Vergil & Bahtiyar	2017	28 EU countr.& Tr	WVS; European Val. Sur.; Eurobarom	Trust	- Panel data analysis
Kartal et.al.	2017	Çanakkale 18 Mart Uni., Fac. of Edu. & Erzurum Atatürk Uni.Fac. of Edu.	Questionnaire constructed by Onyx & Bullen (2000)	NM	Ordinal logistic regression analysis
Öztopçu	2018	Turkey (across regions)	Turkstat database	- Divorce rate - Voter turnout - Migration - Number of university graduates - Number of suicides - Number of theatres	- Principal components analysis

Author	Year	Country / Location	Data Source	Social Capital Dimensions	Method of Analysis
Baş	2018	Selected Uni.s in Turkey	Questionnaire constructed by William (2006)	<i>Bridging social capital:</i> - Outward looking - Contact with a broad range of people - View of oneself as part of a broader group - Diffuse reciprocity with a broader community <i>Bonding social capital:</i> - Emotional support - Access to scarce or limited resources - Ability to mobilize solidarity - Out group antagonism	Structural equation modelling
Polatcan	2018	Ankara (Schools in Yenimahalle district)	Questionnaire constructed by the researcher	Loyalty Social interaction bonds Trust Participation Cultural memory	Factor analysis (Cronbach's alpha for reliability)
Türkseven & Kutlar	2019	Kırıkkale, Aksaray, Kırşehir, Nevşehir and Niğde	Turkstat and Registration data	Number of active associations Number of courses Number of enterprises Number of marriages Number of divorces	Panel data analysis - Seemingly unrelated regression model
Seki	2019	Çanakkale 18 Mart Uni., Fac. of Eco. & Adm.Sci	Questionnaire constructed by the researcher	Trust Networks Reciprocal assistance and cooperation	Frequency analysis
Kuştepe et.al.	2019	Info. & comm. tech. sector in Tr&Germ.	European Comm. CORDIS website	Linking social capital (collab. betw. academics)	Social network analysis
Paksoy & Gül	2019	Gaziantep Uni., Fac. of Eco. & Adm. Sci.	Questionnaire constructed by the researchers based on the Social Capital Index const. by Uçar (2016)	Strategic trust Generalized trust Institutional trust Common values Group belonging	Factor analysis (Cronbach's alpha for reliability) T-Test ANOVA
Şentuna & Çakı	2020	Balıkesir	Questionnaire constructed by the researchers	Neighbourhood capital Civil society capital Family capital Neighbour capital Finance capital Trust capital Party capital	Explanatory factor analysis (Cronbach's alpha for reliability)

Abbreviations: WVS - World Values Survey, OLS - Ordinary Least Squares, NM - Not mentioned

KAYNAKÇA

- Aaltio, I., Kyrö, P. and Sundin, E. (2008). *Women Entrepreneurship and Social Capital A Dialogue and Construction*. Copenhagen Business School Press.
- Addis, E. and Joxhe, M. (2016). Gender Gaps in Social Capital: A Theoretical Interpretation of the Italian Evidence. *Dipartimento di Scienze Sociali ed Economiche, Working Paper Series No.2/2016*.
- Afanasev, D.V., Guzhavina, T.A. and Mekhova, A.A. (2016). Social Capital in a Region: Revisiting the Measurement and Building of an Indicator Model. *Economic and Social Changes: Facts, Trends, Forecast, Vol.6, No.48*, pp. 110–125.
- Akın, C.S. and Aytun, C. (2014). Sosyal Sermayenin İşgücü Piyasası Üzerine Etkileri: Panel Nedensellik Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2*, s. 65–80.
- Ardahan, F. (2012). Sosyal Sermaye Ölçeği Geçerlilik, Güvenirlilik Çalışması. *International Journal of Human Sciences [Online]. Vol. 9, No. 2*, pp. 773–789.
- Ardahan, F. and Ezici, M.N. (2014). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencileri Sosyal Sermaye Ölçeği Adaptasyon Çalışması. *Sakarya University Journal of Education. Vol.4, No.3*, pp. 6–17.
- Arrow, K. J. (2000). Observations on Social Capital. In Dasgupta, P. and Serageldin, I. (2000) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C.: World Bank.
- Aydemir, M.A. (2011). Toplumsal İlişkilerin Sosyal Sermaye Değeri (Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma). Doktora Tezi.
- Babacan, M.E. (2012). Toplumsal Paylaşım Ağlarında Sosyal Sermaye Pratikleri. Doktora Tezi.
- Bahtiyar, B. (2017). Sosyal Sermaye Faktörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi. Doktora Tezi.
- Basut, Ö. (2020). Sosyal Sermayenin Kalkınma Üzerine Etkisi: Kars İli Üzerine Araştırma. Yüksek Lisans Tezi.
- Baş, F.C. (2018). Sosyal Medya Davranışının Oluşumu: Çevrimiçi Ortamlarda Güven, Sosyal Sermaye ve Saygınlık İlişkisi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, Cilt 21, Sayı 2*, s. 49–85.
- Beugelsdijk, S. and van Schaik, T. (2005). Differences in Social Capital Between 54 Western European Regions. *Regional Studies, Vol. 39, No. 8*, pp. 1053–1064.

- Beyer, B.A. (2003). *Feminist Consciousness and Social Capital: Bonds, Breaks, and Bridges*. Master's Thesis. Illinois.
- Boarini, R., Kolev, A. and McGregor, A. (2014). *Measuring Well-being and Progress in Countries at Different Stages of Development: Towards a More Universal Conceptual Framework*. (2014) OECD Development Centre Working Paper No. 325.
- Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). New York: Greenwood.
- Brehm, J. and Rahn, W. (1997). Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital. *American Journal of Political Science*, Vol. 41, No. 3, pp. 999–1023.
- Bullen, P. and Onyx, J. (2005). *Measuring Social Capital in Five Communities in NSW: A Practitioner's Guide* (2nd ed.). Coogee, NSW: Management Alternatives.
- Burt, R.S. (1997). The Contingent Value of Social Capital. *Administrative Science Quarterly*, Vol. 42, No. 2, pp. 339–365.
- Byoun, S.J. (2013). *The Impact of Human Capital and Social Capital on Employment Conditions of Immigrants in the United States: An Examination of Gender and Racial/Ethnic Differences*. PhD Dissertation. Urbana, Illinois.
- Calvo, R., Zheng, Y., Kumar, S., Olgiati, A. and Berkman, L. (2012). Well-Being and Social Capital on Planet Earth: Cross-National Evidence from 142 Countries. *PLoS ONE*, Vol. 7, No. 8, e42793.
- Christoforou, A. (2011) Social Capital Across European Countries: Individual and Aggregate Determinants of Group Membership. *The American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 70, No. 3, pp. 699–728.
- Coleman, J. S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, Vol. 94, pp. S95– S120.
- Collier, P. (1998). *Social Capital and Poverty*. Social Capital Initiative Working Paper No. 4. Washington, DC: World Bank.
- Costa, D.L. and Kahn, M.E. (2002). Understanding the American Decline in Social Capital, 1952-1998. *Kyklos* 56(1), 17–46.

- Çalışkan, Ş., Pehlivanoglu, F. and Meçik, O. (2014). Bireysel Kazançların Belirlenmesinde Sosyal Sermayenin Rolü (Yalova Örneği). *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 1*, s. 313–323.
- Çıpa, D. (2020). Duygusal ve Kültürel Zekâ, Sosyal Sermaye, İş Doyumu ve Örgütsel Bağlılık İlişkileri: Eğitim Sektöründe Bir Çalışma. Doktora Tezi.
- Dasgupta, P. (2000). Economic Progress and the Idea of Social Capital, In Dasgupta, P. and Serageldin, I. (2000) *Social Capital: A Multifaceted Perspective*. Washington D.C.: World Bank.
- Demir, S. A. (2011). Aile ve Sosyal Sermaye İlişkisi. *e-Journal of New World Sciences Academy, Vol. 6, No 4*, pp. 897–915.
- Dewey, J. (1915). The Psychology of the Elementary Curriculum. Chapter 4 in *The School and Society*. Chicago: University of Chicago.
- Durlauf, S. N. (1999). The Case “Against” Social Capital. *Focus, Vol. 20, No. 3*, University of Wisconsin–Madison Institute for Research on Poverty.
- Durlauf, S. N. (2002). On the Empirics of Social Capital. *The Economic Journal, Vol. 112, No. 483*, pp. 459–479.
- Düzgün, A. N. (2018). Türkiye’deki Suriyeli Göçmen Kadınların Savaş Öncesi ve Sonrası Sahip Oldukları Sosyal Sermaye Değişiminin Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi.
- Erbaş, A. (2015). İlçeler Düzeyinde Sosyal Sermaye Analizi: Konya ve Karaman Örneği. *Sosyoekonomi, Vol. 23, No. 25*, pp. 47–78.
- Erdoğan, E. (2006). Sosyal Sermaye, Güven ve Türk Gençliği. Available at: http://www.urbanhobbit.net/PDF/Sosyal%20Sermaye_emre%20erdogan.pdf Accessed on: 22/05/2021.
- Eşki, H. (2009). Sosyal Sermaye – Önemi, Üretimi ve Ölçümü- Üzerine Bir Alan Araştırması. Doktora Tezi.
- Eşki-Uğuz, H., Örselli, E. and Sipahi, E.B. (2011). Sosyal Sermayenin Ölçümü: Türkiye Deneyimi. *Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 6, Sayı 1*, s. 8–40.
- Farr, J. (2004). Social Capital: A Conceptual History. *Political Theory, Vol.32, No.1*, pp. 6–33.

- Fine, B. (2010). *Theories of Social Capital: Researchers Behaving Badly*. London, New York: Pluto Press.
- Fukuyama, F. (2002). Social Capital and Development: The Coming Agenda. *SAIS Review*, Vol. 22, No. 1, pp. 23–37.
- Gabrielson, T. (2006). Woman-Thought, Social Capital, and the Generative State: Mary Austin and the Integrative Civic Ideal in Progressive Thought. *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 3, pp. 650–663.
- Garcia-Diez, S. (2013). Measurement of Social Capital with the Help of Time Use Surveys. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 72, pp. 23–31.
- Glaeser, E.L., Laibson, D. and Sacerdote, B. (2001). The Economic Approach to Social Capital. Harvard Institute of Economic Research Working Papers No. 1916.
- Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. *The American Journal of Sociology*, Vol. 78, No. 6, pp. 1360–1380.
- Gray, A. (2003). Towards a Conceptual Framework for Studying Time and Social Capital. Families and Social Capital ESRC Research Group Working Paper No.3. London: South Bank University.
- Grootaert, C. and van Bastelaer, T. (2001). Understanding and Measuring Social Capital: A Synthesis of Findings and Recommendations from the Social Capital Initiative. Social Capital Initiative Working Paper Series No. 24. Washington, DC: The World Bank.
- _____ (2002) *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioners*. Washington DC: The World Bank.
- Grootaert, C., Narayan, D., Nyhan-Jones, V. and Woolcock, M. (2004). Measuring Social Capital: An Integrated Questionnaire. World Bank Working Paper No. 18. Washington, DC: The World Bank.
- Halıcı-Tülüce, N.S. (2013). Sosyal Sermaye Faktörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması. Doktora Tezi.
- Hall, P.A. (1999). Social Capital in Britain. *British Journal of Political Science*, 29(3), 417–461.
- Hamilton, K., Helliwell, J.F. and Woolcock, M. (2016). Social Capital, Trust and Well-Being in the Evaluation of Wealth. National Bureau of Economic Research Working Paper 22556.

- Hanifan L.J. (1916). The Rural School Community Center. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 67, pp. 130–138.
- Healy, T., Côté, S., Helliwell, J. F, Field, S., Centre for Educational Research Innovation, and OECD (2001). *The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital*. Paris: OECD.
- Hodgkin, S. (2008). Telling It All: A Story of Women’s Social Capital Using a Mixed Methods Approach. *Journal of Mixed Methods Research*, Vol. 2, No. 4, pp. 296–326.
- Huebler, J. (2020). Philanthropy Described in "Democracy in America" by de Tocqueville. Available at: Philanthropy Described in "Democracy in America" by de Tocqueville | Learning to Give Accessed on: 03/02/2020.
- Ihlen, O. (2005). The Power of Social Capital: Adapting Bourdieu to the Study of Public Relations. *Public Relations Review*, 31, pp. 492–496.
- Karagül, M. and Dündar, S. (2006). Sosyal Sermaye ve Belirleyicileri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 12, s. 61–78.
- Kartal, O.Y., Yazgan, A.D., and Kıncal, R.Y. (2017). Bilişim Çağında Sosyal Sermayenin Yeni Belirleyicileri: Dijital Uçurum ve Sosyal Medya Okuryazarlığı. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 18, Sayı 2, s. 353–373.
- Keeley, B. and OECD (2007). *Human Capital: How What You Know Shapes Your Life*. Paris: OECD.
- Keleş, Ş. (2014). Kırsal Alanda Sosyal Sermayenin Oluşumu Üzerine Bir Araştırma: Erzurum İli Örneği. Doktora Tezi.
- Keleş, Ş., Dilmaç, M. and Tural-Dikmen, A. (2015). Sosyal Sermayenin Kırsal Alanda Yaşama İsteği Üzerinde Etkisi: Erzurum Kırsal Alanında Bir Araştırma. *The International New Issues in Social Sciences*, Vol. 1, No. 1, pp. 91–116.
- Kızılkaya (2017). Sosyal Sermayenin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Potansiyel Etkisi: Türkiye için Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Analizi. *Sosyoekonomi*, Vol. 25, No. 33, pp. 175–194.
- Knack S. and Keefer, P. (1997). Does Social Capital Have an Economic Pay-Off? A Cross Country Investigation. *Quarterly Journal of Economics*, No. 112, pp. 1251–1288.
- Kösemen, İ.B. (2010). Sosyal Sermaye Kuramı Çerçevesinde Türkiye’de Özel Sektörün Kültür ve Sanat Yatırımları. Doktora Tezi.

- Krishna, A. and Uphoff, N. (1999). A Conceptual and Empirical Study of Collective Action For Conserving and Developing Watersheds in Rajasthan, India. Social Capital Initiative Working Paper Series No. 13. Washington, DC: The World Bank.
- Kuştepli, Y., Akgüngör, S. and Gülcan, Y. (2019). Social Capital and Turkish-German Academic Linkages. *Sosyoekonomi*, Vol. 27, No. 39, pp. 205–222.
- Legatum Institute (2007). The 2007 Legatum Prosperity Index: A Global Assessment of Wealth and Wellbeing. Dubai: Legatum.
- _____ (2008). The 2008 Legatum Prosperity Index: An Inquiry into Global Wealth and Wellbeing. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2856 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2009). The 2009 Legatum Prosperity Index: An Inquiry into Global Wealth and Wellbeing. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2829 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2010). The 2010 Legatum Prosperity Index: An Inquiry into Global Wealth and Wellbeing. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2849 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2011). The 2011 Legatum Prosperity Index: An Inquiry into Global Wealth and Wellbeing. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2852 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2012). A Unique Global Inquiry into Wealth and Wellbeing: The 2012 Legatum Prosperity Index. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2837 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2013). The Legatum Prosperity Index. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2834 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2014). The 2014 Legatum Prosperity Index. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2830 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2015). The Legatum Prosperity Index. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2833 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2016). The Legatum Prosperity Index, 2016: Bringing Prosperity to Life. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/2884 Accessed on: 09/05/2021.

- _____ (2017). The Legatum Prosperity Index, 2017. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/3479 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2018). The Legatum Prosperity Index, 2018. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/3553 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2019). The Legatum Prosperity Index: A Tool for Transformation, 2019. Available at: https://www.prosperity.com/download_file/view_inline/3924 Accessed on: 09/05/2021.
- _____ (2020). The Legatum Prosperity Index: A Tool for Transformation, 2020. Available at: https://docs.prosperity.com/2916/0568/0539/The_Legatum_Pro Prosperity_Index_2020.pdf Accessed on: 09/05/2021.
- Lin (1999). Building a Network Theory of Social Capital'. *Connections, Vol.22, No.1*, pp. 28–51.
- Loury, G.C. (1977). A Dynamic Theory of Racial Income Differences. In Women, Minorities, and Employment Discrimination, In Wallace, P.A., LaMond, A.M. and Massachusetts Institute of Technology, Industrial Relations Section. Women, Minorities, And Employment Discrimination. Lexington, Mass: Lexington Books.
- Lowndes, V. (2000). Women and Social Capital: A Comment on Hall's 'Social Capital in Britain'. *British Journal of Political Science, Vol. 30, No. 3*, pp. 533–537.
- McAloney, K. Stringer, M. and Mallett, J. (2011). Social Capital in Divided Societies: Development of a Social Capital Questionnaire in Northern Ireland. *International Journal of Social Inquiry, Vol. 4, No. 1*, pp. 113–131.
- Molyneux, M. (2002). Gender and the Silences of Social Capital: Lessons from Latin America. *Development and Change, Vo. 33, No. 2*, pp. 167–188.
- Narayan, D. and Cassidy, M. F. (2001). A Dimensional Approach to Measuring Social Capital: Development and Validation of a Social Capital Inventory. *Current Sociology, Vol. 49, No. 2*, pp. 59–102.
- Nyhan-Jones, V and Woolcock, M (2007). Using Mixed Methods to Assess Social Capital in Low Income Countries: A Practical Guide. BWPI Working Paper 12. Manchester: Brooks World Poverty Institute, University of Manchester.
- OECD (2010). Social Capital, Human Capital and Health: What is the Evidence?. OECD Publishing, Paris.

- _____ (2011). How's Life? Measuring Well-Being, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9870c393-en>
- _____ (2013). How's Life? 2013: Measuring Well-Being, OECD Publishing, <https://doi.org/10.1787/9789264201392-en>
- _____ (2015). How's Life? 2015: Measuring Well-Being, OECD Publishing, https://doi.org/10.1787/how_life-2015-en
- _____ (2017). How's Life? 2017: Measuring Well-being. OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/how_life-2017-en
- _____ (2020). How's Life? 2020: Measuring Well-being. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9870c393-en>

Office for National Statistics (2020). Social capital in the UK: 2020. Statistical Bulletin.

Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press.

Özcan, B. (2011). Sosyal Sermaye ve Ekonomik Kalkınma. Doktora Tezi.

Özdemir, A.A. (2008). Sosyal Ağ Özellikleri Bakış Açısıyla Sosyal Sermaye ve Bilgi Yaratma İlişkisi: Akademisyenler Üzerinde Yapılan Bir Alan Araştırması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2*, s. 81–102.

Özpinar, Ş., Özpinar, Ö., Çondur, F. and İkizoğlu, M. (2016). Türkiye'de Üç Büyük Kentte Sosyal Sermayenin Bourdieu'nün Kavramsallaştırması Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 31, Sayı 1*, s. 167–199.

Öztopçu, A. (2018). Bölgesel Sosyal Sermaye ve Bölgesel Gelişmişlik Düzeyinin Kalkınma Üzerindeki Etkileri. *Verimlilik Dergisi, Sayı 3*, s. 89–113.

Paksoy, H.M. and Gül, M. (2019). Sosyal Sermaye Üzerine Bir Araştırma. *International Journal of Disciplines Economics and Administrative Sciences Studies, Vol. 5, No. 13*, pp. 321–332.

Pantoja, E. (2002). Qualitative Analysis of Social Capital: The Case of Community Development in Coal Mining Areas in Orissa, India. In Grootaert, C. and van Bastelaer, T. (2002) *Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioner*. Washington D.C.: The World Bank.

- Patulny, R. (2003). Social Capital – Values and Time Use. Paper presented at the 8th Australian Institute of Family Studies Conference, Melbourne.
- Paxton, P. (1999). Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment. *American Journal of Sociology*, Vol.105, No.1, pp. 88–127.
- Polatcan, M. (2018). Okullarda Sosyal Sermaye Ölçeği: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4, s. 2721–2732.
- Portes, A. (1998). Social Capital: Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, pp. 1–24.
- Prakash, S. (2002). Social Capital and the Rural Poor: What Can Civil Actors and Policies Do? In UNESCO (2002) Social Capital and Poverty Reduction. Paris.
- Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Touchstone: New York.
- ____ (2001). Social Capital: Measurement and Consequences. *Isuma: Canadian Journal of Policy Research*, 2, pp. 41–51.
- Putnam, R., Leonardi, R. and Nanetti, R.Y. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, New Jersey:Princeton University Press.
- Reid, C. and Salmen L. (2002). Qualitative Analysis of Social Capital: The Case of Agricultural Extension in Mali, In Grootaert, C. and van Bastelaer, T. (2002) Understanding and Measuring Social Capital: A Multidisciplinary Tool for Practitioner. Washington D.C.:The World Bank.
- Ruston, D. (2003). *Volunteers, Helpers and Socialisers: Social Capital and Time Use*. Office for National Statistics, London.
- Sabatini, F. (2009). Social Capital as Social Networks: A New Framework for Measurement and an Empirical Analysis of its Determinants and Consequences. *The Journal of Socio-Economics*, Vol. 38, pp. 429–442.
- Schuller, T. (2001). The Complementary Roles of Human and Social Capital. Available at: <https://www.oecd.org/innovation/research/1825424.pdf> Accessed on: 24/04/2021.
- Seki, İ. (2019). Yaratıcı Ekonomi Yaklaşımı Çerçevesinde Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Sermaye Seviyesinin Belirlenmesine Yönelik Bir Analiz. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, s. 51–63.

- Serageldin, I. and Grootaert, C. (2000). Defining Social Capital: An Integrating View, In Dasgupta, P. and Serageldin, I. (2000) Social Capital: A Multifaceted Perspective. Washington D.C.: World Bank.
- Smart, A. (1993). Gifts, Bribes and Guanxi: A Reconsideration of Bourdieu's Social Capital. *Cultural Anthropology*, Vol. 8, No. 3, pp. 388–408.
- Solow, R. M. (2000). Notes on Social Capital and Economic Performance. In Dasgupta, P. and Serageldin, I. (2000) Social Capital: A Multifaceted Perspective. Washington D.C.: World Bank.
- Söylemez, M. and Tolon, M. (2019). Dönüşümsel Liderliğin Sosyal Sermayeye Etkisinde Lider-Üye Etkileşiminin Aracılık Rolü. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, s. 372–389.
- Stalker, G.J. (2008). Measuring Diversity in Daily Social Contact: The Contribution of Social Context, Work and Leisure on the Opportunity for Engagement. *Social Indicators Research*, Vol. 86, No. 2, pp. 275–295.
- Stone, W. and Hughes, J. (2002a). Social Capital: Empirical Meaning and Measurement Validity. Australian Institute of Family Studies.
- _____ (2002b). Measuring Social Capital: Towards a Standardised Approach. Paper presented at the 2002 Australasian Evaluation Society International.
- Sümer, G. (2019). Türkiye’de Lisansüstü Eğitime Devam Eden Suriyeli Kadınların Sosyal Uyumuna Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Sermaye Merkezli Bir Bakış. Yüksek Lisans Tezi.
- Şan, M.K. and R. Şimşek (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel - Sosyolojik Arkapları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 6, s. 88–110.
- Şentuna, B. and Çakı, F. (2020). Balıkesir Örneğinde Bir Ölçek Geliştirme Çalışması: Yerli Sosyal Sermaye Ölçeği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Vol. 9, No. 3, pp. 2039–2061.
- Tatlı, H. (2013a). Yoksulluk ve Sosyal Sermaye: TRB1 Bölgesi’nde (Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli) Bir Araştırma. Doktora Tezi.
- _____ (2013b). Sosyal Sermayenin Bireylerin İstihdamı Üzerindeki Etkisi Hanehalkı Reisleri Üzerine Bir Araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3, s. 87–114.

- Tocqueville, Alexis de (2002 [1835]). *Democracy in America*. Pen State Electronic Classics Series Publication.
- Toprakçı-Alp, G. and, Aksoy, B. (2019). Women Entrepreneurship and Social Capital: A Qualitative Research. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 11, Sayı 27*, s.126–148.
- Türkseven, D.N. and Kutlar, A. (2019). TR71 Bölgesinin Bölgesel Geliri ve Sosyal Sermayesi Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kapadokya Sosyal Bilimler Öğrenci Kongresi Özel Sayısı*, s. 12–21.
- Uçar, E. (2016). Sosyal Sermaye Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Ihlara Eğitim Araştırmaları Dergisi., Cilt 1, Sayı 1*, s. 1–23.
- US Congress Joint Economic Committee (2018). *The Geography of Social Capital in America*. SCP Report No. 1–18.
- Van Beuningen, J. and Schmeets, H. (2013). Developing a Social Capital Index for the Netherlands. *Social Indicators Research, Vol. 114, No. 3*, pp. 859–886.
- Van Staveren, I. (2002). *Social Capital: What is in it for Feminist Economics*. International Institute of Social Studies Working Papers – General Series 19126, The Hague: International Institute of Social Studies of Erasmus University Rotterdam.
- Vergil, H. and Bahtiyar, B. (2017). Ekonomik Büyüme Farklılıklarının Açıklanmasında Sosyal Sermayenin Etkisi: Güven Düzeyi Üzerinden Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı*, s. 673–686.
- Vosta, L.N. and Jalilvand, M.R. (2014). *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development, Vol. 10, No. 3*, pp. 209–227.
- Warren, M.R., Thompson, P.J. and Saegert, S. (2001). *The Role of Social Capital in Combating Poverty*. In: Saegert, S., Thompson, P.J. and Warren, M.R. *Social Capital and Poor Communities*. New York: Russell Sage Foundation Press.
- Weatherly, U.G. (1910). Race and Marriage. *American Journal of Sociology, Vol. 15, No. 4*, pp. 433–453.
- Weaver, R.D., McMurphy, S.M. & Habibov, N.N. (2013). Analyzing the Impact of Bonding and Bridging Social Capital on Economic Well-Being: Results from Canada's General Social Survey. *Sociological Spectrum, Vol. 33, No. 6*, pp. 566–583.

- Wichowsky, A. (2019). Civic Life in the Divided Metropolis: Social Capital, Collective Action, and Residential Income Segregation. *Urban Affairs Review, Vol. 55, No. 1*, pp. 257–287.
- William, D. (2006). On and Off the 'Net: Scales for Social Capital in an Online Era. *Journal of Computer-Mediated Communication, Vol. 11, No. 2*, pp. 593–628.
- Woolcock, M. (1998). Social Capital and Economic Development: Toward a Theoretical Synthesis and Policy Framework. *Theory and Society, Vol. 27*, pp. 151–208.
- _____ (2000). The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. Available at: <https://www.oecd.org/innovation/research/1824913.pdf> Accessed on: 20/04/2021.
- Woolcock, M. and Narayan, D. (2000). Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy. *The World Bank Research Observer, Vol. 15, No. 2*, pp. 225–249.
- World Bank (2000). *World Development Report 2000/01*. New York: Oxford University Press.
- Xue, L. (2008). Social Capital and Employment Entry of Recent Immigrants to Canada: Evidence from the Longitudinal Survey of Immigrants to Canada. Citizenship and Immigration Canada.

TÜRKİYE’DE SURİYELİ SİĞİNMACILARA YAKLAŞIMLAR: TEMAS VE TEHDİT KURAMLARININ ANALİZİ¹

Taylan ACAR²

ÖZ

Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılara karşı tutumlarını etkileyen faktörler nelerdir? Elinizdeki çalışma Türkiye’de çok sık sorulan ancak akademik yazında çok az araştırılan bu soruya odaklanmaktadır. KONDA Araştırma ve Danışmanlık tarafından gerçekleştirilen ve ulusal çapta temsil kabiliyeti olan Suriyelilere karşı yaklaşımlar araştırmasının verilerini çevresel faktörlerle birleştirerek kullanan çalışma, Türkiye bağlamında gruplar arası temas ve grup tehdidi kuramlarını ilk kez doğrudan test etmektedir. Çalışmanın bulgularına göre, Suriye sınırına yakın olan illerde Suriyelilere karşı olumsuz yaklaşımlar ülke ortalamasının üzerindedir. Ayrıca, temas kuramının varsayımlarına uygun olarak günlük hayatında Suriyelilerle daha sık karşılaşan katılımcılarda olumsuz yaklaşımlar azalma eğilimi göstermektedir. Ancak bu azalma Suriyeli nüfusun il nüfusunun küçük bir kısmını temsil ettiği durumlarda geçerlidir. İl düzeyindeki Suriyeli nüfusun toplam nüfusun %10’unun üzerinde olduğu durumlarda daha sık temas tam tersi etki yaparak, olumsuz yaklaşımları artırmaktadır. Grup tehdidi kuramının açıklayıcılığı ise sınırlıdır. Kuram, sadece hem Suriyeli nüfusun yüksek olduğu hem de işsizlik oranının yüksek olduğu Hatay ve Şanlıurfa gibi illerdeki yaklaşımlar için açıklayıcı olmaktadır. Son olarak, siyasi parti tercihi ile yaklaşımlar arasındaki ilişkinin de katılımcıların ekonomik kriz beklentisine bağlı olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Suriyeli sığınmacılar, mültecilere dönük yaklaşımlar, gruplar arası temas kuramı, grup tehdidi kuramı, göç çalışmaları, Türkiye.

¹ Bu çalışmada KONDA Araştırma ve Danışmanlık tarafından Şubat 2016 yılında yayınlanan çalışmaların verileri kullanılmıştır. Çalışmanın daha önceki versiyonlarına geri bildirim veren Doç. Dr. Didem Danış, Enes Ataç, Boğaziçi Üniversitesi *Human Development Research Center* Webinarı katılımcılarına; hızlı bir şekilde hakemlik sürecini yürüten SAD Yayın Kurulu’na ve çalışmanın iyileştirilmesindeki katkılarından iki hakeme teşekkür ederim. Ayrıca, makalenin hazırlık aşamasında ve veri düzenleme için verdiği destekten ötürü Büşra Üner’e de teşekkür ederim.

²Dr. Öğretim Üyesi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0001-6168-3472

ATTITUDES TOWARD SYRIANS IN TURKEY: AN ANALYSIS OF INTERGROUP CONTACT AND GROUP THREAT THEORIES

ABSTRACT

What factors influence Turkish society’s attitudes toward Syrian asylum seekers? The present study focuses on this previously underexamined question. Using data from a KONDA Research and Consultancy survey on attitudes toward Syrians and other administrative data, this study directly tests the intergroup contact and group threat theories in this context for the first time. The results reveal that in relation to the size of the Syrian population, in provinces closer to the Syrian border, negative attitudes are above the national average. Furthermore, in line with the premises of intergroup contact theory, everyday exposure to Syrians alleviates negative attitudes as long as the proportion of the Syrian population in the province is small. Contact increases negative attitudes, however, if the relative population of Syrians in the province is above 10 percent. However, group threat theory is only explanatory in provinces such as Hatay and Şanlıurfa, where both the relative population of Syrians and the unemployment rate are high. Finally, the role of political party preferences is conditional on whether a participant anticipates an economic crisis.

Keywords: Syrian asylum-seekers, attitudes towards refugees, intergroup contact theory, group threat theory, migration studies, Turkey.

GİRİŞ

Günümüzde dünya çapındaki mültecilerin ve yerinden edilmiş insanların sayısı İkinci Dünya Savaşı’nın bitişinden itibaren ilk kez bu kadar yüksek seviyelere ulaştı (Uluslararası Göç Örgütü, 2019). Suriye’de iç savaşın başlamasının üzerinden on yıla yakın bir süre geçmesinin ardından yaklaşık 6,5 milyon Suriyeli komşu ülkelerde yaşamlarına devam ediyor. Suriyeli sığınmacı nüfusunun en yoğun bulunduğu ülke ise hâlâ Türkiye’dir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü rakamlarına göre bugün Türkiye’de 3,6 milyon Suriyeli yaşamaktadır. İç savaşın yoğunluğu azalmış gibi görünse de bu sayıda bir süredir önemli bir değişim olmamıştır. Aradan geçen on yıl göz önünde bulundurulduğunda uzun vadede bu Suriyeli nüfusun önemli bir kısmının Türkiye’de kalacağı açıktır. Kendi işini kurmaya başlayan, çocuklarını Türkiye’de okullara gönderen Suriyeli sığınmacılar her ne kadar hâlâ arada derede bir resmi statüye sahip olsalar da (İçduygu, 2015) Suriyeli nüfus Türkiye toplumunun bir parçası olmaya devam etmektedir (Erdoğan ve Çorabatır, 2019, s. 12). Daha da önemlisi, gün geçtikçe kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı azalıyor ve yakın bir gelecekte Suriyelilerin neredeyse tamamı kamplar dışında yaşamaya başlayacak gibi duruyor (Adalı ve Türkyılmaz, 2020a; Erdoğan ve Çorabatır, 2019, s. 7).

Böyle bir durumda, Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılara yaklaşımlarının anlaşılması elzemdir. Geçtiğimiz on yıllık süre içinde Suriyeli sığınmacıların Türkiye’deki durumunu anlamak için yapılan akademik çalışmalar ise iki temel alana yoğunlaştı: bir tarafta siyasi iktidarın tercihlerine ve politikalarına odaklanan ve Suriyeli sığınmacıların durumunu makro siyasi perspektifle ve bilhassa da Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında ele alan çalışmalar yapıldı (Canefe, 2016; Danış, 2016; İçduygu, 2015; Sert ve Danış, 2020). Diğer taraftan da Suriyeli sığınmacıların deneyimlerine yerel düzeyde odaklanan gözlem ve yüz yüze görüşme metotları kullanan nitel çalışmalar yapıldı (Danış ve Nazlı, 2019; Eder ve Özkul, 2016; Kavak, 2016). Bu dönemde Türkiye toplumunun genelinde Suriyelilere dönük yaklaşımlar üzerine çalışmalar kısıtlı kaldı (iyi bir istisna için bkz. Getmansky, Sınmazdemir ve Zeitoff, 2018). Suriyeli sığınmacıların durumunun açıklık kazanamaması, siyasi iktidarın belirli bir uyum politikasını hayata geçirmeyi sürekli ertelemesi ve geçici olarak burada bulduklarına dair

yaygın kanaat bu duruma yol açtı. Türkiye’de yaşayan Suriyeli nüfusun demografik ve sosyoekonomik özellikleri hakkında yapılan ilk kapsamlı çalışma ise Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması’nın 2018 tarihli araştırmasına dahil edilen Suriyeli kadın örnekleme oldu (HÜNEE, 2019). Adalı ve Türkyılmaz’ın (2020a; 2020b) çalışmaları ise hem Türkiye’deki Suriyeli nüfusun demografik yapısı ve demografik davranışları hakkında önemli bilgiler sunmakta, hem de bunları Türkiye nüfusunun yapısıyla karşılaştırmaktadır.

İçinde bulunduğumuz bu durumda, elinizdeki çalışma, Türkiye toplumunun Suriyeliler üzerine tutumlarını ele almak açısından Türkiye toplumunu temsil eden bir veri setini, idari kayıtlardan derlenen çevresel faktörler ışığında ele alarak değerlendirmesi bakımından bir ilki temsil ediyor. KONDA Araştırma ve Danışmanlık tarafından 2016 yılında yapılan araştırmanın veri setine dayanarak Türkiye toplumunun Suriyelilere olan yaklaşımlarını belirleyen faktörleri çoklu regresyon modelleriyle analiz eden çalışma, bu yaklaşımların kentlerdeki Suriyeli sığınmacı yoğunluğu (Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü) ve işsizlik gibi çevresel faktörler tarafından nasıl etkilendiğini gösteriyor. İkinci olarak çalışma, göçmen ve mültecilere karşı yaklaşımları anlama hususunda uluslararası yazında sıklıkla kullanılan gruplar arası temas ve grup tehdidi kuramlarını Türkiye bağlamında ikinci kez test eden akademik çalışma olma özelliğini taşıyor (diğeri için bkz. Erişen, 2018). Erişen’in çalışmasından farklı olarak ise bu çalışma hem daha büyük bir örneklem kullanıyor hem de analizleri yaparken il bazında ölçülen bir dizi çevresel faktörü de göz önüne alıyor.

Çalışmanın bulgularına göre, Türkiye toplumunun Suriyelilerle ilgili yaklaşımlarını etkileyen birçok etken bulunmaktadır. Suriyeli sığınmacılara karşı olumsuz yaklaşımların başlıca belirleyenin yaşadıkları bölgenin coğrafi konumuna bağlı olarak Suriyeli sığınmacı nüfusun yoğunluğu olduğu görülmektedir. Daha önemlisi, gruplar arası temas kuramının önermelerine uygun olarak, Suriyelilerle temas sıklığına bağlı olumsuz yaklaşımlar azalmaktadır, ancak Suriyeli nüfusun il nüfusunun %10’unun üzerine çıktığı durumlarda temas sıklığı tam tersine etki yapmakta ve olumsuz yaklaşımları artıran bir etki yapmaktadır. Grup tehdidi kuramı ise hem yaşadıkları yerdeki Suriyeli nüfusun büyüklüğüne hem de yaşadıkları yerin ekonomik koşullarına bağlı olarak Suriyeliler hakkında yaklaşımların olumsuz olarak

etkilendiğini göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, grup tehdidi kuramının geçerliliği kısıtlıdır. Yalnızca Hatay ve Şanlıurfa gibi hem Suriyeli nüfus yoğunluğunun hem de işsizlik oranının yüksek olduğu illerde yaşayanlar için bu kuram açıklayıcı olabilmektedir. Diğer durumlarda ise grup tehdidi kuramının Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımlarında açıklayıcı olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Bununla bağlantılı olarak, daha önce yapılan çalışmalardaki parti tercihi ve Suriyeli sığınmacı algısı arasındaki ilişkinin de koşullu olduğu görülmüştür. İlk bakışta Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) seçmenleri Suriyelilere karşı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) seçmenine nazaran daha olumlu bakıyor gibi görünse de “ekonomik kriz bekliyor musunuz” sorusu parti tercihinin etkisini ortadan kaldırmaktadır. Ülkede ekonomik kriz öngörenlerin hepsi, parti tercihleri ne olursa olsun, Suriyeli sığınmacılara karşı ortalamanın üzerinde olumsuz görüş belirtmektedir.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde göçmen ve mülteci algılarıyla ilgili akademik yazın tartışılacak ve Türkiye’deki Suriyeliler üzerine yapılmış önemli çalışmalara değinilecektir. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ve yöntem tartışılacaktır. Bulgular bölümün ardından makalenin bulgularının Suriyelilerin Türkiye’deki geleceği açısından öğrettikleri ve kısıtlı da olsa göçmenlik ve mültecilik çalışmaları açısından önemi tartışılacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Göç ve göçmenlik olguları akademik yazında birçok açıdan ve son dönemde artan şekilde ele alınmıştır. Soğuk Savaş’ın sonu, dünyada göçmen ve mülteci sayısının artışı tetikleyen tarihsel bir dönüm noktası oldu. Bu geniş yazın içerisinde göç meselesi uzun yıllar boyunca, göçmenliğe yol açan faktörler ve göçmenlerin karakteristik özellikleri (Chiswick, 2000; Massey vd., 1993); göçmenliğin artışı ve yayılışı (Castles ve Miller, 2003), göçmenlerin vardıkları ülkelere uyum sağlama süreçleri (Alba ve Nee, 2003; Portes ve Rumbaut, 2001); göçmenlik ve toplumsal cinsiyet ilişkisi (Hondagneu-Sotelo, 2003; Moghadam ve Valentine, 2005) gibi çeşitli bağlamlarda ele alındı.

Göçle ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmı da varılan ülkedeki nüfusun göçmenlere karşı tutumları ve yaklaşımlarıyla ilgili oldu (bkz. Ceobanu ve Escandell, 2010; Getmansky vd., 2018; Naumann vd., 2018; Quillian, 1995). Kuşkusuz bu çalışmaların başlıca odağı, son 70 yılda göç ve mülteci yollarının çok büyük bir bölümünün istikameti olan yüksek gelirli ekonomiler oldu (Ceobanu ve Escandell, 2010). Ancak son 10 yıl içerisinde yaşanan iç savaşlar ve siyasi çatışmalar yüzünden göçmenlerin olmasa da mültecilerin ve zorla yerinden edilmiş nüfusun en kalabalık şekilde bulunduğu ülkeler yüksek gelirli “Batı” ülkeleri olmaktan çıkıp, bahsedilen iç savaş ve siyasi gerilimlere coğrafi olarak komşu olan Türkiye, Ürdün, Pakistan ve Sudan gibi ülkeler olmaya başladı. Halihazırda Türkiye, dünyadaki en büyük zorla yerinden edilmiş nüfusa ev sahipliği yapıyor.

Sosyal bilim yazınında Quillian’ın (1995) çalışmasından günümüze göçmenlere ve göçmenliğe karşı tutumlar üzerine birçok çalışma yapıldı. Quillian’ın çalışmasının alameti farikası bireysel faktörlerin yanında çevresel ve yapısal birtakım faktörleri bir araya getirerek göçmen karşıtı tutumları anlamaya çalışmasıydı. Çalışmayı izleyen dönemde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa’da göçün siyasi ve toplumsal bir sorun olarak görülmesiyle beraber göç ve göçmenlikle ilgili tutumlar üzerine Avrupa Toplumsal Araştırması (ESS), Amerikan Genel Toplumsal Araştırması (GSS), Eurobarometre ve Uluslararası Toplumsal Araştırma Programı (ISSP) vasıtasıyla daha fazla veri toplanmaya ve daha fazla çalışma yapılmaya başlandı.

Ceobanu ve Escandell’in (2010) derleme makalesine göre, yapılan çalışmaların çok önemli bir kısmı göçmenlik ve yabancı karşıtı olumsuz yaklaşımların yükseliş eğiliminde olduğuna işaret ediyor. Bu çalışmanın üzerinden geçen on yılda bu olumsuz yaklaşımların biraz daha artmış olduğunu varsaymak yanlış olmaz çünkü Suriye’de yaşanan iç savaş ve sonrasında yaşanan mülteci krizi, başta bölge ve Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok yerde mülteci ve yabancı karşıtı görüşleri artırmış görünüyor (Kaya, 2018). Ayrıca, daha önce göç yollarının ulaştığı yüksek gelirli ülkelerde de göçmen karşıtı siyasi söylemler ve siyasi partiler daha fazla teveccüh görmeye başladı. Nazizmi resmen yasaklayan Almanya’da “Nazi Partisi” denilen Almanya için Alternatif (AfD) partisi hortladı. Dahası, uzun süredir bir arada yaşayan ancak tarihsel olarak aralarındaki gerilimler tam olarak çözülmemiş farklı ulusal, dini

ve etnik gruplar arasındaki tartışmalar da siyasi iktidarların tercihleri sonrasında tekrar daha derin çatışmalar haline büründü. İsrail’deki Filistinliler, Hindistan’daki Müslüman azınlık ve Dominik Cumhuriyeti’nde yaşayan Haitililer’in durumu bunlara örnek olarak verilebilir. Dünyanın birden çok yerinde siyasi iktidarın tasarruflarıyla azınlık gruplarının haklarının, temsillerinin ötesinde, vatandaşlık haklarının sorgulandığı sert bir öteki/azınlık karşıtı dönem hasıl oldu (Zakaria, 2016).

Sığınmacılara ve genel olarak göçmenlere karşı yaklaşımları ve mültecilerin yerel hayat üzerindeki etkilerine yönelik tutumları belirleyen çeşitli faktörler bulunmaktadır (Getmansky vd., 2018). Bununla beraber, yaşanan iç savaş ve krizlere komşu olan ülkelerde mülteci ve zorla yerinden edilene karşı yaklaşımın, bu konudaki sosyal bilim yazınının önceki odak noktası olan “Batı” ülkelerindekine kıyasla daha farklı olması beklenebilir. Öncelikle iç savaştan kaçan mültecilerin çok savunmasız bir halde olmaları, sığınılan ülke toplumunda bir sempati yaratabilmektedir (Altındağ ve Kaushal, 2020). Ayrıca coğrafi ve tarihi yakınlık yüzünden, kardeşlik hissiyatı veya ortak dil ve din gelen sığınmacılara karşı olumsuz yaklaşımların önüne geçen bir etki yapabilir. Benzer şekilde ortak olmayan dil, din ve kültür göçmenlere yaklaşımları olumsuz etkileyebilir (Schneider, 2008). Yerel toplumsal ve iktisadi hayatın durumu da mültecilere karşı yaklaşımları yakından etkilemektedir (Hopkins, 2010; Legewie, 2013), ki genel olarak Türkiye’deki mülteciler popüler medyada yüksek suç oranlarıyla ve ekonomik krizle beraber anılmakta; ya “tehdit” ya da “kurban” temsilleriyle sunulmaktadır (Sert ve Danış, 2020). Siyasi elitlerin yönlendirmeleri ile sığınmacıların ve mültecilerin medyadaki temsilleri de göçmenlere karşı tutumları yakından etkileyen faktörler olabilmektedir (İstanPol, 2020). Bu bahsedilenlerle ilişkili olarak yerel nüfusun siyasi ve ideolojik tercihleri de sığınmacı ve göçmenlere karşı tavırları etkileyebilmektedir (Getmansky vd., 2018). Son olarak hangi elit grubun, hangi siyasi önderin mülteci meselesi hakkında ne söylediği, o grubun takipçileri ve sempatizanları tarafından benimsenebilmektedir.

Türkiye’de Suriyelilere Karşı Yaklaşımlar

Yukarıda sayılan faktörlerin hepsinin Türkiye ve Suriyeli sığınmacılar meselesi için geçerli olduğunu söylemek mümkün. İç savaşın ilk yıllarından itibaren Suriyelilere karşı açık kapı politikası

uygulayan Türkiye’deki siyasi iktidarın söylemleri ve din kardeşliği vurgusu sayesinde, hem AKP seçmeni hem de muhafazakâr sağıın önemli bir kısmında Suriyelilere karşı olumlu bir algı yerleşti (İçduygu, 2017). Buna istisna ise mütemadiyen Suriyeliler hakkında ortalamanın üzerinde olumsuz görüş belirten Milliyetçi Hareket Partisi seçmenidir (KONDA, 2016; İstanPol, 2020). Elbette bu yaklaşımlar da zaman içinde değişikliğe uğramaktadır. Savaşın ilk yıllarında misafir olarak görülen Suriyeliler zaman içinde Türkiye’de kalma sürelerinin uzamasıyla söylemsel olarak birer “risk” ve “güvenlik tehdidi” olarak anılmaya başlamıştır (Toğral Koca, 2016, s. 66–68). Öte yandan, Suriye’de yaşanan iç savaşla ilgili olarak mültecilerin herhangi bir terörist grupla ilişkilendirilmesi de sığınmacılara karşı bakışı olumsuz yönde etkilemektedir (Getmansky vd., 2018). Uluslararası gündeme oturan terör ve saldırı olaylarının sığınmacı ve mültecilere karşı bakışı doğrudan etkilediği daha önce de gözlenmiştir (Legewie, 2013).

Daha da önemlisi, Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımların ve sığınmacıların toplumsal hayata yaptığı etkilerin, herhangi bir bölge veya şehirdeki Suriyeli nüfusun büyüklüğüne bağlı olarak değişkenlikler göstermesi beklenmelidir. Örneğin Aksu, Erzan ve Kırdar’ın (2018, s. 10) çalışmasına göre, her ne kadar genel olarak iş gücü olanaklarına olumsuz etkisi olmasa da Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde kayıt dışı sektörde çalışan erkeklerin istihdam fırsatları olumsuz etkilenmiştir. Yine çalışmaya göre yarı zamanlı işlerin azalmasıyla beraber genel olarak Suriyeli nüfusun yoğun olduğu bölgelerde kadınların istihdam oranı da düşüş göstermiştir. Balkan ve Tümen’in (2016, s. 672) çalışmasına göre, Suriyelilerin daha yoğun yaşadığı sınır bölgelerinde tüketici fiyatları bunları çevreleyen illere göre %2,5 daha düşüktür. Bunun nedeni, Suriyelilerin yoğun olarak istihdam edildiği sektörlerdeki ücretlerin düşüklüğünün fiyatlara yansımalarıdır. Benzer şekilde, zaman içinde sınır bölgelerinde her ne kadar Türkiyeli vatandaşların istihdam oranlarında önemli bir değişiklik gözlenmese de barınma ve daha az olarak da gıda fiyatları sınır illerinde yükselmiştir (Akgündüz vd., 2015). Kavak’ın (2016, s. 38) çalışmasına göreyse Suriyeli sığınmacıların mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaya başlamasıyla hanelerin gelirinde gözlenen azalmanın sonucunda bu işlerde çalışanlarda aşırı

yoksullaşma gözlenmektedir. Bu yüzden Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımları inceleyen her çalışma meselenin coğrafi boyutunu da dikkate almalıdır.

Suriye İç Savaşı’nın başladığı yıllarda, siyasi gündemi daha ziyade Türkiye’nin savaşa müdahalesi ve Beşar Esad ile ilişkiler meşgul etmiş, Suriyeli sığınmacılar meselesinin siyasi etkisi Reyhanlı patlaması sonrasında yaşananlar dışında sınırlı kalmıştır (Fisunoğlu ve Sert, 2019). Suriyeli sığınmacılar konusu, AKP’nin bu politikalarına destek söz konusu olduğunda seçmenler arasında bir kutuplaşma yaratsa da partinin aldığı oy oranında çok çok küçük bir düşüşe yol açmış ve 2011 yılından 2015 yılına kadar gerçekleşen genel seçimlerin sonuçlarına bir etkisi olmamıştır (Altındağ ve Kaushal, 2020, s. 3). Ancak son birkaç yılda sığınmacılar meselesi hem siyasi elitler hem de seçmenler arasında devamlı tartışılan bir mesele haline gelmiştir. Bu durumun 2019 mahalli seçimlerinde AKP’nin önemli sayıda belediye başkanlığını kaybetmesine vesile olup olmadığı hala cevap bekleyen bir araştırma sorusudur.

Buna rağmen, yukarıda da değindiğim gibi, Türkiye’de sınırlı sayıda çalışma Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımlara odaklanmıştır. Bu çalışmalardan en önemlisi, deneysel anket (*survey experiment*) yöntemiyle katılımcılara Suriyelilerle ilgili birtakım ön bilgilendirmeler yaptıktan sonra onların Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımlarını ölçen bir anket yapan, Getmansky, Sınmazdemir ve Zeitoff’un (2018) çalışmasıdır. Çalışma, Suriyeli sığınmacılarla ilgili “Suriye’de savaşan silahlı gruplarla olası bağları” veya “birçok masum kadın ve çocuğun hayatının kurtarılması” içerikli ön bilgilendirmeyi dinleyen katılımcılarda, hiçbir ön bilgilendirme yapılmadan anketi cevaplayan kontrol grubundaki katılımcılara göre Suriyeliler hakkında tehdit algısını artırdığını ve bu katılımcıların daha yüksek oranda olumsuz fikir beyan ettiğini göstermektedir (Getmansky vd., 2018, s. 502).

Daha ilginç, “Suriyelilerin yaratacağı iktisadi külfet” hakkında yapılan ön bilgilendirme ise olumsuz yaklaşımları artırmamaktadır. Ayrıca, çalışmanın bulgularına göre, Kürtler arasında, özellikle Olağanüstü Hal bölgesinde yaşamış ve doğrudan siyasi şiddeti tecrübe etmiş katılımcılar arasında sığınmacılar hakkında olumlu yaklaşımlar yüksektir (Getmansky vd., 2018, s. 504). Getmansky ve

diğerlerinin çalışması (2018), Suriyeliler hakkında sınırlı bilgiye sahip olan vatandaşların siyasi söylemler ve medya temsilleri tarafından yönlendirilebileceğini ortaya koymaktadır.

Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılara karşı yaklaşımlarına odaklanan bir diğer çalışma ise Erişen’in (2018) çalışmasıdır. Erişen’in çalışması temas kuramını Türkiye’deki Suriyeliler bağlamında test etmiştir. Çalışmaya göre, Suriyelilere günlük hayatında maruz kalan katılımcılar arasında bağımlı değişken olarak kullanılan önyargı ölçeği daha düşük olarak ölçülmüştür. Ancak Suriyeliler hakkında var olan olumlu veya olumsuz duygular ve Suriyelilerle kurulmak istenen toplumsal mesafelenme gibi ölçeklerin rolü daha büyüktür (Erişen, 2018, s. 130). Aynı şekilde olumsuz duygusal değerlendirmeler ile Suriyeli sığınmacılar hakkındaki sosyal politikalara verilen destek ile de ters orantı vardır (Erişen, 2018, s. 133). Erişen’in çalışması, duygulanım süreçlerinin Suriyelilere karşı yaklaşımlardaki etkisini göstermiş olsa da bağımsız değişken olarak modellenen duygular ile ve çalışmanın bağımlı değişkeni olan önyargı ölçekleri arasındaki muhtemel endojenite sorunu göz ardı edilmiştir. Dahası çalışma çevresel faktörleri de göz ardı etmiştir. Elinizdeki çalışma bahsi geçen kuramları çevresel faktörleri göz önüne alarak test etmektedir.

Temas ve Tehdit Kuramları

Sosyal psikoloji alanından çıkmış olan temas kuramının temel önermesine göre, gruplar arasında kurulan temas ve iletişim, karşı grup hakkındaki olumsuz yaklaşımları azaltmakta ve var olan stereotiplerin ve önyargıların kırılmasına neden olmaktadır (Pettigrew, 1998). Özellikle çoğunluk veya yerli grubun “öteki” veya “yabancı” olarak imlediği grupla kurduğu doğrudan temas, göçmen veya azınlık grup hakkında var olan yerleşik fikirleri değiştirmeye ve onlara karşı daha olumlu yaklaşımlar gelişmesine yol açmaktadır. Yazında da gruplar arası temasın olumlu etkileri konusunda büyük bir fikir birliği vardır. Pettigrew ve Tropp’un (2006, s. 766) 500’den fazla çalışmayı inceledikleri meta-çalışmaya göre, kuramın temel iddiası ampirik olarak da doğrulanmaktadır ve gruplar arası temas farklı tiplerdeki önyargıları azaltmaktadır. Dahası temasın ortalama olumlu etkisi deneysel yöntem kullanarak yapılmış çalışmalarda daha da yüksek çıkmaktadır (Pettigrew ve Tropp, 2006). Araştırmacılara göre

gruplar arası temas, hem öteki grup hakkında var olan bilgiyi artırarak hem öteki gruba karşı var olan tehdit algısını ve anksiyeteyi azaltarak hem de o gruba karşı hissedilen empatiyi ve beraber olma duygusunu geliştirerek grup hakkında var olan olumsuz yaklaşımların yumuşamasına yol açmaktadır (Pettigrew ve Tropp, 2008, s. 927). Özetle, gruplar arası temas hem duygulanım anlamında hem de karşı grup hakkında fikir edinme anlamında olumsuz yargıları kırıcı etki yapmaktadır. 2004 yılında 202 turistin öldüğü Endonezya’daki bombalı saldırının göçmenlere karşı yaklaşımları nasıl etkilediğini incelediği çalışmasında Legewie olumsuz yaklaşımın göçmenlerle teması olmayan Avrupalılar arasında arttığını etmiştir, göçmenlerle teması olanların fikirlerini ise etkilemediğini tespit etmiştir (2013, s. 1227).

Buradaki temel mesele, temastan ne anlaşıldığıdır. Göç yazınında temas, bir şekilde karşı grubun üyeleriyle günlük hayatta karşılaşma, onları tanıma ve onlarla beraber vakit geçirme şeklinde ölçülmektedir. Karşı grubun üyeleriyle birlikte çalışma, onlarla arkadaşlık, komşuluk etme, aynı okula gitme veya ibadethanelerde bir araya gelme gibi belirtiler temas kurma ölçütü olarak kullanılmıştır (Pettigrew ve Tropp, 2006). Temasın zorunlu veya gönüllü olması da burada sorunsallaştırılması gereken bir meseledir. Türkiye’de Suriyeliler özelinde bakıldığında, daha düşük gelirli, daha eğitimsiz gruplar doğrudan Suriyelilerle birlikte aynı mahallelerde yaşamaya başlamışlardır çünkü Suriyeli sığınmacılar bu mahallelere daha kolay taşınabilmektedir (Erdoğan ve Çorabatır, 2019). Bu hem İstanbul gibi büyük şehirlerde hem de sınıra yakın ve Suriyeli nüfusun daha yüksek olduğu kentler için geçerli bir durumdur. Yazında da eğitim, mesleki statü ve gelir gibi sosyoekonomik göstergelerin yükselmesinin göçmen karşıtı olumsuz yaklaşımları azaltıcı veya göçmenlere karşı olumlu yaklaşımları artırıcı etki yaptığını söylemek mümkündür (Hainmueller ve Hiscox 2007).

Tehdit kuramı ise, grup tehdidi veya bireysel tehdit, farklı gruplar arası ilişkileri anlamak için daha yaygın bir şekilde kullanılan bir kuramdır. Hatta, temas kuramının zaman içinde tehdit paradigmasına karşı bir eleştiri olarak geliştiğini söylemek abartı olmaz. Sosyal bilimlerde gruplar arası ilişkiler genelde azınlığın, ötekinin ve sonradan gelenin bir tehdit olarak algılandığı temel yaklaşım olagelmıştır (Ceobanu ve Escandell, 2010). Tarihsel olarak kavramsal izleğini Simmel ve Blumer gibi

klasik sosyolojinin kurucularına götürebileceğimiz tehdit kuramı, Ceobanu ve Escandell’e göre, gruplar arasında iktisadi veya kimliğe dair kültürel bir rekabet olduğu varsayımına dayanmaktadır. Gerçekten bir rekabetin veya çekişmenin var olmasından azade olarak, yerliler bir şekilde müşterek çıkarlarının tehdit edildiği algısına kapılırlarsa göçmenlere ve mültecilere karşı önyargılı ve ayrımcı yaklaşımlar geliştirebilmektedirler.

Tehdit algısının oluşabilmesi iki diğer kavramla yakından ilgilidir. Birincisi, dış-grubun nispi büyüklüğü, yani toplam nüfus içindeki payıdır (Legewie, 2013; Schuleter ve Scheepers, 2010). Eğer dış grup yeterince büyük değilse veya çok küçük bir grupsa, zaten yerli grupta kolektif olarak herhangi bir tehdit algısı oluşturmayacaktır. İkincisi de tehdit algısının hangi toplumsallığa bağlı olduğudur. Tehdit algısı genel olarak yerli grubun dış grubu kendi iktisadi çıkarlarına tehdit olarak görmesi olarak kavramsallaştırılsa da değerler üzerindeki uzlaşmazlık ve kültürel tehdit algısı da dış gruba karşı olumsuz yaklaşımlara temel teşkil edebilmektedir. Avrupa toplumları üzerine yapılan çalışmalarda hem gelir durumu düşük olan gruplar hem de daha dindar gruplar, dış grupları kendi gruplarının çıkarlarına tehdit olarak görebilmektedir (Schuleter ve Scheepers, 2010, s. 286). Schneider’ın çalışmasına (2008) göre ise göçmenlerin eğitim ve gelir durumundan ziyade, “Avrupalı olmamaları” Avrupalı toplulukların yabancılarla ilgili tehdit algısını beslemektedir. Ülkelerin iktisadi olarak içinde bulunduğu durumlarla ilgili olarak ve kriz koşullarında tehdit algısı ve önyargılar güçlenmektedir (Quillian, 1995).

İktisadi rekabet ve çatışmanın daha farklı boyutları da olabilmektedir. Suriyeli mülteci krizinin Avrupa’da en çok hissedildiği dönemde 15 Avrupa ülkesinde gerçekleştirdikleri çalışmaya göre, Naumann vd. (2018, s. 17), ekonomik tehdit algısının yeni mültecilerin mali külfeti ve vergi yükünü artıracak olduğu düşünüldüğü durumlarda olumsuz yaklaşımlara sebep olduğunu göstermektedir. Mültecilerin var olan iş gücü piyasasını olumsuz etkileyeceği ve rekabet yaratacağı görüşünün etkileri ise çok sınırlıdır. Dahası, Naumann ve arkadaşlarının çalışması vasıflı ve vasıfsız işgücüne sahip mültecilere karşı farklı algılar olup olmadığını da ölçmüştür ve genel olarak vasıflı işgücü oluşturacak mültecilere karşı yaklaşımların daha olumlu olduğunu tespit etmişlerdir (Naumann vd., 2018, s. 19). Bunun arkasında vasıflı işlerde istihdam edilecek mültecilerin ülkelerin refah devleti ve sosyal destek

programlarından daha az yararlanacağı öngörüsü yatmaktadır. Devletin üzerindeki mali külfeti ve sosyal harcamaları artırmayacağı düşünülen mülteci gruplara karşı olumsuz yaklaşımlar yüksek değildir.

Kısacası hem temas hem de tehdit kuramları farklı bağlamlarda ve farklı gruplara karşı geliştirilen yaklaşımları anlamak için kullanılagelmiştir. Tehdit kuramı sosyal bilim yazınında daha uzun süredir kullanılmaktadır ancak son dönemde haddinden fazla önem atfedildiği düşünülerek eleştirilmiştir (Ceobanu ve Escandell, 2010). Sosyal psikoloji alanında geliştirilmiş olan temas kuramı ise daha farklı saiklere dayanarak tehdit kuramının aksine daha iyimser varsayımlar geliştirmektedir (Pettigrew ve Tropp, 2006). Aşağıda görüldüğü gibi, Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılar bağlamında her iki yaklaşım da açıklayıcı olabilmektedir.

Hipotezler

Bu tartışmalar ışığında üç ana model tahmin edilmiştir:

- 1) coğrafi-siyasi model
- 2) gruplar arası temas modeli
- 3) grup tehdidi modeli

Coğrafi siyasi modelde, Suriye sınırına yakın olan illerde, Suriyelilere karşı olumsuz görüşlerin daha yüksek olması beklenmektedir. Öte yandan iktidar partisi seçmenlerine nazaran muhalefet partilerinin seçmenleri arasında da olumsuz görüşlerin daha yüksek olması beklenmektedir. Son olarak, sosyoekonomik ve eğitim durumu daha yüksek olan katılımcıların da daha liberal eğilimlere sahip olmaları ve sığınmacılara karşı daha olumlu yaklaşması beklenmektedir.

İkinci modelde, temas kuramının öngörülleri temel alınarak, sığınmacılarla olan temas ve gündelik hayatta sığınmacılarla muhatap olmanın olumsuz yaklaşımların önüne geçmesi beklenmektedir. Ancak bu model, Suriyelilerin nispi nüfusunu da göz önüne almaktadır. Suriyeli nüfusun yüksek ve düşük olduğu illerde temasın yaklaşımlara etkisi aynı olmayabilir. Spesifik olarak,

sığınmacı nüfusunun nispi büyüklüğünün yüksek olduğu illerde temasin olumsuz yaklaşımları artırması beklenmektedir.

Son modelde ise tehdit algısının işsizlikle beraber doğru orantılı olarak artması öngörülmektedir. İşsizlik oranlarının yüksek olmasının Suriyelilerle ilgili olumsuz yaklaşımları artırması beklenmektedir. Ancak önceki modelde olduğu gibi bu algının da Suriyeli nüfusun yüksek olduğu durumlarda oluşması öngörülmektedir. Yüksek işsizlik oranının Suriyeli nüfusun düşük olduğu yerlerde olumsuz yaklaşımları artırması düşük bir ihtimaldir.

VERİ KAYNAĞI VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriler KONDA Araştırma ve Danışmanlık’ın Şubat 2016 tarihinde kamuoyuna duyurduğu Suriyeli Sığınmacılara Bakış raporuna esas olan çalışmadan alınmıştır. (KONDA, 2016). KONDA 2010 yılından itibaren her ay düzenli olarak Barometre adıyla siyasal ve toplumsal araştırmalar serisi gerçekleştirmektedir. Şubat 2016 yılında duyurulan rapora kaynaklık eden anket çalışması ise Suriyeli sığınmacılara odaklanarak katılımcılara konuyla ilgili sorular yönelmiştir.

Çalışma, Türkiye İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması’na (NUTS2) göre 27 bölgeyi temsil eden 27 ilin merkez dahil 98 ilçesine bağlı 136 mahalle ve köyünde gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze yürütülen ankette 2649 kişiyle görüşülmüştür. Ancak 170 katılımcının başta yaş ve bağımlı değişkene verdikleri cevaplar eksik olduğu için çalışmanın örneklemine 2479 kişi dahil edilmiştir. KONDA yaptığı çalışmaların veri setlerini çalışmanın üzerinden belli bir süre geçtikten sonra kamuoyuyla paylaşmaktadır. Şubat 2016 yılında yürütülen bu çalışmanın veri seti de 2019 yılında kullanılabilir hale gelmiştir. Her ne kadar veri seti biraz eski gibi görünse de Türkiye nüfusunu temsil edebilmesi açısından önemlidir. Ayrıca 2016 başında gerçekleştirildiği için, çalışma 15 Temmuz darbe girişimi, 2017 Cumhurbaşkanlığı Referandumu ve 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Parlamento seçimlerinden önce gerçekleşmesi açısından siyasi olarak görece daha az gerilimli bir dönemde toplanan bilgilere dayanmaktadır. Dahası, 2018-2019 döneminde Türkiye’nin yaşadığı ekonomik kriz ve 2020 yılında yaşanan küresel pandemi de araştırmaya katılanların fikirleri üzerine etki etmemiştir. Genel olarak,

ekonomik kriz dönemlerinde göçmen karışıklığında bir yükseliş görülmektedir (Legewie, 2013). Çalışmanın gerçekleştirildiği tarih göz önüne alındığında bu gibi harici etkilere maruz kalmamış bir örneklem mevcuttur.

Elinizdeki çalışma ise farklı faktörlerin göz önünde bulundurulduğu çok değişkenli analizlere dayanmaktadır. Daha da önemlisi, ben bu çalışmada KONDA raporlarından farklı olarak Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılara bakışını anlayabilmek için grup-tehdidi ve gruplar arası temas teorilerini test ettim. Uluslararası yazında test edilen ve göçmen algısı açısından önemli kabulleri olan kuramları Türkiye’de Suriyeli sığınmacılar bağlamında anlamak önemlidir.

Dahası bireysel yaklaşımlar, il çapında ölçülen çevresel göstergelerle yakın bir ilişki içerisindedir. Bu vesileyle, KONDA veri setine ek olarak, çalışmaya birtakım çevresel göstergeler de dahil edilmiştir. Bireysel yaklaşımların çevresel faktörler tarafından nasıl etkilendiği sorusu önemlidir. Bu amaçla kullanılan ildeki Suriyeli nüfus ve işsizlik oranı gibi değişkenler sırasıyla Göç İdaresi Başkanlığı ve Türkiye İstatistik Kurumu’ndan alınmıştır. Bunlar il çapında değişkenler olduğu için aynı vilayette oturan tüm katılımcılar için aynı değeri almaktadırlar. Tablo 1, ildeki kayıtlı Suriyeli nüfusu, Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranını, işsizlik oranını ve çalışmada kullanılan örneklem içinde o ilden seçilen katılımcı sayısı ve bu katılımcıların toplam örneklem içindeki oranını göstermektedir.

Tablo 1: İl Düzeyindeki Suriyeli Nüfusun, Suriyeli Nüfusun Toplam İl Nüfusu İçindeki Payı ve İşsizlik Oranı

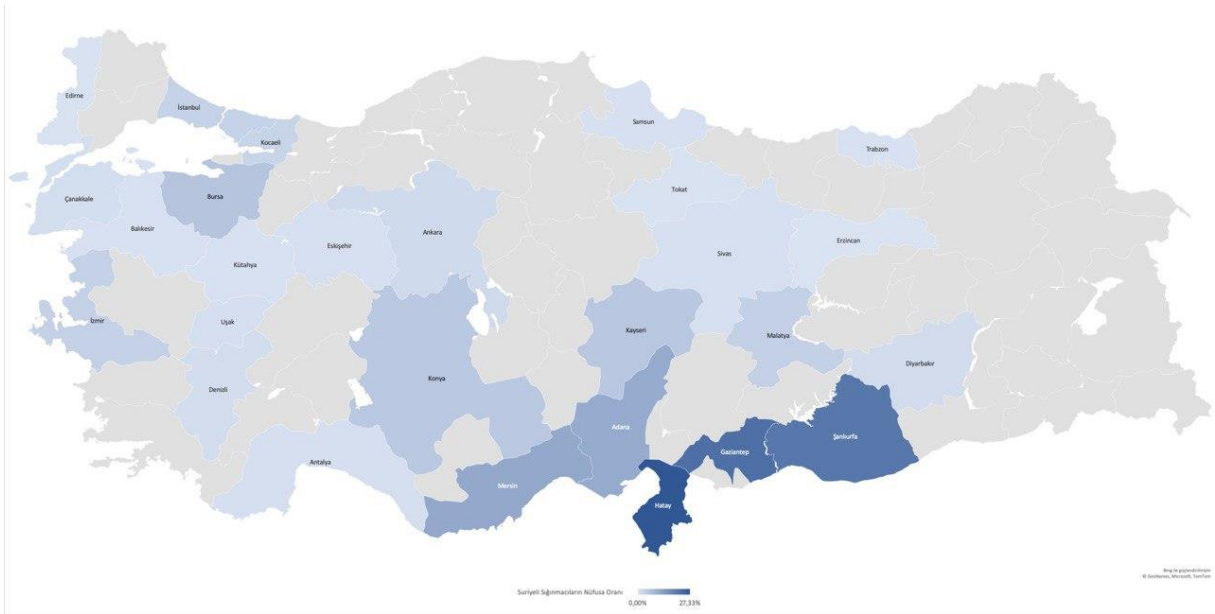
İl Kodu	İl Adı	Kayıtlı Suriyeli Nüfus	Toplam İl Nüfusu	Suriyeli Nüfusun Nispi Büyüklüğü (%)	2015 Yılı İşsizlik Oranı (%)	Örnekleme İçindeki İlde Yaşayan Katılımcı Sayısı	Örnekleme İçindeki İlde Yaşayan Katılımcı Payı
1	ADANA	244.677	2.220.125	11,02	9,8	71	0,03
6	ANKARA	96.195	5.503.985	1,75	11,1	199	0,08
7	ANTALYA	2.017	2.426.356	0,83	9,6	102	0,04
10	BALIKESİR	4.742	1.226.575	0,39	5,3	67	0,03
16	BURSA	176.544	2.994.521	5,90	7,8	84	0,03
17	ÇANAKKALE	5.624	540.662	1,04	5,3	35	0,01
20	DENİZLİ	11.790	1.027.782	1,15	6,9	146	0,06
21	DİYARBAKIR	23.178	1.732.396	1,34	17,5	74	0,03
22	EDİRNE	1.065	411.528	0,26	7,3	29	0,01
24	ERZİNCAN	109	236.034	0,05	5,9	28	0,01
26	ESKİŞEHİR	5.254	871.187	0,60	7,8	72	0,03
27	GAZİANTEP	453.409	2.028.563	22,35	9,9	72	0,03

31	HATAY	440.019	1.609.856	27,33	16,4	104	0,04
33	MERSİN	208.696	1.814.468	11,50	9,8	8	0,003
34	İSTANBUL	484.995	15.067.724	3,22	12,9	518	0,21
35	İZMİR	147.258	4.320.519	3,41	15	150	0,06
38	KAYSERİ	74.816	1.389.680	5,39	9,7	47	0,02
41	KOCAELİ	55.325	1.906.391	2,90	10,1	84	0,03
42	KONYA	112.765	2.205.609	5,11	6,5	53	0,02
43	KÜTAHYA	1.685	577.941	0,29	4,1	35	0,01
44	MALATYA	28.721	797.036	3,60	8,0	90	0,04
55	SAMSUN	6.580	1.335.716	0,49	6,5	88	0,04
58	SİVAS	3.565	646.608	0,55	9,7	62	0,03
60	TOKAT	1.055	612.646	0,17	6,5	62	0,03
61	TRABZON	3.367	807.903	0,42	4,8	89	0,04
63	ŞANLIURFA	425.557	2.035.809	20,90	17,5	74	0,03
64	UŞAK	2.505	367.514	0,68	4,1	36	0,01
					TOPLAM	2479	1,00

Şekil 1’deki haritada Göç İdaresi Başkanlığı’nın verilerine göre çalışmanın örnekleminde yer alan illerdeki Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranı gösterilmektedir. Tahmin edileceği üzere Suriyeli

nüfusun nispi büyüklüğünün en yüksek olduğu iller Suriye sınırına yakın olan Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mersin ve Adana’dır. Diğer iller içinse örneklemin seçildiği 27 ilin 19’unda Suriyeli nüfus toplam nüfusun %4’ün, 22’sinde ise %6’nın altındadır. Bu rakamlar 2019 tarihli, yani çalışmanın gerçekleşmesinden 3 yıl sonraki veriler olsa da 2016-2019 arasındaki Suriyeli sığınmacı sayısında önemli bir artış yaşanmadığından yapılan çalışmadaki analizlere dramatik bir etkisi olmayacaktır. 2017 yılında Türkiye’deki Suriyeli sayısı 3 milyonu aşmış durumdaydı ve sonraki 3 yılda bu sayı çok artmadı (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Bu yüzden nispi Suriyeli nüfusun 2019 rakamlarına göre hesaplanmış olması analiz için önemli bir sorun teşkil etmeyecektir.

Şekil 1: Örnekleme Seçilen İllerdeki Suriyeli Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı (Suriyeli Nüfusun Nispi Büyüklüğü, 2019)

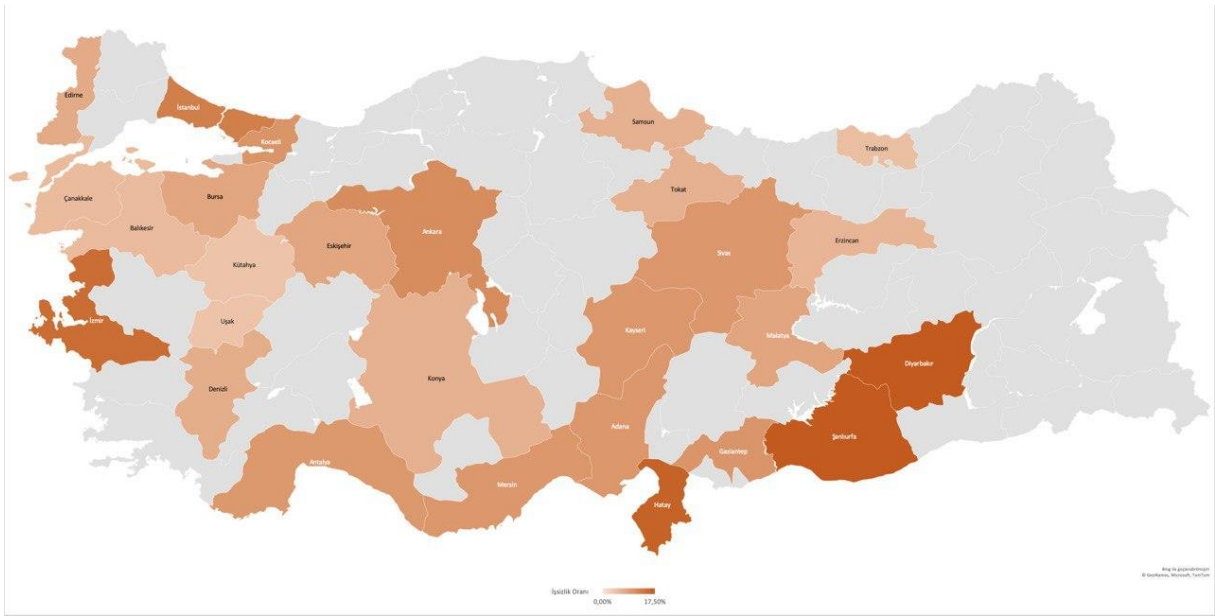

Kaynak: Göç İşleri Genel Müdürlüğü.

Şekil 2’deki harita yine çalışmada örneklem seçilen illerdeki 2015 yılına, yani çalışma yapılmadan önceki yıla ait işsizlik oranlarını göstermektedir (TÜİK, 2016). Görüldüğü gibi Suriyeli nüfusun yüksek olduğu sınıra yakın illerde, işsizlik oranları da Türkiye ortalamasının üstündedir. Buna önemli bir istisna ise Diyarbakır’dır. Diyarbakır’da işsizlik oranı %17,5 olmasına rağmen Suriyeli

nüfusun toplumsal nüfusun %1’i civarındadır. İç savaşın başladığı günlerden beri Kürt nüfusun yüksek olduğu illerde, Suriyeli nüfus diğer sınır kentlerinde olduğu kadar artmamıştır. Mardin dışında, Diyarbakır, Hakkari, Batman, Şırnak gibi illerde Suriyeli sığınmacı nüfusu sınırlı sayıdadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Bununla beraber İzmir, İstanbul Ankara, Kocaeli gibi illerde de işsizlik oranları %10’un üzerindedir.

Şekil 2: Örnekleme Seçilen İllerdeki İşsizlik Oranı (2015).

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK).

Bağımlı Değişken

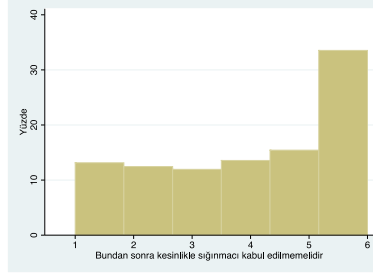
Bu çalışmanın bağımlı değişkenini, çalışmada Suriyeliler hakkında sorulan altı sorunun faktör analizinin en büyük olabilirlik kestirimi metoduyla (*exploratory maximum likelihood factor analysis*) tahmin edilmesiyle oluşturdum (bkz Legewie, 2013). Tablo 2’de bağımlı değişkeni oluşturan bu altı soru, sorulara verilen cevapların dağılımlarını ve faktör analizi skorları gösterilmektedir. Bu sorularla ilgili en büyük problem cevapların 1-6 (“kesinlikle katılmıyorum” / “kesinlikle katılıyorum”) arasında değer almasıdır. Göçmen ve mültecilere karşı yaklaşımları ölçen uluslararası çalışmalarda genelde 1-10 skor ölçeği kullanılmaktadır (bkz. Avrupa Toplumsal Araştırması), ancak KONDA araştırması 1-6

ölçeğiyle mültecilere karşı yaklaşımları ölçmüştür. Her ne kadar faktör analiziyle oluşturulan bağımlı değişken sadece 6 değer almasa da bu ölçek uluslararası çalışmalarda kullanılan ölçeklerden farklıdır. Türkiye’de önemli bir zamandır Suriye karşıtlığı (veya Suriyelileri yaşanan belli başlı sıkıntılardan sorumlu tutma eğilimi) yüksek olduğu için bağımlı değişkenin dağılımı da yüksek değerlerde yoğunlaşmıştır. Tablo 2’de görüldüğü gibi bağımlı değişkeni oluşturan altı değişkenden beş tanesinin ortalaması 4’ün üzerindedir. Bu durum bağımlı değişkenin varyasyonunu azaltmaktadır; ancak analiz sonucunda da görüleceği gibi bu bağımlı değişkenle de Türkiye ölçeğinde önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

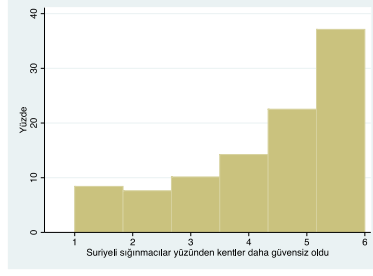
Tablo 2: Bağımlı Değişkenin Oluşturan 6 Ölçeğin Dağılımı ve Faktör Analizi Skorları

Değişken	Ortalama	Standard Sapma	Dağılım	Faktör Analizi Skoru	
				Faktör Yüğü	Biriciklik
Sığınmacılar Türkiye’nin ekonomisine zarar veriyor.	4,41	1,66		0,61	0,60
Suriyeli sığınmacılar yüzünden iş imkanları azaldı.	4,44	1,72		0,70	0,50

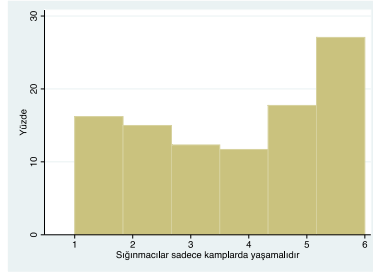
Bundan sonra kesinlikle sığınmacı kabul edilmemelidir. 4,06 1,82 0,72 0,47

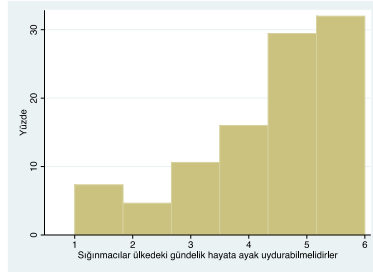
Suriyeli sığınmacılar yüzünden kentler artık daha güvensiz oldu. 4,46 1,63 0,76 0,43

Sığınmacılar sadece kamplarda yaşmalıdır. 3,80 1,85 0,51 0,72

Sığınmacılar ülkedeki gündelik hayata ayak uydurabilmelidirler. 4,50 1,51 0,03 0,70

Not: Tüm sorulara verilen cevaplar 1 (en düşük) ila 6 (en yüksek) arasında değer alabilmektedir. Faktör analizinin eigen değeri 2'nin üzerindedir.

Bağımsız Değişkenler

Bağımsız değişkenler üç temel modeli tahmin etmek için seçilmiştir: coğrafi-siyasi model, gruplar arası temas kuramı ve grup tehdidi kuramı. Kullanılan değişkenlerin dağılımları Ek Tablo 1’de sunulmuştur. Birinci modelde temel odak katılımcıların yaşadığı bölgelere verilmiştir. Buradaki en

temel değişken katılımcıların yaşadığı vilayettir. Bölge yerine vilayetin kullanılmasının sebebi, Suriyelilere karşı tutumların bölgeler içinde de değişiklik gösteriyor olmasıdır. Modelde, Türkiye ortalamasını yansıtmaması açısından İstanbul referans kategori olarak alınmıştır. Suriye’ye olan coğrafi uzaklık ve Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranı bölgeler arasında önemli farklar olduğunu ortaya koymaktadır (bkz. Şekil 1). Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde, Suriye karşıtlığı en yüksek düzeydedir. Batı Karadeniz ve Ortadoğu Anadolu bölgeleri dışında bölgeler arasında önemli farklar bulunmamaktadır. Buradaki ikinci temel değişken siyasi parti tercihidir. Bu değişken “Bugün seçim olsa hangi partiye oy verirsiniz?” sorusuna verilen cevaba göre seçilmiştir.

Gruplar arası temas kuramını test etmek için katılımcılara sorulan “Suriyeli sığınmacılar ile gündelik hayatta nerelerde karşılaşıyorsunuz?” sorusuna verilen cevaplara göre bir değişken oluşturulmuştur. Bu soru altı olası “mekân” cevabı içermektedir: mahallede/sokağında; çarşıda/pazarda; iş yerinde, okulda; camide, toplu taşımada. Katılımcıların her evet cevabı verdikleri soru için bir puan aldıkları ve 0 ila 6 arasında değerler alabilen bir değişken oluşturulmuştur. Örneğin, bütün sorulara hayır cevabı veren katılımcı 0 puan; bütün sorulara evet cevabı veren bir katılımcı 6 puan almaktadır. Temasın rolünü daha iyi anlayabilmek için modele ayrıca bahsi geçen vilayetteki Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranı da yani Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü modele eklenmiştir.

Grup tehdidi modeli için, temelde iktisadi göstergeler göz önünde bulundurulmuştur. Bunlardan en önemlisi çalışma 2016 yılında yapıldığı için, vilayetin içinde bulunduğu NUTS2 bölgesindeki 2015 yılı işsizlik oranıdır. Buradaki ikinci önemli değişken katılımcıların ekonomik kriz bekleyip beklemedikleridir. Bu değişkeni eklemenin arkasındaki temel motivasyon, katılımcıların ekonomik gidişata dair öznel fikirlerini yansıtmaktır. İşsizlik oranı her ne kadar nesnel olarak bir gerçeklik olsa da, katılımcılar yaşadıkları ildeki işsizlik oranını bilmeyebilirler.

Kontrol değişkenleri

Çalışmada bir dizi bireysel kontrol değişkeni kullanılmıştır (Bkz. Ek-Tablo 1). Bunlardan bir kısmı katılımcıların sosyo-ekonomik durumlarıyla ilgilidir. Bu değişkenlerin ilki katılımcının eğitim

durumuyla ilgilidir ve lise altı, lise ve lise sonrası eğitim olarak gruplandırılmıştır. İkinci değişken katılımcının yaşadığı hane geliridir. Diğer bir değişken ise katılımcının çalışma durumudur. Bu değişken KONDA çalışmalarında düzenli olarak kullanılan ve uluslararası istihdam ölçeklerine uygun olmayacak şekilde kodlanmış bir değişkendir. Değişkenin kategorileri hakkında detaylar açıklanmadığı için (örneğin “Çalışıyor, diğer”) uluslararası istihdam ölçeklerinden birine dönüştürmek mümkün olmamıştır ve modellere veri setinde var olduğu şekilde eklenmiştir.

Diğer kontrol değişkenleri dini grup aidiyeti, dindarlık, yaşam tarzı, hanede yaşayan kişi sayısı, toplumsal cinsiyet, ikamet edilen yerin kırsal, kent veya metropol olup olmadığı, yaş ve yaşın karesidir. Son olarak, katılımcılara Suriyelilere dair görüşleri ile ilgili sorulan soru da kategorik değişken olarak modele eklenmiştir. Buradaki referans kategorisi, katılımcıların çok büyük bir kısmının seçtiği cevap olan (%58) “zulümden kaçan” kategorisidir; diğer kategoriler ise “fırsatçı,” “sırtımızda yük,” “din kardeşi” ve “misafir”dir.

Yöntem

Yöntem olarak Sıradan En Küçük Kareler (OLS) regresyon metodu kullanılmıştır. Standart sapmalar STATA 14 yazılımının “dirençli” (*robust*) tercihi kullanılarak hesaplanmıştır. İlk önce demografik, coğrafi ve sosyo-ekonomik değişkenlerin yer aldığı coğrafi-siyasi model tahmin edilmiştir. Sonraki modellerde ise gruplar arası temas ve grup tehdidi kuramlarını test edecek bağımsız değişkenler eklenmiştir. Yaş ve hane geliri değişkenleri standardize edilmiş olup bağımlı değişkendeki standart sapma değişikliğini belirtmektedir.

BULGULAR

Bulgular Tablo 3’te sunulmaktadır. Coğrafi-siyasi modelde ikamet edilen il de modelde bağımsız değişken olarak yer almaktadır. İl değişkeni için referans kategorisi İstanbul olarak seçilmiştir. Suriyelilere karşı yaklaşımları ölçen bağımlı değişkenin İstanbul ili ortalaması Türkiye ortalamasına yakındır; ayrıca İstanbul’un yıllar içinde aldığı göçler yüzünden Türkiye genelini yansıtacağı

varsayılmıştır. Şekil 3’te coğrafi-siyasi modele göre Suriyelilere yaklaşımların il bazında tahmin edilen ortalamaları gösterilmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı olan farklar koyu renkle işaretlenmiştir. Referans kategorisi olan İstanbul’a kıyasla Şanlıurfa, Hatay, Gaziantep ve Antalya gibi sınıra yakın kentlerde Suriyelilere karşı olumsuz görüşler daha yüksektir. Özellikle Şanlıurfa ve Hatay’daki ortalama olumsuz yaklaşım İstanbul’dan neredeyse bir tam puan daha yüksektir. Bunlar dışında Denizli, Konya, Kütahya, Trabzon, Malatya ve Sivas gibi kentlerde de Suriyelilere karşı olumsuz görüş ortalamadan daha yüksektir. Muhafazakâr olarak nitelendirebileceğimiz bu kentlerde ortalama olarak bir puanın üçte biri ila yarım puan arasında daha yüksek oranda olumsuz görüş hakimdir. 13 ilde ise yaklaşımlar İstanbul’daki ortalama yaklaşımlardan anlamlı olarak farklı değildir. Öte yandan, metropolde yaşayanlar arasında da ortalama olumsuz görüş daha yüksektir (bkz. Tablo 3).

Tablo 3: Coğrafi Siyasi ve Gruplar Arası Temas Modelleri

	Model 1: Coğrafi Siyasi Model	Model 2: Gruplar arası Temas Modeli
Temas sıklığı		-.03† (.02)
Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü		.02** (.00)
Temas sıklığı* Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü		.004* (.002)
Vilayet (Referans: İstanbul)		
Adana	.14 (.11)	
Ankara	.07 (.07)	
Antalya	.29*** (.08)	
Balıkesir	.35** (.13)	
Bursa	.17† (.09)	
Çanakkale	.13 (.19)	

Denizli	.41*** (.11)	
Diyarbakır	.07 (.11)	
Edirne	.34† (.18)	
Erzincan	.04 (.16)	
Eskişehir	.08 (.13)	
Gaziantep	.29*** (.07)	
Hatay	.78*** (.12)	
Mersin	-.07 (.26)	
İzmir	.12† (.06)	
Kayseri	.02 (.09)	
Kocaeli	.01 (.09)	
Konya	.50*** (.13)	
Kütahya	.48*** (.11)	
Malatya	.31** (.10)	
Samsun	-.36** (.12)	
Sivas	.30* (.12)	
Ordu	-.11 (.16)	
Trabzon	.35** (.11)	
Şanlıurfa	.96*** (.14)	
Uşak	.05 (.19)	
Eğitim (Referans: Lise Altı)		
Lise	-.06 (.04)	-.07 (.04)
Lise Üstü	-.25*** (.06)	-.23*** (.06)
Yaş	.17† (.10)	.14 (.10)
Yaşın Karesi	-.16 (.10)	-.14 (.10)

Hane halkı	-01 (.02)	-.03 (02)
Din (Referans: Sünni)		
Alevi	.10 (.08)	.05 (.07)
Diğer	-.55*** (.13)	-.51*** (.13)
Cevap Yok	-.08 (.12)	-.10 (.12)
Bölge tipi (Referans: Kır)		
Kent	.07 (.06)	.15* (.05)
Metropol	.24** (.07)	.11** (.05)
Yaşam Biçimi (Referans: Modern)		
Geleneksel muhafazakar	-.06 (.04)	-.03 (.04)
Dindar muhafazakar	-.09† (.05)	-.09† (.05)
Dindarlık (Referans: Ateist)		
İnançlı	.12 (.11)	.12 (.11)
Dindar	.06 (.11)	.09 (.11)
Sofu	.04 (.12)	.06 (.12)
Cevap yok	.11 (.23)	.20 (.23)
Cinsiyet (Referans: Erkek)		
Kadın	.01 (.04)	.01 (.05)
Hane geliri	-.04 (.02)	-.04 (.02)

İstihdam Tipi (Referans:
Devlet memuru)

Özel Sektör	-.12 (.09)	-.12 (.09)
İşçi	-.09 (.10)	-.10 (.10)
Esnaf	-.10 (.09)	-.15 (.09)
Tüccar	-.14 (.16)	-.15 (.16)
Serbest Meslek	.21 (.13)	.26* (.13)
Tarım	-.02 (.11)	-.01 (.11)
Diğer	-.09 (.09)	-.18* (.09)
Emekli	-.04 (.09)	-.03 (.09)
Ev kadını	-.06 (.09)	-.06 (.09)
Öğrenci	-.12 (.10)	-.15 (.10)
İşsiz	.04 (.10)	-.04 (.10)
Çalışamaz halde	-.28 (.22)	-.36 (.24)
Cevap Yok	-.10 (.32)	-.08 (.31)

Suriyeliler hakkında
görüş (Referans:
Zulümden kaçan)

Fırsatçı	.66*** (.05)	.61*** (.05)
Sırtımızda yük	.61*** (.05)	.60*** (.05)
Din kardeşi	-.22*** (.06)	-.27*** (.06)
Misafir	-.08 (.05)	-.09 (.05)
Cevap yok	-.07 (.18)	-.06 (.18)

Siyasi Parti

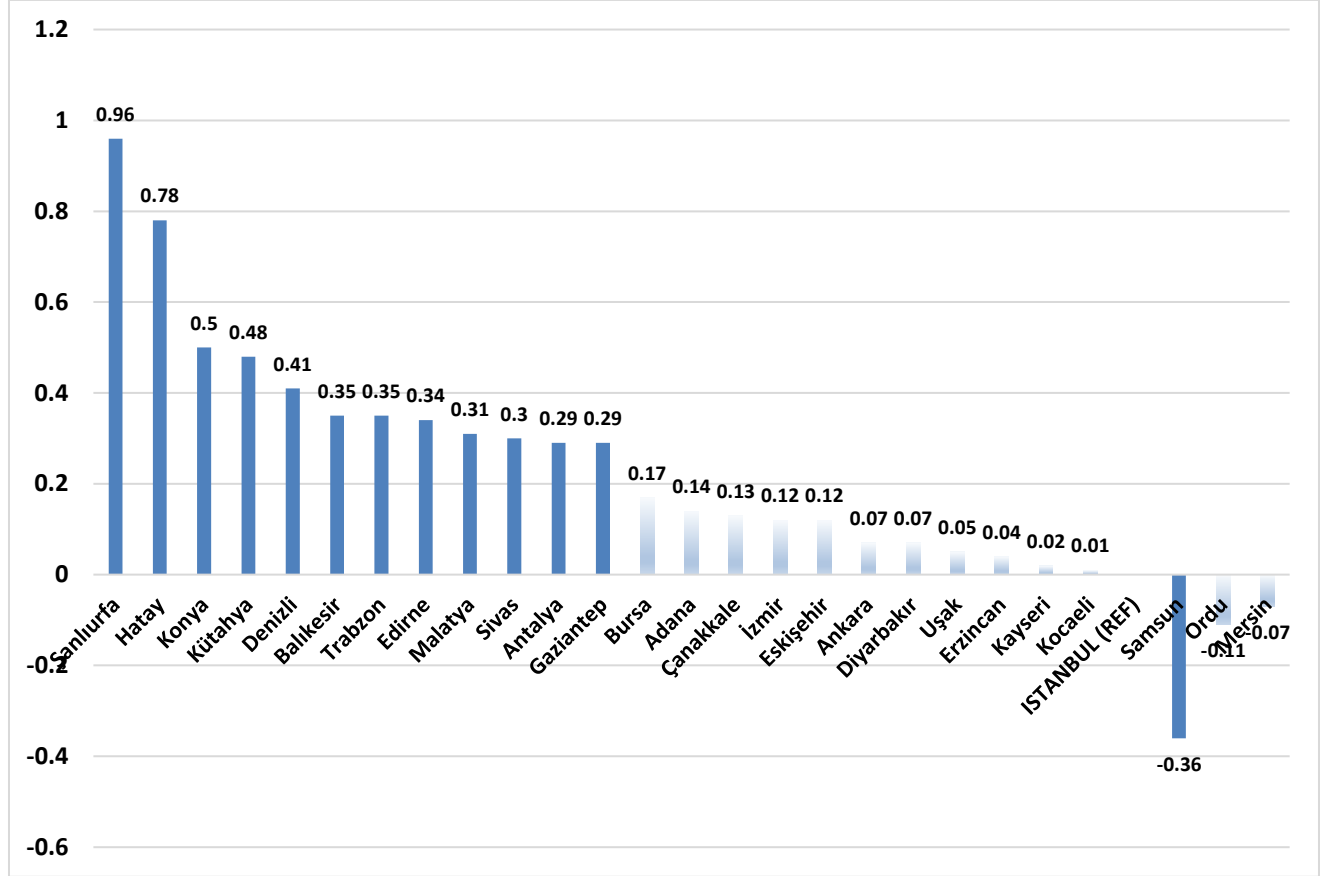
(Referans: AKP)

CHP	.27** (.09)	.22* (.09)
MHP	.24* (.10)	.23* (.10)
HDP	.07 (.19)	.02 (.19)

Diğer	.22 (.29)	.15 (.29)
Kararsız	.10 (.07)	.08 (.07)
Ekonomik kriz beklentisi (Referans: Hayır)	.43*** (.05)	.44*** (.05)
CHP*Kriz bekliyor	-.11 (.10)	-.11 (.11)
MHP*Kriz bekliyor	-.01 (.13)	-.03 (.13)
HDP*Kriz bekliyor	-.15 (.20)	-.13 (.21)
Diğer*Kriz bekliyor	-.51 (.32)	-.45 (.32)
Kararsız*Kriz bekliyor	-.01 (.09)	.00 (.09)
Sabit	-.59*** (.16)	-.41** (.14)
N	2479	2479
R2	30,1%	26,3%
F-Skoru	20,30 (0,0000)	23,96 (0,0000)

Notlar: İstatistiksel anlam aralıkları: *p<0.05 **p<0.01 ***p<0.001; †p<0.10. Dirençli standard sapmalar parantez içinde verilmiştir.

Şekil 3: Coğrafi-Siyasi modele göre Suriyelilere karşı yaklaşımların il bazında tahmin edilen ortalamaları (Model 1’e göre)

Not: İstanbul referans kategorisi olarak alınmıştır. Diğer illerdeki değerler coğrafi-siyasi modele göre ildeki yaklaşımların ortalamasının İstanbul’dan farkını göstermektedir. İstatistiksel olarak anlamlı olan ortalama farkları koyu renkle gösterilmiştir.

Beklendiği gibi siyasi parti tercihi de Suriyelilere bakışı etkilemektedir. CHP ve MHP seçmenleri arasında olumsuz yaklaşımlar daha yaygındır. Diğer grupların ortalamaları referans kategorisi olan AKP seçmenine yakındır. Suriyelilere karşı AKP iktidarının başından beri takındığı olumlu tavır göz önüne alınacak olursa bu şaşırtıcı bir sonuç değildir. Öte yandan, Cumhuriyet İttifakının kuruluşundan sonra MHP seçmeni arasında Suriyelilere karşı olumsuz tavrın değişmiş olacağı düşünülse de İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü’nün yaptığı çalışma bu durumun Cumhuriyet İttifakının kuruluşundan sonra da değişmediğini göstermektedir (İstanPol, 2020, s. 7). Enstitünün 2020 yılında İstanbul’da gerçekleştirdiği çalışmanın bulgularına göre MHP ve İYİ Parti seçmenleri arasında Suriyelilere karşı önyargı en yüksek düzeydedir.

Ancak katılımcıların siyasi parti tercihinin Suriyelilere karşı tutumunda ekonomik kriz beklentisinin önemli bir rolü vardır. Modelde iki değişkenin birbiriyle etkileşimi de kontrol edilmiştir. Tabloda görüleceği üzere ekonomik kriz beklemeyenler arasında CHP ve MHP seçmeninin görüşü daha olumsuzdur (sırasıyla 0,27 v 0,24 puan). Ancak ekonomik kriz beklentisi içinde olan AKP seçmenlerin Suriyelilere bakışı neredeyse yarım puan daha yüksektir. Daha da önemlisi siyasi parti ve kriz beklentisi etkileşim değişkeninin gösterdiği gibi (Siyasi parti*kriz bekliyor), kriz bekleyenler arasında partiler arasında bir fark görülmemektedir. Yani, kriz bekleyenler arasında parti tercihinin bir önemi kalmamakta, hepsi ortalamanın üstünde olumsuz görüş belirtmektedirler. “Ekonomik kriz bekliyor musunuz?” sorusuna hayır cevabı verenler arasında parti tercihi daha önemlidir.

Sosyoekonomik değişkenlere bakıldığında, lise üstü eğitim düzeyindekilerin Suriyelilere karşı yaklaşımlarının daha olumlu olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim düzeyi arttıkça göçmenlere karşı daha toleranslı olunması evrensel düzeyde geçerli bir bulgudur (bkz. Erişen, 2018). Hane geliri arttıkça olumsuz yaklaşım azalıyor gibi görünmektedir ancak gelir değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir. Meslek grupları arasında da istatistiksel olarak anlamlı farklar yoktur. Yaşam tarzıyla ilgili değişkenlerde de önemli farklar bulunmamaktadır. Sünnilere nazaran ‘diğer’ dinlere mensup olanlar (muhtemelen Hristiyanlar ve Yahudiler) Suriyelilere karşı daha az olumsuz bakmaktadırlar. Modernlere nazaran dindar muhafazakârlar çok az daha olumlu görünmektedirler. Dindarlık seviyesinin farklı kategorileri arasında da hiçbir fark yoktur. İkili analizlerde daha dindar olanlar daha olumlu yaklaşımlarda bulunsalar da çoklu regresyon modelinde dindarlığın bir etkisi bulunmamaktadır.

Suriyeliler hakkındaki görüşler değişkeninin gösterdikleri ise şaşırtıcı değildir. Bu soruya katılımcıların önemli bir çoğunluğu “zulümden kaçanlar” cevabı vermiştir (%58) ve değişkende bu cevap referans kategorisidir. Bu gruba nazaran Suriyelileri “fırsatçı” ve “sırtımızda yük” olarak görenler arasında olumsuz görüş çok daha yüksektir. Din kardeşi olarak görenler arasında ise bağımlı değişken ortalaması az da olsa daha düşüktür.

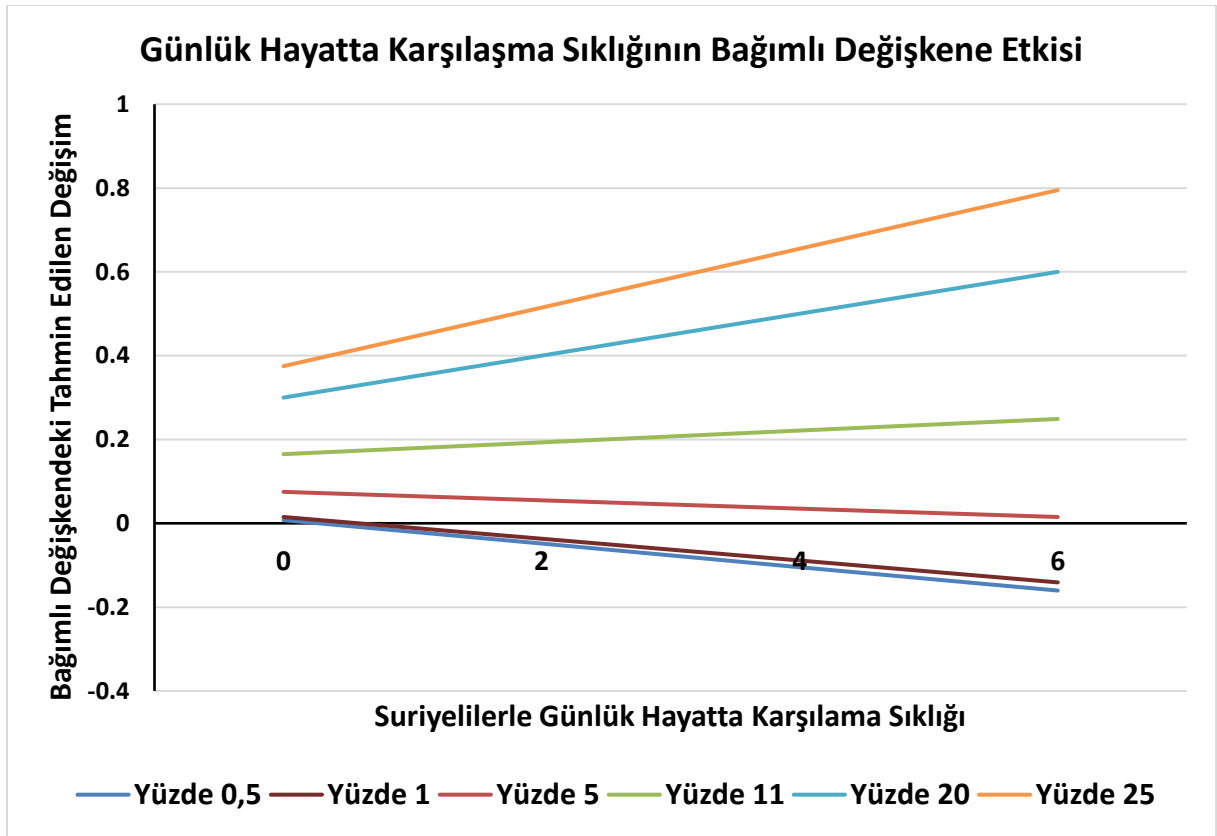
Özetleyecek olursak, coğrafi-siyasi modele göre yaşanan kent ile Suriyelilere karşı bakış arasında önemli bir ilişki vardır. Suriye sınırına yakın kentlerde ve muhafazakâr olarak bilinen kentlerde, ayrıca metropollerde olumsuz yaklaşım daha yüksektir. Bu bulgu Suriyelilerin kalabalık olarak bulunduğu kentlerde olumsuz bakışın daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Bu sebeple, grup tehdidi ve gruplar arası temas teorilerini test etmek daha fazla önem arz etmektedir. Öte yandan, AKP hükümetinin politikaları ya da bu politikaların kamuoyunda algılanışı yüzünden katılımcıların siyasi parti tercihleri de Suriyelilere bakışı etkilemektedir. Ancak bu partizanlık “bir yıl içinde kriz bekliyor musunuz” sorusuna “hayır” cevabı verenler için geçerlidir. Ekonomik kriz bekleyenlerin tümü için siyasi parti tercihlerinden bağımsız olarak olumsuz yaklaşım yüksektir.

Model 2’de gruplar arası temas kuramı test edilmektedir. Kurama göre azınlık, göçmen veya mülteci gruba yapılan temas, çoğunluk grupta azınlığa karşı var olan önyargıları kıracak ve bu gruba karşı olan olumsuz görüşler törpülenecektir (Pettigrew ve Tropp, 2008). Ancak bahsi geçen grubun büyüklüğü, daha önemlisi yaşanan yerdeki nüfusa oranı yani nispi büyüklüğü önemlidir (Kogan, 2011). Bu nedenle modele iki temel değişken eklenmiştir. Bunlardan ilki Suriyelilerle olan teması ölçmektedir, diğeri ise kentte var olan Suriyeli nüfusun kentin nüfusuna yüzdesini ölçmektedir. Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü il düzeyindeki Suriyeli nüfusun toplam il nüfusuna bölünerek hesaplanmıştır. Bu değişken vilayet değişkenliğiyle çoklu doğrusallık (*multicollinearity*) gösterdiğinden ve STATA yazılımı tarafından dışarıda bırakıldığından vilayet değişkenleri modelden çıkarılmıştır. Temas değişkeni ise yukarıda tartışıldığı gibi bireysel düzeyde ölçülmektedir ve 0 ila 6 arasında değerler almaktadır.

Bulgular, gruplar arası temas kuramının Suriyelilere karşı yaklaşımı anlamada önemli sonuçlara işaret etmektedir. Temas sıklığı ve Suriyelilerin nispi büyüklüğü değişkenlerinin Suriyelilere olan yaklaşımlara etkisi Şekil 4’te gösterilmektedir. Grafikte diğer kontrol değişkenleri dışarıda bırakılarak Suriyeli nüfusun büyüklüğünün farklı değerlerine göre temas sıklığının bağımlı değişkene etkisi tahmin edilmiştir. Temas yoğunluğunun ilde bulunan Suriyeli nüfusuyla bağlantılı olarak katılımcıların yaklaşımlarına etki ettiği görülmektedir. Suriyeli nüfusun il nüfusunun %0,5’i, %1’i veya %5’i olduğu

kentlerde temas yoğunluğu arttıkça olumsuz yaklaşımlar azalmaktadır. Yani Suriyelilerle gündelik yaşamında daha sıklıkla karşılaşan katılımcıların olumsuz görüşleri Suriyelilerle karşılaşmayanlara nazaran daha düşüktür. Örneklemedeki vilayetlerin önemli bir kısmında Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğünün bu aralıkta olduğunun altı çizilmelidir. Verilerin toplandığı 27 kentin 19’unda Suriyeli nüfus toplam nüfusun %4’ün, 22’sinde ise %6’nın altındadır.

Şekil 4: Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü ve Suriyelilerle günlük hayatta karşılaşma sıklığına göre bağımlı değişkende tahmin edilen değişim (Model 2’ye göre)

Not: Yüzdeler ildeki Suriye nüfusunun nispi büyüklüğünü gösterir. Model tüm kontrol değişkenlerini içermektedir, ancak şekilde Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü, Suriyelilerle karşılaşma sıklığı ve bu iki değişkenin etkileşiminin bağımlı değişkene yaptığı etkiyi gösterilmektedir.

Ancak ildeki Suriyeli nüfus, toplam nüfusun %10’unun üzerine çıktığı durumlarda daha sık temas olumsuz görüşü artırmaktadır. Bu artış, Suriyeli nüfusun şehir nüfusunun %11’i olduğu Adana ve Mersin gibi illerde daha sınırlıdır. Suriyeli nüfusun %20’yi aştığı illerde ise (Şanlıurfa, Gaziantep ve

Hatay’da sırasıyla %21, %22,5 ve %27) olumsuz yaklaşımları önemli ölçüde artırdığı görünmektedir. Sonuç olarak gruplar arası temas kuramının Türkiye’deki Suriyelilere yaklaşımı açıklayıp açıklayamadığı sorusuna yanıt, şartlı bir evettir. Suriyeli nüfusun toplam nüfusa oranı belli bir düzeyde kaldığı sürece, daha sık temas olumsuz yaklaşımları törpülemektedir. Bu durum örneklemin önemli bir çoğunluğu için geçerlidir. Ancak nispi büyüklüğün %10’u geçtiği kentlerde Suriyelilerle temas olumsuz yaklaşımı artırıcı yönde etki yapmaktadır. Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü burada etkinin yönünü ve büyüklüğünü değiştiren temel bir faktör olmuştur. Şanlıurfa, Gaziantep ve Hatay illerinde temas puanı 5 veya 6 olan katılımcıların tahmin edilen olumsuz yaklaşımındaki değişim temas puanı 0 olan katılımcılara kıyasla iki kat daha yüksektir.

Suriyeli nüfusun kalabalık olduğu kentlerde temas yoğunluğunun olumsuz yaklaşımları artırmasını daha iyi anlayabilmek için grup tehdidi kuramını test etmekte yarar vardır. Çünkü temas sıklığının artmasının olumsuz yaklaşımları artırmasında, kalabalık Suriyeli nüfusun bir tehdit olarak görülmesi, özellikle de ekonomik bir tehdit olarak görülmesi bir rol oynayabilmektedir. Yazına göre grup tehdidi kuramında önemli olan faktörler tehdit olarak görülen grubun büyüklüğü ve var olan ekonomik durumdur (Quillian, 1995; Legewie, 2013). Ekonomik daralma ve kriz dönemlerinde, azınlık ve göçmen gruplara yönelik olumsuz yaklaşımlar artar. Bu sebeple iktisadi faktörleri ve Suriyeli grup yoğunluğunu temel alan grup tehdidi modeli test edilmiştir. Modelin sonuçları Tablo 4’te sunulmuştur. İlk modelde (Model 3A) sadece il çapındaki işsizlik oranı, ikinci modelde işsizlik oranı ve Suriyeli nüfusun büyüklüğü (Model 3B), son modeldeyse bu iki değişkenle beraber bu iki değişkenin etkileşim değişkeninin olumsuz yaklaşımlara etkisi test edilmiştir. İlk modelde görüldüğü gibi ildeki işsizlik oranı %1 arttıkça, olumsuz yaklaşım 0,3 puan artmaktadır. Ancak modele Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü değişkeni eklenince, işsizlik değişkeni büyüklüğünü ve anlamını yitirmektedir ve nispi büyüklük değişkeni anlamlı hale gelmektedir.

Tablo 4: Grup Tehdidi Modeli (Seçilmiş Değişkenler)

	Model 3A	Model 3B	Model 3C
İldeki işsizlik oranı (2015)	.03*** (.01)	.00 (.01)	-.02** (.01)
Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü		.02*** (.00)	-.02* (.01)
İldeki işsizlik oranı*Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü			.004*** (.00)
Suriyeliler hakkında görüş (Referans: Zulümden kaçan)			
Fırsatçı	.63*** (.05)	.61*** (.05)	.62*** (.05)
Sırtımızda yük	.64*** (.05)	.61*** (.05)	.61*** (.05)
Din kardeşi	-.25*** (.06)	-.27*** (.06)	-.28*** (.06)
Misafir	-.08† (.05)	-.09* (.05)	-.10* (.05)
Cevap yok	-.06 (.19)	-.06 (.18)	-.07 (.18)

Siyasi Parti (Referans:

AKP)

CHP	.24* (.10)	.23* (.09)	.24* (.09)
MHP	.21* (.11)	.23* (.10)	.21* (.10)
HDP	-.05 (.20)	.01 (.20)	.01 (.20)
Diğer	.12 (.30)	.14 (.29)	.14 (.29)
Kararsız	.06 (.07)	.08 (.07)	.08 (.07)

Ekonomik kriz .44*** (.05) .44*** (.05) .43*** (.05)

beklentisi (Referans:

Hayır)

CHP*Kriz bekliyor	-.17 (.11)	-.12 (.11)	-.12 (.11)
MHP*Kriz bekliyor	-.04 (.13)	-.04 (.13)	-.03 (.13)
HDP*Kriz bekliyor	-.12 (.21)	-.12 (.21)	-.07 (.21)
Diğer*Kriz bekliyor	-.49 (.33)	-.45 (.32)	-.45 (.32)
Kararsız*Kriz bekliyor	-.01 (.09)	.00 (.09)	.01 (.09)

Sabit -.62*** (.14) -.48*** (.15) -.28† (.16)

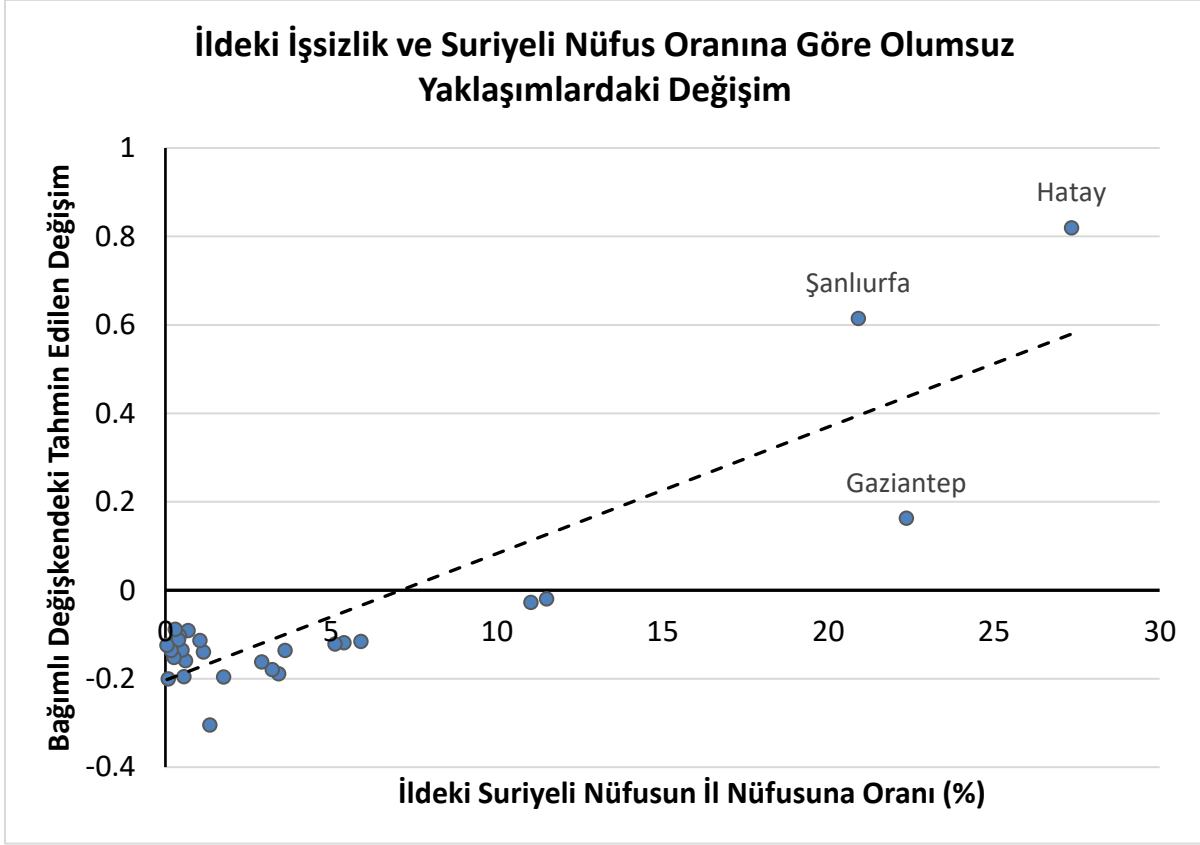
N	2479	2479	2479
R2	0,24	0,26	0,27
F-Skoru	21.02 (.0000)	24.11 (.0000)	23.66 (.0000)

Notlar: İstatistiksel anlam aralıkları: * $p<0.05$ ** $p<0.01$ *** $p<0.001$; † $p<0.10$. Dirençli standard sapmalar parantez içinde verilmiştir.

Bu sebeple son modelde işsizlik ve nispi büyüklük değişkenleriyle beraber, bu iki değişkenin etkileşiminin olumsuz yaklaşımlara etkisi birlikte test edilmiştir (işsizlik oranının ve Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğü). Modelde hem işsizlik hem de nüfusun büyüklüğü değişkenleri negatif çıkmaktadır. Etkileşim değişkeni ise pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Yani işsizlik oranı ve Suriyeli nüfus beraber kendi başlarına olumsuz yaklaşımları azaltıyor gibi görünse de iki değişken birlikte arttıklarında Suriyeli sığınmacılara karşı olumsuz yaklaşımlar da yüksek çıkmaktadır.

Tablo 4 Model 3C’de ulaşılan bulgular, örneklemdaki 27 vilayetin işsizlik ve Suriyeli nüfusun nispi büyüklükleri ve bu iki değişkenin etkileşim değişkenine göre tahmin edilmiş ve Şekil 5’te sunulmuştur. Görüldüğü gibi Suriyeli nüfusun %20’nin üzerinde ve işsizlik oranının %15’in üzerinde olduğu iki kentte, Hatay ve Şanlıurfa’da, olumsuz yaklaşım değişkeni sırasıyla 0,82 ve 0,62 puan olarak tahmin edilmiştir. Geriye kalan 25 vilayet arasında ise Gaziantep’te olumsuz yaklaşım değişkenindeki artış 0,17 puan olarak tahmin edilmiştir, geri kalanlarında ise 0 civarındadır ve istatistik olarak anlamlı değildir. Kısacası, grup tehdidi kuramı yalnızca Suriyeli nüfusun kentteki nüfusun beşte birinden fazla olduğu ve işsizlik oranının %15’in üzerinde olduğu 2 şehirde açıklayıcı olabilmektedir. Hem işsizlik, hem de Suriyeli nüfusun büyüklüğü yüksekse, Suriyelilere karşı var olan tehdit algısı yüksek tahmin edilmektedir.

Şekil 5: Tehdit kuramına göre ildeki işsizlik ve Suriyeli nüfusun büyüklüğüne göre bağımlı değişkende tahmin edilen değişim (Model 3C’ye Göre)

Not: Sadece istatistiksel olarak anlamlı olan iller etiketlenmiştir. Model tüm kontrol değişkenlerini içermektedir. Şekilde sadece ildeki Suriyelilerin nispi nüfusu, ildeki işsizlik oranı ve bu iki değişkenin arasındaki etkileşim değişkeninin bağımlı değişkene yaptığı etki gösterilmektedir.

Grup tehdidi kuramıyla bağlantılı olan diğer kişisel düzeydeki değişkenler de modele eklenmiştir (Tablo 4). Yukarıda da tartışıldığı gibi ekonomik kriz beklentisi olumsuz yaklaşımları neredeyse yarım puan artırmaktadır. İlk modelde olduğu gibi kriz bekleyenler arasında partiler arasındaki farklar ortadan kaybolmaktadır. Yani eğer bir katılımcı bir yıl içinde ekonomik kriz öngörüyorsa hangi partiye oy verdiğinin bir önemi kalmamaktadır. Kriz beklemeyen grupta ise CHP ve MHP seçmenleri çeyrek puan daha olumsuz görüş beyan etmektedirler. Son olarak Suriyelileri “fırsatçı” veya “sırtımızda yük” olarak gören katılımcılar, onları zulümden kaçanlar olarak görenlere göre ortalama 0,6 puan daha yüksek olumsuz görüş belirtmektedirler.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışma Suriyeli sığınmacılar hakkındaki yaklaşımları Türkiye çapında temsil kabiliyeti olan bir örnekleme anlamaya çalışan az sayıdaki araştırmadan biridir. KONDA tarafından 2016 yılında yapılan araştırmanın verilerine ve il bazındaki çevresel faktörlere dayanan çalışmada, bugüne kadar yapılan çalışmaların büyük bir kısmının aksine eldeki örneklem Suriyeli sığınmacılarla ilgili yaklaşımların Türkiye’ye genellenebilmesine olanak sağlamaktadır. Öte yandan, bu makale uluslararası yazında önemli bir yeri olan gruplar arası temas ve grup tehdidi kuramlarının önermelerini çevresel faktörler göz önünde bulundurarak Türkiye’deki Suriyeli sığınmacılar bağlamında ilk kez test etmiştir.

Çalışmada kullanılan örneklemin ulusal temsil kabiliyetinin ötesinde, bu makale kavramsal olarak da Türkiye toplumunun Suriyeli sığınmacılar hakkındaki yaklaşımlarını şekillendiren dinamikleri anlamak açısından önemli bulgular içermektedir. Suriyelilerle ilgili yaklaşımlar uzun süre, artık klasikleşen ve sosyal medyada en çok duyulan “Suriyelileri istemiyoruz” söylemi etrafında örülmüştür. Bu ortamda, kavramsal olarak hangi faktörlerin Türkiye toplumunun yaklaşımlarını yönlendirdiğini anlamak değerlidir. Bu makale tam da buna gayret etmekte, bu politize olmuş meseleyi sosyolojik tahayyül çerçevesi içerisinde incelemektedir. Makalede, Suriyeli sığınmacılarla ilgili nicel çalışmaların eksikliğinden ötürü gruplar arası temas ve grup tehdidi kuramları test edilirken Türkiye bağlamına dair spesifik hipotezler geliştirilmemiş, aksine kuramların öngördüğü varsayımlar temel alınmıştır. Ayrıca Suriyeli sığınmacıların nüfusunun ülke çapındaki eşitsiz dağılımı, bölgeler arası ekonomik farklılıklar ve yerel dinamikler gözetilerek, Suriyeli sığınmacılara karşı olumsuz yaklaşımların coğrafi farklılıkları tartışılmıştır.

Coğrafi-siyasi modelde görüldüğü üzere, iller arasında Suriyeli sığınmacılara karşı önemli farklar bulunmaktadır. Suriyeli nüfusun yüksek olduğu sınıra yakın bölgelerde olumsuz yaklaşımlar en yüksektir. Ayrıca muhafazakâr seçmenin yoğunlukla bulunduğu illerde de olumsuz yaklaşımlar Türkiye ortalamasının üzerindedir. Temas kuramının temel öngörüsü Türkiye’nin geneli için geçerli görünmektedir. Suriyelilere günlük hayatta daha çok maruz kalmak olumsuz yaklaşımları

törpülemektedir. Ancak Suriyeli nüfusun il nüfusundaki payının çok yüksek olduğu durumlarda ilişki tersine dönmektedir ve temas sıklığı olumsuz yaklaşımları artırmaktadır. İl bazındaki işsizlik oranıyla birlikte ölçülen grup tehdidi kuramı da hem Suriyeli nüfusun büyüklüğünün hem de işsizlik oranlarının birlikte yüksek olduğu, Hatay ve Şanlıurfa illerindeki olumsuz yaklaşımları açıklayabilmiştir. Suriyeli nüfusun görece düşük olduğu ancak işsizlik oranlarının yüksek olduğu durumlarda açıklayıcı olamamaktadır. Ancak burada sadece Suriyeli nüfusun bir ekonomik tehdit olup olmadığı test edilmiştir. Yaşam tarzına ve kültürel mefhumlara ilişkin tehdit algısı için yeni çalışmalara ihtiyaç vardır.

Çalışmanın sonuçları Suriyelilerle ilgili hayata geçirilmesi gereken sosyal politikalar hakkında ipuçları vermektedir. Görüldüğü gibi, Suriyeli nüfusun kontrolsüz bir şekilde sınır illerine yerleşmesi bu bölgedeki Suriyeli sığınmacılara olan karşıtlığı tetiklemiştir. Bu karşıtlık bölgesel iktisadi koşullarla da yakından ilgilidir. Bu yüzden bu bölgelerde kamu ve toplumsal hizmetlerin düzenli olarak sunulması, Suriyeli sığınmacıların kısıtlı kamu kaynaklarından pay alan bir tehdit olarak görülmesini önleyecektir (bkz. Fisunoğlu ve Sert, 2019). Ayrıca, gündelik hayattaki birlikteliklerin ve karşılaşmaların olumsuz yaklaşımları azaltıcı etkisi göz önüne alındığında, bu tip bir araya gelişleri teşvik edici programlar hayata geçirilebilir. Ancak bugün içinde bulunduğumuz sosyal ve ekonomik durum göz önüne alındığında bunların yapılabilmesinin güç olduğu açıktır. Belki de şu aşamada yapılabilecek en önemli şey Suriyeli sığınmacıların barınma, gıda eğitim, sağlık, özellikle de anne ve bebek sağlığı ve gebelik kontrolü gibi temel hizmetlere ulaşımını kolaylaştırarak onların birer yük ve tehdit olarak görülmelerinin önüne geçmektir. Ayrıca içinde bulunduğumuz iktisadi kriz koşullarının sorumlusunun Suriyeli sığınmacılar olmadığına altı çizilmelidir. Her ne kadar bu çalışmanın odağının dışında kalsa da Suriyeli sığınmacılar meselesinin bir dış politika malzemesi olarak kullanılması ve Avrupa Birliği ile ilişkilerde araçsallaştırılmasına da bir son verilmesi de gerekmektedir (bkz. Danış, 2016).

Son olarak, her ne kadar kullanılan verilerin toplanmasının üzerinden beş yıl geçmiş olmasına rağmen bu çalışmanın bulguları sığınmacı meselesinin bugün geldiği durumu anlamak için de önemli kavramsal katkılar yapmaktadır. 2016 yılından günümüze Türkiye’nin içinde bulunduğu iktisadi kriz derinleşmiş ve var olan Suriyeli nüfusa başta Afganistan’dan olmak üzere yeni sığınmacılar eklenmiştir.

İktisadi bunalım dönemlerinde yabancı ve göçmen karşıtlığının artma eğilimi gösterdiği göz önünde bulundurulacak olursa, bu makalenin bulgularının bugün için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yüksek işsizlik ve iktisadi bunalım dönemlerinde, nispi büyüklüğü yüksek sığınmacı nüfus, sığınmacılara karşı tehdit algısını pekiştirmektedir.

Bu çalışmanın en önemli kısıtlamaları veri analizi için yapılan bazı varsayımlardır. İlk olarak, modellerde kullanılan çevresel faktörler idari verilere dayanmaktadır. Bunlar katılımcılar tarafından bilinmeyebilir ve aslında sorulara verdikleri cevaplara etki yapmamış olabilir. Bu sorun Suriyeli nüfusun nispi büyüklüğünden ziyade işsizlik oranı için daha önemlidir. İkinci olarak, her ne kadar çalışmanın verilerinin dayandığı KONDA araştırması, Türkiye’deki 27 NUTS2 bölgesinde gerçekleştirilmiş olsa da NUTS2 listesinde yer alan Ağrı Bölgesi (Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan), Van Bölgesi, (Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri) ve Mardin Bölgesi (Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt) örnekleme de almamaktadır. Bu yüzden, HDP seçmeni ve Kürt vatandaşlar örnekleme olması gerekenden düşük seviyede temsil edilmiştir. Eski Olağanüstü Hal illerinde yaşayan Kürtlerin (Getmansky vd., 2018) ve HDP seçmenlerinin (İstanPol, 2020; KONDA, 2016) Suriyeli sığınmacılara karşı daha olumlu yaklaşımları göz önünde bulundurulduğunda, çalışmada kullanılan bağımlı değişkene kaynaklık eden sorulara verilen cevapların ortalamasının Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerde daha düşük olacağı varsayılabilir. Bu yüzden çalışmanın temsil kabiliyeti ve analizlerden yapılan çıkarımlar Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler için daha düşüktür. Yine de bu illerde –Mardin dışında– Suriyeli nüfus yoğunluğunun düşük olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun çalışmanın bulgularına önemli bir etkisi olmayacağı varsayılabilir.

SUMMARY

What factors influence Turkish society’s attitudes toward Syrian asylum seekers? Specifically, what individual and contextual factors influence attitudes toward Syrians? Almost ten years since the first arrival of Syrians fleeing the war, Turkey is now host to 3.6 million Syrians. Over time, the number of Syrians who live in refugee camps has decreased, meaning that more and more Syrians have become a part of Turkish society. However, there are limited studies focusing on the attitudes of Turkish society toward Syrians, despite the issue being widely politicized and highly controversial.

The present study focuses on these previously underexamined questions. Using data from a nationally representative survey conducted by KONDA Research and Consultancy as well as administrative data, this study is the first one to directly test the intergroup contact and group threat theories in the context of Syrians in Turkey. I use exploratory maximum likelihood factor analysis to construct the dependent variable based on six questions from the KONDA dataset. This factor offers an index of how the Turkish participants perceive Syrians’ impacts on society based on questions regarding security, economic stability, employment, and cultural proximity. Higher values of this dependent variable can be interpreted as an increase in anti-Syrian attitudes.

The results reveal that in relation to the size of the Syrian population, in provinces closer to the Syrian border, negative attitudes are above the national average. Moreover, relatively more conservative provinces also have higher levels of negative attitudes toward Syrians. Among various socioeconomic, cultural, and demographic attributes, only the level of education has a statistically significant impact on these attitudes.

In line with the premises of intergroup contact theory, everyday exposure to Syrians alleviates the negative attitudes as long as the proportion of the Syrian population in a particular province is small. However, exposure to Syrians increases negative attitudes if the relative population of Syrians in a province is above 10 percent. On the other hand, group threat theory is only explanatory for participants’

attitudes in provinces such as Hatay and Şanlıurfa, where the relative population of Syrians is above 20 percent and the unemployment rate is above 15 percent.

Finally, the results reveal that the role of political party preferences is conditional on whether a participant anticipates an economic crisis. In line with previous studies, likely voters of the Justice and Development Party (AKP) and the Peoples’ Democratic Party (HDP) are more sympathetic toward Syrians than Republican People’s Party (CHP) and Nationalist Movement Party (MHP) voters. However, this only applies for voters who do not anticipate an economic crisis. The role of party preference disappears among those who say that they anticipate an economic crisis in Turkey within the next year.

Even though the Turkish government has long followed an open-door policy toward Syrians, viewing them as religious sisters and brothers in need, public opinion has slowly turned against them. This study offers key policies for a more peaceful integration of Syrians into Turkish society.

Ek Tablo 1: Kişisel Düzeydeki Bağımsız ve Kontrol Değişkenlerin Betimsel İstatistikleri

		Sayı	%
Toplumsal Cinsiyet	Kadın	1159	0,47
	Erkek	1320	0,53
	Toplam	2479	
Eğitim Durumu	Lise Altı	1251	0.51
	Lise	820	0.33
	Lise Üstü	408	0.16
Hane Geliri	1,500 liradan az	752	0,30
	1500-2499	890	0,36
	2500-3499	495	0,20
	3,500 liradan fazla	342	0,14
Hanedeyen Yaşayan Kişi Sayısı	1	406	0,16
	2	1571	0,63
	3	325	0,13
	4	66	0,03

	5+	111	0,05
Din Aidiyeti	Sünni	2264	0,91
	Alevi	120	0,05
	Diğer	52	0,02
	Cevap Yok	43	0,02
Yaşanılan Yer	Kır	524	0,21
	Kent	666	0,27
	Metropol	1289	0,52
Yaşam Tarzı	Modern	662	0,27
	Geleneksel Muhafazakar	1209	0,49
	Dindar Muhafazakar	608	0,25
Dindarlık	Ateist	68	0,03
	İnançlı	559	0,23
	Dindar	1499	0,61
	Sofu	335	0,14

	Cevap Yok	18	0,01
Bugün Seçim Olsa Hangi Siyasal Parti	AKP	1101	0,44
	CHP	465	0,19
	MHP	172	0,07
	HDP	166	0,07
	Diğer	38	0,02
	Kararsız	537	0,22
Ekonomik Kriz Beklentisi	Beklemiyor (Hayır)	1096	0,44
	Bekliyor (Evet)	1383	0,56
Suriyeliler	Savaş bahanesiyle gelen fırsatçılar	238	0,10
	Bize yük olan insanlar	170	0,07
	Din kardeşlerimiz	264	0,11
	Ülkemizde misafir	343	0,14
	Zulümden kaçan insanlar	1439	0,58
	Cevap Yok	25	0,01

Suriyelilerle Gündelik Hayatta Karşılaşma Sıklığı	0	300	0,12
	1	1033	0,42
	2	520	0,21
	3	353	0,14
	4	175	0,07
	5	76	0,03
	6	22	0,01
Yaş (Gruplanmış)	18-28	602	0,24
	29-43	872	0,35
	44+	1005	0,40
İstihdam Durumu	Devlet Memuru	149	0,06
	Özel Sektör	148	0,06
	İşçi	170	0,07
	Esnaf	200	0,08
	Tüccar/İş insanı	20	0,01

	Serbest meslek sahibi	40	0,02
	Çiftçi, ziraatçı, hayvancı	106	0,04
	Çalışıyor, diğer	222	0,09
	Emekli	355	0,14
	Ev kadını	692	0,28
	Öğrenci	226	0,9
	İşsiz	129	0,5
	Çalışamaz halde	11	0,04
	Cevap Yok	11	0,04

Kaynak: KONDA Araştırma ve Danışmanlık, 2016

KAYNAKÇA

- Adalı, T., ve Türkyılmaz, A. S. (2020a). Demographic profile of Syrians in Turkey. *Comparative Demography of the Syrian Diaspora: European and Middle Eastern Destinations*, 57-91.
- Adalı, T., ve Türkyılmaz, A. S. (2020b). Demographic Data on Syrians in Turkey: What do we know? *International Migration*, 58(3), 196–219.
- Akgündüz Y.E., van den Berg M., ve Hassink W. (2015). *The impact of refugee crises on host labor markets: the case of the Syrian refugee crisis in Turkey*. IZA Discussion Paper No: 8841.
- Aksu, E., Ersan, R., ve Kırdar, M.G. (2018). The Impact of Mass Migration of Syrians on The Turkish Labor Market, Working Paper 1815, 2018.
<https://www.econstor.eu/bitstream/10419/202989/1/1045509825.pdf>.
- Alba, R., ve Nee, V. (2003). *Remaking The American Mainstream: Assimilation and Contemporary Immigration*. Harvard University Press.
- Altındağ, O., ve Kaushal, N. (2020). Do refugees impact voting behavior in the host country? Evidence from Syrian refugee inflows to Turkey. *Public Choice*, 184(3-4),
<https://doi.org/10.1007/s11127-019-00768-3>.
- Balkan, B., ve Tumen, S. (2016). Immigration and prices: quasi-experimental evidence from Syrian refugees in Turkey. *Journal of Population Economics*, 29(1), 657–686.
<https://doi.org/10.1007/s00148-016-0583-2>.
- Canefe, N. (2016). Management of irregular migration: Syrians in Turkey as paradigm shifters for forced migration studies. *New Perspectives on Turkey*, 54(1), 9–32.
- Castles, S., ve Miller, M. (2003). The Age of Migration: International Population: Movements in the Modern World. *Canadian Studies in Population*, (1-2), 105–106.

- Ceobanu, A.M., ve Escandell, X. (2010). Comparative Analysis of Public Attitudes Toward Immigrants and Immigration Using Multinational Survey Data: A Review of The Theories And Research. *Annual Review of Sociology*, 36(1), 309–328.
- Chiswick, B.R. (2000). Are Immigrants Favorably Self-Selected? An Economic Analysis, C.B. Brettel, J.F. Hollifield (Ed.) *Migration Theory: Talking Across Disciplines* içinde (s.61–77). New York: Routledge.
- Danış, D. (2016). Türk Göç Politikasında Yeni Bir Devir: Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Suriyeli Mülteciler. *Saha Dergisi*, 2, 6–12.
- Danış, D., ve Nazlı, D. (2019). A Faithful Alliance Between the Civil Society and the State: Actors and Mechanisms of Accommodating Syrian Refugees in Istanbul. *International Migration*, 57(2), 143–157.
- Eder, M., ve Ozkul, D. (2016). Editor’s Introduction: Precarious Lives and Syrian Refugees in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 54(1), 1–8.
- Erdoğan, M.M., ve Çorabatır M. (2019). *Suriyeli Mülteci Nüfusunun Demografik Gelişimi, Türkiye’deki Eğitim, İstihdam ve Belediye Hizmetlerine Gelecekteki Olası Etkileri*. UDRA Programme Research Panel. https://igamder.org/uploads/belgeler/QUDRA_TURKEY%20RESEARCHREPORT_TR.pdf. Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2020.
- Erişen, C. (2018). Causes and Consequences of Public Attitudes toward Syrian Refugees in Turkey. *İktisat ve Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 2(1), 111–139.
- Fisunoğlu, A., ve Sert, D. (2019). Refugees and Elections: The Effects of Syrians on Voting Behavior in Turkey, *International Migration*, 57(2), 298–312.
- Getmansky, A., Sınmazdemir, T., ve Zeitoff, T. (2018). Refugees, Xenophobia, and Domestic Conflict: Evidence From A Survey Experiment in Turkey. *Journal of Peace Research*, 55(4), 491–507.

Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (2020). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>. Erişim tarihi: 1 Ağustos 2020.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2016). “İşgücü İstatistikleri, Ocak 2016.” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2016-21570>. Erişim tarihi: 10 Mart 2020.

Hainmueller, J., ve Hiscox, M. (2007). Educated Preferences: Explaining Attitudes toward Immigration in Europe. *International Organization*, 61(2), 399–442. Retrieved August 18, 2020, from www.jstor.org/stable/4498150.

Hondagneu-Sotelo, P. (2003). Gender and Immigration: A Retrospective and Introduction. *Gender and US Immigration: Contemporary Trends* içinde (s. 3–20). University of California Press.

Hopkins, D. (2010). Politicized Places: Explaining Where and When Immigrants Provoke Local Opposition. *The American Political Science Review*, 104(1), 40–60.

İçduygu, A. (2015). Syrian refugees in Turkey. The Long Road Ahead. Transatlantic Council on Migration. *Transatlantic Council on Migration, Migration Policy Institute. Brussels*. <http://www.migrationpolicy.org/research/syrian-refugeesturkey-long-road-ahead>. Erişim tarihi: 3 Ağustos 2020.

İçduygu, A. (2017). Türkiye'deki Suriyeli sığınmacılar:" Siyasallaşan" bir sürecin analizi. *Toplum ve Bilim*, 140, 27–41.

IstanPol (2020). İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü: İstanbul’da Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Tutumlar. Proje Koordinatörleri: Edgar Şar ve Nezih Onur Kuru. <https://www.istanpol.org/post/istanbul-da-suriyeli-siginmacilara-yonelik-tutumlar>. Erişim tarihi: 3 Ağustos 2020.

Kavak, S. (2016). Syrian Refugees in Seasonal Agricultural Work: A Case of Adverse Incorporation in Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 54(1), 33–53.

- Kaya, A. (2018) Right-wing populism and Islamophobia in Europe and their impact on Turkey–EU relations. *Turkish Studies*, 21(1), 1–21.
- KONDA Araştırma ve Danışmanlık (2016). “Suriyeli Sığınmacılara Bakış,” <https://konda.com.tr/tr/rapor/suriyeli-siginmacilara-bakis/>. Erişim Tarihi: 20 Ocak 2019.
- Kogan, I. (2011). New immigrants—old disadvantage patterns? Labour market integration of recent immigrants into Germany. *International Migration*, 49(1), 91–117.
- Legewie, J. (2013). Terrorists Events and Attitudes Toward Immigrants: A Natural Experiment. *American Journal of Sociology*, 118(5), 1199–1245.
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., ve Taylor, J.E. (1993). Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and development review*, 431–466.
- Moghadam, V.M., ve Valentine, M. (2005). *Globalizing women: Transnational feminist networks*. JHU Press.
- Naumann, E., Stoetzer L.F. ve Pietrantonio, G. (2018). Attitudes towards highly skilled and low-skilled immigration in Europe: A survey experiment in 15 European countries. *European Journal of Political Research*, 57(4), 1009–1030.
- Pettigrew, T.F. (1998). Intergroup Contact Theory. *Annual Review of Psychology*, 49(1), 65–85.
- Pettigrew, T.F., ve Tropp, L.R. (2006). A Meta-Analytical Test of Intergroup Contact Theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 751–783.
- Pettigrew, T.F., Tropp, L.R. (2008). How Does Intergroup Contact Reduce Prejudice? Meta-Analytical Tests of Three Mediators, *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922–934.
- Portes, A., ve Rumbaut, R.G. (2001). *Legacies: The Story of The Immigrant Second Generation*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-Immigrant and Racial Prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60(4), 586–611.
- Schneider, S.L. (2008). Anti-immigrant attitudes in Europe: Outgroup size and perceived ethnic threat. *European Sociological Review*, 24(1), 53–67.
- Schuleter, E., ve Scheepers, P. (2010). The Relationship Between Outgroup Size And Anti-Outgroup Attitudes: A Theoretical Synthesis And Empirical Test of Group Threat - And Intergroup Contact Theory. *Social Science Research*, 39(2), 285–295.
- Sert, D. ve Daniş, D. (2020). Framing Syrians in Turkey: State Control and No Crisis Discourse. *International Migration*, 1–18, <https://doi.org/10.1111/imig.12753>.
- Toğral Koca, B. (2016). Syrian Refugees in Turkey: From “Guests” to “Enemies”? *New Perspectives on Turkey*, 54(1), 55–75.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2016). “İşgücü İstatistikleri, Ocak 2016.” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Ocak-2016-21570>. Erişim tarihi: 10 Mart 2020.
- Uluslararası Göç Örgütü (2019). <https://turkey.iom.int/tr>. Erişim tarihi: 25 Temmuz 2020.
- Zakaria, F. (2016). Populism on the March: Why the West is in Trouble. *Foreign Affairs*, 95, 9.

TÜRKİYE’DE SUÇLU DAVRANIŞ VE YAŞ İLİŞKİSİ: SUÇ TÜRLERİ ÜZERİNDEN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Aykut ÇALIŐKAN¹

ÖZ

Çok boyutlu suç olgusunun tek bir parametre üzerinden modellenemeyeceği aşıkârdır çünkü suç toplumsal, kültürel ve ekonomik etkenlerin göz ardı edilemeyeceği sosyal bir olgudur. Tutarlı sonuçlar ürettiği savunulan suç ve yaş ilişkisi önemli bir iddiayı ortaya koymaktadır. Alan yazınındaki diğer çalışmalar haricinde Hirschi ve Gottfredson (1983) suçlu davranış ve yaş ilişkisini sağa çarpık bir dağılım üzerinden modellemiő, her yerde ve her zaman benzer sonuçlar ürettiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşıma göre; suçlu davranışın yetişkinlik döneminde azalmadığı, ilerleyen yaşla birlikte yaşam süresi içinde azalma gösterdiği iddia edilerek yaşam seyri mercek altına alınmıştır. Derecelendirilmiş yaş aralıklarının artış göstermesi durumunda, yetişkinlik döneminden sonra işlenen suçların azaldığını ifade eden bu önermenin Türkiye özelinde geçerliliği tespit edilmemiőtir. Bu çalışmanın amacı; yaş ve suç ilişkisinin belirleyiciliğinde derecelendirilmiş yaş aralıklarının önem durumlarını suç türleri ağıısından ikincil veriler üzerinden sınamak ve Türkiye özelinde karşılaŐtırılmalı bir analiz yapabilmektir. Bu çerçevede kişiye karşı suçlar arasında dört farklı suç grubu üzerinden suçun geliŐimini simgeleyen yaş aralıklarının grup içi benzerliği ve uyum düzeyleri araştırılmıştır. Uyum analizinin uygulandığı çalışmada gençlik suçluluğu olarak nitelendirdiğimiz erken dönem yetişkin suçlarının malvarlığına karşı işlenen suçlar ile uyum gösterdiği tespit edilirken; yetişkin suçlarının gençlik suçlarından farklı olarak hayata, hürriyete ve Şerefe karşı işlenen suçlar ile uyum gösterdiği görülmüştür. Beklenildiği gibi yaş değişkeni suçlu davranışın açıklanmasında önemli bir parametre olarak öne çıkarken, elde edilen sonuç Hirschi ve Gottfredson’un (1983) önerdiği modelle benzer bir görünüm sergilemiőtir.

Anahtar Kelimeler: Suç Sosyolojisi, Yaşam Seyri, Yaş, Suçlu Davranış, Adalet İstatistikleri.

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-1886-6991

THE RELATIONSHIP BETWEEN CRIMINAL BEHAVIOUR AND AGE IN TURKEY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF CRIME TYPES

ABSTRACT

It is obvious that the multidimensional phenomenon of crime cannot be modeled based on a single parameter because crime is a complex issue in which social, cultural, and economic factors cannot be ignored. The relationship between crime and age, which is claimed to produce consistent results, requires evaluation. For example, in 1983, Hirschi and Gottfredson modeled the relationship between delinquent behavior and age with a right-skewed distribution and stated that they obtained similar results everywhere and at all time points. According to those findings, it was claimed that criminal behavior does not decrease in adulthood but rather decreases with life span with advancing age when the entire course of life is scrutinized. The validity of this proposition, which holds that crime will decrease after adulthood if the considered age ranges increase, has not yet been determined for Turkey. The aim of this study is to test the importance of the age-graded approach in determining the relationship between age and crime in terms of crime types using secondary data. In addition, it aims to conduct a comparative analysis regarding this claim specific to Turkey. In this framework, a study was carried out on four different crime groups among crimes against the person and the in-group similarity and compliance levels of the age ranges symbolizing the development of crime were investigated. Correspondence analysis was applied and it was determined that early adult crimes, which we define as juvenile delinquency, are compatible with crimes against property. Adult crimes, on the other hand, are found to be compatible with crimes against life, freedom, and honor. As expected, while the age variable stood out as an important parameter in understanding criminal behavior, the results were similar to those suggested by Hirschi and Gottfredson’s model.

Keywords: Crime Sociology, Life-Course, Age, Crime Behavior, Justice Statistics.

1. GİRİŞ

Suç araştırmaları temelinde suç veya suçlu üzerine yapılan çalışmalar ceza adaleti ve alt dallarıyla ilişkisel bir görünüm çizer. Suçun çok yönlü kavramsal boyutunun açıklanmasına duyulan ihtiyaç, ana akım kriminoloji literatüründe suçun genel bir teori altında açıklanıp açıklanamayacağı görüşünü gündeme getirmiştir. Pozitivist Okul sonrası teorik söylemlerin geçerliliğinin tartışıldığı sosyal kontrol teorileri, suçun önlenmesine yönelik çözümü sosyal bağlarda ve öz kontrol eksikliğinde ararken bu durum ceza adaleti üzerine araştırmaları farklı tespitlerle genişletmiştir.

Bu tespitlerden birisi de yaş ve suç arasında değişmez bir ilişkinin olduğu iddiasıdır. Hirschi ve Gottfredson (1983) suçun yaş dağılımının geniş sosyal koşullar altında dahi değişmez olduğunu savunmuştur (1983, s. 552). Yaş ve suç ilişkisinin açıklanmasına dikkatleri çeken Hirschi ve Gottfredson (1983) yetişkinlik döneminde suçun azalmadığını, suça katılımın ilerleyen yaşla birlikte azalma gösterdiğini belirtmiştir (Greenberg, 1985, s. 1). Bu durum literatürde tartışmalara sebebiyet verirken, yaşın ilerlemesiyle birlikte suça katılımın büyük ölçüde azalacağı kabul edilmiştir.

Suç ile ilişkilendirilen yaş değişkeni ise; dinamik bir kavram olarak toplumsal değişimin ölçütleri arasında gösterilen nüfus özelliklerinin değişmez bir unsurudur. Bu çerçevede alanyazında yapılan araştırmalara ilişkin sonuçlar kesitsel veya boylamsal veriler üzerinden tasarlanmış, toplumların sosyal, kültürel ve demografik yapıları özelinde çıkarımlarda bulunularak elde edilen sonuçların geçerliliği tartışılmıştır. Dolayısıyla suç olgusunun çözümlenmesi noktasında eğitim durumu, dezavantajlı koşullar, ekonomik nedenler, kentsel çöküntü bölgeleri ve ekolojik faktörler gibi yapısal nedenler gözetilerek suçla davranışa farklı perspektiflerden açıklama getirilirken, yaş ve suç ilişkisinin düzenli bir görünüm sergilediği iddiasıyla suçlu kariyer süreci araştırmalarında da önemli bir yol alınmıştır. Bu noktada özellikle çocuk ve gençlik suçluluğunun belirgin özelliklerinin yaş üzerinden yorumlanması mümkün olmuş, nicel açıdan analiz edilen yaş değişkeninin sonuçları dikkate alınarak suçun betimleyici görünümünün anlaşılması olanaklı hale gelmiştir. Ayrıca suç ve yaş değişkenleri arasındaki ilişki

üzerinden suç türlerinin hangi yaş aralıklarıyla ilişkili olduğu bulgusu dahilinde üretilen sonuçlar gelişimsel açıdan risk önleme çalışmalarına da katkı sağlamıştır.

Batılı ülkelerin ulusal veri tabanları üzerinden ortaya atılan “yaş ve suç ilişkisinin değişmezliği” (Bkz. Hirschi ve Gottfredson, 1983) önermesininse Türkiye özelinde sınaması gerçekleştirilmemiştir. Bu çalışmanın amacı; yaş ve suç ilişkisinin belirleyiciliğinde derecelendirilmiş yaş aralıklarının önem durumlarını suç türleri açısından sınamak ve Türkiye özelinde karşılaştırmalı bir analiz yapabilmektedir. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmada kurumsal ölçekte Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından sunulan ikincil veriler esas alınmış, veri düzenleme sürecine tabi tutulmuş, karşılaştırma üzerine inşa edilen araştırma deseni dikkate alınarak çalışma modellenmiştir. Böylelikle araştırma, yaş aralıklarının gelişimsel seyrine ilişkin dağılımı istatistiksel veriler üzerinden Türkiye özelinde incelenmesine katkı sağlamıştır.

Toplumsal süreçlerin ve değişimin suç oranlarını etkilediği günümüzde adalet istatistikleri üzerinden resmedilen görüntünün keşfedilmesi hem sosyal risklerin tespit edilmesi hem de kuramsal bakış açısının oluşturulması açısından önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilmelidir. Özetle, çalışmada literatür kapsamında elde edilen bilgiler ışığında yaş aralıklarının suçu etkilediği ve yaşam seyri içinde azalma gösterdiği varsayımından yola çıkılmış, konuya ilişkin kesitsel veriler dikkate alınarak derecelendirilmiş yaş aralıkları ve suç türlerinin risk ve uyum düzeyleri test edilerek yorumlanmıştır. Ayrıca araştırmanın kesitsel verileri içermesi nedeniyle dönemsel etkiler izah edilerek, gelebilecek eleştirilerin önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

1.1. Suçlu Davranışın Açıklanmasında Yaş Değişkeninin Rolü

Toplumsal değişimin modellenmesinde etkin olan parametreleri yaş, dönem ve kohort etkisi olarak gösterebiliriz (Mannheim, 1928; Ryder, 1965; O'Brien, 2015; Gray vd., 2019). Mannheim (1928) tarafından modellenen ve sosyal gruplarda değişimin ölçütünü APC modeli (*Age “Yaş”-Period “Dönem”- Cohort “Nesil”*) olarak ifade eden bu metot, farklı dönemsel koşullarda sosyalleşen nesillerin değer ve davranışlarında önemli farklılıkların olabileceği fikrini öne çıkarmaktadır (Gray vd.,

2019, s. 436). Bu açıdan bireysel deneyimi ifade eden yaş değişkeninin içerisinde yeşerdiği bu metot bireyin sosyalleştiği dönemseller koşullardan etkilenmektedir. Dolayısıyla yaşın denk geldiği dönemseller koşulları ifade eden ve aynı ekonomik, siyasal ve kültürel olaylara maruz kalan sosyal grupların analizinde ele alınan APC modeli, bir bütün olarak değerlendirmeyi ele almaktadır.

Suçlu davranış ya da bireylerin suç işlemesi olarak nitelendireceğimiz tikel olaylar nedenseller ilişkiler bağlamında bireyin içerisinde yaşadığı koşullardan etkilenmektedir. Toplumsal etkilerle birlikte suç sosyal bir sorun olarak değerlendirilmekte, bireysel ya da toplu olarak deneyimlenmektedir. Suçu deneyimleyen bireylerin ortak özellikleri olarak sıralayabileceğimiz parametrelerin değişim durumlarını tespit etmek, dönemseller koşulların etkileri altında çözümlerler geliştirilmesine de dolaylı yönden katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda suçun sosyal ve kültürel açıdan farklılıklarının tespit edilmesine de önemli bir bilgi sağlamaktadır.

Yaş ve suç üzerine ilk çalışma suçlu nesiller kavramını öne süren Wilkins (1960) ile başlamış, devam eden yıllarda bu hipotez çürütülmüş, işlenen suçlarda yaygınlığın gençlik yıllarında zirveye ulaştığını gösteren çalışmalar ile suç önleme tartışmaları önem kazanmıştır (Farrington, 1990, s. 51). Bu çalışmalar arasında yer alan ve literatürde sıklıkla vurgulanan değişmez bir yaş ve suçlu davranış ilişkisi ise önemli bir tespitini ele alınışını gözler önüne sermektedir. Ayrıca adalet istatistikleri vasıtasıyla ampirik veriler üzerinden kanıtlamayı da mümkün hale getirmektedir. Bu noktada Hirschi ve Gottfredson (1983) uzun bir gelişim dönemi boyunca yaş-suç eğrisinin sabit kaldığını, diğer demografik etkenlere bağlı olmadığını, suçun her yaşta nedenlerinin aynı olduğunu, farklı zaman dilimlerinde ve popülasyonlar arasında, farklı toplumlar arasında benzer bir modeli takip ettiğini ileri sürmüşlerdir (Hirschi ve Gottfredson, 1983, s. 581–582). Ancak APC modelinin etkileri de göz önünde bulundurulduğunda yaş ve suç arasında ilişkiyi saptamak için kesitsel ya da boylamsal verilerin özelliğine göre Farrington (1986), üç etkinin ayırımına vurgu yapmıştır. Bu etkileri; yaşam döngüsüne etki eden yaşlanma ve doğum tarihi üzerinden yaş özellikleri, yaştan bağımsız olarak tüm bireyleri etkileyen dönemseller (periyodik) durumlar ile ortak bir deneyimi paylaşan ve belirtilen yaşlarda tüm

bireyleri kapsayan kohort etkileri olarak sıralamıştır (Farrington, 1986, s. 204). Kesitsel çalışmalar açısından periyot etkilerinin sabit tutulması, yaşlanma ve kohort etkilerinin gözlenememesi nedeniyle dönemsel içeriğe ilişkin bilgiler elde edilmektedir. Öte yandan boylamsal araştırmalar ise kohortu sabit tutarak yaşlanma sürecini izleyebilmekte ancak dönem etkilerinin tespit edilmesini zor bir hale büründürmektedir (McVie, 2005, s. 3). McVie (2015) değişmez bir yaş suç eğrisinde APC modelinin etkilerinin yanı sıra farklı suç türlerinin etkilerinin de kümülatif olarak gözlenmesinin çalışma açısından sorun olduğunu belirtmiştir.

Hirschi ve Gottfredson (1986) tarafından ifade edilen önermeye tekrar döndüğümüzde; bu önerme bireyin suç işleme sıklığını incelemenin hiçbir anlamı olmadığını, yaşın bir fonksiyonu olarak suçun zaman ve mekâna göre değişmez olan tek modlu bir eğriye sahip olduğu belirtmiştir (Hirschi ve Gottfredson’dan aktaran McVie, 2005, s. 4). Konuya ilişkin devam eden araştırmalarda ise Blumstein ve diğerleri (1988), Negin ve Land (1993), Sampson ve Laub (2003) boylamsal araştırmalar üzerinden yaş ve suç eğrisinin suç işleme sıklığından ziyade suçun yaygınlığındaki değişiklikleri büyük ölçüde yansıttığını, toplu suç oranı açısından katılım ve sıklığın birleşik etkisinin önemli bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir. Belirgin bir önerme olarak yaş ve suç ilişkisinin değişmezliği üzerinden yapılan araştırmaların ise; suçlu tipolojisi üzerinden sınıflandırma girişimlerine (Francis vd., 2004) ve suçta uzmanlaşma (Wolfgang vd., 1972; Farrington vd., 1988) ile yaşam seyri perspektifi (Sampson ve Laub, 1993, 2004; Moffitt, 1993, 1997) gibi araştırma alanlarına da katkı sağladığı görülmektedir (McVie, 2005, s. 5).

Literatür açısından vurgulanan ve araştırmalarda öne çıkan bir başka sorunsal ise; yaş ve suç ilişkisinin değişmezliğinin tam anlamıyla çözülememesidir. Batılı ülkelerde, özellikle ABD ve İngiltere’de, suç verilerinin kolay erişilebilir olması nedeniyle geliştirilen bu modelin halen pek çok ülke açısından geçerliliği tespit edilememiştir. Ancak bu önermenin test edilmesine yönelik İsveç’te Stattin ve Magnusson (1991) tarafından 709 erkek arasında yapılan boylamsal araştırmada erken suçluluk için

elde edilen kaydın gelecekteki suçlar için oldukça güçlü bir öngörü ortaya koyduğu tespit edilmiştir (Stattin ve Magnusson, 1991, s. 327).

Wikström (1990) tarafından 1953 Stockholm kohortu esas alınarak gençlik ve genç yetişkinlik döneminin dahil edildiği bir araştırmada ABD ve İngiltere ile benzer sonuçlar tespit edilirken, Stockholm kohortundan elde edilen sonuçlar, gençlerde (15-17 yaş) toplam işlenen suç zirvesinin daha yüksek katılım oranlarından ziyade daha yüksek bireysel sıklığın bir sonucu olduğunu göstermiştir (Wikström, 1990, s. 80–81). Ratcliff ve Robins (1979) ciddi anti sosyal davranışların çocuklukta görülmemesi durumunda, nadiren yetişkinlikte suçun gerçekleştiğini tespit etmişlerdir (Forysth vd., 2011, s. 442).

Steffensmeier ve arkadaşları tarafından (2019) yaş ve suç eğrisinin değişmezlik önermesi uluslararası düzeyde kesitsel veriler üzerinden karşılaştırılmıştır. Bireysel ve eşitlikçi olarak değerlendirilen ABD ile kolektivist ve hiyerarşik olarak bilinen Hindistan ve Tayvan verilerinin karşılaştırıldığı araştırmada, Tayvan örneğinde olduğu gibi Hindistan modelinde de önemli farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Hindistan örneğinde yaş ve suç dağılımının erken zirve yapıp düşmek yerine daha sonraki yaş dilimlerinde belirsiz zirvelere ve daha fazla yayılma sahip olduğu tespit edilmiştir (Steffensmeier vd., 2019, s. 160). Dolayısıyla yaş ve suç ilişkisi toplumlar nezdinde farklı bulguların elde edilebildiğini göstermiştir.

1.2. Yaş ve Suç İlişkisi Araştırmalarında Başlangıç Noktası: Neden Çocuk Suçluluğu?

Yaşın derecelendirilmesi ve yaş grupları esas alınarak ortak özellikler çıkarılması ilişkisel analizlerde önemli bilgiler sunmaktadır. Yaş ve suçlu davranış ilişkiselliğinde suçun nedenlerine ilişkin açıklayıcı bilgiler elde edilmesi suç araştırmaları açısından belirgin bir konuma sahiptir. Bu doğrultuda erken dönem yaş aralığı olarak ifade edilen çocuk suçluluğu ise suçlu davranışa neden olan faktörler ile devam eden zaman diliminde suçlu davranışın seyrinin anlaşılması için önemli bir süreci ifade etmektedir.

Bu noktada çocuk suçluluğun genel özelliklerini irdelemek ilişkisel analizlere yol gösterici olan açıklayıcı bilgilerin keşfedilmesine de katkı sağlamaktadır. Yaşam seyri içerisinde çocuğun suç ile tanışması ise toplumsal bir sorun olarak görülmektedir (Güngör, 2008, s. 26–27). Çocuk doğduğu andan itibaren çevresiyle etkileşim halinde bulunan, gelişim gösteren bir varlıktır. Ceza adalet sisteminde failin yaşına ilişkin durumu, suçun öğrenilmesi sonrasında maddi gerçeğin ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntemi değiştirmemekle birlikte ayrı bir muhakeme sürecini beraberinde getirmektedir. Çocuk ve gençlik suçlarında ise suça sürüklenen çocuğun konumundan dolayı bireyin gelişimsel özellikleri de dikkate alınarak ayrı bir değerlendirme yapılması kabul edilmiştir. Bu nedenle çocukların gelişim özellikleri ve özel gereksinimleri olması nedeniyle çocuk suçluluğu yetişkinler tarafından işlenen suçlardan ayrı olarak incelenmektedir (Karataş, 2017, s. 1). Suça sürüklenen çocukların yargılama ve yargılama sonrası infaz süreçlerinde görevli çalışanların birincil sorumlulukları terapötik yönü ağır basan görevler üstlenmeleridir (Sluder ve Reddington, 1993, s. 115–116).

Ulusal mevzuatlarda reşit olma durumuna ilişkin göndermede bulunma haricinde, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ye göre bir kimsenin çocuk olarak sayılması 18 yaş altında olma durumu ile sınırlandırılmıştır (Unicef Türkiye, 2004, s. 5). Toplumsal, kültürel, biyolojik ve geleneksel özellikler göz önünde bulundurularak her ülke için ergenlik yaşı farklılık gösterebilmektedir (Ayan, 2011, s. 5). Çocuk suçluluğu ise asgari cezai sorumluluk yaşının üzerinde olması nedeniyle kanunda suç olarak öngörülen bir davranışı gerçekleştiren ve cezai açıdan reşit olma sınırının altında olan bireylerin işlediği suçların tanımlanmasında kullanılan bir kavramdır (Penal Reform International, 2013).

Çocuk suçluluğuna katkıda bulunan psikososyal faktörler arasında ise aile etkileri, okul faktörleri, film, televizyon ile kitle iletişim araçları ve coğrafi özellikler gösterilmektedir (Işık, 2006, s. 291–292). Ceza adaleti açısından çocuk suçluluğunun ayrı bir muhakeme süreci olmakla birlikte suçlu sabit olan çocukların yargılama sonrası infaz süreçlerinde topluma kazandırılması öncelikli hedefler arasında gösterilmektedir (Aydın ve Gündüz, 2010, s. 10). Suça sürüklenen çocukların sosyalizasyon süreçleri suça yönelmelerinde toplumsal ve mekânsal koşulların anlaşılmasına ışık tutmaktadır. Ayrıca

benzer suç türevlerinin anlaşılmasında geleceğe dönük sosyal politikalar açısından değerli bilgiler sunmaktadır. Çocuk suçluluğu açısından suç sonrası yapılması gerekenler ayrı bir başlık olan rehabilitasyon süreci bağlamında ele alınmaktadır. Aynı zamanda suç fiilinin anlaşılması ve bireysel açıdan nedenlerinin takip edilebilmesi açısından çocuk suçluluğu gelecek dönemler için önemli bilgiler sunmaktadır.

Çocuk suçluluğu multidisipliner bakış açısıyla psikolojik, psikiyatrik, biyolojik ve sosyolojik olmak üzere dört farklı yaklaşım üzerinden incelenmektedir (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 266–267). Biyolojik yaklaşım çocuk suçluluğunu genetiksel etkenler, hormonal dengesizlik ve beyine ilişkin sorunlar ile açıklarken; psikolojik, psikiyatrik yaklaşım antisosyal eğilimi kişilik bozuklukları ile, düşük zekâ, içgüdüsellik, hiperaktiflikle ve zihinsel hastalıklarla beraber ele almaktadır. Sosyolojik yaklaşım ise çocuk suçluluğunun toplumdaki sosyal sorunlar ve toplumdaki değişim ile bu değişimlerin yine toplum üzerindeki etkilerinin sosyalleşme süreciyle beraber değerlendirilmesini içermektedir (Cömert ve Sevim, 2017, s. 32).

Hirschi (1969), “*Çocuk Suçluluğunun Nedenleri*” isimli çalışmasında suçun sosyal bağların zayıflaması ve kopması sonucu oluştuğu açıklamıştır. Hirschi’nin sapmaya ilişkin söylemleri ise Thomas Hobbes’un insan davranışların doğası gereği uyumlu olmadığı varsayımına dayanmaktadır (Hirschi, 2002, s. 33). Hirschi (1969) geliştirmiş olduğu kuramında toplumla arasında zayıf veya kopmuş bağlara sahip olan bireylerin sapma davranışını sergileyebileceklerini ifade etmiştir (Ünlü, 2020, s. 25). Sosyal bağ teorisi bireyleri topluma bağlayan bağları; adanmışlık, inanç, katılım ve bağlılık olarak sıralamış ve bu etmenlerde oluşacak zayıflamanın suça sebebiyet vereceğini belirtmiştir (Wiatrowski vd., 1981, s. 525). Hirschi ve Gottfredson (1983) tarafından yapılan çalışmada yaş ve suç arasındaki ilişkinin değişmeyeceği ifade edilerek tarih, kültür ve demografik gruplar arasında suçun her zaman aynı konumda olacağı iddia edilmiştir (Gottfredson ve Hirschi, 1983, s. 552).

Travis Hirschi devamında Michael Gottfredson (1990) ile suç davranışını etkileyen asıl gerekçeyi; dürtüsel, duyarsız, fiziksel (zihinsel olanın aksine), risk alan olarak nitelendirilebileceğimiz

özelliklere sahip öz kontrol eksikliği (low self-control) olarak tanımlamıştır (Gottfredson ve Hirschi, 1990, s. 90). Genel suç teorisinin suç ve sapkın davranışların açıklanmasında ileri sürdüğü öz kontrol kavramı suçun genel bir teori ile açıklanması varsayımından dolayı öz kontrol ve anti sosyal sapkın davranışlar arasındaki ilişkiye odaklanmıştır (Jones ve Quisenberry, 2003, s. 403).

Çocuğun davranışlarının değerlendirilebileceği bir denetim anlayışının olmaması benlik kavramına da dolaylı yönden açıklama getirmiştir. Çocuğun yetiştirilmesinde ebeveynlerin etkili bir gözetim geliştirerek çocukta öz kontrol sistemi inşa edebilmelerinin önemini vurgulayan araştırmalar, sosyal etkenlerin ve ebeveynlerin zayıf kontrol eksikliğinin suça neden olduğunu açıklamıştır (Pratt ve Cullen, 2000, s. 933). Ayrıca yapılan bir başka araştırmada ise ailenin sosyal sermayesinin ailenin sosyal bağlarına göre çocuk suçluluğunun açıklanmasında etkili olduğu ifade edilmiştir (Hoffmann ve Dufur, 2018, s. 1525).

Bununla beraber eylemin nesneleştiği düşük benlik denetiminin açıklanmasında ise içgüdüsellik, duygusuzluk, fiziksel risk alma, dar görüşlülük, sözel beceri yetersizliği, maceraya düşkünlük, suç mağdurlarına karşı kayıtsızlık (acıya ilgisizlik), düşük düzeyde performans, bencillik, evlilik, iş ve arkadaş edinmede istikrarsızlık ve şiddete eğilimli olma gibi faktörler suçlulukla ilintili olarak sıralanmıştır (Kızmaz ve Bilgin, 2010, s. 279). Grasmis vd. (1993) tarafından yapılan çalışmada ise genel suç teorisinin düşük öz-kontrol terimiyle tutarlılığı tek değişken üzerinden anlamlı bulunurken, dolandırıcılık ve şiddetle ilgili eylemler açısından teorinin ilişkisi saptanmıştır (Grasmis vd., 1993, s. 5).

Ülkeler açısından çocuk suçluluğu ve ceza kavramına ilişkin politikaların yansımaları da anlam kazanmıştır. İşlenen suçlarda davranış bozukluğunun teşhisi, sosyal bağların etkisi, ergenliğe geçişte yeni sosyal kontrol kurumların durumu gibi psiko-sosyal yönlerinin araştırılması önem kazanmıştır. Örneğin ABD’de 1999 yılına ilişkin Adalet Bakanlığı verilerine göre çocuk suçluluğu tutuklamalarının %16’sının şiddet suçlarından, %32’sinin mülkiyet suçlarından kaynaklı tutuklamalar olduğu raporlanmıştır (Patacchini ve Zenou, 2012, s. 1).

Delcea ve arkadaşlarının yapmış olduğu taramada çocuk suçluluğunun alt sosyal sınıf, ekonomik durum ve kültürel değerler, okula daha az ilgi, diğer suça sürüklenen çocuklar ile etkileşim sürecinin yoğunluğu ve sıklığı ile ilişkili olduğu ifade edilirken, etnisite ile ilişkili olmadığı belirtilmiştir (Delcea vd., 2019, s. 366–367). Ayrıca suçlu alt kültürün parçası olarak suça sürüklenen çocukların soygun, araçtan hırsızlık, yaralama, uyuşturucu kullanımı ve ticareti gibi suçlara yöneldiği belirtilmiştir. Babanın olmaması veya sert karakterli bir yapıda olmasının çocuk suçluluğuna etkisinin incelendiği bir araştırmada babanın sert karakterli olmasının suçluluk üzerine etkisi tespit edilmiştir (Simmons vd., 2018, s. 9). Ayrıca ebeveyn ilişkilerinde sorunların, okulla ilgili engellerin, erken yaşlardaki saldırganlık geçmişinin hem başlangıçta hem de tekrar eden suçlar açısından en güçlü yordayıcı olduğu ve yetişkin suç davranışları üzerinde önemli etkisi olduğu belirlenmiştir (Barrett ve Katsiyannis, 2017, s. 2050–2051).

Bulgurcuoğlu tarafından (2015) Türkiye özelinde Ankara ve İstanbul Çocuk Eğitim evlerinde toplam 124 erkek hükümlü çocuk ile yapılan araştırmada; çocukların ailelerinin ekonomik durumu ile eğitim düzeylerinin oldukça düşük olduğu, malvarlığına yönelik suçların ağırlıklı olarak işlendiği, çocukların aile ve akran çevrelerinde de suç geçmişinin bulunduğu, çocukların en çok akran çevrelerince suça sürüklendiği, birçoğunun suça sürüklenmeden önce sokakta yaşadığı, çocukların hizmet ve sanayi sektörü ağırlıklı olmak üzere çalışma deneyimlerinin olduğu tespit edilmiştir (Bulgurcuoğlu ve Duyan, 2019, s. 167).

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE MATERYALİ

Araştırma yaş ve suçlu davranış arasındaki ilişkinin Türkiye özelinde ortaya çıkarılmasını hedeflemektedir. Bu çerçevede kesitsel veriler esas alınarak ve ulusal istatistik kurumunun sunduğu verilerden yararlanılarak ikincil veri analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın kesitsel verileri içermesi nedeniyle dönemsel ve kohort etkileri sabit tutularak analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma, TÜİK tarafından ceza infaz kurumlarına dair (hükümlü istatistikleri) istatistiki veriler esas alınarak yapılmıştır.

Dolayısıyla araştırma kapsamında kullanılan veriler 2009-2019 yıllarını içermesi nedeniyle Türkiye’nin son on yıllık değişim sürecini ele almaktadır.

Ölçeklendirme açısından yaş değişkeni sürekli veri türleri arasında yer alan orantısız ölçmeye uygundur. Kavramsal ve kuramsal içerik dikkate alındığında yaşın artmasıyla suç oranlarının azalacağı ifade edilmekte ve de beklenilmektedir. Nicel araştırma yöntemleri arasında yer alan nedensel-karşılaştırmalı araştırma deseni çalışmada kullanılmıştır. Şahsa ve malvarlığına karşı suçların karşılaştırılması yapılarak suç türleri arasında yaş değişkeninin önem düzeyine sahip olup olmadığı Hirschi ve Gottfredson’ın (1983) önermesinden yola çıkılarak test edilmiştir. Nedensel desen suçun açıklanmasında yaş aralıklarının etki düzeylerine dair bilgi sunarken, karşılaştırmalı desen tanımlayıcı bilgileri ve suç türlerini karşılaştırma olanağı sunmuştur.

Bu çerçevede TÜİK tarafından sunulan veriler, ilgili analiz için düzenleme işlemine tabi tutulmuştur. Kısaca analize uygun şekilde veriler öncelikle yaş aralıkları üzerinden yıllara göre tespit edilmiş, sonrasında Türk Ceza Kanunu’nda yer verilen suçlar arasından istatistiki verilerin yer aldığı suçlar iki başlık altında gruplandırılmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen yaş aralığı istatistiklerine “12-14,15-17,18-24,25-34,35-44,45-54,55-64,65+” olarak ceza adaletine ilişkin istatistikler altında yer verilmiştir. Araştırmanın içeriğine uygun olarak; “12-14,15-17” yaş aralığı “Çocuk Suçluluğu”, “18-24” yaş aralığı “Gençlik Suçluluğu” ve “25 yaş ve üzeri” “Yetişkin Suçluluğu” olarak ele alınmıştır.

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun “Kişilere Karşı Suçlar” kısmında yer alan suçlar kapsam olarak TÜİK tarafından sunulan verilerin içerikleri göz önünde bulundurularak kişi ve kişiye ait mülkiyet ile birey arasındaki fayda ilişkisinden yola çıkarak dördümlü bir gruplandırma işlemine tabi tutulmuştur². Araştırma kapsamında suç türü olarak sunulan veriler mezkûr kanunda kişilere karşı işlenen suçlar altında düzenlenmiştir. Çalışmada yer verilen bu suçlar; “Öldürme, Yaralama, Cinsel Suçlar, Kişiyi

² Kişilere karşı suçlar 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda on bölüme ayrılmıştır. Çalışmada TÜİK’in sunduğu suç türleri içeriğine uygun olarak 4 başlık altında gruplandırılmıştır.

Hürriyetinden Yoksun Kılma, Hakaret, Tehdit, Hırsızlık, Yağma (Gasp), Dolandırıcılık, Mala Zarar Verme” suçlarıdır³.

“Öldürme, Yaralama” hayata karşı işlenen suçlar altında, “Kişiyi Hürriyetinden Yoksun Kılma, Hakaret, Tehdit” suçları hürriyete karşı işlenen suçlar ve şerefe karşı işlenen suçların birleştirilmesi sonucu hürriyete ve şerefe karşı işlenen suçlar olarak gruplandırılmıştır. Cinsel suçlara ilişkin veriler ise Cinsel Dokunulmazlığa Karşı Suçlar altında gruplandırılmış, “Hırsızlık, Yağma (Gasp), Dolandırıcılık, Mala Zarar Verme” ise malvarlığına karşı işlenen suçlar altında gruplandırılmıştır.

Suçların içeriklerine uygun olarak TÜİK tarafından 2009-2019 yılları arasında sunulan veriler göz önünde bulundurularak hazırlanan veri seti kesitsel bir zaman aralığı ve (132*3)’lük bir veri seti üzerinden gerekli veri düzenleme işlemleri yapıldıktan sonra test edilmiştir.

Ayrıca suç türlerine ilişkin gruplar arasında yaşın etki düzeyi yukarıda belirtilen gruplandırma üzerinden uyum (*correspondence*) analizi yapılarak yaş kategorilerinin suç türleri üzerindeki etki düzeyi araştırılmıştır. Correspondence analizinin bu çalışmada tercih edilmesinin nedeni; kategorik verilerin çapraz tablo olarak karşılaştırılması hedefinden yola çıkarak çalışmanın tasarımına uygun olmasıdır (Özdamar, 2010, s. 463–468). Analizler IBM SPSS Statistics 24 ile Microsoft Excel programlarında gerçekleştirilmiştir.

Çalışma kapsamında test edilen hipotezler aşağıda belirtilmiştir:

- $H_{0,1}$: Yaş aralıklarının ortalamaları arasındaki fark anlamlı değildir.
- $H_{0,2}$: Suç türleri ve kategorize edilmiş yaş aralıkları değişkenleri birbirinden bağımsızdır.

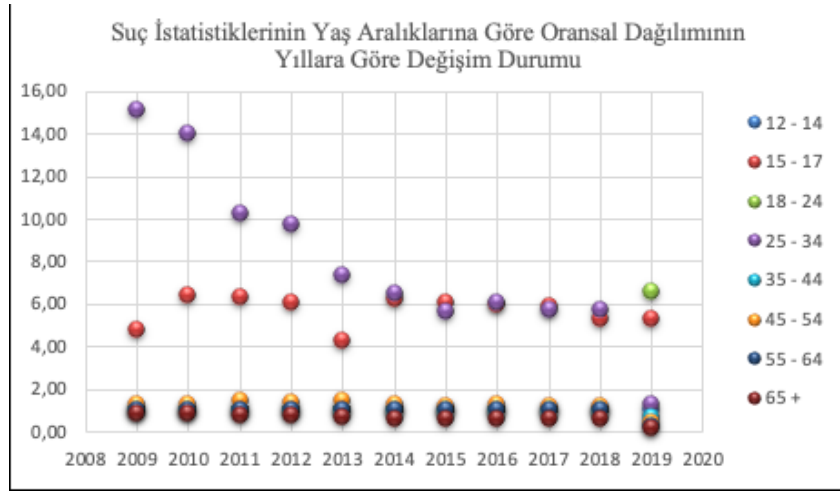
³ Suçların ifade edilmesinde TCK’da belirtilen tam isimsel karşılıkları yerine TÜİK tarafından belirtilen tanımlamaları üzerinden açıklanmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında resmî kurumların sunduğu veriler ikincil veri analizine tabi tutulmuştur. Çalışmada Türkiye’de yaşam seyri içerisinde çocuk, gençlik suçluluğu başta olmak üzere yaş aralıklarının önem düzeyi ve yaş aralıklarının suç türleriyle ilişkisel durumu incelenmiştir.

3.1. Araştırmaya İlişkin Tanımlayıcı Analiz Sonuçları

Yıllara göre her bir yaş aralığının bir önceki yaş aralığı üzerinden değişimini ifade eden risk ölçütleri Şekil 1’de gösterilmiştir. 2009-2019 yıllarını esas alan kesitsel veriler hükümlü istatistikleri esas alınarak analiz edilmiştir.

Şekil 1: Yaş Aralıklarının Yıllara Göre Değişim Katsayıları

Kaynak: TÜİK, Veriler, (Erişim Tarihi: 22/04/2021)

Yaş aralıkları dikkate alınarak 2009-2019 yılları arasında bir önceki yıla göre suçun artış oranlarının tespit edilmesini amaçlayan bu işlem çocuk ve yetişkin suçluluğunda öne çıkan yaş aralıklarının tespit edilmesini hedeflemektedir. Şekil 1’de yer alan sonuçlar incelendiğinde bir önceki yaş aralığına göre işlenen suçların benzer katsayılar üzerinden dağılım gösterdiği belirgin şekilde görülmektedir. Çocuk suçluluğu açısından 15-17 yaş aralığı bir önceki yaş aralığı olan 12-14’e göre ortalama olarak 5 kat suç oranlarında artış göstermiş, yetişkin suçluluğu açısından 25-34 yaş aralığı ise

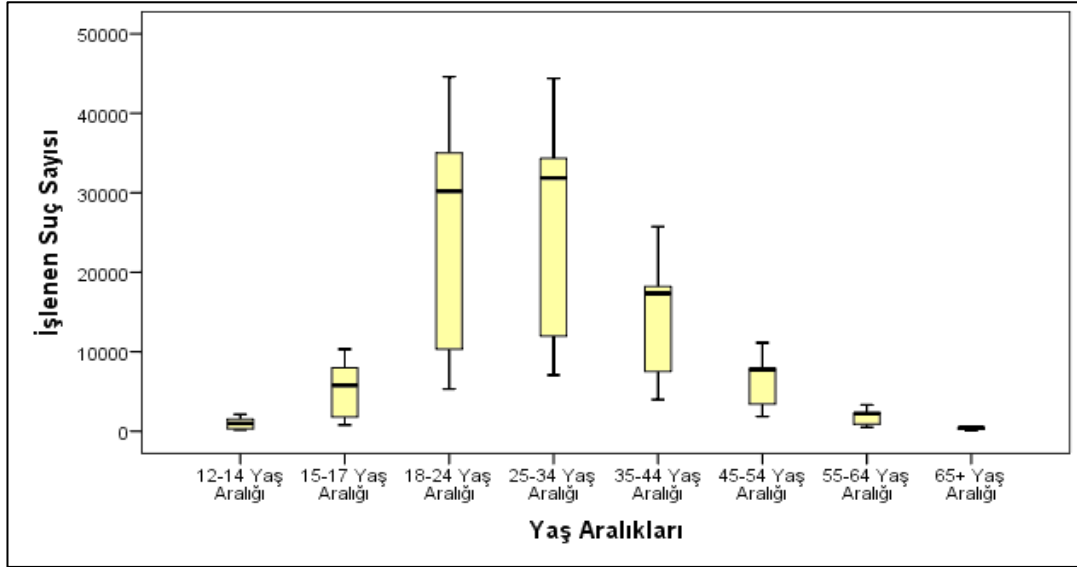
bir önceki yaş aralığı olan 18-24 yaşa göre ortalama olarak 7 kat artışın yaşandığı yaş aralığı olmuştur. Ancak 25-34 yaş aralığının 2009-2019 yılları arasında risk seviyesi bir önceki yıla göre düzenli şekilde azalma göstermiştir. 2009-2019 yılları arasında dönemsel etkiler göz önünde bulundurulduğunda çocukluk ve genç yetişkinlik dönemleri hariç suçların yaş aralıklarına göre düzgün bir dağılım gösterdiği ve düzgün dağılımla modellenebileceği aşikardır. Ancak genç yetişkinlik dönemine özgü olarak ele alınan 25-34 yaş aralığı 2009 yılından 2019 yılına kadar düşme eğilimi göstermektedir. Bu noktada elde edilen bulguları bir başka açıdan ele aldığımızda çocukluk ve genç yetişkinlik dönemleri hariç suçların benzer bir eğilim gösterdiği görülmektedir, ayrıca belirtilen süre içerisinde dönemsel etkilerden etkilenmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çocukluk ve gençlik yaşlarında işlenen suçlar suç oranlarının dağılımında belirleyicidir.

Bu doğrultuda 25-34 yaş aralığında 2009 yılından 2019 yılına kadar ciddi bir düşüşün yaşanması ve çocuk suçluluğu açısından 15-17 yaş aralığında bir önceki yaş aralığı olan 12-14 yaşa göre ortalama olarak 5 kat fazla suçun işlenmesi 2009-2019 yılları arasındaki dönemin en belirgin özelliğidir. 12-14 yaş aralığı sonrası hemen hemen 5 katı kadar çocuk 15-17 yaş arasında suça sürüklenmektedir. TÜİK’ten alınan verilerden çocuk suçluluğu açısından 15-17 yaş aralığının istatistiki açıdan istikrarlı dağılım göstermesi bu yaş aralığının ceza adalet kurumları açısından dikkate alınması gereken bir yaş olduğunu ve dönemsel açıdan benzer bir eğilim gösterdiğini ortaya çıkarmıştır.

3.2. Araştırmaya İlişkin Yaş Aralıklarının Önem Düzeyleri

Yaş aralıklarının işlenen suçlar üzerinde önem düzeyinin tespit edilebilmesi amacıyla gruplar arası ortalama değerleri karşılaştırılmıştır. Ancak kategorik düzeye indirgenen yaş aralıklarına ilişkin verilerin homojen dağılması ve normallik varsayımı sağlanamaması nedeniyle gruplar arası medyan değerlerinin karşılaştırıldığı parametrik olmayan Kruskal-Wallis testi gerçekleştirilmiştir. Bu noktada araştırma öncesinde yaş aralıklarının ortalamaları arasında farkın anlamlı olmadığını ifade eden $H_{0,1}$ hipotezi reddedilmiştir ($p=0,000<0,05$). Bu durum kategorik olarak “12-14,15-17,18-24,25-34,35-

44,45-54,55-64,65+” belirlenen yaş aralıklarında işlenen suç sayılarının farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Yaş aralıklarının önem düzeylerine ilişkin sonuçlara Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Yaş Aralıklarının Önem Düzeyleri

Şekil 2’de yer verilen karşılaştırmalı yaş aralığı ve işlenen suç sayıları grafiğine göre; 12-14 yaş aralığında işlenen suç sayılarının 15-17 yaş aralığına göre daha az olduğu görülürken, 18-24 yaş aralığı ile 25-34 yaş aralığı seyrinde işlenen suç sayısının en fazla olduğu görülmüştür. Öyle ki 18-24 yaş aralığında işlenen suç sayısı yaklaşık olarak 3000 civarındayken bir sonraki yaş aralığı olan 25-34 yaş aralığında ise medyan değerinin arttığı görülmektedir. Sonrasında diğer yaş aralıklarında kademeli olarak işlenen suç sayılarının azaldığı görülmektedir. Bu sonuç Hirschi ve Gottfredson (1983) tarafından ifade edilen suça katılımın yetişkinliğin devamında yaşla birlikte azalma gösterdiği tespitiyle örtüşmektedir. Suç ve yaş ilişkisi 25-34 yaş aralığına kadar frekans düzeyi açısından artış göstermekte, sonrasında ise kademeli olarak azalmaktadır. Ayrıca yaş aralıkları üzerinden modellenen dağılım sağa çarpık bir görünüm sergilemektedir. Özetle erken dönemlerde suç daha sık görülmekte, 25-34 yaş aralığında zirve yaptıktan sonra devam eden yaş aralıklarında frekans sıklığı seyrek bir görünüme bürünmektedir.

Bu durumda güncel veriler üzerinden Türkiye’de işlenen suçların yaş aralıklarına göre durumları değerlendirildiğinde; 25-34 yaş aralığında zirve yapan suç sayılarının sonrasında gelen diğer yaş aralıklarında kademeli olarak düşüş gösterdiği görülmektedir ve bu durum rastlantısal değildir. Dolayısıyla suçun yaş aralıkları üzerinden değişimi dikkate alındığında sağa çarpık bir dağılım görünümüne sahiptir. Bu sebeple bireyin çalışma hayatına atılım gösterdiği erken dönem genç yetişkinlik yaş aralığında işlenen suç sayılarının sık bir görünüm içerdiği, yetişkin dönemde zirve yaptığı, sonrasında ise yaşa bağlı olarak önemli oranda seyreltiği tespit edilmiştir.

3.3. Araştırmaya İlişkin Uyum Analizi Sonuçları

5237 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda suç türlerine uygun bir şekilde yapılan tasniflenme ile kategorize edilmiş yaş aralıkları arasında uyumun test edilebilmesi amacıyla correspondence analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada suç türünün 4 boyutlu olması ve yaş kategorilerinin 3 boyutta olmasından dolayı $d = \min((r-1), (c-1)) = \min((4-1), (3-1)) = \min(3, 2) = 2$ boyut belirlenmiştir. Analize ilişkin boyutlar ki-kare değerleri üzerinden yapılan ölçümler dikkate alınarak incelendiğinde boyutların değişkenlik durumu belirlenmiştir. Değişkenlik durumuna ilişkin bilgiler ise Tablo 1’de paylaşılmıştır.

Tablo1: Değişkenlik Durumuna İlişkin Bilgiler

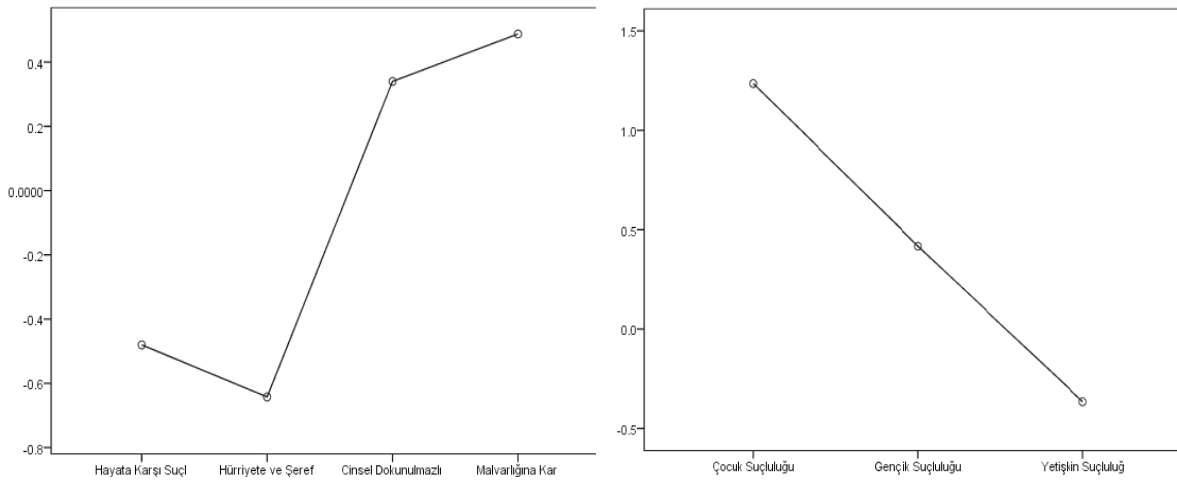
Boyut	Tekil Değer	(Inertia) Değişkenlik	Ki-Kare Değeri	Belirleyici Değer	Değişkenlik Oranları
1	0.253	0.064			0.957
2	0.054	0.003			0.043
Toplam		0.067	59338.625	0.000*	1.000

(p değeri* < 0.05)

Inertia değeri üzerinden suç türleri ve yaş aralıklarını temsil eden kategorilerinin ki-kare uzaklığı esas alınarak “0” değerinden farklılığını test eden ki-kare testinde suç türleri ve yaş aralıklarının birbirilerinden bağımsız olmadığı tespit edilmiş ve $H_{0,2}$ hipotezi reddedilmiştir. Bu durumda yaş

aralıkları ve suç türleri değişkenleri arasında ilişki tespit edilmiştir. Bu, bizi belirli yaş aralıklarının farklı suç türleriyle ilişkili olabileceği sonucuna götürmüştür.

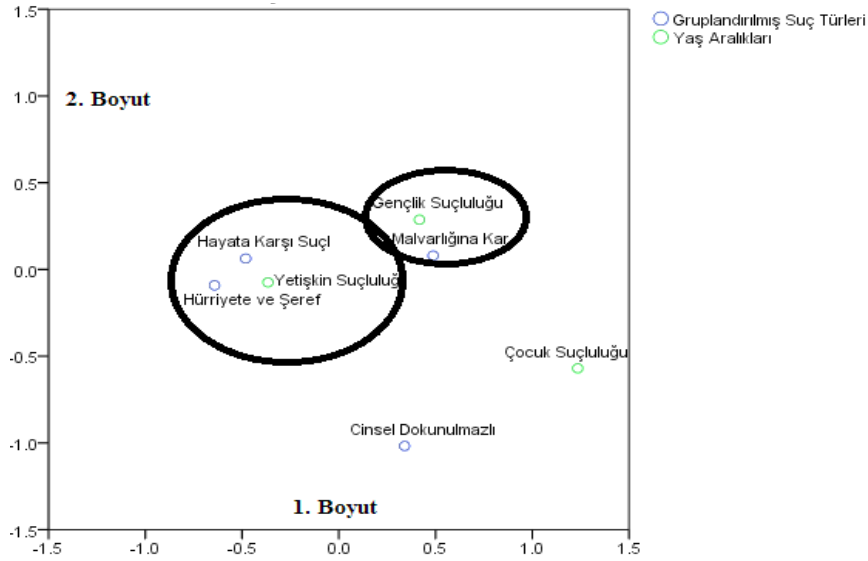
Bununla beraber birinci boyutun, değişimin %95.7’sini açıkladığı anlaşılırken, ikinci boyut ise değişimin %4,3 oranında düşük bir değişimini açıklamıştır. Kategorize edilmiş her iki değişkenin boyutların üzerinde ağırlıkları farklılaşırken, suç türleri ve yaş aralıklarının değişiminin yüksek düzeyde açıklanmasına katkı sağlayan birinci boyuta ilişkin mevcut görünüm Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: Değişkenlerin Birinci Boyutta Açıklanma Durumlarına İlişkin Grafik

Araştırmada yer verilen suç türleri arasından birinci boyuta katkı sağlayan kategorinin malvarlığına karşı suçlar ile cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar olduğu görülmüştür. Sınıflandırılan yaş aralıklarına göre düzenlenen yaş değişkeni açısından çocuk suçluluğunun en çok katkıyı sağlayan kategori olduğu tespit edilmiştir. Suç türleri ve yaş değişkenine ait kategorilerin uyum durumları ise Şekil 4’te gösterilmiştir. Çocuk suçluluğu suç türleri açısından değişimin belirlenmesinde belirgin bir öneme sahipken, suç türleri arasında ise malvarlığına karşı işlenen suçların benzer bir eğilimi gösterdiği belirlenmiştir.

Şekil 4: Değişkenlere İlişkin Kategorilerin Düzlemde Görümüne İlişkin Grafik

Türk Ceza Kanunu’nda fiili karşılığı belirtilerek düzenleme altına alınan suçlar arasından resmi suç istatistikleri esas alınarak kişiye karşı işlenen 4 suç türünün kategorize edilmesi ve yaş aralıkları arasındaki uyum durumu Şekil 4’te yer alan sonuçlara göre değerlendirildiğinde;

- Gençlik suçluluğu olarak nitelendirdiğimiz erken dönem yetişkin suçları açısından 18-24 yaş aralığında malvarlığına karşı işlenen suç türlerinin yoğun olduğu,
- Yetişkin suçluluğu kapsamında ele aldığımız yirmi beş yaş ve üzerinde ise hayata, hürriyete ve şerefe karşı işlenen suçların daha sık görüldüğü,
- Çocuk suçluluğunda ise (12-17 yaş arası) malvarlığına karşı işlenen suçlar ile cinsel dokunulmazlığa karşı işlenen suçların ön plana çıktığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırma istatistiksel açıdan grafiksel düzlemde yaş aralıkları ile suç türleri arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Literatürün önerdiği bilgiler doğrultusunda suç türleri ile yaş arasında ilişki Türkiye özelinde bulgulanmıştır. Bu doğrultuda işlenen suçlar 25-34 yaş aralığına göre kademeli olarak artış göstermekte ve yaş aralıklarında belirgin şekilde öne çıkan suç türleri farklılaşmaktadır. Batılı toplumlarda sağa çarpık dağılım üzerinden ifade edilen yaş ve suçlu davranış ilişkisi Türkiye özelinde de hemen hemen benzer bir sonuç üretmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Suçlu davranışın açıklanmasında “neden” sorusuna yanıt arayan Pozitivist Okul sonrası araştırmalar, sosyal kontrol teorileri aracılığıyla suçun açıklanmasına ilişkin bakış açısını değiştirmiştir. Sosyal kontrol teorisyenleri topluma yönelmiştir ancak bu sefer tersine bir soru sorarak çözüm aramıştır. Sosyal bağların toplumsal açıdan kontrol işlevi ve bireyin öz kontrol kazanımı öne çıkmıştır. Sosyal kontrol araçlarının işlevselliği bireyin uyum gösterdiği davranışların niceliğine önemli oranda katkı sağlarken normların ihlalinde tersine bir durum oluşturmuştur. Norm ihlali olarak kabaca tanımlayabileceğimiz suç olgusu yasal yaptırımlar ile düzenleme altına alınırken bireyin sosyal çevresi ve kişisel özellikleriyle araştırılmış ve kriminoloji alanında yapılan çalışmaları etkilemiştir. Kriminolojide sosyal kontrol teorisyenleri arasında gösterilen Hirschi ve Gottfredson (1983) suçlu davranış ve yaş ilişkisi arasında çarpıcı bir önerme sunmuş, bu ilişkinin zaman ve mekân gözetmeksizin tüm popülasyonlarda benzer sonuçlar üreteceğini ifade etmiştir.

Bu noktada yaş değişkeni diğer dinamikler olan dönem ve kohort etkileriyle birlikte toplumsal değişimi anlama noktasında önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak suç olgusunun doğası gereği kompleks bir tartışma alanına gömülmüş olması, yapılan araştırmaların modellenmesinde kullanılan verilerin özelliği gereği elde edilen sonuçların niteliği bu alanda tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Batılı toplumlarda tek modlu sağa çarpık dağılım üzerinden modellenen ve suç yoğunluğunun belirli yaşlarda zirve yapmasından sonra kademeli olarak azalacağını ifade eden bu önerme kolektivist toplumlarda farklı sonuçlar üretebileceğini araştırma sonuçlarında göstermiştir. Türkiye özelinde anılan önermenin test edilmeyişi yazarı hem bu önermeyi test etmeye hem de elde edilen sonuçlar bağlamında risk temelli araştırmalara yönlendirmiştir. 2009-2019 yılları arasında on yıllık dönemsel verileri içeren analizdeyse suçlu davranış ve yaş ilişkisi tek modlu sağa çarpık bir dağılım özelliği sergilemiş, frekans düzeyi açısından ilerleyen yaşla birlikte 25-34 yaş aralığında zirve yaptıktan sonra kademeli olarak azalma göstermiştir. Bu tespitler ise bizlere daha geniş ölçekte araştırmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Öncelikle erken dönem yaş aralıkları olarak ifade ettiğimiz çocuk ve gençlik suçluluğu

suçlu davranış ve yaş ilişkisi açısından literatürde ifade edilen araştırmalar ile benzer sonuçlar üretmektedir. Aynı zamanda belirli yaş aralıkları ve suç türleri arasında ilişki bulunmaktadır. Suçların maddi unsurları, fiili açıdan işleniş gerekçeleri nedeniyle bireyin gelişimsel özellikleriyle ilişkili bir nitelik sergilemektedir. Çünkü bireyin davranışları sadece bireysel değil aynı zamanda toplumsaldır. Yaşın ilerlemesi durumunda işlenen suçların mülkiyet ilişkilerini düzenleyen malvarlığına karşı suçlardan bireyler arası ilişkiler sonucu çatışmaya yönelen şerefe ve hürriyete karşı suçlara doğru değişim göstermesi bu durumun fiili açıdan karşılığıdır. Farklı yaş aralıklarında gözlemlenen bu durum farklı suç türlerinin yoğun olarak işlenmesini de beraberinde getirmektedir.

Bununla beraber kesitsel veriler dikkate alınarak ulusal hükümlü istatistikleri üzerinden yapılan araştırmalarda eşitlik ve özgürlük değerleriyle tanımlanan Batı toplumu ile hiyerarşik ve kolektivist olarak tanımlanan diğer toplumların karşılaştırıldığı araştırmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuç yaş değişkenine bağlı suç araştırmalarının toplumsal gerçeklikten etkilendiğini göstermekle birlikte ilgili önermenin genellenebilirliği noktasında tartışma yaratmakta, araştırma alanlarının genişletilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Karşılaştırmalı analizler farklı yaş aralıklarında suçların seyri üzerinden değerlendirilirken, Batı toplumlarında yaşam seyri içerisinde suç sayıları yükseldikten sonra devam eden yaş aralıklarında azalan bir görünüme sahip olduğu ifade edilmiştir. Oysaki kolektivist toplumlarda farklı yaş aralıklarında da suç işleme sıklığında zirveler görülebilmektedir. Bu açıdan tüm toplumları kapsayan tek modlu sağa çarpık bir dağılım yerine birden fazla moda sahip olabilen dağılımlar elde edilebilmektedir. Türkiye özelinde 2009-2019 yılları arasında yapılan analizde ise sağa çarpık tek modlu bir dağılıma hemen hemen benzer bir görünümün eşlik ettiği görülmüştür (Bakınız: Şekil 2).

Özetle suçlu davranışın açıklanmasında APC modeli dahil edilerek periyot ve kohort etkilerinin sabit tutulmasıyla suç önleme stratejilerinde derinlemesine bilgi sunan daha tutarlı sonuçlar elde edilebileceği öngörülmektedir. Suçun anlaşılması ve önlenmesi noktasında uzunlamasına araştırmalara eşlik eden derinlemesine nitel veriler yaşlanma ve suç kariyeri açısından önemli bilgilere kazanım

sağlayabilir. İlerleyen yaşla birlikte işlenen suç türlerinin değişimini açıklayan dönüm noktalarının keşfi, bireysel açıdan suç önleme çalışmalarında önemli bulgular verebilir. Bu açıdan Türkiye özelinde kesitsel veriler dikkate alınarak bireyin yaşlanma yörüngelerinin gözlemlendiği bir araştırmanın mümkün olmaması nedeniyle kohort (nesil) etkileri sabit tutularak farklı sosyal gruplar üzerinden boylamsal araştırmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Araştırma sonucunda yaş aralıklarının çok boyutlu suça yönelik informal sosyal kontrol açısından net ve istikrarlı sonuçlar vermesi de önemli bir sonuçtur. Ancak, literatürde yoğun bir desteğe sahip olan uzun dönemli araştırmaları içeren ve suçun azalmasına katkı sağlayan dönüm noktalarını belirlenmesine yönelik Türkiye’de hemen hemen hiçbir çalışma ya da var olan çalışmalar üzerinden genişletilen analizler bulunmamaktadır. Yaşa bağlı modellerin etkin bir şekilde sunulması ancak yüksek bir örnekleme ve bireysel yaşamları içeren sistematik bir planlama ile etkili sonuçlar üretebilir. Ayrıca erken dönem işlenen suçların (çocuk ve gençlik suçluluğu) nedenleri dahilinde planlanan araştırmalar yaşam yörüngelerinin takibinde etken faktörlerin önem düzeylerinin belirlenmesine katkı sağlayabilir. Bu doğrultuda, hükümlülerin yaşam seyrini incelemek için ceza adaleti kurumları tarafından yapılacak uzun dönemli çalışmalar veya boylamsal araştırmalar sonucu elde edilen bulgulara dayalı olarak üretilen sonuçların suç önleme stratejilerinin geliştirilmesi için etkili bir çözüm sağlayacağı değerlendirilmektedir.

SUMMARY

As social processes and social change affect crime rates in the modern world, it is important to explore the images presented by crime and justice statistics. This is the starting point both in terms of identifying social risks and establishing a relative theoretical perspective. The research of the Positivist School, which sought an answer to the question of “why” in explaining criminal behavior, changed the perspective on the explanation of crime via social control theories.

Hirschi and Gottfredson (1983), among the social control theorists in criminology, presented a striking proposition regarding the relationship between criminal behavior and age. It was stated that the relationship between age and crime will produce similar results in all populations regardless of time and place. Accordingly, it was concluded that there is no point in examining an individual’s frequency of crime and that crime as a function of age has a unimodal curve that is invariant according to time and space (McVie, 2005, p. 4). The results of studies conducted after the work of Hirschi and Gottfredson were designed based on cross-sectional or longitudinal data. The validity of the results obtained by making inferences specific to the social, cultural, and demographic structures of particular societies was discussed.

The proposition of the “immutability” of the relationship between age and crime, which is put forward through the national databases of Western countries, has not yet been tested in Turkey. The aim of this study is to test the importance of age ranges in determining the relationship between age and crime in terms of crime types. A quantitative research method was used and analysis was carried out based on secondary data presented by a statistical agency (TURKSTAT) at institutional scale. The relevant data were subjected to a data editing process. This research thus contributes to the analysis of the distribution of the developmental course of the considered age ranges in Turkey through statistical data.

The hypotheses tested within the scope of the study were as follows:

- $H_{0,1}$: The difference between the averages of the age ranges is not significant.

- $H_{0,2}$: Crime types and categorized age range variables are independent of each other.

To determine the importance level of age ranges for committed crimes, the non-parametric Kruskal-Wallis test was used to compare the mean values between groups. The $H_{0,1}$ hypothesis, stating that the difference between mean age ranges is not significant, was rejected ($p=0.000, <0.05$). In Turkey, the relationship between crime and age increases up to the age range of 25-34 based on periodic data (2009-2019). Subsequently, it gradually decreases within other age ranges. This result coincides with the finding of Hirschi and Gottfredson (1983) that participation in crime decreases with age. Moreover, the distribution modeled over age ranges displays a right-skewed appearance.

In addition, correspondence analysis was carried out to test the harmony between the age ranges categorized with the classification performed according to crime types. Using the chi-square test, it was determined that crime types and age ranges were not independent of each other and the $H_{0,2}$ hypothesis was rejected.

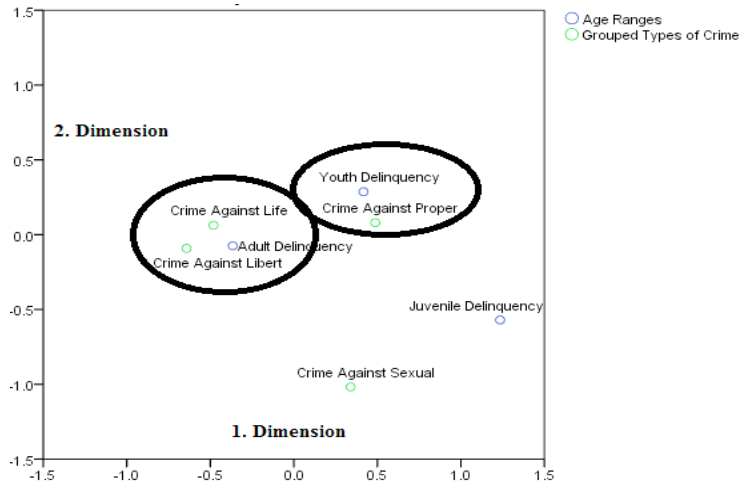

Figure 1: Graphics on the Exchange of Criminal Type and Age Range in Turkey

While it has been determined that early adult crimes, which we define as youth delinquency, are compatible with crimes committed against property, adult crimes have been found to be compatible with crimes against life, freedom, and honor.

As an important result of the present research, it has been seen that age ranges give clear and stable results in terms of informal social control for the multidimensional phenomenon of crime. However, there are almost no studies conducted in Turkey to determine the turning points that contribute to the reduction of crime over long time periods, a topic of intense interest in the international literature. Effective presentation of age-related models can only be determined by longitudinal research with large samples and systematic planning involving individual lives. In this direction, long-term studies by criminal justice institutions to examine the life courses of convicts and the development of crime prevention strategies based on the findings may provide effective solutions.

KAYNAKÇA

- Ayan, S. (2011). *Suçlu Kim? Türkiye’de Çocuk Suçluluğu*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Aydın, H., ve Gündüz, V. (2010). Çocuk Güvenliğinin Sağlanmasında Yerel Yönetimlerin Rolü: “Taş Atan Çocuklar” Sorunu. *Türk İdare Dergisi*, 468, 9–32.
- Barrett, D. E., ve Katsiyannis, A. (2017). The Clemson juvenile delinquency project: Major findings from a multi-agency study. *Journal of Child and Family Studies*, 26(8), 2050–2058.
- Blumstein, A., Cohen, J. ve Farrington, D.P. (1988). Criminal career research: It’s value for criminology. *Criminology*, 26(1), 1–35.
- Bulgurcuoğlu, S., ve Çamur Duyan, G. (2019). Hükümlü Çocuklar: İstanbul Ve Ankara Çocuk Eğitimevi Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, (30), 167–190. DOI: 10.20427/turkiyat.382945.
- Cömert, Ö., ve Sevim, Y. (2017). Çocuk ve Suç İlişkisinin Sosyolojik Suç Kuramları ile İncelenmesi. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 29–40. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/28858/295970>.
- Delcea, C., Fabian, A.M., Radu, C.C., ve Dumbravă, D P. (2019). Juvenile delinquency within the forensic context. *Romanian Journal of Legal Medicine*, 27(4), 366–372.
- Farrington, D. P. (1986). Age and crime. *Crime and Justice*, 7, 189–250.
- Farrington, D. P. (1990). Age, Period, Cohort and Offending. M. R. Gottfredson and R.V. Clarke (Ed.), *Policy and Theory in Criminal Justice* içinde (ss. 51–75.). Aldershot: Avebury.
- Farrington, D.P., Snyder, H.N. ve Finnegan, T.A. (1988). Specialisation in juvenile court careers. *Criminology*, 26(3), 461–487.

-
- Forsyth, C. J., Asmus, G., Forsyth, Y. A., Stokes, B. R., ve Mayne, M. (2011). Child delinquents: Examining the market for criminal futures. *Deviant Behavior*, 32(5), 441–450.
- Francis, B., Soothill, K., ve Fligelstone, R. (2004). Identifying patterns and pathways of offending behaviour: A new approach to typologies of crime. *European journal of criminology*, 1(1), 48–87.
- Gottfredson, M., ve Hirschi, T. (1986). The true value of lambda would appear to be zero: An essay on career criminals, criminal careers, selective incapacitation, cohort studies, and related topics. *Criminology*, 24(2), 213–234.
- Gottfredson, Michael R. & Travis Hirschi (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Grasmick, H. G., Tittle, C. R., Bursik Jr, R. J., ve Arneklev, B. J. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of research in crime and delinquency*, 30(1), 5–29.
- Gray, E., Grasso, M., Farrall, S., Jennings, W., ve Hay, C. (2019). Political socialization, worry about crime and antisocial behaviour: An analysis of age, period and cohort effects. *The British Journal of Criminology*, 59(2), 435–460.
- Greenberg, D.F. (1985). Age, crime, and social explanation. *American journal of Sociology*, 91(1), 1–21.
- Güngör, M. (2008). Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu ve Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 25–43. <https://dergipark.org.tr/en/pub/adyusbd/issue/1402/16581>.
- Hirschi, T. (2002). *Causes of delinquency*. Transaction publishers.

-
- Hirschi, T., ve Gottfredson, M. (1983). Age and the explanation of crime. *American journal of sociology*, 89(3), 552–584.
- Hoffmann, J. P., ve Dufur, M. J. (2018). Family social capital, family social bonds, and juvenile delinquency. *American Behavioral Scientist*, 62(11), 1525–1544.
- Işık, H. (2006). Çocuk suçluluğu ve okullar ile ilişkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(2), 287–299.
- Jones, S., ve Quisenberry, N. (2004). The general theory of crime: How general is it? *Deviant Behavior*, 25(5), 401–426.
- Karataş, Z. (2017). Çocuklara yönelik denetimli serbestlik uygulamalarında sosyal hizmet müdahalesinin önemi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1–20.
- Kızmaz, Z, ve Bilgin, R. (2010). Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(32), 269–311. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esosder/issue/6146/82515>.
- Laub, J. H., ve Sampson, R. J. (1993). Turning points in the life course: Why change matters to the study of crime. *Criminology*, 31(3), 301–325.
- Mannheim, K. (1952[1928]). The Problem of Generations. P. Kecskemeti, (Ed.), *Essays on the Sociology of Knowledge* içinde (ss. 276–320). London: Routledge and Kegan Paul.
- McVie, S. (2005). Patterns of deviance underlying the age-crime curve: The long term evidence. *British Society of Criminology e-journal*, 7, 1–15.
- Mevzuat (2021). 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu, Erişim adresi <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5237.pdf>.

-
- Moffitt T.E. (1993). Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: a developmental taxonomy. *Psychological review*, 100(4), 674–701.
- Moffitt, T.E. (1997). Adolescence-limited and life-course persistent offending: A complementary pair of developmental theories. T.P. Thornberry, (Ed.), *Advances in Criminological Theory Developmental Theories of Crime and Delinquency* içinde (ss. 11–54). New Brunswick and London: Transaction.
- Nagin, D.S. ve Land, K.C. (1993). *Age, criminal careers and population heterogeneity: specification and estimation of a non-parametric, mixed poisson model*. *Criminology*, 31(3), 327–362.
- O’Brien, R. (2015), *Age-Period-Cohort Models. Approaches and Analyses with Aggregate Data*. CRC Press.
- Özdamar, K. (2010). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-2* (7. Baskı). Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Patacchini, E., ve Zenou, Y. (2012). Juvenile delinquency and conformism. *The Journal of Law, Economics, & Organization*, 28(1), 1–31.
- Penal Reform International (2013). The Minimum Age of Criminal Responsibility (Justice for Children Briefing No. 4). <https://www.penalreform.org/resource/justice-children-briefing-no4-minimum-age-criminal-responsibility/>, (Erişim Tarihi: 10 Ocak 2021).
- Pratt, T. C., ve Cullen, F. T. (2000). The empirical status of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime: A meta-analysis. *Criminology*, 38(3), 931–964.
- Ratcliff, K.S. ve Lee N.R. (1978). Risk Factors in Continuation of Childhood Antisocial Behaviors into Adulthood. *International Journal of Mental Health*, 7(3-4), 96–116.

- Ryder, N. (1965). ‘The Cohort as a Concept in the Study of Social Change’, *American Sociological Review*, 30(6), 843–61.
- Sampson, R.J., ve Laub, J. H. (2003). Desistance from crime over the life course. J.T. Mortimer, M.J. Shanahan (Ed.), *Handbook of the Life Course. Handbooks of Sociology and Social Research* içinde (ss. 11–54). Springer, Boston, MA.
- Sampson, R.J. ve Laub, J.H. (2004). A general age-graded theory of crime: Lessons learned and the future of life-course criminology, D. P. Farrington, (Ed.), *Integrated Developmental and Life-course Theories of Offending (Advances in Criminological Theory)* içinde (ss. 1–28). <https://www.researchgate.net/publication/267817138>.
- Simmons, C., Steinberg, L., Frick, P. J., ve Cauffman, E. (2018). The differential influence of absent and harsh fathers on juvenile delinquency. *Journal of Adolescence*, 62, 9–17.
- Sluder, R., ve Reddington, R. (1993). An empirical examination of the work ideologies of juvenile and adult probation officers. *Journal of Offender Rehabilitation*, 20(2), 115–137.
- Stattin, H., ve Magnusson, D. (1991). Stability and change in criminal behaviour up to age 30. *The british Journal of criminology*, 31(4), 327–346.
- Steffensmeier, D., Lu, Y., ve Kumar, S. (2019). Age–Crime Relation in India: Similarity or Divergence vs. Hirschi/Gottfredson Inverted J-Shaped Projection?. *The British Journal of Criminology*, 59(1), 144–165.
- TÜİK (2021). Adalet ve Seçim İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=adalet-ve-secim-110&dil=1> (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021).
- UNICEF Türkiye (2004). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Erişim Adresi https://web.archive.org/web/20131029185849/http://www.cocukhaklari.gov.tr/condocs//mevzuat/cocuk_haklari_sozlesmesi.pdf (Erişim Tarihi: 15 Nisan 2021).

-
- Ünlü, O. (2020), Pozitif Sapma Ölçeğinin Sosyal Bağ Teorisi Çerçevesinde Devamlılığının Test Edilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19th International Business Congress Special Issue, 22–39. DOI: 10.18070/erciyesiibd.844585.
- Wiatrowski, M.D., Griswold, D. B., ve Roberts, M. K. (1981). Social control theory and delinquency. *American sociological review*, 46, 525–541.
- Wikström, P.O.H. (1990). Age and crime in a Stockholm cohort. *Journal of Quantitative Criminology*, 6(1), 61–84.
- Wilkins, L. (1960). *Delinquent Generations*. London: H.M. Stationery Office.
- Wolfgang, M.E., Figlio, R.M. ve Sellin, T. (1972). *Delinquency in a Birth Cohort*, Chicago, ILL: University of Chicago Press.

SOSYAL BİLİMLERDE ÇELİŐKİSİZ VE SINIRLANMAYAN BİR BETİMLEME İÇİN HERMENÖTİK FENOMENOLOJİ: YÖNTEMBİLİM VE “ORMAN YOLU”

Ahmet ARAŐAN¹

ÖZ

Husserl’in temellerini attığı yeni “kesin bilim”, fenomenoloji, dünyadaki “şey”leri teorilere değil, insanların yaşadıkları deneyimlerin üzerinde yönelimsellik içerisinde düşünmelerine başvurarak betimlemeyi öngörmektedir. Öznelliğe dönüş olarak kabul edilen bu yaklaşım, yorumlayıcı sosyal bilimler araştırmalarında yaygın şekilde yer bulmaktadır. Ancak, son derece meşru “ne” sorusuna cevap veren fenomenoloji, sosyal bilimlere uyarlanırken bazı kısıt ve çeliőkiler içerir: yöntemini oluşturan “ayraca almak” imkansızdır, derin anlamlara erişemez, toplumsal etkileşime önem vermez ve yorumlayıcı yaklaşımlarla kullanılırken pozitivistin etkisine açıktır. Peki bu sorunlar sosyal araştırmalarda doyurucu bir betimleme yapılamayacağı anlamına mı gelir? Özellikle Heidegger ve Gadamer tüm bunları aşmak adına hermenötik felsefesini geliştirmişler, eğitim bilimci van Manen ise bu felsefenin sosyal bilimler araştırmalarında kullanılmasını sağlayacak bir yöntembilim ortaya koymuştur. Bu araştırmanın amacı bu felsefelerin sosyal bilimlere yansımalarındaki sorunları öne çıkartıp yeni bir “yol” önermektir. Araştırma, Husserlci betimlemenin sosyal bilimlerdeki kullanımında ortaya çıkan kısıt ve çelişkilerini inceledikten sonra, hermenötik felsefesine ve ondan yola çıkarak “ne” sorusuyla birlikte “nasıl” sorusuna da cevap vermek üzere geliştirilen hermenötik fenomenoloji yöntembilimine eğilmektedir. Yöntemi kabul etmeyen bu yöntembilimle kullanılmak üzere geliştirilen “orman yolu” kavramı da anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Betimleyici fenomenoloji, Kısıt ve çeliőkiler, Max van Manen, Hermenötik fenomenolojinin yöntembilimi, Orman yolu.

---

¹ Doktora adayı, Ankara Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-0592-5590

HERMENEUTICAL PHENOMENOLOGY FOR CONTRADICTION-FREE AND LIMITATION-FREE SOCIAL SCIENCE DESCRIPTIONS: METHODOLOGY AND “WOODPATH”

ABSTRACT

Founded by Husserl, the new “rigorous science” of phenomenology aims to describe “things” by intentionally reflecting on the experience of the phenomenon in the consciousness. This approach, which was accepted as a return to subjectivity, is widely used in the interpretive social sciences. However, this phenomenology has its own limitations and contradictions when applied in social sciences: the “bracketing” method is impossible to apply, it cannot capture the deeper meanings, it does not focus on social interaction, and it is also suitable for positivist approaches to be applied in interpretive studies. Do these problems mean competent descriptive social research is impossible? First Heidegger and then Gadamer developed hermeneutical philosophies to overcome these issues of phenomenology and van Manen presented a methodology to allow the use of hermeneutic phenomenology to be used in the social sciences. The goal of the present study is to emphasize the problems of phenomenology while adapting it to social sciences. This work, after analyzing the problems of Husserlian description in the social sciences, will cover the basics of hermeneutical phenomenology and the methodology developed by van Manen to be able to reply to the question of “how” together with “what” and the Heideggerian “woodpath.”

Keywords: Descriptive phenomenology, Limitations and contradictions, Max van Manen, Methodology of hermeneutical phenomenology, Woodpath.

1. GİRİŞ:

Bir “şey”in “ne” olduğu sorusu, hem gündelik hayatta hem bilimde her zaman var olmuş ve bundan sonra da var olacak bir sorudur. Fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl’in projesi, basit gibi görünen bu soruyu cevaplandırmak için Descartes tarafından kurgulanan özne-nesne düalizmini, fenomen olarak ele aldığı şeyleri herhangi bir dış unsur gibi betimlemeyi ve kendisini her şeyin dışına çıkartarak bir “töz”² haline getiren Kartezyen “Ego”yu³ ortadan kaldırmak, onun yerine yeni bir bilimi geçirmektir⁴ (Lavery, 2003, s. 23; Aspers, 2010, s. 216; Taşkın, 2013, s. 3; Sloan ve Bowe, 2014, s. 5; Jackson ve ark, 2018, s. 3321). Fenomenleri, özellikle insan bilimlerinde kullanılan pozitivistin özne-nesne düalizmini barındırmayan bir anlayışla ele almak (Husserl, 1982, s. 30), teorilerden uzaklaşp sadece deneyimleyenlere başvurarak betimlemek çok önemli yönelimlerdi. Bu yönelimler, (Husserlci) fenomenolojiyi çoklu gerçekliğe ve öznel epistemolojiye açılan bir kapı olarak gören yorumlayıcı anlayış tarafından hızlıca sahiplenildi ve kullanıldı. Fenomenolojinin, daha önceki araştırmalar tarafından kavramsallaştırılmış olsa da bir fenomenin “öz”ünü açığa çıkartmada işe yaradığı görüldü (Beck’ten aktaran Lopez ve Willis, 2004, s. 734). Fenomenin, herhangi bir yapı ya da kuramla değil de onu deneyimleyenlerin verdiği anlamla betimlenmesi yaklaşımına sahip böyle araştırmalar yaygınlaştı; sosyoloji de fenomenolojiyi sahiplendi (Aydoğdu, 2018, s. 1304). Her türlü “teorik tutumdan” uzaklaşarak (Husserl, 1983, s. 5), deneyimlerimizden kaynaklanıp üzerinde iyice düşündüğümüz

---

² Varolmak için kendinden başka bir şeye ihtiyaç duymayan anlamında. LeVasseur (2003, s. 410) İngilizce’de “*thinking substance (res cogitans)*” (düşünen madde) tabirini kullanmıştır “*Res cogitans*” (düşünen şey), Descartes’a göre düşünen tözün özüdür (Descartes, 2007, s. 82). *Res Cogitans*’ın dışında kalan her şey (beden dahil) “*res extensa*”dır (uzamsal şey) (Yıldızdöken, 2017, s. 56, parantez bana ait). [Ruh ve beden arasındaki ayrımı kabul etmenin] “ruhun (düşünmenin) doğası ya da özünü ve onun bedenden büsbütün apayrı bir töz olduğunu bilmek için seçebildiğimiz en iyi bakış açısı olduğunu da sanıyorum” (Descartes 2007, s. 54, parantez bana ait) Düşünen şey (sonlu) “töz”dür (a.g.e., s. 75, 124). Herkes ruhu (düşünceyi) neden böyle görmez? “[...] zira onlar ruhlarını, yani düşünen şeyi, bedenlerinden, yani uzunluk, enlilik ve derinlikçe uzamlı şeyden özenle ayırt etmemişlerdir” (a.g.e., s. 57). İnsan düşünen varlık olarak tözdür. “[...] özü ya da doğası düşünmekten başka bir şey olmayan ve varolmak için herhangi bir yere gereksinimi olmayan, herhangi maddesel bir şeye bağımlı olmayan bir töz olduğumu anladım” (Descartes, 1998, s. 31).

³ Husserl’e göre Descartes’ın önerdiği gibi başka bir şeye ihtiyaç duymadan varolabilen, “kendini idame ettirebilen” egolojik bir bilinç olamazdı (Husserl, 1982, s. 36).

⁴ Husserl’inki aynı zamanda o zamanlar etkin olan “psikolojizm” de bir karşı çıkıştı (1982, s. 32; Tepe, 2003, s. 12).

sezgilerimizin mantıksal kavramsallaştırmalarını yapmak anlamında “şeylerin kendisine dönmek” (Moran, 2001, s. xxiii), önemli bir sosyolojik açığı kapatıyordu.

Ancak başından itibaren Husserlci (betimleyici) fenomenolojinin, vaat ettiği sonuçlara ulaşamayacağına dair itirazlar oldu. Benzer şekilde, sorunların isabetli tespitinden yola çıkarak geliştirilen betimleyici fenomenoloji, sosyal bilimler içerisinde de kendi kısıt ve çelişkileriyle varlığını sürdürmektedir: Betimleyici fenomenolojik araştırmalar derinleşemez, “ayraca almak” imkansızdır ve toplumsal etkileşimle ilgilenmez. Bunlara ek olarak, yorumlayıcı araştırmalarda bile bazı pozitivist anlayışların korunmasına olanak sağlar. Öyle ki araştırmalarda hem yorumlayıcı hem de pozitivist anlayış tarafından kullanılabilen bir epistemoloji ve yöntembilim durumuna gelmiştir. Bunun başlıca sebebi sosyal bilimlere uyarlanan fenomenolojinin bu problemlere yol açacak yaklaşımları içermesidir. Elbette Husserlci fenomenolojiye dayanarak etkili ve anlamlı betimleyici araştırmalar yapılabilmektedir. Ancak böyle bir sosyal araştırmaya girilirken, göz ardı edilen aşağıdaki kısıt ve çelişkilerin bilinmesi ve ona göre ilerlenmesi önemli olacaktır.

Fenomenolojik bir merak içerisindeki araştırmacı bu sorunları kabul edilemez bulursa, son derece doğallıkla ortaya çıkan “bu fenomen nedir?” sorusunu cevaplandırmak için gereken fenomenolojik betimlemeyi nasıl yapacaktır? Fenomenolojik betimleme imkanı ortadan kalkacak mıdır? Bu soruları cevaplamaya başlarken, Heidegger’in ve Gadamer’in ortaya koyduğu hermenötiğin, sosyal bilimlerde kullanılan betimleyici fenomenolojinin sorunlarına çözümler sunduğunu söylememiz gerekir. Her ne kadar yaygın olmasa ve hermenötiğin sosyal bilimlere uyarlanmasına dair bilgi içeren kaynakların eksikliği yaşansa da bu iki düşünürün yaklaşımları kullanılarak araştırmalar yapılmaktadır. Ancak şu da bir gerçektir ki, Heidegger’in ve Gadamer’in hermenötiği bir sosyal bilimler araştırmasının gerektirdiği yöntembilimin eksikliğini taşırlar.⁵

⁵ Zaten öyle bir iddia içerisinde de değildirlir. İkisi de “ontik” bilimlerden uzak durmaya çalışırlar.

İşte, eğitim bilimci Max van Manen sosyal araştırmalarda fenomenolojik betimleme yaparken yaşanan tüm bu uyumsuzluk, kısıt ve çelişkilerin giderilmesi ve hermenötik fenomenolojinin sosyal araştırmalarda kullanılması adına bir yöntembilim ortaya koyar. Bu yöntembilim, yine felsefi hermenötiğin gereği olarak, kısıtlayıcı ve yönlendirici etki yaratacak sabit bir yöntem sunmaz. Onun yerine bir “yol” olarak belli ilkeler ve teknikler önerir. Bu ilkeler van Manen’in “*Researching The Lived Experience*”⁶ (1990) kitabında yer bulur. Uluslararası alanda kabul gören van Manen’in yöntembiliminin, Türkiye’deki betimleyici araştırmaların radarına girmemesinin başat sebebi bu kitabın henüz Türkçeye çevrilmemiş olması olabilir. Bu araştırma, fenomenolojik betimlemenin sorunları ile hermenötik betimlemenin temellerini ortaya koymanın yanı sıra, bu eksikliği de bir nebze giderecektir. Hermenötik betimlemeyi anlamak için öncelikle hem fenomenoloji hem de hermenötik anlaşılmalıdır. Araştırmanın ilk bölümünde betimleyici fenomenolojinin sorunlarına değinilmiş, ikinci bölümde ise bu sorunlara çözüm olarak ortaya çıkan hermenötik ve hermenötik betimleme anlatılmış, sosyal bilimlerin kullandığı Husserlci fenomenolojiden nasıl ayrıldıkları tartışılmıştır.

2. SOSYAL BİLİMLERDE BETİMLEYİCİ FENOMENOLOJİNİN KISIT VE ÇELİŞKİLERİ:

Fenomenoloji, sosyal bilimlerde, birer “öz” gibi ortaya çıkan betimleyici temalarla (ortak anlamlarla) sonuçlanan araştırmalar olarak yansır. Şeylerin kendisine dönmek, şeylerin insan bilincindeki halinden başka bir şey olmadığı ön kabulüne dayanır ve soruları şeyin/fenomenin ne olduğuna, ona ne anlam verildiğine yöneliktir. Bir fenomenin sebepleri, bir fenomenle ilgili yapılması gerekenler, onun kültürel özellikleri, fenomenle ilgili sorunlar, fenomendeki gelişmelerin sebepleri, alışkanlıklar, kurumsal dinamikler vb. her ne kadar katılımcıların görüşlerine dayansa da “fenomenolojik” meraklar değildir. Fenomenolojik merak, fenomenin deneyimleyen için “ne” anlama geldiğini bir çırpıda ve tam olarak anlamak istemektir. Böyle araştırmalar her ne kadar başarıyla uygulanmış ve bütünlüklü bir resim vermiş olsalar da aşağıdaki sorunlardan en azından bir kısmını kaçınılmaz olarak barındırırlar.

⁶ “Yaşanılan Deneyimi Araştırmak” gibi tercüme edilebilir.

2.1. “Ayraca Almak” İmkansızdır

Husserl’in fenomenolojiyi yeni “kesin” bilim yapma amacı bağlamında (Lopez ve Willis, 2004, s. 728) birbiriyle bağlantılı ve bu araştırma için önemli üç kavramın altını çizmek gerekir: *epokhe* (ayraca almak), “öz”lere indirgeme ve “aşkınlık”. Bu kavramlar birbirinden farklı gibi görünse de temelde aynı noktaya işaret ederler ve genelde birbirlerinin yerine kullanılırlar (LeVasseur, 2003, s. 411). Bunların anlamı şudur: İnsanlar dünyayı ortak kanıda kendilerine verildiği biçimde, herhangi bir yeniden düzenleme, yeniden kategorileştirme ya da kavramsallaştırma yapmadan yaşarlar (Laverty, 2003, s. 22). Halbuki deneyime anlam verilmesi, sadece üzerinde düşünüldüğünde mümkün olabilir. Dünyadaki gerçeklik, fenomenolojik olarak, insan bilincindeki fenomenlerle oluşturuluyor, nesnelere, yaşam dünyasında⁷ kendisine yönelen yönelimsellik⁸ içerisindeki bir bilinç olmadan anlam içermez. Husserl, yaşam dünyasında insanın bilincinde oluşan bir deneyimin, onu etkileyen veya belirleyen her türlü unsurdan, önyargılardan, insanın dışında oluşan kuramlardan ve araştırmacının bakışından, önceden sahip olduğu bilgilerden arındırılarak, bunların hepsi bir kenara konularak (ama bu unsurlar reddedilmeden) anlaşılabilirliğini düşünür ve bunu “ayraca almak”⁹ olarak adlandırır (Husserl, 1983, s. 61). Bilincin özüne ulaşmak, tüm ön kabulleri ve “somut tikelleri (objeleri) ayraca” alarak (*epokhe*) “saf öznelliğe” inmeyi gerektiriyordu¹⁰. Bu bağlamda “fenomenoloji”, hiçbir dış fenomeni ya da yapıyı sorgulamaya karıştırmadan bilinçteki fenomenlere bakmak, bunu da “yargıdan kaçınarak” yapmak anlamına geliyordu (Taşkın, 2013, s. 7). “Yeni kesin bilim” bilinçteki öznel deneyimleri, evrensel fenomenler olarak ortaya koyacaktı. Bu da insanların yaşam dünyası deneyimlerindeki genelgeçer hale

⁷ “Yaşam dünyası, olanaklı olgusal yönelimler (*Orientierungen*) içinde en küçük ortak çokluktur. O insan dünyasıdır, kültür dünyasıdır” (Tepe, 2003, s. 22). “Yaşam dünyası” çevirmen Harun Tepe’nin kendi metninde Husserl’in Almandaki *Lebenswelt* kavramının tercümesi olarak kullanılmıştır. Ben de bu sebeple bu araştırmada kavramın Türkçe tercümesini aynı şekilde kullanıyorum.

⁸ Bazı Türkçe çevirilerde bu kavram “niyetsellik” kelimesiyle karşılanmıştır.

⁹ Türkçede “paranteze almak” olarak da kullanılır.

¹⁰ Husserl’e göre indirgeme her bilimde yapılır. “Hangi bilgi türünde olursa olsun, her tür bilgikuramsal (epistemolojik) araştırmada bilgikuramsal *indirgeme* yapılmalıdır; bu demektir ki, burada söz konusu olan her aşkınlık araç içine alınmalı ya da dikkate alınmamalı, bilgi kuramı açısından sıfır sayılmalıdır ve varsaymak istediğim ya da istemediğim bu aşkınlıkların tümünün varlığı, beni burada hiç ilgilendirmemelidir” (Husserl, 2003, s. 66, parantez bana ait).

getirilebilecek ortak yanların tespitiyle mümkündür (Husserl, 2003, s. 81). Husserl fenomenolojik indirgeme ile bir şeyleri yok etmeyi değil, bütünü oluşturan parçaları ve parçaların oluşturduğu bütünü görmeyi amaçlar. Fenomenolojik özler kendi içerilerine kapalıdır ama geçici olarak büyüyen bir “deneyim akışı birliği” yaratırlar. Fenomenoloji içeriye doğru (bilinçte) algılananın geniş kitleye ifşasıdır (Husserl, 2001, s. 207–208).

Bu indirgemeye karşı itirazı ilk ortaya atan Husserl’in öğrencisi Martin Heidegger olmuştur. Heidegger fenomenolojiyi, aynı Husserl gibi, bir yöntem olarak kabul ediyor (Heidegger, 2008, s. 28), ancak bu yöntemin ne araştırmanın nesnelere adlandırmak için ne de içeriklerini belirlemek için kullanılabileceğini düşünüyordu. Fenomenoloji, ona göre, nesnelere tartışmaya açık her yönünün doğrudan gösterim ve kanıtlarla ele alınması demek olurken, Husserl’in “teklikteki bilincin bilgisine” ulaşabilme iddiası sadece bir “totoloji” idi (Heidegger, 2008, s. 36). Heidegger, fenomenolojinin “yöntemsel anlamının” da hermenötik gibi yorumlayıcı olduğunu belirterek, Husserl’in projesinin imkansızlığına işaret etmiş oluyordu.

Aynı probleme Merleau-Ponty de parmak basıyordu:

İndirgemenin bize verdiği en önemli ders tam bir indirgemenin imkansız olduğudur. Husserl’in sürekli olarak indirgeme imkanını tekrar tekrar değerlendirmesinin sebebi budur. Eğer mutlak bir zihne sahip olsaydık indirgeme bir sorun teşkil etmezdi. Ama, tam tersine, dünyada bulunduğumuzdan, düşünce etkinliklerimiz zaptetmeye çalıştığımız bir kalıcılığı yok eden akışkanlık üzerinde yürütüldüğünden (Husserl’in belirttiği gibi “*sich einströmen*”¹¹ olduklarından), tüm düşüncemizi kapsayan bir düşünce olamaz¹² (Merleau-Ponty, 2005, s. xv).

Husserlci fenomenolojinin imkansızlığı “ayraca alma”nın imkansızlığından kaynaklanır: Bu görüşe sosyal araştırmaların sonuçlarıyla ilgilenen günümüzün araştırmacıları da katılır. LeVasseur (2003, s. 416) “yönelimsellik doktrininin ayraca almayla bir araya getirilmesinin zor” olduğunu belirtirken,

¹¹ Almandan Türkçeye “içeri akış” olarak tercüme edilebilir.

¹² Benim tercümem.

niyetselliğin hep dünyayla ilgili olduğunu, bir şeye niyetlenmenin yaşamdan kaynaklandığını, niyetselliğin saf olduğu iddia edilen özlerinin, öyle ya da böyle, az ya da çok, ama mutlaka dünyayı içerdiğini anlatmak ister. Salsberry de, fenomenolojik özleri ortaya koyan iç dünyaların “*eidos*”¹³ haline getirilirken araştırmacının “kavramsal çerçeveler”den uzaklaşmasının imkansızlığının altını çizer ve gerçekten “şeylerin kendisine” dönülüp dönülemeyeceğini sorgular. Hadi araştırmacı uzmanlığı ve motivasyonu her şeyi tam bir ayrıca almayı başardı diyelim, “peki katılımcılarınki ne olacak?” (Salsberry’den aktaran, a.g.e., s. 416).

Ayrıca almanın, ya da dünyayı askıya almanın (Taşkın, 2013, s. 8), dünyayla ve odaklanılan fenomenle ilgili sahip olunan bilgilerden ve önyargılardan uzaklaşmanın, sadece sosyal bilimlerde değil doğa bilimlerinde de imkansız olduğunu -başka terimlerle de olsa- ilk ortaya atan sosyolog Max Weber olmuştur. Weber’e göre hem “kültür bilimleri” hem de “doğa bilimleri”, içinde yer aldıkları kültürden ve araştırmanın bakışından etkileniyor, tüm bilgiler öncelikle niteliksel bağlamda ortaya konuluyordu. Weber’in bakışını Husserlci terimlerle anlatmak gerekirse, ayrıca almak gerçekleşse bile onun öncesinde mutlaka bir ayrıca alamama vardı; yani Weber’e göre “öznellik” kaçınılmazdı.

“[...] teorik bilimimizin -mesela sahih doğa bilimlerinin ya da matematiğin- en kesin önermesinin bilgisi dahi, tıpkı vicdanın yeşermesi ve arınması gibi, kültürün bir ürünüdür (Weber, 2017, s. 81). [...] Hayata ve evrene dair genel görüşlerin asla giderek artan ampirik bilginin ürünleri olamayacağını ve bizi en güçlü şekilde harekete geçiren en yüce ideallerin daima yalnızca (bizimkiler bizim için ne kadar kutsalsa başkaları için o kadar kutsal olan) başka ideallerle mücadele içerisinde şekillendiğini fark etmek gerekir” (a.g.e., s. 83). [...] söz konusu ayırmanın kendisi, ilk bakışta görüldüğü kadar ilkesel bir ayırım değildir. Saf mekaniği bir yana koyarsak sahih doğa bilimleri dahi niteliksel kategoriler olamadan ilerleyemezler” (a.g.e., s. 101).

Weber’in de dolaylı şekilde işaret ettiği ayrıca almanın imkansızlığını kabul etmesek ve bunun mümkün olduğuna inanarak bir sosyal bilim çalışmasına girişsek bile bu kez karşımıza ayrıca almanın çelişkileri

¹³ İndirgeme/ayrıca alma/epokhe ile ulaşılabacak ve fenomeni betimleyecek özler, betimlemenin parçaları ya da parçayı oluşturan bütün. *Eidos* günümüzde -örnek olarak- İngilizcede kullanılıp öz anlamına gelen *essence* kelimesinin kökenidir.

çıkarması. Cooper’a göre (1990, s. 48) bilinçliliğin esasen dünya içinde oluştuğuna dair fenomenolojik doktrin, yöntem olarak önerdiği ve deneyimi “bilinçliliği içkin içeriklerine küçülten” fenomenolojik indirgeme (ayrıca alma) ile çelişir. “Varoluşçular Husserl’i, kendi yönelimsellik doktrinine ‘ ihanet etmiş’ bir düşünür olarak görürler” (LeVasseur, 2003, s. 415).

2.2. Fenomenoloji Derinleşemez

Daha doğru bir ifade ile, sosyal bilimlerde ayrıca alma/indirgeme, önemli ölçüde gerçekleştirilebilse bile bu yöntem derin anlamlara ulaşma imkanına sahip değildir. Husserl bilinçle nesneyi bütünleştirdiğinde kendinden başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan kendi dışındakileri bilen bilinçten, her şeyin geçerli tek tanımını barındıran bilince geçiş yapmış oluyordu. Bu bağlamda, “bilimdeki doğal (teorik) tutumun, hayattaki doğal tutumdan¹⁴ bağımsız olamayacağını” ileri sürerek (Giddens, 2013, s. 44, parantez bana ait) bilinçteki şeylere yönelen yeni bir epistemoloji ve yöntembilim geliştiriyordu. Husserl’e kadar fenomen denilince zihinsel süreçlerden geçerek algılanan dış gerçeklikler anlaşılırken, Husserl sonrası sadece insan zihninde var olan gerçeklikler anlaşılmaya başlanıyor, sosyal bilimlerdeki fenomenoloji de somutlaştırılan bu gerçeklikleri araştıran bir yönetime dönüşüyordu.

Deneyimlere dayanan zihindeki mantıksal kavramlar niteliğindeki gerçekler, süregiden hayatta olan bitenle ilgili bilgi sağlamada yetersiz kalır. Fenomenolojinin bu kısıtına ilk işaret edenlerden birisi yine Heidegger olmuştur. Heidegger’in ilk itirazı Husserl’in fenomenolojisinin derinlikli (kendi deyişiyle ontolojik) bir sorgulama yapamamasıdır (Heidegger, 2008, s. 13–17). Bir başka şekilde söylersek, Heidegger’e göre Husserl’in fenomenolojisi ontiktir, yani görünen, “yüzeysel”, olgusal sonuçlarla ilgilenir. Fenomenin varlığını “anlamayı” değil, varlıklarını “algılamayı”¹⁵ sağlar (Marder, 2012, s. 2).

¹⁴ “Kimi uyanık, kimi yarı uyanık, her gün içinde yaşadığımız süregiden hayatta takındığımız davranışa “doğal tavır” (*natürliche Einstellung*); bu tavırın özüne, dünyanın apaçık varolduğuna ilişkin sarsılmaz güvenimize ise “doğal davranışın genel savı” adını vermektedir” (Taşkın, 2013, s. 7).

¹⁵ Buradaki farklılık ontolojik olanın İngilizce metinde “*understanding*” kelimesiyle, ontik olanın ise “*apprehension*” kelimesiyle imlenmesidir. İkincisinin Türkçesi “ilk sezi” “kuruntu” gibi de kullanılabileceği için daha bir ön anlayış anlamına gelir. Bu sebeple bu İngilizce kelimeyi Türkçedeki “algılama” kelimesini kullanarak çevirdim.

Ontik çalışma düşünmenin belli şekilde sınırlandırılmasıyken, ontolojik çalışma bu sınırların kaldırılmasıdır. Düşünmenin indirgenmesinin, yani sadece “ne” çerçevesindeki sorularla sınırlandırılmasının “olumsuzluğundan” kaynaklanan bir “huzursuzluk” baş gösterir. Huzursuzluk ise - Heidegger’in yaptığı gibi- yeni fenomenolojiler aramaya yol açar (Marder, 2018, s. 49).

Husserlci fenomenoloji anlayışındaki bir sosyal araştırmada araştırmacının, yaşam dünyası ya da varoluşa eğilme gereği duymadan, mülakat yaptığı kişilerden sadece betimlemeye yönelik olgusal ifadeleri alması gerekli ve yeterlidir. Daha sonra yapacağı, bu ifadelerin üzerine yoğunlaşmak, dünyayla ilgili bilgileri “ayraca almak”, mantıksal kavramlaştırmayla ortaya çıkardığı “zihindeki gerçeklikleri” birer mücevher gibi somutlaştırmaktır. Bu somutlaştırma diğer bilgileri, cevherin üzerinden temizlenen bir toz gibi önemsizleştirme anlamına da gelir. Bu “ne”lerin “nasıl”lığının önemsizleştirilmesidir. Smith, bir fenomenolojik araştırmanın gerektirdiği böyle bir ontik sınırlandırmayı şöyle örneklendirir:

“[...] çalışan bir eş ve anne olmak üzerine odaklanan bir betimleyici fenomenolog şöyle genel bir soru soracaktır: “Çalışan bir eş olmak neye benzer?” ve takip eden sorularla deneyimin parçası olan ortak kavramlara ulaşmak amacıyla bu konuyu inceler. Diğer taraftan bir yorumlayıcı fenomenolog, yaşanan deneyimi gündelik iş pratiklerinin ve toplumsallaşmalarının bağlamına yerleştirmek adına, katılımcının çalışan bir eş ya da anne olarak tipik bir gününün anlatımını elde etmeye, onu etkileşimlerini, diğerleriyle ilişkilerini, beden ve zaman deneyimlerini betimlemeye yönlendirmeye çalışır”¹⁶ (aktaran Lopez ve Willis, 2014, s. 729).

Bir başka örnek ise Svedlund, Danielson ve Norberg’in (2001) sağlık alanında gerçekleştirdikleri araştırmasıdır. Bu araştırmada katılımcıların deneyimlerinden ortaya çıkan temalarla betimleme yapılmıştır. Eğer araştırma sadece bu temaların sunulmasıyla bitirilmiş olsa bu ontik, tüm fenomenin tartışılmadığı bir fenomenolojik betimleme olarak kalabilirdi. Ancak araştırmacılar daha net bir resim ortaya koymak için her temayı “alt tema”larla beslemiş, tüm bulguları ayrıntılarıyla tartışmış, anlayışı derinleştirmişlerdir.

¹⁶ Benim tercümem.

2.3. Etkileşime önem vermez

Fenomenlerin betimlendiği süreç olan insan deneyimleri yaşam dünyasında gerçekleşiyordu, ancak insan yaşam dünyasında düşünümsellik-öncesi bir durumdaydı. Fenomenoloji düşünümsellik öncesindeki sözcüklerle “tarif edilmeme/edilememe” durumundan (Brymer ve Schweitzer, 2017, s. 65) düşünümselliğe yöneliyor, bir nebze anlama ama tarif etmeden yaşama, yani Heidegger’in “dünya-içinde-varolma” olarak adlandırdığı etkileşimli varoluş durumunu göz önüne almıyordu. Husserl’in bu şekilde etkileşimi de ayrıca alması, yukarıda anlattığım imkansızlık ve çelişkilerin yanı sıra bir de eksiklikle sonuçlanır. Doğal tutumun var olduğu yaşam dünyası, etkileşimi askıya alarak nasıl incelenebilecektir; etkileşim askıya alındığında, içinde fenomenlerin betimlendiği doğal tutumdan geriye ne kalır?

Husserl’in sıkı takipçilerinden Alfred Schutz da fenomenolojiyi sosyolojiye uyarlarken bu sorunu aşma ihtiyacı hissedip “öznelerarasılık” kavramını kullanır. Schutz, bilincin kendisine, yani “içe” yönelip varoluş anlayışından uzaklaşan Husserl’in aksine “öznelerarasılık”a ve “biz ilişkileri”ne yönelen, ancak bu dışa dönüşün yönelimsellik içerisindeki bilinçle bağlantısını kaybetmeyen bir anlayışı benimsiyordu (Schutz, 2017, s. 167). Böylece Schutz, Husserl’le realizme meyleden fenomenolojik ontolojinin “çoklu gerçeklik” anlayışında kalmasını sağlamaya çalışıyor, öznelerarasılığı transandantal (aşkın¹⁷) alanda çözülecek bir problem gibi görmek yerine “her günkü dünyanın verisi” gibi ele almayı savunuyordu (Costelloe, 1996, s. 253). Diğer bir deyişle, insanların yaşam dünyasında yaşadıkları deneyimleri Husserl gibi yaşam dünyasından uzaklaşarak, aşkın yaşam dünyasında (Husserl, 1970, s. 259) anlamlandırmak yerine, yaşam dünyasının içerisinde, diğer insanlarla birlikte değerlendirerek anlamayı hedefliyordu.

Ancak Schutz da, betimleyici fenomenolojiyi sosyal bilimlerin “pürüzsüz” olarak kullanabileceği şekle sokamaz, çünkü genel anlamda bağlı olduğu Husserl fenomenolojisi ile varoluşçuluğu ya da

---

¹⁷ Husserlci anlamda, yapılan indirgeme sonrasında özlere ulaşmayı imlemek amacıyla kullanılmıştır.

öznelarasılığı arasında gerilimler doğar. Bunlardan birincisi öznelarasılığın içerisinde öznenin nasıl korunacağıdır (Costelloe, 1996, s. 255). Yani bir taraftan ben “öz”lere sahip özne olarak bu dünyadayım ama “bu dünya benim özel dünyam değildir” (Schutz, 1962, s. 11). Bu bağlamda genelgeçer ve etkileşimden bağımsız olarak bilinçlerde oluşmuş bulunan “*eidōs*” ile bir diyalektik ile gelişen sürekli oluş halindeki öznelarasılık yanyana gelmekte zorlanır. İkinci gerilim ise, Schutz’un fenomenolojisinin bazı pozitivist anlayışları barındırması bakımından bir ikilik içermesinden kaynaklanıyordu. Ona göre fenomenolojinin amaçlarıyla (yaşam dünyasındaki deneyimleri) doğa bilimlerinin güvenilir (kesin) bilgi amaçları arasında, ilkinin yöntemlerini uyarlayarak bir orta yol bulmak gerekiyordu (Schutz 1962, s. 6). Ancak, Schutz’un yaptığı gibi “insan eyleminin öznel anlamını nesnel yaklaşımla ele almak” (a.g.e., s. 43) dönüp dolaşıp Husserl’e varmak oluyordu.

Schutz’un fenomenolojisinin yol açtığı epistemolojik ve yöntembilimsel yaklaşımlardan birisi Berger ve Luckmann tarafından temelleri atılan “toplumsal inşacılıktır”¹⁸. Yapısalcı yaklaşımları reddetmeyen toplumsal inşacılık, onları toplumu açıklarken kullandıkları katı anlayışı terk etmeye ve “bilginin sosyolojisi” çerçevesinde birey ve toplum, kişisel kimlik ve toplumsal yapı arasındaki diyalektiğin oynadığı rolün sosyolojinin tüm alanlarında “can alıcı ve tamamlayıcı bir perspektif sunacağını” kabul etmeye davet ediyordu (Berger ve Luckmann, 1991, s. 208). Bu bağlamda inşacılık, fenomenolojiyi teorik tutuma ve diyalektiğe geri döndürür. Halbuki fenomenolojinin sosyolojiye uyarlaması, hem dünyayla bilinç arasında bir diyalektik gerçekleştiğini varsayan inşacılık, eylem kuramı¹⁹, sembolik etkileşimcilik gibi yaklaşımlardan, hem de dünyanın bilinci tek taraflı olarak belirleyerek ona hükmettiğini kabul eden post-yapısalcı, postmodern ve belirlenimci eleştirel kuramların monolojik

---

¹⁸ Fenomenolojiden etkilenecek ortaya çıkan diğer yöntembilim olan etnometodoloji ise teorik tutumdan uzak kalırken etkileşimi de odağına almayı başarır. Buna rağmen fenomenolojik betimlemeden uzaklaşması sebebiyle bu araştırmanın konusu olmayan etnometodolojinin ayrıntılarına girmiyorum.

¹⁹ Örnek olarak Pierre Bourdieu’nün kuramları.

bakışından uzak kalmak anlamına gelir. Schutz’un etkileşimleri kapsayan sosyolojik fenomenoloji projesi bir diyalektik kuramla sonuçlandırdığından hedeflerine ulaşamamış olur.

2.4. Pozitivizmin Etkisine Açığır

Yukarıda da anlatıldığı gibi, Husserl’in bahsettiği insana ait doğal tutum, pozitif bilimlerin doğal teorik tutumundan farklı olduğundan (LeVasseur, 2003, s. 410) pozitif bakışla insanı incelemek olası değildir. Ancak o, bu uyumsuzluğu insan eylemlerini yorumlamayla araştırarak gidermeyi önermiyor, denklemin eşitsizliğinin öbür tarafına yöneliyor, pozitif bilimleri ikame etmeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor: Husserl’e göre, insanın ve toplumların “kesin”, kanun koyucu bilimlerle incelenmesinde bir sorun yoktu. Sorun pozitif bilimin içeriğindeydi ve onun yerine yine “kesin” ve genelgeçer bir yaklaşımın geçmesi yeterliydi. Ancak kesinlik ve genelgeçerlik, aynı zamanda pozitivizmin de ilkeleri olduklarından dolayı, sosyal bilimlerde yorumlayıcı sınıfta değerlendirilen Husserlci fenomenolojinin pozitivist anlayışa geri döndürülmesi için uygun bir zeminin korunmasına yol açıyorlardı.

Bu yapısal yatkınlık, sosyal bilimlerdeki fenomenolojinin pozitivizmin temelinde yatan egolojiyi de düalizmi de bitirememesine yol açar. Husserl, bilmek için kendinden başka bir şeye ihtiyaç duymayan “töz” akıl anlayışından uzaklaşmaya çalışmış, ancak bu yaklaşımın sosyal bilimlerde vardığı nokta öznenin (ego) yönelimsellik içerisinde uzanıp her şeyi anlamlandıran, böylece yine bir “şey”leri belirleyen zihni olmuştur (Aspers, 2010, s. 216). Düalizme gelince, fenomenolojinin epistemolojisi her şeyin öznel bilgisine değil, “öz”lerin bilgisine ulaşılabilirliğini var sayar²⁰. Nesnelerin bilinçten başka bir yerde anlamlandırıldığı düşüncesiyle bilincin kendisini adeta nesneleştirir (Lisboa vd., 2016, s. 64). Aşkın yapılar kişisel bir bakışı, “benim ya da onun” deneyimini temsil etmek anlamında “öznel” değildirler. Bunun tersine “ampirik öznel deneyimlerden” önce gelen, onları belirleyen “gerçek

---

²⁰ Her şeye rağmen bu kadar nesnellik ve kesinlik arayışında olmayan araştırmalar da bulunur. Kabul etmek gerekir ki Husserl’in ayracı, Descartes’ın maddenin özünü anlama iddiasına kıyasla daha öznel ve geçicidir (LeVasseur, 2003, s. 414). Ancak bu fenomenolojinin pozitivist ilkelere açıklığını değiştirmez.

nesneler” olmaları bakımından tamamıyla nesneldirler (Halak ve ark. 2014, s. 120). Bu manada Husserl’in ontolojisi de realist ontolojiye yakınlaşır, hatta aynı anda hem realizmin ve hem de idealizmin yeni bir versiyonuna sadık kaldığı bile söylenebilir (Beyer, 2020, s. 30). Aşkınlık özsel yapılar yoluyla “herhangi” bir kişinin (herkesin) bakışına ulaşabilmektir (Martinkova ve Parry, 2011, s. 190). Gadamer de Husserl’in pozitivistlikten tam anlamıyla kopamayışını eleştirir:

“Bir araştırmalar serisinde o (Husserl), tecrübenin bilimsel idealizasyonunun tek-yanlılığını açıkça ortaya koyar. O bu amaca ulaşmak için tecrübenin –yaşanan dünyanın tecrübesinin- bilim tarafından idealize edilmesini inceleyen bir geneolojisini/soy kütüğünü sunar. Fakat o bana göre buna rağmen eleştirisini yaptığı tek-yanlılığın hakimiyeti altında görünüyor; çünkü kesin bilimsel tecrübenin idealize edilmiş dünyasını dünyanın özgün/ilki tecrübesine yansıtır ve bununla algıyı yalnızca fiziksel dış görünümlere yönelen bir şey olarak her tecrübenin temeli haline getirir” (Gadamer, 2009, s. 120, parantez bana ait).

Pozitivistliğin yerine geçerken korunan, kesinlik, genelgeçerlik, düalizm, egoloji ve düşünce “öz”leri fenomenolojinin yorumlayıcı sosyal araştırmalarda bile kolayca pozitivistliğin içine çekilmesine yol açar. Öyle ki, fenomenolojik nicel araştırmalar bile yapılabilmektedir (Hartelius, 2007). Çünkü aşkınlığa ulaştığını iddia eden fenomenolojik araştırmalar tekrarlanabilir olarak görünebilirler (LeVasseur, 2003, s. 408).

Psikoloji bilimi de bu bağlamda fenomenolojiyi sahiplenir. Psikolog fenomenolog Giorgi, pozitivist psikolojiye özel fenomenolojik yöntem geliştirmiş ve buna dayanarak fenomenolojiyle pek çok psikolojik araştırma yapılmasının önünü açmıştır (Koivisto vd., 2002; Castro, 2003). Sağlık bilimlerinde özellikle hasta bakımı alanında pozitivist fenomenolojik araştırmalar oldukça yaygındır (Lynne, 2010; Dowling, 2017). Eğitim bilimlerinde de yaygın şekilde kullanılan fenomenolojik araştırmaların nicelleştirildiği görülür (Doğan vd., 2021; Kazu vd., 2021). Fenomenolojik sosyal araştırmalar çoğunlukla yorumlayıcı epistemoloji altında gerçekleştirilmeye çalışılsa da bu, sahip oldukları yaklaşımın pozitivist bir zemin içerdiği olgusunu değiştirmez. Sosyal araştırmalarda, belli bir yaklaşımın hem pozitivist ve nicel hem de yorumlayıcı ve nitel araştırmalar için kullanılabilmesi ciddi bir problemin su üstüne çıkmış görünümüdür.

Hermenötik, fenomenolojinin bu kısıt ve eksikliklerinden doğar.

3. HERMENÖTİK

Hermenötik, çağlardan bu yana yorumlama kavramı için kullanılmakta, 19. yüzyılın yorumlayıcı anlayışı da aynı isimle anılmaktaydı. Heidegger’in yaptığı, bir taraftan hermenötiğe fenomenolojik bakış kazandırmak, diğer taraftan da fenomenolojiyi gerçek anlamda ve temelleri sağlam bir varoluşçu yorumlamaya dönüştürmekti. Her ne kadar Heidegger’inki 19. yüzyılda yapılanlardan farklı da olsa, kendi felsefesini “hermenötik” olarak adlandırır. Hermenötik, hermenötik fenomenoloji²¹, yorumlayıcı fenomenoloji, çoğunlukla Heidegger fenomenolojisine işaret eder²². Heidegger, Weber’den sonra ama Schutz’dan önce yazmıştır. Weber’den etkilendiğini belirten Schutz’un (1967, s. 42) fenomenleri “naif yaşam dünyasında” ve öznelerarasılıkta, diğer insanlarla ilişkide ele alması, birbirine zıt iki anlayışın, Heidegger’in “dünya-içinde-varolmak”²³ kavramı ile Husserl’in “deneyim özlerinin” birleştirilmiş hali gibidir²⁴. Heidegger’in yaklaşımı ise insanı, -Husserl’in, Schutz’un, Weber’in, sembolik etkileşimciliğin, etnometodolojinin, eylem kuramının ve toplumsal inşacılığın aksine- öznellik öncesi tam bir toplumsallık içerisinde ve yapılardan (diyalektikten ve hükmedilmekten) bağımsız düşündürmektedir. “Yaşam dünyası” bilincin içine girdiği ya da bilinçliliğin inşa edildiği bir yer değil, kişi ile dünyanın beraber kurdukları ya da beraberce yarattıklarıdır (Valle vd., 1989, s. 9). Heidegger’in konumuzla ilgili iki temel kavramı şöyledir:

Dünya-içinde-varolmak: Husserl’in *epokhe* yaklaşımını uygulanamaz bulan Heidegger, “analizin konusu olması gerekenin tam da bu ayraç içerisine alınmış ‘olgusal’ varoluş dünyası olmasında diretir”

²¹ Heidegger, kendisinin yaptığı sorgulamayı *Dasein*’in fenomenolojisi olarak görür ve “*Dasein*’in fenomenolojisi hermenötiktir” der. Ancak fenomenolojisini daha ziyade “ontolojik fenomenoloji” “ontoloji” olarak niteler ki bunlar da onun anlayışına göre temelde hermenötik fenomenoloji ile aynı anlama gelir.

²² “Varoluşçu sosyoloji” ya da “varoluşçu fenomenoloji” derken buradaki “varoluşçu” nitelemesi, “analizin temeli olarak failin verdiği anlamı kabul etmek” anlamına gelmektedir (Donnelly, 2000, s. 77). Schutz’un ya da Sartre’in farklı varoluşçuluğuyla karıştırılmaması için, biraz da, metinlerindeki güçlü varoluşçu öğelere rağmen kendisini varoluşçu olarak görmemesinden dolayı (Önder, 2011) Heidegger’inkini varoluşçu fenomenoloji olarak nitelemiyorum.

²³ İngilizceye “*being-in-the-world*” olarak çevrilen kavramın K. Ökten tarafından Almancadan çevrilmiş halidir.

²⁴ Schutz Heidegger’e atıf yapmamıştır.

(Schrag, 2006, s. 213). Heidegger bu şekilde araştırmalarının projektörlerini fenomenolojik “öz”lerden ayırıp tamamıyla yaşam dünyasının üzerine çeviriyor, dünyayı özneye önceliyordu. “Şey”ler Husserlci yönelimsellikle betimlenebilir ama çoğunlukla dünyadaki yönelimsellik içinde olmama haliyle yaşanır. “En ilk veri, düşünen özne ya da Kartezyen ‘*cogito*’ değil ama ‘*sum*’, yani daha şimdiden bir dünya-içinde-varolan anlamında varlık edimidir”²⁵ (a.g.e., s. 209). Öyleyse varolma ve varlık bilinçten, yani bir şeye verilen anlamdan önce gelmektedir. Her bir birey diğerleriyle birlikte dünyada bir yer işgal ederek deneyimlerdeki benzerliklere ve farklılıklara katkıda bulunur (Lopez ve Willis, 2004, s. 729). Valle ve arkadaşlarına göre ise (1989, s. 7), insanın (ve herkesin) varoluşunun anlamı dünya vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunun tersi de doğrudur. Yani aynı zamanda bireyin kendi varoluşuyla verdiği anlam kendi dünyasındakileri etkilemektedir. Demek ki herkes varolmak için diğerinin varoluşuna bağımlıdır ve böylece herkesin varoluşu diğerlerini bağlar. Heidegger, aynı şekildeki yaklaşımıyla ayrı bir özne fikrini ortadan kaldırmış, Husserl’in başaramadığını başararak yapı-özne ikiliğini yok etmiştir. İnsan her günkü dünyada diğerleri gibidir ancak yine de somut ve bireysel bir varlığı bulunur. Bu anlamda ne tam “otantik”tir²⁶ ne de tam bir piyon. Bu bağlamda diğerleri onun dünyasını kurarken, o da bir “herkes” olarak onların dünyasının kuruluşunda yer alır (Heidegger, 2008, s. 133).

Bu şekilde Heidegger aynı taşla Husserl’in düştüğü bir başka problemi de vurur. Hem “*epokhe*”yi ve dünyadan kopuk özleri yöntemden kaldırır, anlamın derinleşmesine olanak sağlar, hem de betimlemeye yeni bir etkileşim tipi kazandırır: diyalog. Diyalog ile diyalektik genel manada aynı gibi görülse de aralarında temel bir ayırım bulunur: çokluk imkanı. Diyalektik hep bir tekleşme sonucu gerektirir ve çokluğa inanmazken (Nesterova, 2004, s. 97) diyalog tekleşme zorunluluğuna inanmaz ve çokluğu dert etmez; hatta onu memnuniyetle karşılar (Yıldız, 2014, s. 84, Gadamer, 2009, s. 242). Tekleşmeyle

²⁵ Descartes’ın Türkçe’ye “düşünüyorum öyleyse varım” olarak çevrilen ünlü sözünün orijinal hali olan “*ego cogito, ergo sum*”da yer alan “*cogito*” (düşünüyorum) ve “*sum*” (varım) dan yola çıkılarak yazılmıştır. Yazar bir anlamda Heidegger’in, Descartes’ın bu önermesini tersine çevirerek “*ego sum, ergo cogito*” şeklinde düzeltmek istediğini belirtmektedir.

²⁶ Otantiklik “onlar” gibi olmak durumunda bir modifikasyon yapmaktır (Heidegger, 2008, s. 220). *Dasein* otantik değildir (a.g.e., s. 275) ama bu “diğerleri gibi” varoluşu, her zaman, otantik varlığın ortaya çıkma potansiyelini içermektedir. Eksistensiyal otantiklik. Otantiklik de eksistensiyal yönelimdir.

sonuçlanan bir diyalektiğin de arzu edilen sonuçlara varabilmesi için tam bir diyalog, yani soru ve cevap, konuşmalar ve dinleme, karşındakine açık olma vb. özellikler içermesi gerekir (Gadamer, 2009, s. 148, 152, 174, 284). Aksi takdirde bu hükmetmeden, yani monolojiden başka bir şey olmaz. Valle ve arkadaşlarına göre (1989, s. 8) diyalogda “hep konuşan” ya da ağır basan yoktur, sadece aktif olan ve pasif olan bulunur; bir süre sonra aktif olan pasif duruma geçer, pasif olan da aktif. Bu varoluşçu yaklaşım her türlü betimlemede dünya içinde kalınmasına ve aynı zamanda hermenötik ilkelere uygun bir etkileşim anlayışının kullanılmasına imkan vererek fenomenolojinin geniş bir alanda hareket etmesini sağlar.

*Dasein*²⁷: *Dasein* dünya-içinde-varolmak haline sahip insandır. O biyolojik insan da değildir, bir seçilmiş kişi de... *Dasein*'in dünya-içinde varoluş kipi, var olacağı aileyi, yeri, çağı vs. seçmediği için “dünyaya fırlatılmış olmaktır”. Heidegger’e göre varlığın fırlatılması ve dünyaya düşüşü varlığın kendisini içinde gösterdiği varlık dünyasının kapanması ya da örtülmesidir. Düşüş “oradaki” kişinin vasatlık ya da düzgünlük sergileyen her günlük varlık kipine bürünmesi olarak anlaşılabilir. *Dasein*, temelde, “belli bir toplulukta paylaşılan hayat biçimidir” (Haugeland 2005’ten aktaran Wheeler, 2018). “*Dasein* sahil (otantik) kendi olma imkânından (potansiyelinden) öncelikle hep düşmüş ve böylelikle dünyaya hep düşkün olmaktadır” (Heidegger, 2008, s. 185). Dünyada olmak otantik olmak anlamına gelmez, çünkü hala diğerleriyle birlikte bir varoluş yaşanmaktadır²⁸. Otantik olsun ya da olmasın, fenomenolojide “öz”ler değil *Dasein* incelenmelidir.

Yeni hermenötiğin temellerini atan Heidegger’in bu iki temel anlayışın üzerinde durduktan sonra “anlama” ve bununla bağlantılı olan “hermenötik çember” konularına girmek gerekir. Anlama, üzerinde durulacak önemli bir konudur çünkü hermenötik ve hermenötik fenomenolojik yöntem bilim temelde derin (ontolojik) anlama çabasıdır ve bunun ne olduğu, nasıl gerçekleştirilebileceği bilinmelidir. Husserl

²⁷ Almanca bu kelimenin sözlük anlamı “orada-varolan”dır.

²⁸ *Dasein* bir “mümkün-olmaktır” (a.g.e., s. 151). Kendisini bir “tasarım” olarak anlayan, her zaman için kendisini tasarlayabilecek bir varlık olan *Dasein* (a.g.e., s. 153) “onlar” a kulak verirken kendini duymazdan gelir (a.g.e., s. 287).

de anlamaya önem vermiş, ancak onun anlamasının odağı yaşam dünyası değil, “deneyimlere dayalı sezgiler” olmuştur. O, “epistemolojik berraklık ve kesinlik” ve “geçerli düşünce birlikleri” arayışındadır (Moran, 2000, s. xxiv, liii). Heidegger ve Gadamer ise çokluk içerisindeki bir anlamaya doğru giderler.

Heidegger’de anlama: Heidegger, *Dasein*’ın, yukarıda belirtildiği gibi varlığı mesele etmesini, bir “varlığı anlama minvali” içerisinde bulunmasını “ön-ontolojik” olarak adlandırır. Dünya-içinde-varolmak, “onlar”la birlikte olmak, vasatilik, hepsi ön-ontolojik durumlardır. Yani dünya-içinde varolan *Dasein* kısıtlı bir “anlama” içerisindeki. Heidegger anlamayı, bir çaba, elde edilen bir şey olmaktan çıkartıp “dünyada oluş olgusunun ayrılmaz bir parçası ve tarzı” haline getirmiştir. Ancak *Dasein* öncelikle “kendini hep varolduğu imkanlar içinden belirler” ve “varolanları şu veya bu şekilde anlar” (a.g.e., s. 46). Hep yakınındakiler anlamındaki “el-altında-olanlar”ı kullanır ve onlarla birlikte, kullanmadığı ama haklarında belli bir anlayışa sahip olduğu dünyadaki diğer “mevcut-olanlarla” varlığını sürdürür (Palmer’dan aktaran Kahraman, 2014, s. 175). Bu herkeste bulunan “dünyada-varolmak” bağlamındaki anlayış, her ne kadar kendi varlığının anlayışı değilse de onu anlamak için bir temel oluşturur. Varlığın anlamı hiçbir zaman tümüyle meçhul değildir (Heidegger, 2008, s. 5). *Dasein* belli bir varolma sorgulaması yapmakta ama bunu kendisini “müstesnelaştırarak biçimde ontolojik bir sorgulamaya” dönüştürmemektedir. “Anlama” karakteri ile *Dasein* kendi imkanlarını açığa çıkartabilir (Aşar, 2014, s. 89).

Heidegger anlama sürecini anlatmak için “çember” metaforunu kullanır. Bu çember, pozitif bilimlerde yapıldığının aksine daha önce anlaşılanın, yorumlananın üzerine tekrar düşünmek, yeniden yorumlamak, böylece daha derin (ontolojik) bir anlamaya ulaşmaya çalışmak suretiyle işler (Heidegger, 2008, s. 161). “Anlamanın bu çemberi, içinde herhangi bir bilgi türünün dolanmadığı, bizatihi *Dasein*’ın eksistensiyal ön-yapısının ifadesidir [...] Bu çemberde en asli tür bilmenin pozitif imkânı saklıdır” (a.g.e., s. 195). Demek ki Heidegger için hermenötik çember, insanın dünya-içinde-varolan kendisini dünya-içinde-varolma halindeyken anlama çabasıdır.

Gadamer’de anlama: Hem Husserl’in hem de Heidegger’in öğrencisi olan Gadamer fenomenoloji geleneğinin tam merkezinden gelmektedir ve Heidegger’in hermenötik projesini benimseyip onu geliştirmiştir. Gadamer “yöntem” dışına çıkardığı için “felsefi hermenötik” olarak adlandırdığı kendi hermenötüğünü anlamayla eş anlamlı görmektedir. Elbette ki hermenötik, ontolojik bir yaklaşımdır ve bu niteliğiyle hakikati garanti edebilir (Gadamer, 2008, s. XXXIV).

Gadamer için anlama, aynı kapsamda ama biraz farklı olarak bize bir şeyin hitap etmesiyle başlar ve tarihsellik içerisinde gerçekleşir (Gadamer, 2009, s. 52). Dünya-içinde-varolmak ve bir ön anlayışa sahip olmak da tarihsellik içerisinde mümkün olabilir. Tarihsellik tecrübeyle, gelenekle ve önyargıyla taşınmaktadır. İnsanın bakışını kendi tarihselliğine çevirmesi aynı zamanda bakışını kendi varlığına çevirmesi olduğuna göre, hermenötik prosedür insanın kendi sınırlılığını genişletmesine yardımcı olur (Nesterova, 2004, s. 56–60). Heidegger ön-anlamayı genel çerçevede anlatmışken, Gadamer bunu açmaya girişir. Ön-anlama Gadamer’de önyargıya dönüşür ve anlama bu önyargıyı da göz önüne almayı gerektirir. “Önemli olan şey, kişinin kendi önyargılarının farkında olmasıdır; öyle ki, metin kendisini çıplak ötekiliği ile sunabilsin ve kendisine özgü objektif hakikati kişinin kendi ön-anlamaları karşısında açıkça sergileyebilsin” (Gadamer, 2009, s. 9). Böylece Husserl’in kapı dışarı ettiği önyargı, gelenek ve tarihselliği Gadamer anlamının tam merkezine yerleştirir.

Anlamak, verili metnin ufkuyla, anlayanın “ufkunun kaynaşması” ve birbirlerini değiştirmesidir. “Ufuk belirli bir hâkim noktadan görülebilen her şeyi içine alan görüş alanıdır. Bunu düşünen zihne uyguladığımızda ufku darlığından, ufku mümkün genişlemesinden, yeni ufukların açılmasından vb. söz ediyoruzdur” (Gadamer, 2009, s. 56).

“Bir diyalogda/ söyleşide diğer kişinin bakış açısını ve ufku keşfettiğimizde düşünceleri; onunla uzlaşma mecburiyetimiz olmaksızın anlaşılabilir hale gelir; keza aynı şekilde kişi tarihsel olarak düşündüğünde geçmişten intikal eden şeyin anlamını, onunla uzlaşma mecburiyeti veya kendisini onda görme mecburiyeti olmaksızın anlamaya başlar” (Gadamer, 2009, s. 57).

Gadamer’de anlamının bir en temel koşulu vardır: oyun. Oyun “ontolojik anlamının anahtarı”dır (Gadamer, 2008, s. 141). Gadamer oyunun özne olarak yeni bir anlama zemini sunması durumunun sadece ve sadece etkileşimde, dinamizmde, (ileri geri) harekette ortaya çıktığını belirtir (a.g.e., s. 147–149). Bu oyuncu tutum, diyalog için de gereklidir. Diyalogda diğerine açık olmak dinlemeyi mümkün kılar, iknayı zorlaştırır ve gereksizleştirir. Oyunun sağladığı anlama, bilimsel ya da yöntembilimsel anlamının erişemediği insani ve toplumsal anlamının imkanını yaratmaktır (Vilhauer, 2010, s. xvii). Anlama için dinleme, dinleme için oyun tutumu gerekir. Aksi halde insanlar sadece ciddiyet içerisinde kendi görüşlerine tutunma, pragmatizm, egemenlik vb. kaygılarla dinlememeye meylederler. Oyun da ciddidir, ancak ılımlıdır ve kültür var olmak için belli bir ılımlılığı (Huizinga, 2010, s. 263) ve monologdan uzaklaşmayı gerektirir.

Gadamer hermenötik çemberi metinlere (gelenek ve önyargıya da) uyarlar (Aşkın ve Çellik, 2015, s. 22). Husserl’in iddia ettiği gibi kendimizi ötekinin zihnine yerleştiremeyiz, ancak bakış açısına yerleştirebiliriz. Hermenötüğün görevi, ortak bir anlamın paylaşılması olan bu anlama mucizesini izah etmektir (Gadamer, 2009, s. 42). “Gelenek değişmez bir ön şart değildir; tersine, anladığımız ölçüde onu kendimiz üretir ve geleneğin evrimine katılırız ve biz de onu belirleriz” (a.g.e., s. 43). Bu bağlamda Gadamer için hermenötik çember, bir anlama ve değişme süreci olmaktadır. Anlama, tarihselliği, tarihsellik de olan biten her şeyi öncelediğinden çember ontolojiktir. Gadamer, hermenötikte, varlığın kendi kendini anlayışını, diğeri (*Dasein*, dünya, gelenek, önyargı) üzerinden kendini anlamaya dönüştürdüğünden (Coşkun, 2009; Martinkova ve Parry, 2016), ayrıca “öz” ve “varlık” anlayışlarının dışına çıktığından dolayı ontik sosyal bilimlerin metafiziğe düşme kaygılarını önemli ölçüde ortadan kaldıran bir yaklaşıma sahiptir.

4. HEIDEGGER, GADAMER VE SOSYOLOJİ

Bir tanesi kendini kendi içinde anlama (Heidegger), diğeri ise kendini dünyayı anlayarak anlama (Gadamer) bağlamında birbirinden bir nebze farklılaşan her iki proje de toplumsallık içerisinde kurulduğundan sosyolojinin menziline girerler. Ancak, felsefi hermenötüğü kuranlar onun bilimsel

yöntemle bir araya gelmesini istememişler, felsefenin içerisinde kalmasını tercih etmişlerdir. Gadamer’in hermenötiği anlattığı “Hakikat ve Yöntem” kitabı fenomenolojinin (hermenötik anlamında kullanır) bir yöntem doğrultusunda yapılmaması gerektiğini belirterek, hermenötiği hakikati arayan ve hakikate erişemeyeceğine inandığı bilimsel gerçekliği de sorgulayan bir pozisyona çekmek ister. Ona göre tam bir anlama gerçekleştiren hermenötik, “bilimsel yöntemin alanını aşan hakikat tecrübesini araştırmak ve meşruiyetini sorgulamaktır” (Gadamer, 2008, s. XXXIV). Öyleyse hermenötik, anlama çabasını dünyadan koparan bir yöntem olamaz, o hayatımızın her anında mevcuttur ve pozitif bilimler tarafından öne çıkartılan, “kesinlik” arayışındaki, temelde anlamayı kısıtlayan “yöntem”in dışındadır (Tatar, 2001, s. 284). Heidegger ise zaten sosyal bilimlere, diğer bilimler gibi “ontik” olarak niteleyerek onların olgusallıkla çizilmiş dar sınırlarına işaret eder.

Her şeye rağmen, bizzat Heidegger kendi felsefi hermenötik bakışıyla bir sorgulama yapılabilmesi için “indirgeme”, “yapısökümü” ve “inşadan” oluşan bir yöntem vermiştir (Heidegger, 1988, s. 19–21). Gadamer’e gelince, kendisi hermenötikte bilimsel yöntemi dışlasa da, yöntemin yanlış anlamaların önüne geçeceğinin altını çizerek yöntemle hermenötiğin bir aradalığına kapı aralar. Kesinlikle bir hermenötik yöntem yaratmaya çalışmak gibi bir amacı olmadığını belirtse de hermenötiği bilimin eklenilebileceği bir içeriğe kavuşturmuştur. Neticede o yöntemi reddetmez, sadece hermenötiğe karıştırmak ve “kesinlik” kaygılarıyla yorum ve anlamayı kısıtlamak istemez.

Heidegger sosyal bilimlerde Husserl kadar hoş karşılanmamıştır²⁹ (Schmid’den aktaran Aspers ve Kohl, 2013, s. 494). Marcuse, Adorno, Collins ve Bourdieu, Heidegger’i kıyasıya eleştirir (a.g.e., s. 494). Özellikle Bourdieu onun Nazizm bağlantılarına vurgu yaparak felsefesinin o fikirleri desteklediğini öne sürer (Bourdieu, 1988, s. viii, 18). Yine de Heidegger’i “çok” ve “beğenerek” okuduğunu belirten Bourdieu, bu okumaları için “sıradan toplumsal deneyimi analiz etme çabalarımnda [...] bana çok

²⁹ Heidegger de benzer şekilde sosyolojiye sıcak bakmaz (Heidegger, 2008, s. 53). Neticede sosyoloji de diğer bilimler gibi ontiktir, yani sadece el altında bulunan olgulara yönelir ve dünyayı hiçbir zaman ontolojik gözle anlamaya çalışmaz.

yardımcı oldu” değerlendirmesini yapar (Robbins’ten aktaran Aspers ve Kohl, 2013, s. 503). Diğer bazı sosyal bilimciler de Heidegger’in düşüncelerini, “ampirik olarak denetlenemediği” için fazla “metafizik” bulurlar. Heidegger’in “varlık” sorusunun sosyolojinin alanı dışarısında kaldığından “bilim” yoluyla ulaşılabileceği konusundaki şüpheleri haksız görünmemektedir.

Yine de bu kadar derin anlamayı ve başka türlü ulaşılamayacak hakikati vaat eden bir yaklaşımı kullanmak isteyen sosyal bilimciler ortaya çıkmıştır. Aspers ve Kohl (2013, s. 499), Heidegger bağlamında yapılan bir toplumsal sorgulamanın sonuçlarının sağlayacağı zenginliğe çok inanırlar ve bunu teşvik ederler. Onların, Heidegger’den yola çıkıp bir sosyoloji anlayışı olarak önerdikleri “sosyal ontoloji” de temelde bu anlama gelmektedir: Karşına aldığıyla, dikkatini yönelttiğiyle bir yapıyı (bir doğruyu, bir kuramı, bizi, onları vs.) direktmeden samimi diyaloga girmek ve onu derinlemesine anlamak. Martinkova ve Parry (2016, s. 365) ise Heidegger’in sosyoloji alanında kullanılabilmesi için, insanın “anlama” sağlayıp sağlamadığı üzerinden bir orta yol önerirler. Kavramsal bakımdan “eksistensiyal” anlamına gelen bu “anlama”, insanın hergünlükten ve “onlar” dan uzaklaşmasının incelenmesidir³⁰.

Heideggerci hermenötiği bir sosyal bilimler epistemolojisi ve yöntembilimi olarak kullanan başka araştırmacılar da bulunur. Hatta son dönemlerde, pozitivist psikoloji alanında bile Heideggerci hermenötiğin kucaklandığı görülür. Hastaların deneyimlere verdikleri anlamın yorumlanması ihtiyacı kaçınılmaz hale geldiği için, betimleyici fenomenolojinin kısıtlılığı belirgin hale gelmiş, bu sebeple psiko-terapi tekniklerine, Heideggerci bakış kullanılarak daha fazla yorumlama katılmıştır³¹. Benzer şekilde, hastanelerde hasta bakımı ile ilgili hermenötik araştırmalar yaygındır. Hermenötiğin bir başka yoğun şekilde kullanıldığı alan da eğitim olmaktadır. Bu makalede ileride yaklaşımını daha ayrıntılı anlatacağım Max Van Manen de bir eğitimci olup, yorumlayıcı fenomenolojiye ilgisi kendi öğrencilerini

³⁰ Eksistensiyal Heidegger’in iki aşamalı varoluş analizinde varlığını bulmaya doğru ilerleme anlamına gelir. Hergünlük *Dasein*’sal bir yaşamdır ve “vasati”liktir. “Onlar” ise hergünlükte yaşayan *Dasein*’lerdir.

³¹ Bu yaklaşım “Yorumlayıcı Fenomenolojik Analiz” olarak adlandırılmaktadır. Örnek için bkz. Larkin M., Watts, S., Clifton E. (2006). “Giving Voice and Making Sense in Interpretative Phenomenological Analysis”

daha iyi anlama ihtiyacıyla gelişmiştir. Hermenötiğin sosyal araştırmalarda kullanılabilmesi için betimleyici olması zorunlu değildir. Hisarlıgil’in (2008) Anadolu’daki bazı mimari ögeleri incelediği araştırmasının yanı sıra, Clark ve arkadaşlarının (2018) kayak yapma, Breivik’in (2010) paraşütle atlama deneyimlerini anlattıkları araştırmalar, hermenötik tematik betimleme yapmak için değil Heideggerci hermenötik yorumlama amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Elbette ki Heidegger ve Gadamer’in burada yer vermediğim birçok başka düşüncesi bulunur. Ancak şu ana kadar ortaya koyduklarımın van Manen’in çerçevesini çizdiği hermenötik fenomenoloji yöntembilimine geçiş yapmak için yeterli olduğunu düşünüyorum.

5. HERMENÖTİK FENOMENOLOJİNİN YÖNTEMBİLİMİ VE “YOL”U

Hermenötik fenomenoloji, Husserlci fenomenolojinin sosyal araştırmalara uyarlanmasındaki tüm problemleri gideriyor gibi görünmektedir. Teorilerden uzaklaşmak mümkündür, herhangi bir dış öğreti ya da teze dayanmak zorunluluğu yoktur; derinleşme olasıdır; yaşam dünyası ile çelişen “ayraca almak” kullanılmaz tersine ne bilgi varsa araştırmaya dahil edilir, bu bağlamda düalizm ortadan kalkar, nesnelliğin yakınından geçilmez, “öz”lere ulaşmak istenmediğinden toplumsallık içerisindeki varoluğu araştırmaya yönelmekte sorun yoktur; diyaloga dayalı bir etkileşim varsayılır, monolojik toplum reddedilir ama diyalog sonucu oluşan diyalektik reddedilmez; varoluşun “ego”dan önce geldiği anlayışıyla egolojiden uzak durulur, her şey (betimleme de) toplumsallık içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılır. Tüm bu yaklaşımlara sahip hermenötik, sosyal bilimlerde pozitivist anlayıştan tamamıyla kopmuş, bunun yanı sıra deneyime katılmaktan kaynaklanan kişisel bilgi ve deneyimi önemli hale getirmiştir (Geanellos’dan aktaran Lopez ve Willis, 2004, s. 730). Peki hermenötik betimleme bunları gerçekleştirmek için hangi yöntembilimle, nasıl bir yöntem kullanır?

Van Manen, her şeyden önce fenomenolojinin felsefesi ile fenomenoloji yapmayı birbirinden ayırır (van Manen, 2014, s. 23). Onun yaklaşımı fenomenolojinin ve hermenötiğin birleşiminden, yorumlayıcı bir sosyal araştırma çıkartma çabası ya da, Husserl’in epistemolojisi ile Heidegger’in ontolojisi arasında bir

“arabuluculuk” yapmak gibi görülebilir (van Manen, 2007, s. 17–18). Arabuluculuk yapmak, ya da orta yol bulmak³² tabiri ile, felsefi ayrılıklarını bir yana bırakıp, her ikisinin öğretilerinden, yorumlayıcı epistemoloji altında birbirleriyle örtüşen kısımları almayı ve bunları aynı anda uygulamayı kast eder. Bu manada Heideggerci/Gadameri “dünya-içinde-varolmak”cı bir hermenötiğe inanırken, dünyadaki her fenomenin, dünyadan koparılmadan ve eksistensiye sorgulama yapmadan, insanın ve araştırmacının beraberce ona verdiği anlam üzerinden, yorumlanıp betimlenebilmesi için bir yöntembilim geliştirir. “Şeylerin kendisine”³³ dönülecek, ama insanların günlük yaşam içerisinde onlara verdiği anlamdan uzaklaşmayacak, tersine, şeyler, verilen anlam üzerinden yorumlanıp anlaşılacak ve bu şekilde her betimleme ister istemez derin ve zengin bir yorumlama içerecektir. Onun arabuluculuğu, “ne”lik ile “oradakilik”i, yani “öz” ile “varoluşu” bir araya getirmek (van Manen, 2007, s. 19), herhangi birisini cevaplarken diğer soruyu unutmamak, varoluştaki ontolojiyi yakalamak anlamına geliyor. Husserl gibi düşünümSELLİK öncesi ayrıca alınmıyor, bir zenginlik olarak kullanılıyor. DüşünümSELLİK-öncesi düşünümSELLİĞİ besliyor, düşünümSELLİK düşünümSELLİK-öncesine tema kazandırıyor, bu şekilde ortaya çıkan betimleme, deneyimin doğasını³⁴ ve önemini o ana kadar görülmemiş tarzda kavramamızı sağlayarak “yaşanmış deneyimin yapısını bize ifşa ediyor” (van Manen, 1990, s. 39).

[...] “İnsan bilimi araştırması [...] insan varoluşunun fenomenolojik ve hermenötik yaklaşımlarla çalışılmasıdır: Fenomonolojiktir çünkü yaşanmış deneyimi (fenomeni) zenginleştirme girişimi içerisinde, onu kazıyıp anlamını ortaya çıkartarak betimleme çalışmasıdır; hermenötiktir çünkü yaşanmış deneyimlerde vücut bulmuş anlamları belirleme girişimi içerisinde yaşanmış deneyimlerin ifade ve nesneleştirmelerini (metinleri) yorumlama çalışmasıdır”³⁵ (van Manen, 1990, s. 38).

³² İngilizce metindeki “mediate” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır

³³ Van Manen bu tabiri, Merleau-Ponty’den yaptığı alıntıyla “yaşadığı haliyle dünyaya, yani dünyanın bilgiden önce geldiği duruma” dönmek olarak tanımlar (1990, s. 128)

³⁴ Van Manen (1990, s. 40) “doğa” kavramını şu sorunun parçası olarak ele alır: “Anamlı bir biçimde yaşanmış deneyimin doğası nedir?” Örneğin bir çocuğun okuma deneyimiyle ilgilenen bir fenomenolojik merak, çocuğun okuyabilmesiyle ilgili bilişsel deneyler, ya da kıyaslamalar yapmayacak, “çocuklara göre okuma deneyiminin kendisi nedir?” sorusunu soracaktır.

³⁵ Benim tercümem.

Aynı Heidegger ve Gadamer gibi van Manen de yorumlayıcı olmayan bir fenomenoloji yapılabileceğine inanmaz ve eğer böyleyse asıl amaç fenomenolojiyi aşkın olma yükünden, indirgenme gerekliliğinden vs. uzaklaştırıp zincirlerinden kurtarmak, derinlemesine bir yorumlamanın önünü açmaktır. Bu bağlamda hermenötiği, fenomenolojiyi, hermenötik fenomenolojiyi betimlemeyi, yorumlamayı, yorumlayıcı fenomenolojiyi birbirinin yerine ve hep aynı anlamda kullanır (van Manen, 1990, s. 26). Çünkü artık ortada birbirinden ayrılacak bir fenomenoloji çeşidi kalmamıştır. Betimleme, van Manen’e göre yorumdan uzaklaşılan bir süreç değil, tersine araştırmacının yaşanmış deneyimlerin anlamına ilişkin yorum yaptığı bir süreçtir (Creswell, 2014, s. 84). Araştırmacı faal olarak yaşanmış deneyimden çıkartılabilecek tüm kategorileri her yönüyle keşfetmelidir (van Manen, 1990, s. 32). Çünkü fenomenolojik ilgi, yaşanmış deneyimle alakalı, hem somut (ontik) hem de “esas doğasına” yönelik³⁶ (ontolojik) bir merak taşır (a.g.e., s. 40).

Van Manen, Gadamer’in hermenötik araştırmada bir yöntem kullanılmaması önermesini sahiplenir. “Fenomenolojinin³⁷ yöntemi şudur: Yöntem yoktur”(a.g.e., s. 30) Diğer taraftan ise bu konuyu, araştırma yöntembilimi, araştırma yöntemi ve araştırma tekniklerinin birbirinden ayrı olduğunun altını çizerek yeni baştan ele alır (a.g.e., s. 27) ve hermenötik fenomenolojide bir yöntemden bahsedilemese de, yöntemin ve tekniklerin felsefesi olarak gördüğü bir yöntembilimin bulunduğunu belirtir. Ona göre bu yöntembilim, “araştırmaya önvarsayısız bir yaklaşım önerir; bir başka söyleyişle, bu, araştırma projesine hükmederek yönetecek önceden belirlenmiş sabit işlemler, teknikler ve kavramlar, kümeleri inşa edebilecek eğilimleri defeden bir yöntembilimdir”³⁸ (a.g.e., s. 29).

Önvarsayısızlık fenomenlere hep aynı şekilde yaklaşmamak anlamına gelir. Bu önerme hep aynı yöntemi öneren Husserl’in tam tersinde yer almaktadır. Tam somutlaştırmaktan kaçınılan hermenötik yöntembilimin bazı başka ilkeleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Gadamer’in deneyimlerin “ufukların

³⁶ Burada van Manen’in Heidegger’in ontolojik araştırmaya ait “asli” kelimesini kullanması daha uygun olurdu.

³⁷ Hermenötik fenomenolojiyi kast ediyor. Ona göre tek bir fenomenoloji var. O da yorumlayıcı (hermenötik).

³⁸ Benim tercümen.

kaynaşmasına” yol açacak farklı tecrübeler olabileceği anlayışına dayanan farklı yaşam dünyaları fikridir; bir deneyimin bir başka yaşam dünyasının parçası olabileceği kabulüdür. Bu öneri ve ortaya koyduğu model yaşanan deneyimin daha iyi anlaşılmasına olanak sağladığından önemlidir. Yaşam dünyasının “varoluş unsurları”³⁹ olarak adlandırdığı ve her zaman için yeni unsurlar eklenebileceğini belirttiği bu modeli, Van Manen (a.g.e., s. 101–106), her hermenötik analizde fenomenin varoluş zeminiyle alakalı sorulması faydalı sorular olarak ortaya koyar. En belirgin örneklerden birisi bir çocuğun bir yetişkinden daha farklı bir yaşam dünyası zeminine sahip olmasıdır. Bu zemin o yaşam dünyasını oluşturduğundan ve deneyimlere önemli etkide bulunduğundan deneyimin varoluşsal unsurlarıyla ilgili sorular sormak derin anlayışa ulaşmamıza yardımcı olacaktır. Acaba incelenen deneyimin varoluş unsurları, yani deneyime ait: 1-“Yaşanılan mekan”, 2-“Yaşanılan zaman”, 3-“Yaşanılan beden”, 4-“Yaşanılan ilişkiler” nasıldır? Ve acaba bu sorulara verilen cevaplar sonucunda incelenen deneyim, hergünlükte yaşanan deneyimlerden ne ölçüde ve ne açılardan farklıdır? Yaşam-dünyalarının farklı varoluş unsurları Husserl’in “öz”lerinin geçerliliğini tamamen yok eder. Şeyler farklı yaşam-dünyalarında sürekli olarak yeni anlamlar kazanmaktadırlar.

Van Manen’in hermenötik yöntembilime dahil ettiği ikinci kavram ise benim “Fenomenolojik Yapı” olarak adlandırdığım yaklaşımdır. Van Manen metnlerinin hiçbirinde açıkça “fenomenolojik yapı” tabirini kullanmasa ve bunu bir başlık haline getirmese de bazen “deneyimin yapısı” (a.g.e., s. 77), bazen “insan yaşam dünyasının yapısı”, bazen “anlamların yapısı” (a.g.e., s. 101) bazen de “tematik yapı” (a.g.e., s. 102) kavramlarını kullanır. Ben bu çıkarımı önemli gördüğüm için, van Manen’in farklı tabirlerle yaptığı kavramsallaştırmayı “Fenomenolojik Yapı”⁴⁰ olarak adlandırıyorum. Fenomenolojik yapı, fenomenolojik tematik analizin sonuçlarına sadece yeni bir isim vermek gibi gelebilir. Ancak bu kavram aynı zamanda bir araştırmada, ayrıntılara girdikten sonra geri çekilip bütüne bakmak, onu fenomenolojik yapı olarak ele aldıktan sonra tekrar ayrıntılara girmek şeklinde tekrarlanan bir

³⁹ İngilizcedeki *Lifeworld Existentials* tabirinin Türkçesi olarak tarafıma kullanılmıştır.

⁴⁰ Deneyimin Fenomenolojik Yapısı da denilebilir.

hermenötik çemberin dinamiği haline gelebilir. Yorumlanarak yapılan betimlemenin yapı olarak kabul edilmesi aynı zamanda onu daha anlaşılır ve kullanışlı yapar. Fenomenolojik yapı (en azından o dönem için) bir deneyimleme rutindir, bir deneyime girerken sahip olduğumuz beklentilerdir. Fenomenolojik yapının bir “öz yapı” ya da “öz”lerin yapısı olmadığını söylemem herhalde gereksizdir. Fenomenolojik yapı her araştırmaya göre değişirken sosyal bilimlere yeni bir perspektif olarak katkı sağlar.

Hermenötik fenomenolojik insan bilimlerinin, van Manen tarafından belirlenen “yöntembilimsel yapısı” hermenötik fenomenoloji araştırmalarında nasıl ilerleneceği hakkında daha kapsamlı bilgi vermektedir. “Temel yöntembilimsel yapısına indirgendiğinde, hermenötik fenomenolojik araştırma, altı “araştırma etkinliği” arasındaki “dinamik etkileşim” olarak görülebilir”⁴¹ (van Manen, 1990, 30–34).

- 1- Gerçekten ilgilendiğimiz, bizim için önemli olan, hatta bizi dünyaya bağlayan bir fenomene yöneliriz.
- 2- Dışarıdan kavramsallaştıracağımız deneyimler yerine, içinde yaşadığımız “pratik bilgeliğe” sahip olduğumuz deneyimleri araştırırız.
- 3- Görünen değil daha derinde olan “asli temalara” ulaşana kadar derinlemesine ve yoğun biçimde düşünmeliyiz. Heidegger’in ontik-ontolojik ayrımı doğrultusunda görünenle “asli” olanı birbirinden ayırmak, belirsiz olanı yakınlaştırmak gerekir.
- 4- Düşünce ve yazmak bir bütündür. Yönteme dayalı araştırmalarda her şey yöntem üzerine bindirilirken yazmaya pek bir şey düşmez (Barthes’tan aktaran a.g.e., s. 125). Ama yöntem ortalıklarda görünmüyorsa görevi yazma devrilmalıdır. Öyle ki fenomenolojik bir yazıyı dinleyenlerin (okuyucuların) -dinledikleri (okudukları), farkına vardıkları ve yeni bir anlayışa ulaştıkları anlamında- “fenomenolojik kafa sallama” yapmaları sağlanmalıdır (Buyrwndijk’ten aktaran a.g.e., s. 27).

⁴¹ Benim tercümem.

- 5- Hermenötik fenomenolojik araştırma, anlaşılacağı üzere, araştırmacıya ciddi bir yük bindirir. Araştırmacı temel soru ve “ontolojik” yaklaşımına sıkıca bağlı kalmaz ise yoldan çıkarıcı isteklerin içerisine düşebilir, popüler yorumlara sapabilir ve sağduyuda hazır bekleyen fikirlerle yetinmek zorunda kalabilir; böyle olursa düşünce eylemi başıboş kalır.
- 6- Hermenötik fenomenoloji araştırmacıları bazen “ne” sorusuyla o kadar meşgul olurlar ya da “ne”yi cevaplamak o kadar kolay gelir ki gerekli açıklamaları ve anlatımı yapmayı atlarlar. Hermenötik araştırması “ne” sorusu ile “nasıl” sorusunun dengeli olarak cevaplanmasıdır.

Van Manen, yine aynı noktadan hareketle, Heidegger’in “açıklığa kavuşturma” yönünü de hatırlatarak, hermenötik fenomenolojide yöntem bulunmamasının, takip edilebilecek belli “iz”ler olmayacağı anlamına gelmediğini belirtir. Yöntem kelimesinin Yunancası *methodos* olup, *meta*=ötesi, ilerisi ve *hodos*=yol kelimelerinin birleşiminden oluşur; yani *methodos* yolun ötesi ya da ilerleme yolu anlamında kullanılır. Öteye geçme, ilerleme, bir yöne gitme amacı, hermenötiğin anlama isteğini kısıtlıyor ya da imkansız hale getiriyorsa sadece “*hodos*”la yetinilebilir; yani bir yer, bir yön amaçlanmayan bir yolla. Heidegger, bir yöntem (öteye gidilecek yol) olmayan “yol”un nasıl olabileceğini, Almanca’daki *Holzwege*⁴² kelimesini metafor olarak kullanarak anlatır:

“[...] Ormanda yollar vardır, çoğunlukla üstü otlarla kaplanan, ormanın ayak basılmamış yerlerine gelince birdenbire sona eren. Bunlara *Holzwege* denir. Her birisi ayrı yöne gider, aynı ormanda olsalar da. Sanki birbirlerinin aynısıdırlar. Ama sadece görüntüde böyledirler. Ağaçları kesenler ve orman bekçileri bu yolları bilirler. Onlar *Holzweg* üzerinde olmanın ne demek olduğunu bilirler”⁴³ (Heidegger, 2002, s. ii).

“*Holz*”, aynı İngilizcedeki *wood* kelimesi gibi eski kullanımda hem orman/ağaçlık hem de “odun” anlamına geldiği için bu ikili anlamdaki kelime Türkçede “orman/odun yolu” gibi ele alınabilir ve kısaca “orman yolu” olarak kullanılabilir. Felsefi kullanımda *Holzwege*, Heidegger’in paragrafından da

⁴² Almancanın gündelik kullanımında bu kelime “yanlış yolda olma”nın bir metaforu gibi kullanılır (Stambaugh, 1990, s. 80) ancak Heidegger’in kelimenin bu kullanımıyla ilgilenmediği görülür.

⁴³ Benim tercümem.

görülebileceği gibi her iki anlamın vurgularını da içerir. Hem üstü her an örtülebilecek bir orman yoludur hem de oduncuların kestikleri odunu ormandan çekip çıkarabilecekleri bir yol (Stambaugh, 1990, s. 80). Bu “orman yolu”, van Manen ve bazı başka yazarlarca⁴⁴ hermenötik yolla ilişkilendirilir. Sadece o ormanı yaşayanlar tarafından bilinebilen, yüründükçe oluşan, kullanılmadıkça görünmez olan yollar. Girildiğinde bir yere varılamayabilen, sadece ormanın içerisine girmemizi ve bazen de bir açıklığa çıkmamızı sağlayan yollar. Heidegger “yol”la ilgili başka metinler de yazmıştır. Bu metinlerden “yol”un yöntemi ikame ettiği Heidegger’in derinlikli anlatımıyla anlaşılır.

“Düşünmenin kendisi bir yoldur. Sadece seyir halindeyken yolun üstünde kalabiliriz. Yola düşmeliyiz, yani, o sırada yol haline gelecek adımları atmamızdır. Düşünme yolunun bir yerden bir yere basmakalıp bir tekdüzelik içerisinde izi sürülemez ya da bu yol bir yerde öylesine var olamaz. Sadece ilerlediğimizde ve sadece düşünce dolu bir sorgulamanın dışına çıkmayarak, yol üzerinde hareket halindeyizdir. Bu hareket, öne çıkarak ifşa etmemize izin verir”⁴⁵ (Heidegger, 1982, s. 126).

Burada önemli olan “yol”un orada bizi hazır bir şekilde beklememesi, ilerlendikçe var olmasıdır, adeta yaratan olmaktan yaratılan olmaya dönüşmesidir. Demek ki bu “yol”da bir başlangıç ve hedef noktası bulunmaz ve “yol”un bizi bir yere götürüp götürmeyeceği de belli değildir. Yol bir düşünme hareketinden ibaret olup, bu hareket yolu da yapar. Bu yol yapıcı hareket, açıklığa çıkartılmış ve özgürleştirilmiş “bölge”ye⁴⁶ aittir (a.g.e., s. 91). Bir yere varmak için bir yol izlenir ancak önemli olan bu yolun “sabit yol tabelaları” ile önceden belirlenmemesi, eldeki fenomenolojik soruya göre ilerlenmesidir (van Manen, 1990, s. 29). Fenomenolojide bir yöntem bulunmadığı doğru olmakla birlikte, birer kaynak, birer “gelenek” ve bilgi “birikimi” olarak rehberlik edebilecek uygun hermenötik

⁴⁴ Örnek olarak Nelson (2015), Stambaugh (1990). Hisarlıgil de (2008, s. 23), *holzwege*’den bahsetmez ama “Heidegger in dünya-içinde-olma düşüncesine dayanan hermeneutik-fenomenoloji, insanların farkında olmadan içinde varolduğu bu gündelik yaşam dünyasını anlamaya götüren bir yol oluşturmaktadır” der.

⁴⁵ Benim tercümem.

⁴⁶ Heidegger’in İngilizce tercümesinde “*country or region*”a denk düşen Türkçe kelime.

fenomenoloji araştırmaları ile düşünürlerin ve araştırmacıların “yaşam hikayeleri” yöntembilime ve “yol”a, hatta kullanılan tekniğe katkı yapacaklardır (a.g.e., s. 30).

Van Manen, Heidegger ve Gadamer’in felsefeleri doğrultusunda, fenomenle ilişkimizde ya da onun içinde bulunma durumumuza ve ona ne anlam verdiğimizize bakar. Bu sadece fenomene bakan ve onu anlamak için insan zihnini kullanan Husserlci sosyal araştırmaların yaklaşımından oldukça farklı, hayatın ta kendisine önem veren bir anlayıştır. Yaşam dünyasında fenomenle ilişkiyken onun üzerine düşündüğümüz haliyle değil onu deneyimlediğimiz sıradaki anlamıyla ilgiliyizdir ve insan bilimlerinin araştırma konusu bu varoluş içerisindeki anlamlar olmalıdır. Bunları araştırmak ve bu anlamları yakalamak, bir takım mantıksal kavramsallaştırmalarla betimleyeceğimiz “öz”leri ortaya çıkartmak kadar doğrudan gerçekleştirilebilecek bir çaba değildir ama sosyal bilimlerin konusu olabilecek anlamlar da yaşam dünyası içerisindeki bu kültürel ve/veya toplumsal anlamlardan başkası olamaz.

Betimlemek için özlere gideceksin, bunun için de ayrıca alıp özleri bulacaksın diyen ve kesinliğiyle kendi yaklaşımının sonuçlarını sınırlandıran Husserlci fenomenolojik araştırmaların aksine, Heidegger, Gadamer ve van Manen çizgisindeki hermenötik fenomenoloji araştırmaları toplamda şöyle önerilere sahiptir: Fenomene baktığında onun ne olduğunu anlamak için ona bir teoriyle ve yöntembilimsel tercihle yaklaşma. Elbette ki herkesin önyargıları, gelenekleri vardır. Ama her şeyden önce, kendini açımla, oyuncu tutum takın, ufkunu aç, onu varolduğu haliyle dinle. Onunla diyaloga geç, sen de konuş, tekrar tekrar üzerinde düşün, iyice anla, istediğin gibi yorumla, sonra dönüp hem bütünü hem parçaların hem kendinin hem de dünyanın üzerine tekrar düşün, bakalım neler çıkacak ortaya? Ondan sonra istediğin gibi betimle. Bunları yapmanın bir “yol”unu zaten bulacaksın.

6. SONUÇ

Husserlci fenomenolojinin sosyal bilimlerdeki kullanımında ortaya çıkan kısıt ve çelişkilerini mesele eden araştırmacılar için hermenötik betimleme iyi bir tercih olabilir. Hermenötik fenomenoloji, “önvarsayımlardan” kurtularak ve yorumlayıcı nitel araştırma boyunca kendi yolunu bularak daha geniş

sorular sormak ve tüm bulgulara bir yorum getirmektir. Bu biraz daha zorlu bir çalışmadır ama “ne”lerin “nasıl”lığını ortaya koymak ve pozitivismden uzaklaşıp tam bir yorumlama yapmak isteyen araştırmacılar için birebirdir. Araştırmacı özellikle içinde bulunduğu, katıldığı, büyük oranda deneyimlediği fenomenleri araştırırken hermenötiğin yöntembilimini tercih ederse çok değerli sonuçlara ulaşabilir. Böyle bir durumda hermenötik fenomenolojiyi seçmemek bütün o yaşananların “ontolojik” olarak anlaşılma fırsatının kaçırılması olur. Fenomenolojinin aksine hermenötik fenomenoloji araştırmasında amaç kalıcı sonuçlara ulaşmak değil, mümkün olan en derin ve en zengin betimlemeyi yapabilmektir (van Manen, 1990, s. 30). Zaten insan deneyiminin hiçbir yorumu, bir başka tamamlayıcı hatta daha zengin ve derin yorum yapılma ihtimalini ortadan kaldırmaz (a.g.e., s. 31).

Tüm fenomenolojik yaklaşımlardan birer parça alan, bu şekilde hepsini derin ve zengin betimleme yöntembiliminin içerisinde kaynaştıran van Manen, bu şekilde felsefi hermenötiği ontik hermenötikte temellendirmiş ve bunu yaparken felsefi hermenötiğin ontolojik⁴⁷ özelliğini koruyabilmiştir. Fenomenolojinin (ve hermenötiğin) diğer “anlama” ya da “yorumlama” yaklaşımlarından en önemli farkı, güçlü felsefi bileşenlere sahip bir düşünce disiplini olmasıdır (Creswell, 2013, s. 77). Fenomenolojik ya da hermenötik fenomenolojik bir araştırma, etrafındaki felsefi tartışmalara girilmeden ele alınırsa, dikkatsiz ya da niteliksiz yazılmış gibi görünmekte, ya da yeterince derinleşmemekten dolayı araştırma boyunca yanlış kavramalara ve yanlış yönelimlere yol açabilmektedir (a.g.e., s. 78; Halak vd., 2014). Fenomenolojik ve hermenötik araştırmalarda başka sorunlar da bulunmaktadır. Felsefi arka planın birincil kaynaklardan derinlemesine okumaktan kaçınıldığı görülür (Kerry ve Armour, 2000, s. 10). Martinkova ve Parry’ye göre (2011, s. 195) bizzat bu iddiayı ortaya koyan Kerry ve Armour (2000) makalelerinde Heidegger’i birincil kaynaklardan alıntılama yapmışlardır. Ayrıca teorik anlatımlara ağırlık verip de veri üretiminde kısır kalmış fenomenolojik/hermenötik sosyal araştırmalara da rastlanmaktadır (Kerry ve Armour, 2000, s. 11). Fenomenoloji ve hermenötik fenomenoloji

---

⁴⁷ Öz kavramının anlamını derinlemesine ve tam anlamak yönünde değiştirerek belli bir varlık anlayışını, varoluşa bağlı varlık yaklaşımını koruyabilmiştir.

yöntembilimiyle yapılan araştırmalar felsefi kökenleriyle ilgili okumalar yaptıkça daha etkili ve doyurucu hale gelecektir.

SUMMARY

Husserl developed phenomenology to replace positivism with a new “rigorous science” and to annihilate subject-object dualism and the Cartesian “ego” that posits itself as a “substance” while describing the “things” of the world. Husserl’s main idea was to reply to the question of “what is this phenomenon” by appealing to human consciousness, which is able to intentionally reflect on an experience lived in a pre-reflective state. This phenomenology is taken by interpretive social sciences as a path to subjective epistemology and interpretation. However, phenomenology has had its limitations and contradictions. First of all, with Husserlian phenomenology, “bracketing” or reduction to the “essences” was impossible to achieve. At the very least, it required an intention to reflect, and that intention needed an interpretation, a pre-knowledge that cannot and should not be bracketed. Heidegger qualified this impossibility of Husserlian phenomenology as a tautology. Secondly, even if such reduction is achieved to some degree, a rich understanding cannot be attained to describe the phenomenon, as all the information other than the logical conceptualizations of the conscious is left out. Husserlian phenomenology, from a Heideggerian perspective is ontic, that is, related to factual information, as opposed to being ontological, that is, related to the understanding of existence. The method is also contradictory in the sense of understanding things in the world by bracketing out the world itself. The third problem is the absence of a focus on social interaction, as accepted even by Schutz, a devoted follower. He tried to bring phenomenology back to intersubjectivity, but that effort had its own problems too. Finally, Husserlian transcendental phenomenology has been adapted by positivistic approaches, since it harbors some basic aspects of positivism including rigorousness, universality, and objectiveness. These features of phenomenology ended up dragging the social application of philosophy back to realism, idealism, dualism, and egology, which led to positivistic and even quantitative phenomenological research. Heideggerian and Gadamerian phenomenology, also called hermeneutics or hermeneutical phenomenology, has been a good tool in overcoming the limitations and contradictions of Husserlian phenomenology. However, although they are directly used in some types of social research, mediations of sorts were needed between the philosophical approach and “ontic” science. Van Manen had one of

the best approaches in that regard. In alignment with hermeneutical philosophy, he proposed a methodology based on “presuppositionlessness.” Some other important points in his methodology are lifeworld existentials, which are based on the idea of having different lifeworlds, and taking the themes of analysis as the phenomenological structure of an experience, which helps the researcher achieve an “ontological” understanding. Researching a phenomenon experienced from the inside, confining oneself to it in terms of thinking, and not being satisfied with the immediate results are other aspects of hermeneutical phenomenological methodology. Similarly to philosophers in this field, van Manen rules out sticking to a predetermined method in hermeneutical description. Instead, he refers to the “woodpath” concept of Heidegger, a reference to opening up a path by walking it.

KAYNAKÇA

- Alpman, P.S. (2018). Sosyal Teorinin Konusu Olarak Kimlik: Sosyal İnşacı Yaklaşım. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 1–28.
- Aspers, P. (2010). The Second Road to Phenomenological Sociology. *Society*, 47, 214–219.
- Aspers, P. ve Kohl, S. (2013). Heidegger and the Socio-Ontology: A Sociological Reading. *Journal of Classical Sociology*, 13(4), 487–508.
- Aşar, H. (2014). Heidegger ve Sartre Felsefesinde ‘Kaygı’ ve ‘Bulanı’ Kavramlarının Analizi. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 85–99.
- Aşkın, Z. ve Çelik H., (2015). Hermeneutiğin ontolojik temellendirilişi: Heidegger ve Gadamer. *Beytulhikme an International Journal of Philosophy*, 5(2), 1–32.
- Aydoğdu, H. (2008). Fenomenoloji ve Bilimler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 1291–1322.
- Barreira, C. (2019). From Phenomenology to a Theory of Corporal Combat and Martial Arts. *Revistas de Artes Martiales Asiaticas*, 14(2), 62–67.
- Berger, P.L. ve Luckmann. T. (1991). *The Social Construction of Reality: A Treatise in Sociology of Knowledge*. London: Penguin Books.
- Beyer, C. (2020). “Edmund Husserl”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, Metaphysics Research Lab., <https://leibniz.stanford.edu/friends/members/view/husserl/sc/>.
- Bourdieu, P. (1988). *The Political Ontology of Martin Heidegger*, Stanford University Press.
- Breivik, G. (2010). Being-in-the-Void: A Heideggerian Analysis of Skydiving. *Journal of the Philosophy of Sport*, 37(1), 29–46.
- Brymer, E. ve Schweitzer, R.D. (2017). Evoking The Ineffable: The Phenomenology of Extreme Sports. *Psychology of Consciousness: Theory, Research and Practice*, 4(1), 63–74.
- Castro, A. De (2003). Introduction to Giorgi’s Existential Phenomenological Research Method. *Psicologia Desde El Caribe*, 11(11), s. 45–56.
- Clark, K., Lesley F., Liz S. ve Uma J. (2018). Valuing the Lived Experience: a Phenomenological Study of Skiing. *Sport in Society*, 21(2), 283–301.
- Costelloe, T. M. (1996). Between the Subject and Sociology: Alfred Schutz’s Phenomenology of the Life-World. *Human Studies*, 19, 247–66.
- Coşkun, S. (2009). Gadamer’de Hermeneutik Yöntem. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 12, 27–37.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Siyasal Kitabevi.
- Dağ, A. (2017). Kant Epistemolojisinde Bilgi, Varsayım ve İnanç Sorunu. *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 1–19.
- Descartes, R. (1998). *Yöntem Üzerine Konuşma*. A. Timuçin (Çev.). Cumhuriyet Kitapları.

- Descartes, R. (2007). *Felsefenin İlkeleri*. M. Akın (Çev.). Say Yayınları.
- Doğan, M., Nacaroğlu, O. ve Ablak, S. (2021). Sivrice Depremine Yaşamış Ortaokul Öğrencilerinin Depreme İlişkin Metaforik Algılarının İncelenmesi: Malatya İli Örneği. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 51, 384–402.
- Donnelly, P. (2000). Interpretive Approaches to Sociology of Sport. J. Coakley ve E. Dunning (Ed.), *Handbook of Sport Studies* (ss. 77–99) içinde. SAGE Publications.
- Dowling, M. (2017). From Husserl to Van Manen: A Review of Different Phenomenological Approaches. *International Journal of Nursing Studies*, 44, 131–142.
- Dursun, Y. (2014). *Oyunun Ontolojisi*. Doğu Batı Yayınları.
- Gadamer, H.G. (2008). *Hakikat ve Yöntem: Birinci Cilt*. H. Aslan ve İ. Yavuzcan (Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Gadamer, H.G. (2009). *Hakikat ve Yöntem: İkinci Cilt*. H. Aslan ve İ. Yavuzcan (Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Giddens, A. (2013). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. Ü. Tatlıcan ve B. Balkız (Çev.). Sentez Yayıncılık.
- Groenewald, T. (2004). A Phenomenological Research Design Illustrated. *International Journal of Qualitative Methods*, 3(1), 42–55.
- Halak, J., Jirasek, I. ve Nesti, M.S. (2014). Phenomenology is not Phenomenalism. Is There Such Thing as Phenomenology of Sport? *Acta Gymnica*, 44(2), 117–129.
- Hartelius, G. (2007). Quantitative Somatic Phenomenology: Toward an Epistemology of Subjective Experience. *Journal of Consciousness Studies*, 14(7), 24–56.
- Heidegger, M. (1982). *On The Way To Language*. Peter D. Herts (Çev.), Harper and Row.
- Heidegger, M. (1988). *The Basic Problems of Phenomenology*. Midland Book Edition, Indiana Press.
- Heidegger, M. (2001). *Being and Time*. J. Macquarrie ve E. Robinson (Çev.). Blackwell.
- Heidegger, M. (2002). *Off the Beaten Track*. J. Young ve K. Hayes (Çev. ve Ed.), Cambridge University Press.
- Heidegger, M. (2008). *Varlık ve Zaman*. K. H. Ökten (Çev.). Agora Kitaplığı.
- Hisarlıgil, B.B. (2008). Martin Hediegger’de “Mekan” Düşüncesi: Hermenötik Fenomenolojik Bir Yaklaşım. *Erciyes Akademi*, 25, Erciyes Üni. Yayınları.
- Huizinga, J. (2010). *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*. Mehmet Ali Kılınçbay (Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Husserl, E. (1982). *Cartesian Meditations: An Introduction to Phenomenology*. D. Cairns (Çev.). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.
- Husserl, E. (1983). *Ideas Pertaining To A Pure Phenomenology And To A Phenomenological Philosophy. First Book: General Introduction To A Pure Phenomenology*. F. Kersten (Çev.). The Hague: Martinus Nijhoff Publishers.

- Husserl, E. (2001). *The Shorter Logical Investigations*. J. N. Findlay (Çev.). Routledge.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders*. Ankara: Bilim ve Sanat.
- Jackson, C., Vaughan, R.D. ve Brown L. (2018). Discovering Lived Experience Through Descriptive Phenomenology. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 30(11), 3309–3325.
- Kahraman, Y. (2014). Varoluşumuzun Temel Tavrı Olarak Anlama. *Felsefe/Düşünce Dergisi*, 59, 168–182.
- Kazu, İ.Y., Bahçeci, F. ve Kurtoğlu Y.C. (2021). Öğretmenlerin Koronavirüs Pandemisi Döneminde Verdikleri Uzaktan Eğitime İlişkin Metaforik Algıları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(2), 701–715.
- Koivisto, K. Janhonen S. ve Vaisanen, L. (2002). Applying a Phenomenological Method of Analysis Derived from Giorgi to a Psychiatric Nursing Study. *Journal of Advanced Nursing*, 39(3), 258–265.
- Kerry, D.S. ve Karthleen M.A. (2000). Sport Sciences and the Promise of Phenomenology: Philosophy Method and Insight. *Quest*, 52(1), 1–17.
- Laverty, S.M. (2003). Hermeneutic Phenomenology and Phenomenology: A Comparison of Historical and Methodological Considerations. *International Journal of Qualitative Methods*, 2(3), 21–35.
- LeVasseur, J.J. (2003). The Problem of Bracketing in Phenomenology. *Qualitative Health Research*, 13(3), 408–420.
- Lisboa, J.L.C., Ramon M.A.K., Hernandez M.D.M. ve Olmos R.J.G. (2016), The Phenomenology of Edmund Husserl, Martin Heidegger and Alfred Schütz. *International Journal of Philosophy and Social Psychology*, 2(4), 62–66.
- Lopez, K. A. ve Willis, D.G. (2004). Descriptive Versus Interpretive Phenomenology: Their Contributions to Nursing Knowledge. *Qualitative Health Research*, 14(5), 726–735.
- Lynne, M.C. (2010). What is Phenomenology? *Medsurg Nursing*, Benedictine College, 19(2), 127–128.
- Marder, M. (2012). “he Phenomenology of Ontico-Ontological Difference. *Bulletin d'Analyse Phénoménologique*, 8(2), 1–20.
- Marder, M. (2018). *Heidegger: Phenomenology, Ecology, Politics*. Minnesota: The University of Minnesota Press.
- Martinkova, I., ve Parry J. (2011). An Introduction To The Phenomenological Study of Sport. *Sport, Ethics and Philosophy*, 5(3), 187–201.
- Martinkova, I. ve Parry J. (2016). Heideggerian Hermeneutics and Its Application to Sport. *Sport, Ethics, Philosophy*, 10(4), 364–74.
- Merleau-Ponty, M. (2005). *Phenomenology of Perception*. Donald A. Landes (Çev.), Taylor & Francis e-Library.

- Moran, D. (2000). Introduction. M. Dermott (Ed.), N. Findlay (çev.) (2001) *Logical Investigations* (s. xxi – xxii) içinde. Routledge.
- Nesterova, S. (2004). Hans-Georg Gadamer’in Hermeneutiğinde Bir Anlama Metodu Olarak Diyalog. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Sistemik Mantık) Ana Bilim Dalı.
- Önder, Ö. (2011). Heidegger Bir Varoluşçu muydu? *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 103–110.
- Schrag, C. (2006). Heidegger Felsefesinde, Fenomenoloji, Varlıkbilim ve Tarih. *ÇITAD*, 13, 205–15.
- Schutz, A. (1962). *Collected Papers Volume I: The Problem of Social Reality*, Martinus Nijhoff.
- Schutz, A. (1967). *The Phenomenology of the Social World*. Northwestern University Press.
- Schutz, A. (2017). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. A. Akan (Çev.). Heretik.
- Sloan, A., ve Bowe B. (2014). Phenomenology and The Hermeneutic Phenomenology: The Philosophy, The Methodologies and Using Hermeneutic Phenomenology To Investigate Lecturers’ Experiences of Curriculum Design. *Quality and Quantity*, 48(3), 1291–1303.
- Stambaugh, J. (1990). *Heidegger and Asian Thought*. Graham Parkes (Ed.). University of Hawaii Press.
- Svedlund, M., Danielson, E. ve Norberg, A. (2001). Women’s Narratives During the Acute Phase of Their Myocardial Infarction. *Journal of Advanced Learning*, 35(2), 197–205.
- Taşkın, F. (2013). “aroluşçuğun Fenomenolojiyle Temellendirilmesi Üzerine. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı.
- Tatar, B. (2001). Hans-Georg Gadamer ve Hakikat ve Yöntem (Warheit und Methode) Adlı Eseri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, 277–306.
- Tepe, H. (2003). Giriş. Edmund Husserl (Yaz.), Fenomenoloji Üzerine Beş Ders (ss. 7– 31) içinde. Bilim ve Sanat.
- Valle, Ronald S., King M. ve Halling, S. (1989). An Introduction to Existential Phenomenological Thought in Psychology. Valle ve Halling (Ed.), *Existential Phenomenological Perspectives in Psychology: Exploring the Breadth of Human Experience* (ss. 3–16) içinde. Plenum Press.
- Van Manen, M. (1990). *Researching Lived Experience: Human Science For an Action Sensitive Pedagogy*. The State University of New York Press.
- Van Manen, M. (2007). Phenomenology of Practice. *Phenomenology & Practice*, 1(1), 11–30.
- Vilhauer, M. (2010). Gadamer’s Ethics of Play: Hermeneutics and Others. Lexington Books.
- Weber, M. (2017). Sosyal Bilimde ve Sosyal Politikada Nesnellik. E.A. Shils ve H.A. Finch (Ed.), *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi* (ss. 75– 141) içinde. Küre Yayınları.

- Wheeler, M. (2018). Martin Heidegger. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Metaphysics Research Lab., Stanford University, <https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/>.
- Yıldızdöken, Ç. (2017). Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol. *Mavi Atlas*, 5(1), 44–68.
- Yılmaz, E. (2018). Metafizikten Fenomenolojiye: Özne Metafiziğine Heideggerci Eleştiri. *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 23(45), 1–26.

